

Jedini i njegovo vlasništvo

Max Stirner

1844

Sadržaj

Ja sam Moju stvar na Ništa postavio	3
Prvi odjeljak	
ČOVJEK	5
I Jedan ljudski život	7
II Ljudi starog i novog vremena	10
1. Stari	10
2. Novi	14
2.1. Duh	16
2.2. Opsjednuti	19
Utvor	22
Daska	23
2.3. Hijerarhija	34
3. Slobodni	49
3.1. Politički liberalizam	50
3.2. Socijalni liberalizam	58
3.3. Humani liberalizam	62
Napomena	73
Drugi odjeljak	
JA	78
I Vlastitost	80
II Vlastitelj	89
1. Moja moć	96
2. Moj obraćaj	107
3. Moj sebeužitak	163
III Jedini	186

Ja sam Moju stvar na Ništa postavio

Što sve neće biti Moja stvar! Prije svega dobra stvar, pa stvar boga, stvar čovječanstva, istinitosti, slobodnosti, humanosti, pravednosti; dalje stvar Mojega naroda, Mojega vladara, Moje otadžbine; na koncu čak stvar duha i tisuću inih stvari. Samo *Moja* stvar ne treba nikad biti Moja stvar. »Fuj egoist koji samo na se misli!«

Nego, pogledajmo kako to s *njihovom* stvari čine oni za čiju stvar Mi imamo raditi, žrtvovati se i oduševljavati.

Vi znate o bogu puno temeljitoga naviještavati i tisućljećima ste »istraživali dubine božanstva« i u dušu mu zreli, te Nam dabome možete kazati kako bog sam tjera »stvar boga« kojoj smo Mi zvani služiti. A Vi to i ne tajite, to tjeranje Gospodinovo. Pa sad što je njegova stvar? Je li on, kao što se od *Nas* očekuje, neku tuđu stvar, je li stvar istinitosti, stvar ljubavi učinio svojom? Vas ovo neshvaćanje razjaruje i Vi *Nas* poučavate da je božja stvar svakako stvar istinitosti i ljubavi, no da se ova stvar ne može nazvati njemu tuđom, jer da bog sâm jest istinitost i ljubav; Vas razjaruje uzeće da bi bog Nama bijednim crvima mogao naličiti time što bi tuđu stvar promicao kao vlastitu. »Bog bi se imao zauzeti za stvar istinitosti kad sam ne bi bio istina?« On brine samo za *njegovu* stvar, no jer on jest Sve u Svemu, stoga i jest sve *njegova stvar!* Mi pak, Mi nismo Sve u Svemu, i naša je stvar posve malena i prezrena; zato Mi moramo nekoj »višoj stvari služiti«. – Sad je jasno, bog brine samo za Svoje, bavi se samo sobom, misli samo na sebe i ima samo sebe u vidu; jao svemu što *njemu* nije milo. On ne služi ničem Višemu i zadovoljava samo sebe. Njegova stvar je jedna – čisto egoistična stvar.

Kako stoji s čovječanstvom čiju stvar imamo Mi učiniti svojom? Je li njegova stvar možda nekog inog i služi li čovječanstvo nekoj višoj stvari? Ne, čovječanstvo gleda samo sebe, čovječanstvo hoće samo čovječanstvo promicati, čovječanstvo je sebi samom svoja stvar. Da bi se razvilo, pušta ono narode i individue da se izmuče u njegovoj službi a kad su ovi učinili što čovječanstvo treba, tad ih ono iz zahvalnosti baca na smetište povijesti. Nije li stvar čovječanstva jedna – čisto egoistična stvar?

Ja ne trebam baš na svakome, tko bi Nam mogao nametnuti njegovu stvar, pokazati, da mu je stalo samo do njega, ne do *Nas*, samo do njegove dobrobiti, ne do Naše. Pogledajte Si samo one preostale. Žude li istinitost, slobodnost, humanost, pravednost za nečim inim do da se Vi entuzijazmirate i njima služite?

Svima je stalo naročito do toga, ako im se najrevnosnije klanja. Promatrajte jednom narod kojeg štite odani patrioti. Patrioti padaju u krvavoj borbi ili u borbi s glađu i nevoljom; zar narod mari za to? Narod postaje gnojem njihovih lešina »cvjetajući narod«! Individue su za »veliku stvar naroda« umrle, a narod im šalje nekoliko riječi hvale i – time profitira. Ja to nazivam unosnim egoizmom.

Ta pogledajte onog sultana koji za »njegove« s toliko puno ljubavi skrbi. Nije li on čista nevlaskorisanost sama i ne žrtvuje li se on neprestano za one njegove? Dakako, za »njegove«. Pokušaj jednom i ne pokaži se kao Njegov nego kao Tvoj: Ti ćeš za to, što si uzmakao njegovom egoizmu, dospjeti u tamnicu. Sultan je svoju stvar na Ništa kao na se postavio: on je sebi Sve u Svem, sebi je jedini i ne trpi nikoga tko se usudio ne biti jedan od »Njegovih«.

Ta zar nećete Vi na ovim sjajnim primjerima učiti da egoist najbolje prolazi? Ja se s Moje strane time poučujem i hoću, umjesto da dalje služim onom velikom egoisti, radije sâm biti egoist.

Bog i čovječanstvo su postavili njihovu stvar na Ništa kao na Sebe. Tad nek i Ja postavim moju stvar jednako na *Mene*, Ja koji sam kao i bog ono Ništa od sveg inoga, Ja koji sam moje Sve, Ja koji sam Jedini.

Ako bog, čovječanstvo, kako Vi uvjeravate, ima dovoljno sadržine u sebi da Sebi budu Sve u Svem; tad Ja njušim da će on *Meni* još daleko manje manjkati i da se Ja neću morati tužiti na moju »praznost«. Ja [ni]sam Ništa u smislu praznosti nego stvaralačko Ništa, ono Ništa iz kojeg Ja sâm kao stvoritelj Sve otvaram.

Dalje od mene sa svakom stvari koja nije posve Moja stvar! Vi mnite da bi Moja stvar morala biti barem »dobra stvar«. Što dobro, što zlo? Ta Ja sam sâm Moja stvar, a Ja sam niti dobar niti zao. Oboje za Mene nema nikakvog smisla.

Ono Božansko je božja stvar, ono Ljudsko stvar »čovjeka«. Moja stvar nije niti ono Božansko niti ono Ljudsko, nije ono Istinito, Dobro, Pravno, Slobodno, itd. nego samo ono *Moje* i ona nije opća nego jest – *jedina*, kao što Ja jedini jesam.

Meni ništa ne nadilazi Mene!

Prvi odjeljak
ČOVJEK

Čovjek je čovjeku najviše bismo, kaže Feuerbach.
Čovjek je tek nađen, kaže Bruno Bauer.

Pa pogledajmo to najviše bismo i taj novi nalaz pomnije.

I Jedan ljudski život

Od onog trena kad ugleda svjetlo svijeta nastoji neki čovjek iz svoje zbrke u kojoj je također sa svim inima šaroliko bez reda simo-tamo prekockavan, *sebe*, iznaći i *sebe* zadobiti.

Pa ipak se Sve, što dolazi u dodir s djetetom, brani od njegovog zahvata i potvrđuje svoje vlastito opstojanje.

Tako je, jer svako na se polaže i ujednako s inim dospijeva u stalnu koliziju, neizbježna *borba* sebezpotvrđivanja.

Pobijediti ili *podleći* – između obiju alternativa klata se udes borbe. Pobjednik biva *gospodarom*, onaj koji podlegne *podanikom*: onaj postupa kao *visost* i ima »prava visosti«, ovaj pak sa strahopoštovanjem i respektom ispunjava »dužnosti podanika«.

Na *neprijatelji* ostaju oba i uvijek iščekujući u zasjedi: vrebaju *slabosti* drugog, djeca roditeljske, a roditelji dječje (npr. njihov strah), i tako ili batina svladava Čovjeka ili čovjek batinu.

U djetinjstvu poprima oslobođenje taj tok da Mi nastojimo dospjeti do temelja stvari ili »iza stvari«: otud Mi oslušujemo svima njihove slabosti, za što, kako je poznato, djeca imaju siguran instinkt, otud Mi rado razbijamo, rado čačkamo po skrivenim kutevima, uhodimo ono zakukuljeno i zaklonjeno i iskušavamo Nas na svemu. Čim smo dospjeli iza, znamo da smo sigurni; ako smo se npr. uvjerali da je šiba preslaba za Naš prkos, Mi od nje više ne strahujemo, »prerasli smo je«.

Iza šibe stoji, moćniji od nje, naš – prkos, naša prkosna hrabrost. Mi dospijevamo postepeno iza svega što Nam bijaše strašno i nelagodno, iza strašno zastrašujuće moći šibe, iza strogog očevog lica, itd. i iza svega nalazimo Mi Našu – ataraksiju, tj. nepotresenost, neužasnutost, našu protumoć, nadmoć, nepokorivost. Što Nam je tek strah i respekt ulijevalo, pred tim se više ne povlačimo plašljivo nego prikupljamo *hrabrost*. Iza svega Mi nalazimo Našu *hrabrost*, Našu nadmašnost; iza osorne naredbe pretpostavljenih i roditelja ipak stoji Naša hrabra proizvolja ili Naša nadmudrivajuća pamet. A čim više Mi Nas ćutimo, to se pojavljuje manjim ono što se prije pričinjalo nesavladivim. A što je Naša lukavost, pamet, hrabrost, prkos? Što inače do – *duh*!

Dugo vremena Mi ostajemo pošteđeni od borbe koja Nas kasnije ostavlja bez daha, od borbe s *umom*. Najljepše djetinjstvo prolazi a da Nama nije potrebno tući se s umom. Mi se uopće ne brinemo o njemu, ne upuštamo se s njim, ne pretpostavljamo nikakav um. Uvjerenjem se Nas ne dovodi ni do čega, a spram dobrih razloga, načela itd. Mi smo gluhi; milovanjima pak, kaznama i sličnom odolijevamo naprotiv teško.

Ova gorka životna borba s *umom* nastupa tek kasnije i počinje jedna nova faza: u djetinjstvu se Mi naganjamo a da puno ne mozgamo.

Duh znači *prvo* sebenalaženje, prvo obezbožavanje onog Božanskog, tj. onog Strašnog, utvora, »viših moći«. Našem svježem čuvstvu mladosti, toj sebesvijesti ne imponira više ništa: svijet je došao na loš glas, jer Mi smo iznad njega, Mi smo *duh*.

Sada tek Mi vidimo da do sada svijet nismo *duhom* zreli nego smo u njega samo buljili.

Na prirodnim silama vježbamo Mi Naše prve snage. Roditelji Nam imponiraju kao prirodna sila; kasnije to znači: otac i majka imaju se napustiti a svu prirodnu silu smatrati razbijenom. Oni

su svladani. Za umnoga, tj. za »duhovnog čovjeka« nema porodice kao prirodne sile: pokazuje se jedan otkaz roditeljima, braći i sestrama, itd. *umne sile*, tad one više uopće nisu što su prije bile.

I ne tek roditelje nego *ljude uopće* pobjeđuje mladi čovjek: oni mu nisu nikakva prepreka i više ne bivaju uzeti u obzir: jer sad važi: Boga se mora slušati više nego čovjeka.

Sve »*zemaljsko*« uzmiče pred ovim visokim stojištem u prezrenu daljinu: jer to stojište jest – *nebesko*.

Držanje se sad posve preokrenulo, mladić uzima *duhovno* ponašanje, dok je dječak, koji se još nije ćutio kao duh, odrastao u jednom bezduhovnom učenju. Onaj se ne nastoji dokopati *stvári*, ne nastoji npr. unijeti povijesne *podatke* u svoju glavu, nego *míslí* koje leže skrivene u stvarima, dakle npr. duha povijesti; dječak naprotiv doduše razumije *sveze* no ne ideje, ne duh; otud on niže ono naučivo na naučivo a da ne postupa a priori i teoretski, tj. da ne traga za idejama.

Ako se je u djetinjstvu imalo svladati otpor *zakónâ svijeta*, sad se pri svemu što se namjerava nailazi na prigovor duha, uma, *vlastite savjesti*. »To je nerazumno, nekršćanski, nepatriotski« i sl., doziva Nas savjest i – zastrašuje Nas time. – Ne strašimo se Mi moći osvetoljubivih eumenida, ne gnjeva Posejdona, ne boga, ukoliko on i ono skriveno vidi, ne očeve šibe, nego – *savjesti*.

Mi »se sad povodimo za Našim mislima« i slijedimo isto tako njihove zapovijedi kao što smo prije slijedili roditeljske, ljudske. Naši se čini ravnaju prema Našim mislima (idejama, predstavama, *vjerovanju*), kao u djetinjstvu prema naredbama roditelja.

Međutim, Mi smo već i kao djeca mislili, samo naše misli nisu bile bezputene, apstraktne, *apsolutne*, tj. *ništa kao misli*, jedno nebo za se, jedan čisti svijet *míslí*, *logičke* misli.

Naprotiv to su bile samo misli koje smo Mi Nama o nekoj *stvari* pravili: Mi smo mislili stvar tako ili onako. Mi smo dakle mislili: svijet, koji tu vidimo, napravio je bog; ali Mi nismo mislili (»istražili«) »dubine samog božanstva«; Mi smo doduše mislili: »to je ono Istinito na stvari«, no Mi nismo mislili ono Istinito ili istinitost samu i nismo povezali u Jedan stav »bog jest istinitost«. »Dubine božanstva koje jest istinitost« Mi nismo dotaknuli. Kod takvih čisto logičkih, tj. teoloških pitanja kao »što jest istinitost« Pilat se ne zadržava, makar u pojedinom slučaju on zato ne dvoji da iznađe »što je ono Istinito na stvari«, tj. da li je *stvar* istinita.

Svaka na neku *stvar* vezana misao još nije *ništa kao misao*, apsolutna misao.

Izazvati *čistu misao* na svjetlo dana ili biti joj privržen, jest zadovoljstvo mladosti i svi svije-tlosni likovi svijeta misli kao istinitost, slobodnost, ljudstvo, *čovjek* itd. obasjavaju i oduševljavaju mladenačku dušu.

No ako je duh spoznat kao ono bitno, ipak je različito da li je duh siromašan ili bogat i zato se nastoji postati bogat duhom: duh se hoće proširiti, utemeljiti svoju carevinu, carevinu koja nije od ovog svijeta, upravo savladanog. Tako on čezne da postane sve u svemu, tj. mada Ja jesam duh, Ja nisam *dovršeni* duh i za savršenim duhom moram tek tragati.

Time Ja pak gubim, Ja koji sam Mene upravo pronašao kao duh, odmah ponovno Mene, time što se Ja pred savršenim duhom, kao jednim Meni ne vlastitim, nego *onostranim* klanjam i ćutim Moju praznost.

Doduše sve ovisi o duhu, no je ili svaki duh zaista »pravi« duh? Pravi i istinski duh jest ideal duha, »sveti duh«. On nije Moj ili Tvoj duh nego baš jedan – idealni, onostrani, on jest »bog«. »Bog jest duh«. I ovaj će onostrani »otac nebeski dati duha svetoga onima koji ga mole«. ¹

¹ Luka 11.13

Odrasla čovjeka luči od mladića to da »on svijet uzima kakav jest, umjesto da ga posvuda smatra nevaljalim i popravlja, tj. da ga hoće modelirati prema svojem idealu; u njemu se učvršćuje nazor da se sa svijetom mora postupati prema svojem *interesu*, ne prema svojim *idealima*.

Dokle se sebe zna samo kao *duh* i svu svoju vrijednost ulaže u to da se bude duh (mladiću bit će lako svoj život, ono »tjelesno« žrtvovati za jedno ništa, za najgluplju uvredu časti), dotle se imaju također samo *misli*, ideje za koje se nada ako se pronađe djelatni krug da se jednom mogu ozbiljiti; u međuvremenu se imaju dakle samo *ideali*, neispunjene ideje ili misli.

Tek tada, ako se tjelovito zavoli i o sebi, kako se tjeluje i živi, ima neko zadovoljstvo, – no tako nešto se nalazi tek u zreloj dobi, kod odrasla čovjeka, tek tad se ima jedan osobni ili *egoistički* interes, tj. jedan interes ne samo Našega duha, nego totalnoga zadovoljenja, zadovoljenja cijelog momčine, jedan interes *vlastite koristi*. Usporedite jednom odrasla muškarca s mladićem, neće li Vam se on pojaviti tvrdim, nevelikodušnjim, koristoljubivijim. Je li on zato lošiji? Vi kažete Ne, on je postao samo određeniji ili kako vi to još nazivate, »praktičniji«. Važno je ipak to da on *sebe* više čini središtem nego mladić koji se »zanosi« inim, npr. bogom, otadžbinom ili sličnim.

Zato pokazuje odrasli muškarac *drugo* sebenalaženje. Mladić se našao kao *duh* i ponovno se izgubio u *općem* duhu, u savršenom, svetom duhu, *čovjeku*, čovječanstvu, ukratko u svim idealima; muškarac nalazi sebe kao *tjelesnoga* duha. Dječaci su imali samo *neduhovne*, tj. bezmisaone i bezidejne, mladići samo *duhovne* interese; odrasli muškarac ima samo tjelesne, osobne, egoistične interese.

Ako dijete nema neki *predmet* kojim se može baviti, ono se dosađuje: jer sa *sobom* ono se još ne zna baviti. Obrnuto, mladić odbacuje predmet ustranu jer su mu *misli* iznikle iz predmeta; on se bavi svojim mislima, svojim snovima, duhovno je zaposlen ili »njegov duh je zaposlen«.

Sve što nije duhovno obuhvaća mladi čovjek prezirnim imenom »izvanjskosti«. Ako se on i zadržava i na najmanjim izvanjskostima (npr. u formalnostima studentskoga druženja i inima), to se zbiva jer i ako on u njima otkrije *duh*, tj. ako su mu one *simboli*.

Kao što ja Mene iza stvari nalazim, i to kao duh, tako Ja moram Mene kasnije naći i *iza misli*, naime kao njihov stvoritelj i vlastitelj. U vrijeme duhova rasle su Mi misli iznad glave, čija su rođenčad one bile; poput grozničave mašte lebdjele su one oko Mene i potresle Me, jedina jeziva moć. Misli su postale za same sebe tjelovite, bijahu sablasti kao bog, car, papa, otadžbina itd. Razorim li Ja njihovu tjelovitost, onda ih vraćam nazad u Moje i kažem: samo Ja jesam tjelovit. I sad Ja uzimam svijet kao ono što on Meni jest, kao *Moj*, kao Moje vlasništvo: Ja dovodim sve u vezu sa Mnom.

Potisnem li Ja kao duh svijet u najdubljem preziranju svijeta, tad Ja kao vlastitelj potiskujem duhove ili ideje u njihovu »ispraznost«. One više nemaju nikakvu moć nadamnom, kao što nad duhom nikakva »zemaljska vlast« nema moć.

Dijete bijaše realistično, obuzeto stvarima ovog svijeta, sve dok mu malo pomalo nije uspjelo doći iza baš tih stvari; mladić bijaše idealističan, oduševljen mislima, sve dok sebe nije izradio do odraslog muškarca, egoističnog koji postupa sa stvarima i mislima po želji srca i svoj osobni interes stavlja iznad svega. Konačno starac? Dok Ja takav postanem, još ima dovoljno vremena o tome govoriti.

II Ljudi starog i novog vremena

Kako je Svaki od Nas sebi razvijao ono čemu je težio, što je postigao ili promašio, koje je svrhe nekoć slijedio i koji planovi i želje mu u tom trenu na srcu leže, koje preobrazbe su iskusili njegovi nazori, koja potresanja njegovi principi, ukratko, kakvim je postao danas a što još jučer ili prije mnogih godina još nije bio: to on ponovno ističe iz svojih sjećanja s više ili manje lakoće, i osjeća tek onda naročito živo, koje su se preinadžbe u njemu samom dogodile, ako on pred očima ima kotrljanje nekog tuđeg života.

Pogledajmo Mi otud u nastojanje koje je zavelo naše pretke.

1. Stari

Budući da je stari običaj našim pretkršćanskim predima nekoć pridao ime »Stari«, zato im Mi ne želimo predbaciti da bi se spram Nas iskusnih ljudi zapravo morali zvati djeca te ćemo ih radije i nadalje kao i prije štovati kao naše dobre Stare. Kako im se desilo da zastare i tko ih je mogao svojom tobožnjom novošću potisnuti?

Mi dobro znamo revolucionarnog novotara i baštinika bez respekta koji je čak sabaat očeva obesvetio kako bi svoju nedjelju posvetio, a vrijeme u njegovu toku prekinuo, kako bi kod sebe započeo s novim računanjem vremena: Mi ga poznamo i znamo to da je on – Krist. No, ostaje li on vječno mlad i je li on još danas onaj novi, ili će i on biti antikviran kao što je on antikvirao »Stare«?

Zapravo su sami stari rodili mladića koji ih je izbacio van. Prislušnimo tad Mi ovaj akt rađanja.

»Starima bijaše svijet jedna istinitost«, kaže Feuerbach, no on zaboravlja važan pristavak: istinitost iza čije neistinitosti su nastojali dospjeti i konačno zbilja dospjeli. Što onim Feuerbachovim riječima ima biti rečeno, lako će se spoznati ako ih se dovede u vezu s kršćanskim stavom o »ispraznosti i prolaznosti svijeta«. Kako se kršćanin naime nikada ne može uvjeriti u ispraznost božje riječi nego vjeruje u vječnu i nepokolebljivu istinitost iste, koja bi, što se više istražuje u njenim dubinama, utoliko samo sjajnije morala doći na vidjelo i trijumfirati: tako su Stari sa svoje strane živjeli u čuvstvu, da su svijet i svjetovni odnosi (npr. prirodna rodna veza) istina, pred kojom bi se njihovo nemoćno Ja moralo povinuti. Upravo ono, na što su Stari polagali najveću vrijednost, odbacili su kršćani kao ono bezvrijedno a što su oni kao istinu spoznali to ovi žigošu kao ispraznu laž: visoko značenje otadžbine nestaje a kršćanin mora sebe smatrati jednim »tuđincem na zemlji«,¹ svetost pokopa mrtvih iz koje je proizašlo umjetničko djelo poput Sofoklove Antigone, označuje se kao jedna jadnost (»Pusti da mrtvi pokopaju svoje mrtve«), neslomljiva istinitost porodične veze biva prikazana kao jedna neistinitost koja se ne može dovoljno zarana ostaviti,² i tako u svemu.

¹ Poslanica Hebrejima 11.13

² Evanđelje po Marku 10.29

Uvidi li se sad, da obama dijelovima kao istinitost važi ono obrnuto, jednima ono prirodno, inima ono duhovno, jednima zemaljske stvari i odnosi, inima nebeske (nebeska otadžbina, »Jerusalem koji je gore« itd.), tad ostaje još uvijek da se razmotri kako je iz starine moglo proizaći novo vrijeme i onaj neporeciv preokret. No i sami Stari su na tome poradili da svoju istinitost učine lažju.

Zahvatimo odmah usred najsjajnijih godina Starih u Periklovo stoljeće. Tad se širilo sofisticko obrazovanje vremena a Grčka se zabavljala onim što joj je odvajkada bila golema ozbiljnost.

Predugo bijahu očevi podjarmljeni silom onog neuzdrmanog opstojećeg a da potomci ne bi trebali učiti na gorkim iskustvima *sebe ćutjeti*. Smionom bezobraznošću izriču otud *Sofisti* opominjuću riječ: »Ne daj se zbuniti!« i šire prosvjetiteljski nauk: »Upotrijebi protiv svega Tvoj razum, Tvoju dosjetku, Tvoj duh; dobrim i izvježbanim razumom prolazi se najbolje u svijetu, priprema sebi najbolji zgoditak, najugodniji život.« Oni dakle u *duhu* prepoznaju istinsko oružje čovjeka protiv svijeta. Zato drže tako mnogo do dijalektičke okretnosti, govorničke spremnosti umijeća disputiranja etc. Oni navještaju da se duh ima protiv svega upotrebljavati, no oni su još daleko od svetosti duha jer on im važi kao *sredstvo*, kao oružje, kao što djeci za to služe lukavost i prkos: njihov duh je nepodmitljivi *razum*.

Danas bi se to zvalo jednostrano obrazovanje razuma i dodala bi se opomena: ne obrazujte tek Vaš razum nego posebice i Vaše srce. Isto je učinio *Sokrates*. Da naime srce ne bijaše slobodno od svojih prirodnih nagona, nego da osta ispunjeno najslučajnijim sadržajem i kao jedna nekritizirana *požudnost* posve u vlasti stvari, tj. ništa nego posuda najrazličitijih *pohota*, tad nije moglo izostati to da je slobodan razum morao služiti »lošem srcu« i bio spreman sve opravdati ono za čim pakosno srce žudjaše.

Zato Sokrates kaže da nije dovoljno upotrijebiti u svim stvarima razum nego sve ovisi o tome za koju *stvar* se on napreže. Mi bismo sad kazali: mora se služiti »dobroj stvari«. Dobroj stvari služiti znači pak – biti ćudoredan. Stoga je Sokrates temeljitelj etike.

Svakako je morao princip sofistike voditi tome da je najnesamostaliji i najsljeplji rob svojih požuda ipak mogao biti odličan sofist i oštromnošću mogao sve izlagati i podesiti u korist svog sirovog srca. Postoji li nešto za što se ne bi pronašao »dobar razlog« i što se ne bi dalo izvojevati?

Zato Sokrates kaže: Vi morate »biti čistog srca« ako se vašu pamet ima štovati. Odavle počinje drugi period grčkog oslobođenja duha, period *čistosti srca*. Prvi je naime zaključen sofistima, time što su proklamirali svemoć razuma. Ali srce je ostalo svjetovno nastrojeno, ostalo je sluga svijeta, neprestano aficirano svjetovnim željama. Ovo sirovo srce ima od sada biti izobražavano: vrijeme obrazovanja srca. No kako se srce ima obrazovati? To što je razum, ta jedna strana duha, dosegao, sposobnost naime da se sa i iznad sve sadržine slobodno igra, to predstoji također srcu: sve *Svjetovno* mora pred njim postati sramotnim, tako da se na kraju porodica, zajedništvo, otadžbina i sl. napuste radi srca, tj. *blaženosti*, blaženosti srca.

Svakodnevno iskustvo potvrđuje to da se razum odavno mogao odreći neke stvari ako srce još mnoge godine za nju kuca. Tako je sofisticki razum toliko zagospodario vladajućim starim moćima da su još samo morale biti protjerane iz srca, u kojem su još nesmetano prebivale, da konačno na čovjeku nikakvog udjela više ne bi imale.

Taj rat pokreće Sokrates i on svoje zaključivanje mira postiže tek na dan smrti starog svijeta.

Sa Sokratesom počinje iskušavanje srca i sav sadržaj srca biva prebiran. U svojim posljednjim i krajnjim naporima izbacili su Stari sav sadržaj iz srca i pustili ga da za ništa više ne kuca: to je bilo djelo skeptika. Ista čistost srca postignuta je sad u skeptičko vrijeme koju je u sofisticko razumu uspjelo proizvesti.

Sofističko obrazovanje je odjelovilo to da Nikome razum ni pred čim više *ne miruje*, a skeptičko da srce ni od čega više ne biva uzgibano.

Doklegod je čovjek zapleten u svjetski metež i zahvaćen odnošajima k svijetu – a on je to sve do kraja Starog vijeka, jer se njegovo srce uvijek još ima boriti za neovisnost od onog svjetovnoga – sve dotle on još nije duh; jer duh je beztjelesan i nema nikakav odnošaj k svijetu i k tjelesnosti: za njega ne egzistira svijet, ne prirodna veza, nego samo ono Duhovno i duhovne veze. Stoga je čovjek morao najprije postati tako potpuno bezobziran i bezbrižan, tako potpuno bez odnošaja kako ga prikazuje skeptičko obrazovanje, tako posve nehajan spram svijeta da ga se ni samo njegovo rušenje ne bi ticalo dok bi se ćutio bezsvjetskim tj. *duh*. A rezultat divovskoga rada Starih je to da čovjek sebe zna kao bezodnošajno i bezsvjetsko bismo, kao duh.

Tek sada nakon što ga je sva svjetovna briga napustila jest on sebi Sve u Svemu, jest samo za se, tj. jest duh za duh, ili razgovjetnije: brine se samo o onom Duhovnom.

U kršćanskoj zmijskoj mudrosti i golubljoj nevinosti su obje strane antičkog duhovnog oslo- bađanja, razum i srce tako dovršene da se opet javljaju mlade i nove, ni prva ni druga ne da se više zabezeknuti onim Svjetovnim, Prirodnim.

Stari su se uzvinuli prema *duhu* i težili su postati *duhovnima*. No jedan čovjek koji kao duh hoće biti djelatan biva privučen posve inim zadacima od onih što je on sebi prije mogao postaviti, zadacima koji zbilja zapošljavaju duh a ne puko *oštroumlje* koje se napreže samo da zagospodari *stvarima*. Jedino oko duhovnog trudi se duh i u svemu traži »tragove duha«: *vjerničkom* duhu »dolazi sve od boga« i zanima ga samo utoliko, ukoliko objavljuje to podrijetlo; *filozofskom* se duhu sve pojavljuje sa žigom uma i zanima ga samo utoliko ukoliko može u njem otkriti um, tj. duhovni sadržaj.

Nisu duh dakle, koji svakako ni sa čim neduhovnim, ni s kojom *stvari*, nego samo s bistvom koje iza i iznad stvârî egzistira, s mislima posla ima, nisu njega naprezali Stari, jer oni njega još nisu ni imali; ne, za njega su se hrvali i za njim su tek čeznuli i izoštravali ga stoga protiv njihova nadmoćnoga neprijatelja, svijeta osjetila (no što za njih ne bi osjetilno bilo budući da su Jehova ili bogovi pogana bili još daleko od pojma »bog je duh«, budući da namjesto osjetilne otadžbine još nije nastupila nebeska itd.), oni su izoštravali spram svijeta osjetila oštroumlje. Još danas nisu židovi, te starmala djeca Staroga doba dalje dospjeli i ne mogu pri svoj suptilnosti i jačini pameti i razuma, koji uz malo muke zagospodaruje stvarima i njih prisiljava da mu služe, pronaći *duh* kojemu *uopće nije do stvari*.

Kršćanin ima duhovne interese jer si dozvoljava biti *duhovni* čovjek; židov niti ne razumije ove interese u njihovoj čistosti jer on sebi ne dozvoljava da stvarima ne pridaje nikakvu *vrijednost*. Do čiste *duhovnosti* on ne dopijeva, do jedne duhovnosti, kako je ona religiozno npr. u onom samo tj. bez djela opravdavajućem *vjerovanju* kršćana izražena. Njihova *bezduhovnost* udaljuje židove od kršćana zauvijek; jer Bezduhovnome je Duhovni nerazumljiv, kao što je Duhovnome Bezduhovni prezren. Židovi imaju pak samo »duh ovoga svijeta«.

Antičko oštroumlje i dubokoumlje udaljeni su toliko od duha i duhovnosti kršćanskog svijeta kao zemlja od neba.

Onaj tko sebe ćuti kao slobodnog duha nije potisnut i zaplašen stvarima ovoga svijeta jer on za njih ne mari; ima li se još njihovo breme osjećati, mora se biti dovoljno borniran da im se pridaje *težnost*, u što očigledno spada to da je nekome još do »dragog života«. Kome je do toga da sebe zna i osjeća kao slobodan duh taj malo pita za to, kako on jadno pri tom prolazi i ne razmišlja uopće o tome kako bi svoje stvari uredio da bi zaista slobodno i uživalački *živio*. Ne smetaju ga neudobnosti života ovisnog o stvarima, jer on živi samo duhovno i od duhovne hrane

ali inače, a da jedva zna, samo ždere i guta i ako ga proždrljivost prođe, doduše tijelom umire, ali kao duh zna da je besmrtn i zatvara oči pred pobožnošću ili nekom misli. Njegov život jest bavljenje onim Duhovnim – jest *mišljenje*, ostalo ga ne zarezuje; pa bavio li se on Duhovnim, kako uvijek može ili hoće, u pobožnosti, u promatranju ili u filozofijskoj spoznaji, uvijek je čin neko mišljenje i zato je Cartesius, kome je konačno postalo sasvim jasno, mogao postaviti načelo: »Ja mislim, to znači: – Ja jesam.« Moje Mislim, veli se tu, jest Moje Biti ili Moje Živjeti; samo ako Ja duhovno živim, živim Ja; samo kao duh jesam Ja zbiljski ili – Ja jesam skroz naskroz duh i ništa do duh. Nesretni Peter Schlemihl, koji je izgubio svoju sjenu, jest portrait onog čovjeka koji je postao duh: jer tijelo duha je bez sjene. – Naprotiv kako je to inako kod Starih! Kolikogod su se snažno i muževno htjeli odnositi spram vlasti stvari, ipak su samu vlast morali priznati, i nisu dospjeli dalje do da od nje štite svoj *život* kolikogod je to moguće. Tek kasno su spoznali da njihov »istinski život« nije ovaj, vođen u borbi protiv stvari svijeta, nego »duhovan«, od tih stvari »odvraćen« i kad su to uvidjeli, postali su – kršćani, tj. oni »Novi« i novotari spram Starih. Od stvára odvræeni, duhovni život ne vuče pak više hranu iz prirode nego »živi samo od misli« i nije stoga više »život« nego – *mišljenje*.

Ipak ne treba vjerovati da su Stari bili *bez misli* kao što se ni duhovnog čovjeka ne smije tako predstaviti kao da bi on mogao biti *bezživotan*. Oni su pače imali o svemu: o svijetu, čovjeku, bogovima itd. svoje misli i dokazivali su se revno djelujući da sve to dovedu do svijesti. Samu *misao* nisu oni poznavali ako i jesu na sve moguće mislili i »kinjili se sa svojim mislima«. Neka se uspoređi naspram njih kršćanska izreka: »Moje misli nisu Vaše misli i koliko je nebo više nego zemlja, toliko su Moje misli više nego Vaše misli« i nek se podsjeti toga što je gore bilo kazano o Našim dječjima mislima.

Što dakle traži Staro doba? Istinski *životni užitak*, užitak *življenja!* Na kraju će to izaći na »istinski život«.

Grčki pjesnik Simonides pjeva: »Zdravlje je najplemenitije dobro za smrtnog čovjeka, iza njega slijedi lijepost, treće je domoći se bogatstva bez podmuklosti, četvrto je užitak društvene radosti u društvu mladih prijatelja«. To su sve *životna dobra*, životne radosti. Za čim inakim je tragao Diogenes iz Sinope do za istinskim životnim užitkom kojeg je otkrio u što je moguće neznatnijoj potrebitosti? Za čim inakim Aristipos koji ga je pronašao u vedroj čudi pod svim okolnostima. Oni traže vedru, nepomućenu *životnu* čud, *vedrinu*, oni nastoje »doći do dobrih stvari«.

Stoici hoće ozbiljiti *mudraca*, čovjeka *životne mudrosti*, čovjeka koji *zna živjeti*, dakle jedan mudar život; oni ga nalaze u preziranju svijeta, u životu bez životnog razvoja, bez proširivanja, bez prijateljskog dosluha sa svijetom, tj. u *izoliranom životu*, u životu kao životu, ne u suživotu: samo Stoik *živi*, sve ino je za njega mrtvo. Obrnuto zahtijevaju Epikurejci jedan uzgibani život.

Stari žude, budući da hoće doći do dobrih stvari, *da dobro žive* (židovi posebno za jednim dugim, djecom i dobrima blagoslovljenim životom), žude za eudaimonijom, za dobrobiti u najrazličitijim formama. Demokrit npr. kao takovo slavi »duševni mir« u kojemu se »živi blago, bez straha i uzbuđenja«.

On dakle misli da se s njim najbolje provodi, priprema najbolji udes i najbolje prolazi u svijetu. Budući da se svijeta ne može otarasiti, a ne može se upravo iz razloga što sva njegova djelatnost proizlazi iz truda da se od njega otarasi, dakle u *odbijanju svijeta* (za što ipak nužno ono što se može odbiti i ono odbijeno mora ostati opstojati u protivnome ničeg više za odbaciti ne bi bilo): tako on postiže jedan krajnji stupanj oslobođenja i razlikuje se samo u stupnju od onih manje oslobođenih. Kada bi on čak i dospio do zemaljskog umrtvljenja, osjetila, koje dopušta još samo jednolično šaputanje riječi »brahm«, ipak se ne bi bitno razlikovao od *osjetilnog* čovjeka.

Čak i stoičko držanje i muževna krepost smjera samo na to da se ima održati i potvrditi spram svijeta, a etika stoikâ (njihova jedina znanost, jer o duhu nisu ništa izreći znali do kako se on ima odnositi spram svijeta a o prirodi samo toliko da se mudrac spram nje ima potvrđivati) nije nauka duha nego samo jedna nauka odbijanja svijeta i sebetpotvrđenja spram svijeta. A ovo opstoji u »nepotresenosti i ravnodušju života«, dakle u najizričtiji kreposti Rimljana.

Dalje od ove *životne mudrosti* nisu dospjeli ni Rimljani (Horacije, Ciceron itd.).

Ugoda (hodone) epikurejaca je ista *životna mudrost* kao i ona stoikâ, samo lukavija, prevarnija. Oni naučavaju samo ino odnošenje spram svijeta, opominju samo na jedno pametno držanje spram svijeta; svijet treba prevariti jer je on moj neprijatelj.

Potpun prekid sa svijetom provode *Skeptici*. Moj cijeli odnošaj sa svijetom je »bezvrijedan i bez istinitosti«. Timon kaže: »Osjećaji i misli, koje mi crpimo iz svijeta, ne sadrže nikakvu istinitost«. »Što je istinitost!« izvikuje Pilat. Svijet nije prema Pyrrhonovoj nauci niti dobar niti loš, niti lijep niti ružan itd., nego su to *predikati* koje mu Ja dajem. Timon kaže: »O sebi nije ništa niti dobro niti loše, nego si čovjek to *misli* ovako ili onako« ; da na spram svijeta preostaje još samo ataraksija (neganutost) i afazija (zamuknuće – ili inakim riječima: izolirana unutarnost). Da u svijetu »nema više nikakve istinitosti za prepoznati«, da stvari proturječe, da su misli o stvarima bezrazlične (da su dobro i loše jedno, tako da ono što jedan naziva dobrim neki ini nalaze lošim); tu da je gotovo sa spoznajom »istinitosti« i da preostaje samo *bezspoznajni čovjek*, onaj *čovjek* koji u svijetu ne nalazi ništa za spoznati i da taj čovjek ostavlja od istinitosti ispražnjeni svijet i nije mu do njega.

Tako je Stari vijek gotov sa *svijetom stvari*, svjetskim poretkom, svjetskom cjelinom; ali svjetskom poretku ili pak k stvarima ovog svijeta ne pripada samo priroda nego svi odnosi – u koje se čovjek vidi prirodom postavljen, npr. porodica zajednica, ukratko takozvane »prirodne veze«. Sa *svijetom duha* počinje kršćanstvo. Čovjek, koji još spram svijeta stoji *naoružan*, jest onaj Stari, – *poganin* (kojemu i židov kao nekršćanin pripada); čovjek kojeg nista više ne vodi nego njegova »radost srca«, njegovo saučešće, sućut, njegov – *duh*, jest onaj Novi, – kršćanin.

Budući da su Stari poradili na *prevladavanju svijeta* i nastojali čovjeka izbaviti iz teških zamršenih veza međuovisnosti s inima, dospjeli su oni najzad do rasula države i prednovanja svega privatnog. Zajednica, porodica itd. su kao *prirodni* odnosi opterećavajuće smetnje, koje sužavaju moju *duhovnu slobodnost*.

2. Novi

»Ako je tko u Kristu, on je *novi stvor*, staro je nestalo; sve je, evo, *novim* postalo.«³

Ako je gore rečeno »Starima bijaše svijet jedna istinitost«, tako moramo ovdje reći »Novima bijaše duh jedna istinitost«, no ne smijemo kao ni tamo izostaviti pristavak; jedna istinitost iza čije neistinitosti su oni nastojali dospjeti i konačno zbilja dospjeli.

Sličan tok kakav je imao Stari vijek pokazuje i kršćanstvo time što je sve do u vrijeme pripremanja reformacije *razum* držan zarobljen pod vladavinom kršćanskih dogmi, no u predreformatorskome stoljeću se *sofistički* podiže i igra raskolničku igru sa svim vjerskim načelima. Pri tome je to značilo, pogotovo u Italiji i na rimskom dvoru: ako samo srce ostane kršćanski nastrojeno, može razum i dalje uživati u svojoj nasladi.

³ Druga poslanica Korinćanima 5.17

Toliko se davno prije reformacije naviklo na cjepidlačku »svađu« da su papa i većina u početku smatrali Luterov nastup za puku »monašku svađu«. Humanizam odgovara sofistici i kako je u vrijeme sofista grčki život bio u najvišem cvatu (Periklovo doba), tako se ono Najsjajnije zbililo u vrijeme humanizma ili kako bi se možda još moglo reći, macchiavellizma (umijeće tiskanja knjiga, Novi svijet itd.). Srce je u to vrijeme bilo daleko od toga da bi se htjelo riješiti kršćanskoga sadržaja.

No reformacija je konačno poput Sokratesa ozbiljno postupila sa samim *srcem* i od tada su srca očevidno postala – nekršćanskija. Time što se s Lutherom počelo uzimati stvar k srcu, morao je taj korak reformacije voditi tome, da i srce bude rasterećeno od teškog bremena kršćanskog. Srce, iz dana u dan nekršćanskije, gubi sadržaj kojim se bavi, dok mu najzad ne preostaje ništa do prazna *srdačnost*, cijelo opće čovjekoljublje, ljubav spram čovjeka, svijest slobodnosti, »sebesvijest«.

Kršćanstvo je dovršeno tek time jer je postalo ogoljelo, odumrlo i sadržajno prazno. Više nema nikakva sadržaja kojemu bi se srce protivilo čak kad bi mu se nesvjesno ili bez »sebesvijesti« prikrao. Srce *kritizira* sve ono što se hoće ugurati bezobzirnom nemilosrdnošću na smrt i nije sposobno ni za kakvo prijateljstvo, ni za kakvu ljubav (osim nesvjesno ili ako je zaskočeno). Što bi se i moglo na ljudima voljeti, budući da su svi skupa »egoisti«, ni jedan *čovjek* kao takav, tj. ni jedan nije *samo duh*. Kršćanin ljubi samo duh, no gdje bi bio onaj koji zbilja ne bi bio ništa do duh?

Voljeti tjelovitog čovjeka s kožom i kosom, to više ne bi bila »duhovna« srdačnost, to bi bila izdaja »čiste« srdačnosti, »teorijskoga interesa«. Jer nek se čista srdačnost samo ne predstavlja kao ona dobroćudnost koja svakome prijateljski stiska ruku; naprotiv, čista srdačnost nije spram nikoga srdačna, ona je samo teorijsko saučešće, udio na čovjeku kao čovjeku, ne kao osobi. Osoba joj je odvratna jer ona je »egoistična«, jer ona nije čovjek, nije ta ideja. No samo se za ideju ima teorijski interes. Za čistu srdačnost ili čistu teoriju su ljudi samo zato tu da bi bili kritizirani, izrugivani i najtemeljitiye prezreni, oni za nju nisu manje nego za fanatičnog popa, samo »drek« i inače ono kao on čisto.

Tjerani do tog krajnjeg vrhunca bezinteresne srdačnosti, moramo Mi konačno shvatiti da duh, kojega kršćanin samog ljubi, nije ništa ili da je duh jedna – laž.

U daljnjem toku će se, nadajmo se, razjasniti što je ovdje nagomilano i još nerazumljivo nabačeno.

Prihvatimo od Starih ostavljeno nasljedstvo i kao djelatni radnici učinimo s tim toliko koliko se – s tim učiniti dade! Svijet leži prezren pred Našim nogama, duboko ispod Nas i Našeg neba u kojem se više ne vinu njegove moćne ruke i više ne prodire njegov omamljujući dah; iako se zavodljivo ponaša, on ne može ništa do omamiti naše osjetilo, duh – a samo duh smo Mi pak istinski – on ne zabluduje. Dospjevši jednom *iza* stvari dopro je duh također *iznad* njih i postao slobodan od njihovih veza, onaj koji više ne robuje, onostrani slobodni. Tako govori »duhovna slobodnost«.

Duhu, koji se nakon duge muke otarasio svijeta, bezsvjetskom duhu ne preostaje nakon gubitka svijeta i onog svjetovnog ništa do – duh i ono Duhovno.

No budući da se je on od svijeta samo odaljio i učinio se jednim *od njega slobodnim bistvom*, ne mogavši svijet zbiljski uništiti, ostaje mu on jedan neotklonivi spoticaj, jedno ozloglašeno bistvo, a budući da on s druge strane ništa ne poznaje i ne priznaje do duh i ono Duhovno mora on trajno čeznuti da svijet produhovi, tj. da ga iz »govna« izbavi.

Stoga on kao kakav mladić hoda uokolo s planovima izbavljenja ili popravljjanja svijeta.

Stari su služili, vidjeli smo to, onom Prirodnom, onom Svjetskom, prirodnom svjetskome redu ali su se neprestano pitali ne bi li se mogli te službe lišiti, a kada su se na mrtvo naradili na vazda obnavljanim pokušajima pobune, tad im se uz njihove posljednje uzdisaje rodio *bog*, »prevladatelj svijeta«. Svo njihovo činjenje nije bilo ništa do *svjetska mudrost*, nastojanje da se izađe iza i iznad svijeta. A što je mudrost mnogih slijedećih stoljeća? Iza čega su pokušavali dospjeti Novi? Iza svijeta više ne, jer to su Stari izvršili, nego iza boga kojeg su im onî ostavili, iza boga »koji jest duh«, iza svega onoga što jest duhovo, Duhovno. Djelatnost duha pak, koji »sam istražuje dubine božanstva«, jest *bogoslovlje*. Ako Stari nemaju ništa za pokazati do svjetsku mudrost, Novi nisu i neće dogurati dalje do bogoslovlja. Kasnije ćemo vidjeti da same najnovije pobune protiv boga nisu ništa do krajnji napori »bogoslovlja«, tj. teologijske insurekcije.

2.1. Duh

Carevina duhova je čudovišno velika, Duhovnoga beskrajno puno: pa pogledajmo što je duh, ta ostavština Starih navlastito.

Iz njihovih boli rađanja je on proizašao; oni sami pak nisu uspjeli sebe kao duh izreći; oni su ga uspjeli roditi, govoriti je morao on sam. »Rođeni bog, sin ljudi« tek izriče riječ da duh, tj. on, bog nema posla ni s čim zemaljskim i s nikakvim zemaljskim odnosom nego samo s duhom i duhovnim odnosima. Jesu li možda Moja, pod svim udarcima svijeta neiskorijeniva hrabrost, Moja nesavitljivost i Moj prkos, jer im svijet ne naudi, već u punom smislu duh? Ta tako bi on još bio sa svijetom u neprijateljstvu a svo njegovo činjenje bi se ograničilo na to da svijetu samo ne podlegne! Ne, prije nego se on ne samo sa samim sobom pozabavi, prije nego on samo sa *svojim* svijetom, duhovnim nema posla, on nije *slobodan* duh, nego samo »duh ovoga svijeta«, za njega prikovan. Duh jest slobodni duh, tj. zbilja duh tek u jednom *njemu vlastitom* svijetu; u »ovom«, zemaljskom svijetu jest on jedan tuđinac. Samo posredstvom jednog duhovnog svijeta jest duh zbilja duh, jer »ovaj« svijet njega ne razumije i ne umije kod sebe zadržati »derište iz tuđine«.

No odakle mu ima doći ovaj duhovan svijet? Odakle inako nego iz njega samog! On se mora objaviti i riječi koje on govori, objave u kojima se on otkriva, to je *njegov* svijet. Kao što neki fantasta živi i svoj svijet ima samo u fantastičnim tvorbama koje on sâm stvara kao što neka luda sebi svoj vlastiti svijet snova tvori, bez kojega ona ne bi mogla biti luda; tako mora i duh sebi stvoriti svoj svijet duhova, a prije nego njih stvori nije duh.

Njegova stvorenja dakle čine njega duhom i na stvorovima se prepoznaje njega, stvoritelja: u njima on živi, oni su njegov svijet.

Pa što je duh? On je stvoritelj jednog duhovnoga svijeta! Također na Tebi i na Meni priznaje se duh ako se vidi da smo Mi Ono duhovno privlastili, tj. misli, mogle one biti Nama već i predvedene, ipak u Nama oživjeli; jer dok Mi djeca bijasmo, moglo se je Nama izlagati najpoučnije misli, a da Mi nismo htjeli ili u stanju bili u Nama ih iznova tvoriti. Tako jest duh samo tada kad stvara ono duhovno: on je samo zajedno s Duhovnim, svojim stvorom zbiljski.

Pa budući da ga Mi na njegovim djelima prepoznajemo, pita se, koja su to djela. Djela ili djeca duha nisu pak ništa ino do – duhovi.

Kad bih Ja imao židove, židove pravoga kova, predamnom, morao bih ovdje prestati i ostaviti ih pred tim misterijem, kao što su oni već gotovo dva tisućljeća nevjernički i bez prepoznaje ostali pred tim stajati. Kako Ti, moj dragi čitatelju u najmanju ruku nisi punokrvi židov, – jer jedan takav neće dovdje zalutati – ici ćemo Mi još jedan komad puta zajedno, dok Mi i Ti možda ne okreneš leđa, jer se Ja Tebi u lice smijem.

Ako bi Tebi Netko rekao da si Ti posve duh, tad bi se Ti za Tvoje tijelo uhvatio i ne bi njemu vjerovao nego odgovorio: Ja dakako *imam* duh, no ne egzistiram puko kao duh nego jesam jedan tjeloviti čovjek. Ti bi Tebe još uvijek lučio od »Tvojega duha«. Ali uzvraća onaj da je Tvoja odredba, stupaš li Ti i sad još u okovima tijela, da jednom postaneš jedan »blaženi duh«, i kako god da Ti predstaviš sebi budući izgled toga duha, ipak je toliko izvjesno, da ćeš Ti u smrti svući ovo tijelo i ipak Tebe tj. Tvoj duh zadržati za vječnost; i tako je Tvoj duh ono Vječito i Istinito na Tebi, tijelo samo ovostrani stan kojeg Ti možeš napustiti i možda zamijeniti za neki drugi.

I Ti mu vjeruješ! Zasad Ti doduše nisi tek duh, no ako Ti jednom iz smrtnoga tijela iseliti moraš, tad ćeš Ti Tebi morati bez tijela da pomogneš i zato je nužno da budeš oprezan i da na vrijeme brineš za Tvoje navlastito Ja. »Što bi pomoglo čovjeku kad bi cijeli svijet zadobio a oštetio svoju dušu.«

Pretpostavimo pak također da su dvojbe u kršćanska načela vjerovanja tokom vremena otela Tebi već davno vjerovanje u nesmrtnost Tvojega duha: no jedno načelo si Ti ipak ostavio neuzdrmanim i Jednoj istini si još uvijek nezbunjeno privržen, da je duh Tvoj bolji dio i da ono Duhovno na Tebe ima veće pravo od svega inoga. Usprkos svem Tvojem ateizmu, u revnosti spram egoizma slažeš se Ti s onima koji vjeruju u nesmrtnost.

No koga Ti zamišljaš pod egoistom? Jednoga čovjeka koji umjesto da živi za neku ideju, (tj. za neko Duhovno) i njoj žrtvuje svoju osobnu korist, služi posljednjoj. Dobar patriot npr. prinosi svoje žrtve na oltar otadžbine; da je pak otadžbina jedna ideja, ne da se osporiti, budući da za duhovno nesposobne životinje i za još bezduhovnu djecu nema otadžbine i nema patriotizma. Ne pokaže li se netko kao dobar patriot, tad on u odnošaju na otadžbinu odaje svoj egoizam. A tako je i u nebrojenim inim slučajevima: tko se u ljudskome društvu okoristi povlasticom, taj se egoistično ogriješuje spram ideje jednakosti; tko vlada, tog se psuje kao jednog egoistu spram ideje slobodnosti itd.

Ti prezireš egoistu zato, jer on stavlja ono Duhovno iza Osobnoga i brine se za sebe tamo gdje bi ga Ti rado vidio da postupa za ljubav neke ideje. Vi se razlikujete u tome da Ti duh, on pak sebe čini središtem ili da Ti tvoje Ja podvajaš i Tvoje »navlastito Ja«, duh uzdižeš za gospodara bezvrijednijega ostatka, dok on o tom podvojenju ne želi ništa znati pa duhovne i materijalne interese slijedi upravo *za svoj užitak*. Ti misliš doduše da napadaš samo one koji ne shvaćaju nikakav duhovni interes, ali zapravo Ti proklinješ sve one koji duhovni interes ne smatraju svojim »istinskim i najvišim«. Ti vršiš vitešku službu za tog ljepotana toliko, da tvrdiš, da je on jedina ljepota svijeta. Ti ne živiš za *Tebe*, nego za Tvoj *duh* i za ono što je Duhovo tj. ideje.

Budući duh jest samo time što on stvara ono Duhovno, oglédajmo se za njegovim prvim stvarenjem. Čim je to izvršio, odmah slijedi jedno prirodno rasplodivanje stvorénjâ, kao što su, prema mitu, samo prvi ljudi trebali biti stvoreni, ostalo pokoljenje se od sebe rasplodivalo. Prvo stvarenje mora naprotiv proizaći »iz Ničega«, tj. duh nema za svoje ozbiljenje ništa nego sebe samoga ili pače on sebe još niti nema nego mora sebe stvoriti: njegovo prvo stvarenje je otud on sam, *Duh*. Kolikogod to zvuči mistično, ipak Mi to doživljavamo kao jedno svakodnevno iskustvo. Jesi li Ti prije mislilac nego što misliš? Time što Ti stvaraš prvu misao, stvaraš Ti tebe, mislioca; jer Ti ne misliš, prije nego Ti neku misao misliš, tj. imaš. Ne čini li te tek Tvoje pjevanje pjevačem, Tvoje govorenje govorećim čovjekom? Pa tako Te i proizvođenje onog Duhovnoga tek čini duhom.

Uostalom, kao što *Ti* razlikuješ od mislioca, pjevača, govornika *Tebe* – tako ništa manje Ti razlikuješ Tebe od duha i čutiš vrlo dobro da si Ti još nešto ino nego duh. Samo, kao što mislećem Ja u entuzijazmu mišljenja lako promakne slušanje i gledanje, tako je i Tebe obuzeo duhovni

entuzijazam i Ti sad čezneš svom silom da posve postaneš duhom i u duhu uzadeš. Duh je Tvoj ideal, ono Nedosegnuto, ono Onostrano: duh znači Tvoj – bog, »bog jest duh«.

Protiv svega, što nije duh, se Ti žestiš i zato se žestiš protiv *Tebe samoga* koji se ne možeš otarasiti jednog ostatka onog Neduhovnoga. Umjesto da kažeš: »Ja sam više Ja nego duh«, Ti kažeš skršeno: »Ja sam manje nego duh a duh, čisti duh ili duh koji nije ništa do duh, njega Ja mogu samo misliti, ali to nisam i budući Ja to nisam onda to jest neki Ini, egzistira kao neki Ini kojeg Ja nazivam »bog«.«

U prirodi je stvari da duh koji treba egzistirati kao čisti duh, mora biti jedan onostrani, jer budući da Ja to nisam, može on biti samo *van Mene*, budući jedan čovjek uopće ne uzalazi potpuno u pojmu »duh«, čisti duh, duh kao takav, može biti samo izvan ljudi, samo s onu stranu ljudskoga svijeta, ne zemaljski nego nebeski.

Samo iz tog razdvoja u kojemu se Ja i duh nalaze, samo jer Ja i duh nisu imena za jedno i isto nego različita imena za potpuno Različito, samo jer Ja nije duh a duh nije Ja: samo se iz toga razjašnjuje posve tautologijski nužnost da duh stanuje u Onostranome, tj. jest bog.

Iz tog se također vidi kako je posvema teologijsko tj. bogoslovno ono oslobođenje koje se Feuerbach⁴ trudi Nama dati. On naime kaže da Mi samo nismo prepoznali Naše vlastito binstvo i da smo ga zato tražili u Onostranome, sad pak, budući uviđamo da bog jest samo Naše ljudsko binstvo, morali bismo Mi to opet priznati kao Naše i premjestiti nazad iz Onostranoga u Ovostrano. Boga, koji je duh, naziva Feuerbach »Naše binstvo«. Možemo li Mi sebi dopustiti da »Naše binstvo« bude dovedeno u jedan suprotstav s *Nama* i da Mi budemo razcijepljeni u jedno bitno i jedno nebitno Ja? Ne zapadamo li Mi time opet u tužnu bijedu da se ugledamo prognani iz Nas samih?

Ta što dobijamo ako jednom za promjenu ono Božansko van Nas premjestimo u Nas? *Jesmo li Mi* ono što jest u Nama? Jednako malo kao što to što jest van Nas. Ja sam jednako malo Moje srce, kao što nisam ljubavnica mog srca, kao što nisam to moje »drugo Ja«. Upravo jer Mi nismo duh koji u Nama boravi, upravo smo zato Mi njega morali premjestiti van Nas: on nije bio Mi, nije se slučio s Nama u jedno, i zato ga Mi nismo mogli inako egzistirajućeg misliti nego van Nas, onostrano od Nas, u Onostranome.

Snagom zdvojnosti zahvaća Feuerbach za sveukupnim sadržajem kršćanstva, ne da bi ga odbacio, ne, da bi ga za se otrgnuo, da bi njega, dugo žuđenoga, uvijek udaljenoga posljednjim naporom povukao iz njegovog neba i za vječito kod sebe zadržao. Nije li to zahvat krajnje zdvojnosti, jedan zahvat na život i smrt, i nije li to ujednako kršćanska čežnja i žudnja za Onostranim? Heroj ne želi zaći u Onostrano nego Onostrano privući k sebi i prisiliti da ono postane Ovostrano! I ne više li od tada sav svijet, s više ili manje svijesti, da se radi o »Ovostranome« i da nebo mora na zemlju doći i već ovdje biti doživljeno?

Postavimo ukratko jedan naspram drugome Feuerbachov teologijski nazor i Naše proturječje! »Binstvo čovjeka je čovjekovo *najviše binstvo*; najviše binstvo naziva doduše religija *bogom* i promatra ga kao jedno *predmetno* binstvo, uistinito pak jest ono samo čovjekovo vlastito binstvo, i stoga je prekretno svjetske povijesti da se odsad ima čovjeku pojavljivati više ne *bog* kao bog nego čovjek kao bog.«⁵

Mi na to uzvraćamo: »Najviše binstvo je svakako binstvo čovjeka, no upravo jer je to njegovo binstvo a ne on sam, svejedno je da li Mi binstvo van njega vidimo i kao »boga« zrijemo ili u njemu nalazimo, i »binstvom čovjeka« ili »čovjek« nazivamo. *Ja* nisam niti bog niti *Čovjek*, niti najviše

⁴ L. Feuerbach: *Das Wesen des Christentums*, 2. vermehrte Aufl., Leipzig 1843.

⁵ Por. npr. *Das Wesen des Christentums*, s. 402.

bistvo niti »Moje bistvo« i zato je uglavnom svejedno da li mislim bistvo u Meni ili van Mene. Da, Mi mislimo zbilja uvijek najviše bistvo ujednako u objema onostranostima, u unutarnjoj i izvanjskoj: jer »duh boga« je prema kršćanskome nazoru također »Naš duh« i »obitava u Nama.«⁶ On obitava na nebu i obitava u Nama; Mi sirote stvarce smo tek njegovu »obitavalište« i kad Feuerbach razara još i nebesko obitavalište istoga i prinuđava ga da sa svim skupa preseli k Nama, tad ćemo Mi njegovu zemaljsko konačište, postati većma prepunjeni.

No nakon ovog izleta koji smo sebi, da smo uopće mislili slijediti nit, morali prištedjeti za kasnije stranice da bismo izbjegli opetovanje, vraćamo se Mi k prvome stvorenju duha, duhu samome.

Duh je nešto ino nego Ja. No to Ino, što je to?

2.2. Opsjednuti

Jesi li Ti već vidio nekog duha? »Ne ja nisam, ali moja baka.« Vidiš li, tako je to i samnom: Ja sâm nisam nikakvoga Vidio, no mojoj su baki trčali posvud između nogu pa iz povjerenja u časnost naše bake, vjerujemo Mi u egzistenciju duhova.

No nismo li Mi imali i djedove, nisu li oni svagda slijegali ramenima, kad god je baka pripovijedala o svojim sablastima? Da, to bijahu nevjernički muževi koji su mnogo naštetili Našoj dobroj religiji, ti prosvjetitelji! Mi ćemo to osjetiti! Što bi drugo bilo u temelju toplog vjerovanja u sablasti nego vjera »u tubitak duhovnih bistava uopće« i neće li ova potonja sama biti prokleta pokolebana ako se dozvoli da drski ljudi razuma smiju ono uzdrmati? Kakav udarac je pretrpjela sama vjera u boga odbacivanjem vjerovanja u duhove i sablasti, osjetili su vrlo dobro romantičari i nastojali su otkloniti bezbožne posljedice, ne puko ponovno probuđenim svijetom bajki nego najzad posebice »uzdizanjem jednog višeg svijeta« pomoću svojih somnabulista, proročica iz Prevorsta itd. Dobri vjernici i crkveni oci nisu slutili da se vjerovanjem u sablasti religiji oduzima tlo i da ona otad lebdi u zraku. Tko više ne vjeruje u sablast, taj treba samo konzekventno nastaviti u svom nevjerovanju da bi uvidio da se iza stvari uopće ne skriva nikakvo apartno bistvo, nikakva sablast ili – što je naivno prema riječi jednakoznačno – nikakav »duh«,

»Duhovi egzistiraju!« Pogledaj oko sebe u svijet i sam kaži, ne gleda li Te iz svega neki duh. Iz cvijeta, malog, ljupkog govori Ti duh stvoritelja koji ga je tako čudesno oblikovao; zvijezde naviještaju duh koji ih je poređao, s vrhova brdâ pirka nadolje jedan duh uzvišenosti, iz voda jedan duh čežnje a – iz ljudi govore milijuni duhova. Brijegovi mogu utonuti, cvjetovi odcvasti, svijet zvijezda srušiti se, ljudi poumrijeti – zar je važna propast tih vidljivih tjelesa? Duh, taj »nevidljivi«, ostaje vječit!

Da, utvoruje se u cijelome svijetu! Samo u njemu? Ne, on sam utvoruje, on je skroz naskroz grozan, on je promjenljivo prividno tijelo jednoga duha, on je utvor. Što bi neka sablast i bila ino do jedno tijelo koje se pričinja, ali zbiljski duh? Eto, svijet je »isprazan«, »ništavan«, samo blještav »privid«; njegova istinitost jest samo duh; on je prividno tijelo jednoga duha.

Pogledaš li u blizinu ili u daljinu, posvud je oko Tebe jedan *sablasni svijet*: Ti uvijek imaš »pojave« ili vizije. Sve što se Tebi pojavljuje jest samo privid jednoga uobitavajućeg duha, jest jedna sablasna »pojava«, svijet Tebi samo »svijet pojave«, iza kojeg duh tjera svoje bistvo. Ti »gledaš duhove«.

⁶ Poslanica Rimljanima 8.9; Prva poslanica Korinćanima 3.16; Evanđelje po Ivanu 20.22 i nebrojena ina mjesta.

Ne namjeravaš li se možda usporediti sa Starima, koji su posvuda vidjeli bogove? Bogovi, moj dragi novotaru, nisu duhovi; bogovi ne unizuju svijet do jednog privida i ne poduhovljuju ga.

No Tebi je cijeli svijet postao poduhovljen i jedna zagonetna sablast: zato se ne čudi, da u Tebi isto tako ne nađeš ništa do jedan utvor. Ne utvoruje li Tvoj duh u Tvome tijelu i nije li samo onaj istina i zbilja, ovaj samo ono »Prolazno, Ništavno« ili jedan »privid«? Nismo li Svi Mi sablasti, grozna bistva koja čekaju na »izbavljenje«, naime »duhovi«? Otkako se duh pojavio u svijetu, otkada je »riječ mesom postala«, od tada je svijet poduhovljen, začaran, jedan utvor.

Ti imaš duh, jer Ti imaš misli. Što su Tvoje misli? – Duhovna bistva. – Dakle nikakve stvari? – Ne, ali duh stvara, ono Glavno na svim stvarima, ono njihovo Najunutarnije, njihova – ideja. – Što Ti misliš, nije li time puko Tvoja misao? Naprotiv to je ono Najzbiljskije, navlastita istina u svijetu: to je istinitost sama; samo kad Ja istinski mislim, mislim Ja istinitost. Ja se mogu doduše o istinitosti obmanuti i *ne prepoznati* je, no kad Ja istinski *spoznajem*, tad je predmet Moje spoznaje istinitost. – Ti tako svagda nastojiš spoznati istinitost? – Istinitost je Meni sveta. Može doduše doći do toga da Ja neku istinitost nađem nesavršenom i nadomjestim nekom boljom, no istinitost ne mogu Ja ukloniti. U istinitost *vjerujem* Ja, zato Ja u njoj istražujem, nju ništa ne nadilazi, ona je vječita.

Sveta, vječita jest istinitost, ona je ono Sveto, ono Vječito. Ti koji daješ da Te to Sveto ispunja i vodi, bit ćeš sam posvećen. Niti ono Sveto nije za Tvoja osjetila, i nikad Ti kao jedan Osjetilni nećeš mu otkriti trag, nego za Tvoju vjeru, ili još određenije, za Tvoj *duh*: jer ono samo jest neko Duhovno, jedan duh, jest duh za duh.

Ono Sveto se ne da ni u kom slučaju tako lako odstraniti kao što neki danas tvrde koji neće više ni izgovoriti ovu »nedoličnu« riječ. Ako sam Ja ma i u jednom odnošaju iskan kao »egoist«, tad preostaje misao na neko ino kojemu bih Ja imao više služiti nego sebi i koje bi Meni moralo biti važnije od svega, ukratko neko Nešto, u čemu bih Ja imao tražiti Moj istinski spas, neko – »Sveto-Spasonosno«. Moglo to Sveto izgledati ne znam koliko ljudski, moglo ono onô Ljudsko samo biti, to mu svetost ne oduzima – nego najviše iz nekog nadzemaljskog čini neko zemaljsko sveto, iz nekog Božanskoga neko Ljudsko.

Sveto egzistira samo za egoistu koji sebe sama ne priznaje, za onoga koji nije slobodnom voljom egoista, za njega kojemu je uvijek do njegovoga a da sebe ipak ne drži najvišim bistvom koji samo sebi služi i ujednako mni da stalno služi nekom višem bistvu, koji ne poznaje ništa Višega od sebe a ipak se zanosi onim Višim, ukratko, za egoistu koji ne bi htio biti egoista i sam sebe ponižava, tj. bori se protiv svog egoizma, ujednako pak sebe sama samo stoga ponižava, »da bi bio izvišen«, dakle da bi zadovoljio svoj egoizam. Jer bi htio oprost za to što je egoist, traga on posvuda na nebu i na zemlji za višim bistvima da bi im služio i žrtvovao se; no koliko god se klimata i kinji, čini on na kraju ipak sve radi sebe, a ozloglašeni egoizam od njega ne izmiče. Zbog toga ga Ja nazivam neslobodovoljnim egoistom.

Njegovo trudenje i briganje da se sebe otarasi nije ništa do krivo shvaćen nagon za seberastankanjem. Ako si vezan za Tvoje prošlo vrijeme, ako danas moraš brbljati jer si jučer brbljao,⁷ Ti se ne možeš svakog trena promijeniti: tako se ti čutiš u ropskim okovima i ukočen. Zato Ti iza svake minute Tvojeg tubitka namiguje jedna svježa minuta budućnosti i Tebe razvijajući, Ti se otarasuješ »Tebe«, tj. svakidašnjeg Tebe. Kakvo Ti u svakom trenu jesi, tako Ti jesi Tvoj stvor i

⁷ Kako zvone, ti popovi, kako se oni o tom brinu da se dođe, samo brblja, kako jučer tako danas. Ne psujte mi popove! Oni poznaju potrebu čovjeka: jer kako je usrećen brbljat će sutra kao danas

baš u tom »stvoru« ne možeš Ti Tebe, stvoritelja izgubiti. Ti sam jesi jedno više binstvo nego što Ti jesi i nadmašuješ Tebe samog. Samo da si Ti taj koji je viši nego Ti, tj. da Ti nisi puko stvor nego da jednako jesi Tvoj stvoritelj, upravo to ne spoznajješ kao neslobodnovoljni egoist i zato je »više binstvo« Tebi jedno – Tuđe. Svako više binstvo kao istinitost, čovječanstvo itd. jest jedno binstvo *iznad* Nas.

Tuđost je jedna oznaka onog »Svetoga«. U svemu Svetome leži nešto neprisno tj. tuđe, u čemu se Mi ne čutimo posve prisno i kod kuće. Što je Meni sveto, to Meni nije *vlastito*, i kad Mi npr. vlasništvo inih ne bi bilo sveto, tad bih ga smatrao *Mojim* i pri dobroj zgodi prisvojio, ili, obrnuto, važi li mi lice kineskog cara kao sveto, mojem oku ostaje tuđe i Ja ga zatvaram kad se onaj pojavi.

Zašto neka neoboriva matematička istina, koja bi prema običnom razumljenju riječi mogla čak biti nazvana vječitom, nije – sveta? Jer ona nije objavljena ili nije objava nekog binstva. Ako se pod objavljenima razumiju samo takozvane religiozne istine, ide se krivim putem i posve ne uviđa širina pojma »više binstvo«. Višem se binstvu koje je još bilo štovano i pod imenom »najvišega« ili être suprême, ateisti izruguju a »dokaze o njegovu tubitku« jedan za drugim bacaju u prašinu, a da ne primjećuju da oni sami iz potrebe za višim binstvom samo nište staro kako bi dobili mjesto za novo. Nije li recimo »čovjek« jedno više binstvo nego jedan pojedinačan čovjek i nisu li istine, prava i ideje, koje se iz njegovog pojma odaju, štovane kao objave upravo tog pojma i – ne moraju li se smatrati svetima? Jer, ako bi se pokoju istinu, za koju se činilo da je manifestirana tim pojmom, imalo opet odstraniti, tad bi to samo svjedočilo o nesporazumu s naše strane, a da se ni najneznatnije ne čini na uštrb svetoga pojma ili da se onim istinama, koje se »s pravom« moraju smatrati njegovim objavama, njihova svetost ne uzme. Čovjek premašuje svakog pojedinačnog čovjeka i jest, iako »njegovu binstvo«, zapravo ipak ne *njegovo* binstvo, koje bi pače tako bilo jedinô kao i on, pojedinac, sâm nego jedno opće i »više«, za ateiste čak »najviše binstvo«. I kao što božje objave nije bog napisao vlastoručno, nego bijahu »oruđem Gospodinovim« iznijete u javnost, tako i novo najviše binstvo ne ispisuje sâm svoje objave nego daje da nam ih »istin-ski ljudi«, obznane. Samo, novo binstvo odaje jedno zapravo duhovnije shvaćanje nego stari bog, jer ovaj bijaše još predstavljan u jednoj vrsti tjelesnosti ili lika, novome naprotiv nezamućena duhovnost biva zadržana a jedno posebno materijalno tijelo ne biva pripisano. Njemu ipak ne nedostaje tjelesnost koja je zapravo još zavodljivija, jer izgleda prirodnije i svjetovnije i ne opstoji u ničem neznatnijem do u svakom tjelovitome čovjeku ili također naprosto u »čovječanstvu« ili u »svim ljudima«. Utvarnost duha u nekom prividnom tijelo je time opet jednom postala posve kompaktnom i popularnom.

Sveto jest dakle najviše binstvo i sve ono u čemu se to najviše binstvo objavljuje ili će biti objavljeno; no posvećeni su oni koji priznaju ovo najviše binstvo zajedno s Njegovim, tj. s njegovim objavama. Ono Sveto opet posvećuje svog poštivatelja koji kultom sam postaje jednim svecem, kao što je opet sveto sve što on čini: jedna sveta promjena, jedno sveto mišljenje i činjenje, pjesnikovanje i nastojanje itd.

Što se štuje kao najviše binstvo, o tome se na pojmljiv način može samo tako dugo značajno sporiti, dok čak najgorčeniiji protivnici jedan za drugim ne dopuste glavno načelo, da ima jedno najviše binstvo kojemu pripada kult ili služba. Ako bi netko sućutno ismijao cijelu borbu oko najvišeg binstva kao što to kršćanin čini prilikom rječkanja nekog šiita i sunita ili nekog brahmana i budiste, tad bi hipoteza o jednom najvišem binstvu bila za njega ništavna, a prijepor na takvoj bazi tašta igra. Da li tad jedini ili trojedini bog, da li Lutherov bog ili être suprême ili uopće ne bog nego »čovjek« predstavlja najviše binstvo, to za onoga koji negira sâm najviše binstvo ne čini

nikakve razlike, jer u njegovim očima su oni služitelji najvišeg bistva svi zajedno – smjerni ljudi: najljući ateist ništa manje nego najvjerniji kršćanin.

Gore dakle u Svetome stoji najviše bistvo i vjera u to bistvo, Naša »sveta vjera«.

Utvor

Sa sablastima dospjevamo u carevinu duha, u carevinu *bistava*.

Što u svemiru utvoruje i svoje misteriozno, »nepojmljivo« bistvo tjera, to je upravo tajnoviti utvor, kojeg Mi nazivamo najvišim bistvom. A tom *utvoru* doći do temelja, *pojmiti* ga, u njemu, otkriti *zbiljnost* (dokazati »tubitak boga«), – taj su si zadatak ljudi postavljali tisućljećima; da u grdnoj nemogućnosti, u beskrajnom danajskom radu preobrazu utvor u ne-utvor, nezbilju u zbilju, *duh* u jednu cijelu *tjelovitu* osobu, – time se iskinjili. Iza tubistvujućeg svijeta tražili su oni »stvar o sebi«, bistvo, iza stvari tražili su ne-stvar.

Zrije li se nekoj stvari u *temelj*, ide li se za njenim *bistvom*, tada se često otkriva nešto posve ino od onoga što se ona *pričinia* da jest: kao med slatki govor i jedno srce lašca, pompozne riječi i siromašne misli, itd. Time što se ističe bistvo, snizuje se dosad neprepoznata pojava do pukog *privida*, do obmane. Bistvo tako privlačnog, veličanstvenoga svijeta jest za onog koji vidi temelj – ispraznost jest – svjetsko bistvo (svjetsko tjeranje). No tko je religiozan taj se ne bavi prijevornim prividom, niti s ispraznim pojavama nego nazire bistvo i u bistvu ima – istinitost.

Bistva koja se iz nekih pojava odaju su zla bistva, i obrnuto iz inih ona dobra. Bistvo ljudske čudi npr. jest ljubav, bistvo ljudskog htijenja jest ono Dobro, njegovog mišljenja ono Istinito itd.

Što je isprva važno kao egzistencija, kao svijet i sl., to se sad pojavljuje kao puki privid, a ono *istinski egzistirajuće* jest pače bistvo, čija se carevina ispunja bogovima, duhovima, demonima, tj. dobrim ili zlim bistvima. Samo ovaj izokrenuti svijet, svijet bistava, egzistira sad istinski. Ljudsko srce može biti bez ljubavi, no njegovo bistvo egzistira, bog »koji je ljubav«; ljudsko mišljenje može bludjeti, no njegovo bistvo, istinitost egzistira: »bog je istinitost«, itd.

Bistva samo i ništa do bistva spoznavati i priznavati, to je religija: njena carevina jest carevina bistava, utvora i sablasti.

Poriv da se učini shvatljivim utvor ili nonsens realizira, je izveo jednu *tjelovitu* sablast, sablast ili druh sa zbiljskim tijelom, pretilu sablast. Kako su se samo najsajjniji najgenijalniji kršćanski ljudi namučili da bi pojmlili ovu sablasnu pojavu. No vazda je ostajao proturjek dviju priroda, božje i ljudske, tj. sablasne i osjetilne: ostao je najčudnovatiji utvor, jedna ne-stvar. Dušemučiteljija ne bijaše još nikada neka sablast, i nikakav šaman koji se bocka do bjesomućnog gnjeva i do nerveuništavajućih grčeva da bi sablast otjerao, ne može takvo kinjenje duše podnijeti kakvo su kršćani pretrpjeli od one najnepojmljivije sablasti.

Samo je Kristom ujednako došla na vidjelo istinitost stvari da navlastiti duh ili navlastita sablast – jest čovjek. *Tjeloviti* ili pretili duh je upravo čovjek: on sam je užasno bistvo i ujednako pojava i egzistencija ili tubitak bistva. Nadalje ne užasavaju čovjeka zapravo sablasti *van* njega nego on sâm sebe, on se prestravi pred sobom samim. U dubini njegovih grudi boravi *duh grijeha*, već najtiša *misao* (a ova je sama jedan duh) može biti jedan *vrag*, itd. – Sablast se obukla u tijelo, bog je postao čovjek, no čovjek je sad sâm užasni utvor iza kojeg on nastoji dospjeti, kojeg on nastoji prognati, dokučiti mu temelj, privesti zbiljnosti i natjerati da progovori: čovjek je – *duh*. Tijelo može i usahnuti, samo da je duh spašen: svemu je do duha, i spas duha ili »spas duše« postaje jedini cilj. Čovjek je sam sebi postao jedna sablast, jedan grozni utvor kojemu je čak namijenjeno određeno sjedište u tijelu (spor o sjedištu duše, da li u glavi itd.).

Ti nisi Meni i Ja nisam Tebi ono više bistvo. Ipak se može u svakom od Nas skrivati to više bistvo i izazvati uzajamno štovanje istoga. Da bi se umah uzelo ono Najopćije: čovjek živi u Tebi i u Meni. Kad ne bih u Tebi vidio čovjeka, što bih imao u tebi štovati? Ti dabome nisi čovjek i njegov istinski i adekvatan lik nego samo jedna smrtna ljuska istoga koju on može napustiti a da sam ne prestane biti; no zasad ovo opće i više bistvo ipak kući u Tebi i Ti Mi predočuješ, jer je jedan neprolazni duh u Tebi poprimio jedno prolazno tijelo, čime je Tvoj lik zbilja samo jedan »poprimljeni«, jedan duh koji se pojavljuje, u Tebi pojavljuje, a da nije vezan za Tvoje tijelo i taj određeni način pojavljenja, dakle jedan utvor. Zato Ja ne smatram Tebe višim bistvom nego respektiram samo ono više bistvo koje se Tobom »širi«. Ja u Tebi »respektiram čovjeka«. Tako nešto nisu Stari uvažavali kod svojih robova i više bistvo »čovjek« nalazilo je još malo odziva. Naprotiv, oni su u drugima vidjeli sablast ine vrste. Narod je jedno više bistvo nego neki pojedinac i jednako čovjeku ili čovjekovu duhu, jedan u pojedincima utvorni duh: duh naroda. Stoga su oni taj duh štovali i samo ukoliko je on služio tome ili i jednom njemu srodnome duhu, npr. porodičnom duhu itd., mogao se pojedinac značajno pojaviti, samo radi višeg bistva, naroda dopuštalo se »pripadniku naroda« netko važenje. Kao što si Ti Nama po »Čovjeku«, koji se u Tebi utvoruje, posvećen, tako se vazda po bilo kojem višem bistvu, kao narod, porodica i sl., bilo posvećen. Samo se je radi nekog višeg bistva odvajkada bilo štovan, samo kao neka sablast bivalo se smatran za jednu posvećenu, tj. zaštićenu i priznatu osobu. Ako Te Ja čuvam i njegujem jer si Mi drag, jer Moje srce nalazi u Tebi hranu, moja potreba zadovoljenje, to se ne zbiva radi nekog višeg bistva, čije si Ti posvećeno tijelo, ne zato jer Ja u Tebi vidim neku sablast, tj. neki pojavni duh nego iz egoističnog zadovoljstva: Ti sam s *Tvojim* bistvom vrijediš Meni, jer to Tvoje bistvo nije neko više, nije više i općenitije od Tebe i jest jedino kao Ti sâm, jer si to Ti.

No ne puko čovjek nego sve utvoruje. Više bistvo, duh, koji se posvud širi, jest ujednao vezan na »Ništa« i – »pojavljuje« se samo u njemu. Sablast u svakom kutu!

Ovdje bi bilo mjesto da se pusti utvorujuće duhove da prođu kad oni ne bi morali dalje dolje ponovno pred nas doći da bi pred egoizmom minuli. Otud samo neki od njih mogu biti uvaženi kao primjeri da bismo umah prešli na naše odnošenje spram njih.

Svet npr. jest prije svega »sveti duh«, sveta je istinitost, sveto je pravo, zakon, dobra stvar, majestet, brak, opće dobro, poredak, otadžbina, itd, itd.

Daska

Čovječe, utvori su u Tvojim glavi. Ti imaš jednu dasku suviška. Ti si uobražavaš velike stvari, islikavaš si cijeli svijet bogova, koji da za Te opstoji, jednu carevinu duhova za koju da si Ti pozvan, ideal koji Ti namiguje. Ti imaš fiksnu ideju!

Ne misli da se šalim ili govorim slikovito ako na ljude sklone onom Više i, jer golema većina tu pripada, gotovo na cijeli ljudski svijet gledam kao na veritable lude, lude u ludnici. Pa što se naziva »fiksnom idejom«? Jedna ideja koja je sebi podložila čovjeka. Prepoznate li na takvoj fiksnoj ideji da je ona ludost, tad njenog roba zatvorite u zavod za duševno poremećene. A nije li vjerska istina u koju se ima ne dvojiti, majestet npr. naroda koju se ne smije uzdrmati (tko to čini zločinac je – spram majesteta), krepost protiv koje cenzor ne smije propustiti niti jednu rječicu da bi čudorednost bila održana čistom, itd., nisu li to »fiksne ideje«? Nije li sve glupa brbljarija, npr. većina naših novina, brbljanje luđaka koji pate od fiksne ideje čudorednosti, zakonitosti, kršćanskosti itd. i samo se zato čini da okolo slobodno hode jer ludnica u kojoj šetaju zauzima tako velik prostor? Dodirne li se nekom takvom luđaku njegova fiksna ideja, odmah će se morati

čuvati leđa od podmuklosti luđaka. Jer i u tome jednače ti veliki luđaci s malim takozvanim luđacima što oni podmuklo napadaju onoga tko njihovu fiksnu ideju dodirne. Prvo mu oni ukradu oružje, ukradu mu slobodnu riječ i tad se obore svojim nožima na njega. Svaki dan otkriva sad kukavičluk i osvetoljubivost tih mahnitnih, a glupi narod kliče njihovim ludim mjerama. Mora se čitati dnevnike iz ovog perioda i mora se čuti filistra kako govori da bi se zadobilo strahovito osvjedočenje da se je s luđacima u istu kuću zatvoren. »Ti ne smiješ Tvog brata koriti kao luđaka, inače itd.« No Ja se ne bojim kletve i kažem: moja braća su pravi luđaci. Da li je neka jadna luda iz ludnice opsjednuta tlapnjom da je on bog otac, japanski car, sveti duh itd. ili da li si jedan prijazni građanin uobražava da je njegova odredba da bude jedan dobar kršćanin, jedan vjerni protestant, jedan lojalni građanin, krepostan čovjek itd. – to oboje jest jedno i isto: »fiksna ideja«. Tko nikad nije pokušao i nije se odvažio ne biti dobar kršćanin, vjerni protestant, krepostan čovjek itd., taj je *uhvaćen* i zahvaćen vjerništvom, kreposnošću itd. Jednako kao što su sholastičari filozofirali samo *unutar* crkvenog vjerovanja, papa Benedikt XIV pisao debele knjige *unutar* papinskoga praznovjerja a da tu vjeru nije nikada stavio u dvojbu, spisatelji ispunjavaju čitave folijante o državi a da samu fiksnu ideju države ne stavljaju u pitanje, naše novine nabrekle politikom jer su obuzete tlapnjom da je čovjek za to stvoren da postane jedan zoon politikon, tako i podanici vegetiraju u podaništvu, kreposni ljudi u kreposti, liberali u »ljudstvu« itd., a da nikad nisu na te svoje fiksne ideje stavili oštri nož kritike. Neporemetivo kao luđačka tlapnja nekog luđaka, stoje one misli na čvrstim nogama i tko o njima dvoji – taj napada ono *Sveto!* Da, »fiksna ideja«, to je ono istinski Sveto!

Zar Mi susrećemo samo Opsjednute vragom ili susrećemo isto tako često nasuprotne *Opsjednute* koji su opsjednuti dobrim, krepošću, moralnošću, zakonom ili bilo kojim »principom«? Opsjedi vragom nisu jedini. Bog djeluje na Nas i vrag djeluje: onog jest to »djelovanje milosti«, ovoga »djelovanje vraga«. Opsjednutima su njihova mnijenja *prisjela*.

Ako Vam se ne sviđa riječ »opsjednutost«, nazovite to obuzetost, da, nazovite to, jer duh Vas posjeduje i od njega dolaze sva nukanja – oduševljenja i entuzijazam. Ja tome dodajem da se savršeni entuzijazam – jer se kod lijenog i polovičnog ne može ostati – zove fanatizam.

Fanatizam je upravo kod obrazovanih udomaćen; jer obrazovan je čovjek ukoliko se interesira za ono Duhovno a interes za Duhovno jest baš, ako je živ, *fanatizam* i mora to biti, to je jedan fanatički interes za ono Sveto (fanum). Promatraju se naši liberali, zagledava se u saksonske otadžbinske listove, čuje se što Schlosser kaže: »Holbachovo društvo tvorilo je jedan običan komplot protiv naslijeđene nauke i opstojećeg sistema a njegovi članovi bijahu isto tako fanatično za svoje nevjerovanje kao što su fratri i popovi, jezuiti i pijetisti, metodisti i misionarska i biblijska udruženja običavali biti za mehaničku službu božju i doslovno vjerovanje.«⁸

Pazi se na to kako se ponaša neki »čudorednik« koji danas često mni da je s bogom gotov a kršćanstvo odbacuje kao jednu preživjelost. Ako se njega upita da li je ikada dvojio o tome da je puteno sdruženje brata i sestre rodoskrv, da je monogamija istinitost braka, da je pijetet sveta dužnost itd., spopast će ga čudoredno zgražanje pri predstavi da se njegovu sestru i kao ženu smije dodirnuti itd. A odakle to zgražanje? Jer on *vjeruje* u one čudoredne zapovijedi. Ova čudoredna *vjera* korijeni duboko u njegovim grudima. Kolikogod se on žesti na *smjerne* kršćane, ipak on sâm ostaje kršćanin, naime *čudoredni* kršćanin. Kršćanstvo ga drži zarobljenog u formi čudorednosti i to zarobljenog u *vjerovanju*. Monogamija ima biti nešto sveto i tko počem u dvostrukom braku živi

⁸ Friedrich Christoph Schlosser: Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts und des neunzehnten bis zum Sturz des französischen Kaiserreichs, Mit besonderer Rücksicht auf geistige Bildung. Bd. 2. Heidelberg 1837., s. 519

taj biva kao *zločinac* kažnjen; tko vrši rodoskrv pati kao *zločinac*. S ovim su sporazumni oni koji vazda krješte da se na religiju u državi ima ne gledati, i da židov ima biti građanin države jednako kao i kršćanin. Nisu li onaj rodoskrv i monogamija *načela vjere*? Dirne li se u njih, iskusit će se kako je taj čudorednik zapravo i junak vjere, usprkos jednog savitljivca, usprkos jednog Philippa II. Ovi su se borili za crkvenu vjeru, oni za vjeru u državi ili za čudoredne zakone države: po članu o vjeri osuđuju obojica onoga koji postupa inako od onoga što *njihova vjera* hoće dopustiti. Žig »zločina« bit će mu otisnut pa neka žezne u popravilištima čudoređa, u tamnicama. Čudoredna vjera je isto tako fanatična kao i ona religiozna! To se zove »sloboda vjere« kad brat i sestra radi jednog odnosa kojeg bi oni imali pred svojom »savješću« rasčistiti, bivaju bačeni u zatvor. »Ali oni su bili jedan poguban primjer!« Doduše da, i ini bi mogli zapasti u to da se država nema što miješati u njihov odnos, i time bi »čistost čudoređa« bila upropaštena. Tako religiozni junaci vjere gorljivo rade za »svetog boga«, oni čudoredni za »sveto Dobro«.

Gorljivi pristaše nečeg svetog često su vrlo malo jedan drugome slični. Kako se strogi pravoslavci ili starovjerci diferiraju od boraca za »istinu, svjetlo i pravo«, od filaleta, prijatelja svjetla, prosvijećenih itd. A ipak, kako gotovo ništa bitnog ne sadrži nova diferencija. Uzdrmaju li se pojedine drevne istine (npr. čudo, neograničena vladareva vlast itd.), tad zajedno drmaju i oni prosvijećeni a samo starovjerci kukaju. Uzdrma li se istina sama, tad se umah jedne i druge kao *vjernike* ima za protivnike. Tako s čudorednostima: strogovjerci su nesmiljeni, bistrije glave su tolerantnije. No tko napadne čudorednost samu, taj ima s obojicom posla. »Istinitost, čudorednost, pravo, svjetlo itd.« imaju biti i ostati »sveti«. Što se ima u kršćanstvu prekoravati, to bi prema nazoru ovih prosvijećenih imalo biti upravo »nekršćansko«; no kršćanstvo mora ostati »ono Čvrsto«, njega uzdrmati jest opako, jest jedna »opačina«. Svakako, raskolnik čiste vjere se više ne izlaže ranijem bijesu progona, no tim više to sad važi za raskolnika čistog čudoređa.

Smjernost je unazad sto godina iskusila toliko udaraca i njeno nadljudsko bivstvo moralo je tako često slušati jedno »neljudsko« karanje da se ne bi moglo oćutjeti iskušenje da se još jednom protiv nje izloži. A ipak gotovo uvijek su se samo čudoredni protivnici na menzuri pojavljivali da bi potukli najviše bistvo u korist nekog – inog najvišeg bistva. Tako Proudhon ne srameći se kaže: »Čovjek je određen živjeti bez religije, no čudoredni zakon (la loi morale) jest vječit i apsolutan. Tko bi se danas usudio napasti moral?«⁹

Čudoredci su pobrali najbolju mast iz religije, uživali ju sami a sad se imaju otarasiti svoje drage nevolje, iz toga nastale bolesti žlijezda. Stoga, ako Mi ukažemo na to da religija još nije ni izdaleka u svojoj unutrašnjosti povrijeđena doklegod joj se predbacuje samo njeno nadljudsko bistvo, i da ona u zadnjoj instanci apelira samo na »duh« (jer bog jest duh), tad smo dovoljno naznačili njenu konačnu slogu s čudorednošću, te njezin tvrdoglavi prijepor s istom možemo ostaviti iza sebe. Kod obiju se radi o nekom najvišem bistvu a da li je isto neko nadljudsko ili neko ljudsko, to može Mene, budući je ono u svakom slučaju jedno bistvo iznad Mene i ujednako ono što je iznad Mojega, tek malko smesti. Najzad će odnošenje spram ljudskog bistva ili »Čovjeka«, čim je skinulo zmijsku kožu stare religije, ipak opet nositi religioznu zmijsku kožu.

Tako Nas poučava Feuerbach da se, »ako se spekulativna filozofija samo *preokrene*, tj. uvijek predikat učini subjektom i tako subjekt objektom i principom, ima neuvijena, čista, gola, istina.«¹⁰

⁹ Pierre-Joseph Proudhon: De la Création de l'Ordre dans l'Humanité ou Principes d'Organisation politique. Paris, Besançon 1843. str. 38

¹⁰ L. Feuerbach: Vorläufige Thesen zur Reformation der Philosophie. An: Anekdota uz noviju njemačku filozofiju i publicistiku. Izd. Arnold Rugea. II tom, Zürich i Winterthur 1843. str. 64

Naš prijevod u: Feuerbach, Izbor iz djela, Zagreb 1956. (Op. prev.)

Time dakako Mi gubimo ograničeno religiozno stajanje, gubimo *boga* koji je s tog stajanja subjekt; samo, Mi za to razmjenjujemo drugu stranu religioznog stajanja, *čudoredno* stajanje. Mi npr. više ne kažemo: »Bog je ljubav«, nego »ljubav je božanska«. Stavimo li još na mjesto predikata »božanski« jednako značnici »sveti«, tad se već prema stvari, vraća sve staro. Ljubav bi prema tome trebala biti ono *Dobro* na čovjeku, njegova božanskost, ono što mu čini čast, njegova istinska *ljudskost* (ona »njega tek čini čovjekom«, tek čini iz njega jednog čovjeka). Točnije rečeno bilo bi: ljubav je ono *Ljudsko* na čovjeku a ono *Neljudsko* je egoist bez ljubavi. Ali upravo sve ono što kršćanstvo i s njim spekulativna filozofija, tj. teologija oferira kao ono *Dobro*, ono *Apsolutno*, u vlastitosti upravo nije ono *Dobro* (ili što kazuje isto ono jest, *samo ono Dobro*), pa bi time bilo promjenom predikata u subjekt kršćansko bistvo (a predikat upravo i sadrži bistvo) samo još utisnije fiksirano. Bog i ono Božansko isprepleli bi se utoliko nerazmrsivije samnom. Boga iz njegovog neba prognati i oteti mu »*transcendenciju*«, to još ne može utemeljiti pravo na potpunu pobjedu ako se njega pri tom samo tjera u čovjekove grudi i obdaruje neutamanjivom *imanencijom*. Sad to znači: ono Božansko jest ono istinski *Ljudsko*!

One iste ljude, koji se opiru kršćanstvu kao temelju države, tj. tzv. kršćanskoj državi, ne umara da ponove da je *čudorednost* »temeljni stub društvenoga življenja i države«. Kao da gospodstvo *čudorednosti* ne bi bilo jedno potpuno gospodstvo onog Svetoga, jedna »hijerarhija«.

Tako se može ovdje mimogred podsjetiti na prosvjetiteljski pravac koji je – nakon što su teolozi dugo opstajali na tome da je samo vjera sposobna shvatiti religijske istine, da se bog objavljuje samo vjernicima itd. dakle da je religiozno samo srce, čuvstvo, vjernička fantazija, – izbio s tvrdnjom da je i »prirodni razum«, ljudski um sposoban spoznati boga. Što to inako znači, do da je i um zahtijevao da bude isti fantasta kao i fantazija. U tom smislu napisao je Reimarus svoje »*Vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion*« (»Najprednimnije istine naravne religije«). Moralo je do toga doći da se cijeli čovjek sa svim svojim sposobnostima pokazao kao *religiozan*; srce i čud, razum i um, čuvstvovanje, znanje i htijenje, ukratko sve na čovjeku pojavilo religiozno. Hegel je pokazao da je i sama filozofija religiozna. A što se sve dandanas ne naziva religijom? »Religija ljubavi«, »religija slobodnosti«, »politička religija«, ukratko svaki entuzijizam. I tako je to zapravo.

Mi još i danas upotrebljavamo vlašku riječ »religija« koja izražava pojam »vezanost«. Svakako, Mi ostajemo vezani ukoliko religija zaokupi našu unutrašnjost; no je li i duh vezan? Naprotiv, on je slobodan, jedini gospodar, on nije Naš duh nego apsolutan. Zato bi bio točan afirmativni prijevod riječi religija – »*slobodnost duha*«! Kod koga je duh slobodan, taj je upravo na isti način religiozan kao što se onaj naziva osjetilnim čovjekom kod kojega su osjetila slobodna. Onog veže duh, ovoga pak užici. Vezanost ili religio je dakle religija u odnošaju na Mene: Ja sam vezan; slobodnost u odnošaju na duh: duh je slobodan ili ima slobodnost duha. Kako *Nam* zlo čini kad *Nas* užici prožimaju slobodno i neobuzdano, to je mnogi već iskusio; no da *Nas* slobodan duh, blažena duhovnost, entuzijizam za duhovne interese ili kako se već uvijek u najrazličitijim obratima ovaj dragulj može nazvati, dovodi *Nas* još ljuće u škripac nego sama najdivljija neotesanost, to se ne želi primijetiti i ne može se primijetiti a da se svjesno ne bude egoist.

Reimarus i svi koji su pokazali da i Naš um, Naše srce itd. vode k bogu, time su oni upravo pokazali da smo Mi skroz naskroz opsjednuti. Naravno naljutili su oni teologe kojima su privilegiju religiozne pobune oduzeli, ali religiji, slobodnosti duha su time samo još više teren osvojili. Jer ako duh nije duže ograničen na čuvstvo ili na vjeru nego i kao razum, um i mišljenje uopće pripada sebi, duhu, dakle i u obliku razuma itd. smije sudjelovati u duhovnim i nebeskim istinama, tada je cijeli duh zaposlen samo s onim Duhovnim, tj. sa sobom, dakle slobodan. Sad smo

Mi tako skroz naskroz religiozni da Nas »porota« na smrt osuđuje a svaki policijski stražar kao dobar kršćanin dovodi Nas »službenom zakletvom« u zatvor.

Čudorednost je tek tamo mogla stupiti u protustav spram smjernosti gdje se je uskiptjelâ mržnja protiv svega što je izgledalo slično kakvoj »naredbi« (ordonanci, zapovijedi, itd.) uopće revoltirano razmahala, a personalni »apsolutni gospodar« bio ismijavan i progonjen: ona se prema tome uspjela osamostaliti tek liberalizmom čija je prva forma kao »građanstvo« sebi pribavila svjetsko-povijesni značaj i oslabila navlastito religiozne Vlasti (vidi »Liberalizam«).

Jer princip čudorednosti, koja nije puko nuzgredno pokraj smjernosti nego stoji na vlastitim nogama, ne leži više u božjim zapovijedima nego u umnom zakonu od kojeg ône, ukoliko još imaju ostati važeće, za svoje važenje moraju tek očekivati opravdanje. U umnom zakonu određuje se čovjek iz sebe samog, jer »čovjek« jest uman, a iz »bistva čovjeka« se oni zakoni odaju nužno. Smjernost i čudorednost luče se time jedna od druge da onâ boga, ova čovjeka čini zakonodavcem.

S jednog izvjesnog stojišta čudorednosti rezonira se ovako: ili čovjeka tjera njegova osjetilnost i on jest nju slijedeći *nečudoredan*, ili ga tjera ono Dobro koje se, preuzeto u volju, zove čudoredno nastrojenje (nastrojenje i obuzetost onim Dobrim): tad on sebe dokazuje kao *čudorednog*. Kako se s tog gledišta dade npr. čin Sandov protiv Kotzebuea nazvati nečudorednim? Što se na taj način razumije nevlastokorisnim, bijaše taj čin to očito u istoj mjeri kao i među inim i krađe svetog Crispina u korist siromâhâ. »On nije smio ubijati jer napisano je: Ne ubij!« Dakle, služiti onom Dobrom, narodnoj dobrobiti, kako je to Sand barem kanio ili dobrobiti siromâhâ, kao Crispin, to jest čudoredno; ali umorstvo i krađa su nečudoredni: svrha čudoredna, sredstvo nečudoredno. Zašto? »Jer je umorstvo, mučko ubojstvo nešto apsolutno zlo.« Ako su gerilci namamili neprijatelje zemlje u klance i skriveni u grmlju ih pobili, nije li to mučko ubojstvo? Vi možete prema principu čudorednosti, koji naređuje da se služi onom Dobrom, ipak pitati da li bi umorstvo ikad moglo biti jedno ozbiljenje onog Dobrog i morali biste priznati ono umorstvo koje je realiziralo ono Dobro. Čin Sandov Vi uopće ne možete osuditi; on bijaše čudoredan, jer u službi onog Dobrog, jer nevlastokoristan: to bijaše akt kažnjavanja kojeg je izvršio pojedinac, jedno uz opasnost po vlastiti život izvršeno – *smaknuće*. Što je na koncu njegov poduhvat ionako bio nego to da je propise htio grubim nasiljem podčiniti. Zar isti postupak ne poznajete kao »zakonit« i sankcioniran? I što se iz Vašeg principa čudorednosti tome dade prigovoriti? – »Ali to bijaše protuzakonito smaknuće.« Dakle, ono nečudoredno u tome bijaše nezakonitost, neposluh spram zakona? Tako vi priznajete da ono Dobro nije ništa ino do – zakon, *čudorednost* ništa ino do *lojalnost*. Vaša se čudorednost mora sniziti čak do te izvanjskosti »lojalnosti«, do svetačkog licemjerstva ispunjenja zakona samo što je ovo posljednje ujednako tiranskije i većma razjarujuće od prijašnjega svetačkog licemjerstva. Jer za ovo je bio potreban samo *čin*, Vi pak trebate i nastrojenje: zakon, propis se ima *u sebi* nositi i tko je najzakonitije nastrojen, taj je najčudoredniji. I zadnja vedrost katoličkog života mora propasti u ovoj protestantskoj zakonitosti. Tek ovdje se konačno dovršava gospodstvo zakona. Ne »živim Ja nego zakon živi u Meni«. Tako sam Ja zbilja dotle dogurao da budem samo »posuda njegove (zakonove) gospodstvenosti«. »Svaki Prus nosi svog Gensd'armena u grudima« – kaže jedan visoki pruski oficir.

Zašto ne uspijevaju izvjesne *opozicije*? Samo iz tog razloga, jer ne žele napustiti put čudorednosti ili zakonitosti. Odatle bezmjerno licemjerstvo odanosti, ljubavi itd. čija odvratnost može svakodnevno izazvati najtemeljitiye gađenje spram ovog pokvarenog i licemjernog odnosa jedne »zakonite opozicije«. U *čudorednom* odnosu ljubavi i vjernosti ne može se naći jedno podvojeno, jedno suprotstavljeno htijenje; lijepi odnos je poremećen ako jedan hoće ovo a drugi ono obrnuto. No sad se prema dosadašnjoj praksi i staroj predrasudi opozicije prije svega ima sačuvati čudo-

redni odnos. Što tu preostaje opoziciji? Možda htjeti jednu slobodnost, ako ljubavnik nalazi za shodno da ju odbije? Nipošto! Ona ne smije *htjeti* slobodnost, ona je može samo *željeti* i zato »petitionirati«, tepati jedno »molim, molim«! Što bi iz toga bilo kad bi opozicija zbilja *htjela*, htjela punom energijom volje? Ne, ona mora od volje odustati da bi živjela *ljubav*, od slobodnosti – za ljubav ćudorednosti. Ona ne smije nikada »zahtijevati kao neko pravo« ono što joj je dozvoljeno samo kao »uzmoljenje naklonosti«. Ljubav, predanost itd. iziskuje neuklonjivom određenošću da jest samo Jedna volja kojoj se ini predaju, kojoj služe, koju slijede, koju ljube. Da li ova volja važi kao umna ili neumna: u oba se slučaja postupa ćudoredno ako se ona slijedi a nećudoredno ako joj se izmakne. Volja, kojoj cenzura zapovijeda, mnogima se čini neumnom; no tko pak svoju knjigu u zemlji cenzure pred ovom sakrije taj postupa nećudoredno a tko je pokaže taj postupa ćudoredno. Ostavi li netko svoj ćudoredni sud i osnuje li npr. tajnu tiskaru, mora ga se nazvati nećudorednim i k tome nepametnim ako se dâ zateći; no hoće li jedan takav zahtijevati da u očima onih »ćudorednih« ima neku vrijednost? Možda! – Naime ako si on uобрази da služi nekoj »višoj ćudorednosti«.

Tkivo današnjeg licemjerja visi na međama dvaju područja, između kojih Naše vrijeme lebdi simo i tamo i priljepljuje svoje fine niti obmane i sebeobmane. Ne više dovoljno snažno da bi bez dvojbe i neoslabljeno služilo *ćudorednosti*, još nedovoljno bezobzirno da bi posve za egoizam živjelo, drhti ono u paukovoju mreži licemjerja čas pred jednim, čas pred drugim i sapeto prokletstvom *polovičnosti* lovi samo glupe, jadne komarce. Ako se jednom usudilo dati »slobodan« prijedlog, odmah ga se ponovno razvodnjava ljubavnim uvjerenjima, i – *hini resignacija*; ako se s druge strane imalo obraza odbiti slobodan prijedlog ćudorednim ukazivanjima na povjerenje itd., odmah opada i ćudoredna hrabrost i uvjerava se kako se slobodne riječi prima s posebnim dopadanjem itd.: – *hini se priznanje*. Ukratko, htjelo bi se imati jedno, a drugoga se ne lišiti, htjelo bi se imati jednu *slobodnu volju*, ali da se bez ćudoredne ni za živu glavu ne bude. – Samo se sastanite Vi liberali s nekim servilcem. Vi ćete zasladiti svaku riječ slobodnosti pogledom najljaldnijeg povjerenja a on će odijenuti svoju servilnost u najumiljavajućije fraze slobodnosti. Tad se razidite i on misli kao i Vi: Poznajem Te lisico! On njuši tako dobro u Vama vruga, kao Vi u njemu starog mračnog gospoda boga.

Jedan Neron je samo u očima onih »Dobrih« »zao« čovjek; u Mojima nije ništa ino do jedan Opsjednuti kao i oni Dobri. Dobri vide u njemu velikog zlotvora i delegiraju ga u pakao. Zašto ga ništa nije spriječilo u njegovim samovoljnostima? Zašto se sebi toliko puno dopustilo? Bijahu li možda pitomi Rimljani, koji su pustili da im jedan takav tiranin sveže svu volju, za jednu dlaku bolji? U starom Rimu bi ga se istog trena pogubilo da se nije nikada postalo njegovim robom. Ali sadašnji »Dobri« među Rimljanima suprotstavili bi mu samo svoje ćudoredne zahtjeve, ne svoju *volju*; cendrali bi da se car ne klanja ćudorednosti kao ni oni: oni sami ostali bi »ćudoredni podanici«, dok se jedan konačno ne bi ohrabrio da napusti »ćudoredno, poslušno podaništvo«. A tada bi isti »dobri Rimljani«, koji su kao »poslušni podanici« podnosili sramotu bezvoljnosti, likovali zbog zločinskog, nećudorednog pobunjenika. No gdje kod onih »Dobrih« bijaše hrabrost za *revoluciju* koju bi oni sad hvalili nakon što ju je netko ini prikupio. Dobri nisu mogli imati ovu hrabrost, jer je revolucija kao i insurekcija uvijek nešto »nećudoredno« za što se može odlučiti samo ako se prestane biti »dobar« i postane ili »zao« ili – ni jedno od obojeg. Neron nije bio gori od svog vremena u kojem se moglo biti samo jedno od obojeg, dobar ili zao. Njegovo vrijeme moralo je o njemu suditi da je on zao i to u najvišem stupnju, ne kao kakav mlitavac nego kao pravi zlotvor. Svi ćudoredci mogu donijeti o njemu samo takav sud. Nitkovi, kao što on bijaše, žive još danas dalje (vidi npr. memoare viteza von Langa) među ćudorednima. Dakako, među

njima se ugodno ne živi jer se nije ni trena siguran za svoj život; samo, zar se među čudorednima živi ugodnije? Za svoj život isto se je tako malo siguran, samo s tim da se biva obješen »pravim putem«, za svoju čast pak se je najmanje siguran a nacionalna kokarda, dok se okreneš, odleti. Gruba pesnica čudorednosti ophodi se čak nemilosrdno s plemenitim bistvom egoizma.

»Ali ipak se ne može nitkova i čestitog čovjeka postaviti na jednaku razinu!« No ni jedan čovjek ne čini to češće nego Vi čudoredni suci, i još više od toga: čestitog čovjeka koji otvoreno govori protiv postojećeg državnoga ustrojstva, protiv posvećenih institucija, itd., toga Vi zatvarate kao zločinca a prepredenom nitkovu prepuštate portfelj i još važnije stvari. Dakle, in praxi Vi Meni nemate što predbaciti. »Ali u teoriji!« Tu ih Ja zaista oboje stavljam na jednaku razinu kao dva suprotstavljena pola: naime oboje na razinu čudorednog zakona. Oboje imaju smisla samo u »čudorednom« svijetu, upravo tako kao što su u predkršćansko vrijeme jedan zakoniti židov i jedan nezakoniti imali smisao i značenje samo u odnosu na židovski zakon, pred Kristom, naprotiv, ne bijaše farizej ništa više nego »grešnik i carinik«. Tako i pred vlastitosti važi čudoredni farizej toliko koliko nečudoredni grešnik.

Neron bijaše zbog svoje opsjednutosti vrlo neugodan. Njemu pak ne bi neki vlastiti čovjek suprotstavio na glup način ono »Sveto«, da bi kukao kad tiranin Svetoga ništa ne hajje nego za svoju volju. Kako često se svetost neotuđivih ljudskih prava predbacuje neprijateljima istih a bilo koja slobodnost pokazuje i demonstrira kao »sveto ljudsko pravo«. Oni, koji to čine, zaslužuju da budu ismijani, kao što bi im se zbilja i dogodilo da nisu ipak zapravo, pa makar nesvjesno, udarili putem koji vodi cilju. Oni slute da samo ako se većina pridobije za onu slobodnost, da će ona također isto htjeti a onda i uzeti ono što ona *hoće* imati. Svetost slobodnosti i sve moguće dokaze te svetosti neće oni nikada pribaviti: lamentiranje i peticioniranje pokazuje upravo samo prosjak.

Čudorednik je nužno u tome borniran što on ne poznaje nikakvog inog neprijatelja do »nečudorednika«. »Tko nije čudoredan, taj je nečudoredan«, time za odbaciti i prezrijeti itd. Zato čudorednik ne može nikada razumijeti egoistu. Nije li vanbračni prileg jedna nečudorednost? Čudorednik se može okretati kako hoće, ipak će on morati ostati pri tom izrijeku; Emilia Galloti dala je svoj život za tu čudorednu istinu. I doista, to je jedna nečudorednost. Jedna kreposna djevojka može postati stara djevica, jedan krepostan muškarac može provoditi vrijeme u tučnjavi sa svojim prirodnim nagonima dok ih možda ne otupi, on se može radi kreposti uškopiti, kao sveti Origenes radi neba: on štuje sveti brak, svetu čednost time kao nepovredive, to je – čudoredno.

Nečednost ne može nikada postati čudoredan čin. Može čudorednik onome tko ju je počinio obazrivo suditi i oprostiti, ona ostaje jedan prestup, jedan grijeh spram neke čudoredne zapovijedi, na to se hvata neizbrisiva mrlja. Kao što je nekoć čednost pripadala redovničkom zavjetu, tako pripada ona i čudorednom vladanju. Čednost jest jedno – dobro. Naprotiv za egoistu čednost nije nikakvo dobro bez kojeg ne bi mogao proći: njemu nije do toga. Što iz toga slijedi za sud čudorednika? To, da on baca egoistu u onu jedinu klasu ljudi koju on osim čudorednih ljudi poznaje, u onu – nečudorednikâ. On ne može inako, on mora naći da je egoist nečudoredan u svemu onome u čemu ovaj ne pazi na čudorednost. Kada ga ne bi smatrao takvim, on bi već bio otpadnik od čudorednosti a da sebi ne prizna da on više nije istinski čudoredan čovjek. Ipak se ne treba dati zavesti takvim pojavnostima koje dandanas svakako nisu više rijetke, i treba omisliti da onaj tko nešto oprostí čudorednosti, jednako malo može biti ubrojen u istinske čudorednike kao i Lessing, koji u poznatoj paraboli kršćansku religiju jednako kao i muhamedansku i židovsku uspoređuje s »patvorenim prstenom«, u smjerne kršćane. Često su ljudi već dalje nego što si usude priznati. – Za Sokratesa bi to, jer je on stajao na obrazovnom stupnju čudorednosti, bila nečudorednost da je

slijedio zavodnički Kritonov nagovor i utekao iz tamnice; ostati bijaše jedino ćudoredno. Samo, to bijaše samo zato jer Sokrates bijaše jedan ćudoredni ćovjek. »Nećudoredni opaki« revolucionari naprotiv zakleli su se Luju XVI na vjernost i dekretirali njegovo smjenjivanje, ćak njegovu smrt, ćin pak bijaše nećudoredan i nad njim će se ćudorednici užasavati i na vijeke vjekova.

Manje ili više pogađa sve ovo ipak samo »građansku ćudorednost« na koju oni Slobodniji gledaju odozgo s prezirom. Ona je naime kao uopće građanskost, njeno domaće tlo, od religioznog neba još premalo udaljena i Slobodna a da ne bi nekritićki i bez daljnjeća presadila njegove zakone u svoju oblast umjesto da tvori vlastite i samostojne nauke. Posve se inako ćudorednost iznima kad dospije do svijesti svog dostojanstva i svoj princip, ćovjekovo bistvo ili »Ćovjeka« uzdigne u ono jedino Mjerodavno. Oni koji su se probili do tako odlučne svijesti, potpuno raskidaju s religijom ćiji bog ne nalazi više mjesta pored njihovog »Ćovjeka«, i kao što (v. dolje) državni brod probušuju, tako oni mrve i onu samo u državi uspijevajuću »ćudorednost« i ne bi smjeli, slijedovno, niti njeno ime dalje rabiti. Jer što ti »Kritićki« nazivaju ćudorednošću to se valjano razlućuje od tzv. »građanskog i politićkog morala« i mora se građaninu države učiniti kao »besmislena i neobuzdana slobodnost«. U osnovi pak ima ta svijest samo prednost »ćistosti principa«, koji, oslobođen od svoje okuženosti onim religioznim, jest sad u svojoj projašnjenoj određenosti kao – »ćovječnost« došao do svevlasti. Stoga se ne smije ćuditi da je zadržano ime ćudorednost pored inih kao slobodnost, humanost, sebesvijest itd., i samo možda provideno pristavkom jedne »slobodne« ćudorednosti jednako kao što, iako građanska država nedaću iskusi, ipak država ima opet iskrsnuti kao »slobodna država«, ili, ako ne baš tako, barem kao »slobodno društvo«.

Jer se je ova do ćovječnosti dovršena ćudorednost raspravila s religijom, iz koje je povijesno proizašla, ništa ju ne ometa da na svoju ruku postane religijom. Jer među religijom i ćudorednošću postoji neka razlika doklegod naši odnošaji k ljudskom svijetu bivaju regulirani i posvećeni našim odnosom k nekom nadljudskom bistvu ili doklegod je naše ćinjenje jedno ćinjenje »za ime boga«. Stigne li se naprotiv dotle da »je ćovjeku ćovjek najviše bistvo«, tad išćezava ona razlika a ćudorednost se dovršava time što izmiće iz svog podređenog položaja, do – religije. Tad se naime ono, do sad najvišeć podređeno, više bistvo, ćovjek uspeo do apsolutne visine i Mi se spram njega odnosimo kao spram najvišeć bistva, tj. religiozno. Ćudorednost i smjernost su baš tako sinonimni kao u početku kršćanstva i samo jer je najvišeć bistvo postalo neko drugo, neko sveto ponašanje se više ne zove »sveto« nego »ljudsko«. Ćim je ćudorednost pobijedila, nastupila je potpuna – *promjena gospodara*.

Nakon uništenja vjerovanja naklapa Feuerbach da je uplovio u tobože sigurnu uvalu *ljubavi*. »Najvišeć i prvi zakon mora biti ljubav ćovjeka prema ćovjeku. Homo homini deus est – ovo je najvišeć praktićno načelo – to je prekretnica povijesti.«¹¹ Navlastito je pak preinaćen samo bog, deus, ljubav je ostala; tamo ljubav spram nadljudskoga boga, ovdje ljubav spram ljudskog boga, spram homo kao deusa. Dakle, ćovjek je Meni – svet. I sve ono »istinski ljudsko« je Meni – sveto! »Brak je sobom samim svet. I tako je to sa svim ćudorednim odnosima. *Sveto* jest i nek Ti bude prijateljstvo, sveto, je vlasništvo, sveti je brak, sveta je dobrobit svakog ćovjeka, ali *sveti o i za se same*.«¹² Nema li se tu opet popa? Tko je njegov *bog*? Ono *Ćovjek*? Što ono Božansko? Ono Ljudsko! Tako se dakako predikat samo u subjekt preobrazio i mjesto stava »bog je ljubav« glasi sad »ljubav je božanska«, mjesto »bog je postao ćovjek« – »ćovjek je postao bog« itd. To je samo

¹¹ Das Wesen des Christentums, 2. vermehrte Aufl. Leipzig 1843., s. 403

¹² ibid. str. 403

nova – religija. Svi čudoredni odnosi su samo tamo moralni, oni bivaju samo tamo čudorednim smislom njegovani gdje oni samim sobom (bez religioznog posvećenja blagoslovom svećenika) važe kao *religiozni*.¹³ Feuerbachov stav: teologija jest antropologija, znači samo »religija mora biti etika, etika je samo religija«.

Uopće Feuerbach odjelovljuje samo jedan premještaj subjekta i predikata, jedno prednovanje potonjega. No kako on sam kaže: »Ljubav nije zato sveta (i nikad ljudima nije zato važila kao sveta) što je ona jedan božji predikat nego ona je božji predikat jer je ona sobom i za se samu božanska.«¹⁴, to je on mogao naći da se mora započeti borba protiv samih predikata, protiv ljubavi i svih svetosti. Kako se on mogao nadati da odvratiti ljude od boga ako im je ostavio ono Božansko? I ako njima, kako kaže Feuerbach, bog sam nije nikada bio glavna stvar nego samo njegovi predikati, mogao im je nadalje ostaviti lažni sjaj, budući je lutka ipak ostala navlastito jezgro. On spoznaje i to da se kod njega »radi samo o uništenju jedne iluzije«, mni pak da ona »temeljito kvari ljude, budeći čak ljubav o sebi najunutarnije, najistinskije nastrojenje, kroz religioznost biva neviđenom, iluzornom, time što religiozna ljubav ljubi čovjeka samo za ime boga, dakle samo prividno čovjeka, doista ljubi samo bog.«¹⁵ Je li to inako s čudorednom ljubavi? Ljubi li ona čovjeka, ovog čovjeka radi ovog čovjeka ili radi čudorednosti, radi *Čovjeka*, dakle – jer je homo homini deus – radi boga?

Daska ima još mnoštvo formalnih strana i bilo bi korisno neke od njih ovdje naznačiti.

Tako je *sebenijekanje* zajedničko Svetima i Nesvetima, Čistima i Nečistima. Nečisti *niječe* sva »bolja čuvstva«, sav sram, čak svu prirodnu strašljivost, i slijedi samo požudu koja njime gospodari. Čisti *niječe* svoj prirodni odnošaj spram svijeta (»niječe svijet«) i slijedi samo »prohtjev« koji njim gospodari. Tjeran žedu za novcem *niječe* lakomac sve opomene savjesti, sav osjećaj časti, svu blagost i svu sućut: on sve obzire ispušta iz vida: žudnja ga stalno razdire. Jednaku stvar počinja svetac. On sebe čini »rugom srca«, nemilostiv je i »strogopravičan«; jer prohtjev ga stalno razdire. Kao što onaj Nesveti pred *Mamonom sebe sama* *niječe*, tako *niječe* Sveti *sebe* pred bogom i božanskim zakonima. Mi sad živimo u vremenu u kojem se *besramnost* Svetih svakodnevno sve više čuti i otkriva, čime je ona ujednako prisiljena sebe samu svakim danom sve više razotkriti i razgoliti. Ne prelazi li besramnost i glupost razloga, s kojima se djeluje protiv »napretka vremena«, odavno svaku mjeru i svaka očekivanja? No to mora tako doći. Oni Sebenijećuci moraju kao Sveti ići istim putem kao i Nesveti te kao što ovi sve više i više tonu u punu mjeru sebe – *nijećuće* prostote i *niskosti*, tako se oni moraju uspeti do krajnje obećavajuće *uzvišenosti*. Mamon zemlje i bog neba, oba zahtijevaju točno isti stupanj – *sebenijekanja*. Onaj Niski kao i onaj Uzvišeni pružaju se za nekim »dobrom«, onaj za materijalnim, ovaj za idealnim, tzv. »najvišem dobrom« i oba se na kraju opet nadopunjavaju, time što onaj »materijalno nastrojeni« žrtvuje sve jednoj idealnoj shemi, svojoj *ispraznosti* a onaj »duhovno nastrojeni« jednom materijalnom užitku, življenju u dobrobiti.

Oni koji ljudima na srce polažu »nevlastokorisnost« – vjeruju da time mnogo kažu. Što oni razumiju pod tim? Zapravo nešto slično kao pod »sebenijekanjem«. No tko je to sebstvo koje ima biti nijekano i ne imati nikakve koristi? Čini se da bi to imao biti *Ti* sam. A u čiju korist se Tebi preporučuje to nevlastokorisno *sebenijekanje*? Opet u korist *Tvoju* i onih smjernih, samo da ti pomoću nevlastokoristi pribaviš sebi »Tvoje istinske koristi«.

¹³ ibid. str. 403

¹⁴ ibid. str. 406

¹⁵ ibid. str. 408 [Tekst iz citata koji je u zagradi je Stirnerov. Umjesto »neviđenom (unscheinbaren)« kod Feuerbacha glasi »samo prividnom (nur scheinbaren)«]

Ti treba *Tebi* da koristiš, pa ipak ne treba da tražiš Tvoju korist.

Nevlastokorisnim smatra se *dobročinitelj* ljudi, jedan Francke koji je osnovao sirotište, jedan O'Connell koji neumorno radi za svoj irski narod; ali i *fanatik* koji poput svetog Bonifatusa ulaže svoj život za obraćenje pogana ili kao što Robespierre sve žrtvuje kreposti, kao što Körner umire za boga, kralja i otadžbinu. Otud pokušavaju među inima protivnici O'Connellovi podmetnuti mu vlastokorisnost i pohlepu za dobitkom, za što im se činilo da im O'Connellova renta daje osnova; jer kad bi se uspjelo osumnjičiti njegovu »nevlastokorisnost«, tad bi ga lako odvojili od njegovih pristaša.

Što su oni mogli međutim dalje dokazati do da je O'Connell radio za neku *svrhu* inu od one tobožnje? No da li je on ciljao na novčani dobitak ili na narodno oslobođenje, u oba slučaja ostaje izvjesno da on stremi nekoj *svrsi* i to svojoj *svrsi*: vlastita korist ovdje kao i tamo, samo što bi njegova nacionalna vlastita korist dobro došla i *inima*, time bila *općekorisna*.

No je li možda nevlastokorisnost nezbiljska i nigdje postojeća? Naprotiv, ništa nije običnije! Može ju se čak nazvati modnim artiklom civiliziranog svijeta kojeg se smatra tako neophodnim da se, ako on u dobrom materijalu preveć košta, barem okiti njegovim blještećim sjajem i ishini ga se. Gdje počinje nevlastokorisnost? Upravo tu gdje neka svrha prestaje biti *Našom* svrhom i *Našim vlasništvom* kojim možemo Mi kao vlasnici po svom nahođenju raspolagati; gdje ona postaje jedna fiksna svrha ili jedna – fiksna ideja, gdje ona počinje oduševljivati Nas, entuzijazirati, fanatizirati, ukratko gdje izbija do Naše nepopustljivosti i postaje Naš – gospodar. Nije se nekoristoljubiv sve dok se svrhu zadržava u svojoj vlasti; to se postaje tek onim »tu stojim i ne mogu inako«, bitnom izrekom svih opsjednutih, to se postaje kod jedne *svete* svrhe odgovarajućom svetom revnošću. –

Ja nisam nekoristoljubiv sve dok svrha ostaje Moja *vlastita* i Ja, umjesto da se predam kao slijepo sredstvo njenog provođenja, nju pače vazda stavljam u pitanje. Moja revnost ne treba zato biti manja od najfanatičnije, no Ja ostajem istovremeno spram nje hladan kao led, nevjernički i njen nepomirljiv neprijatelj; Ja ostajem njen *sudac* jer Ja sam njen vlasnik.

Nevlastokorisnost zelenaški buja dokle opsjednutost seže, jednako na opsjedima vragom kao i na onima nekog dobrog duha: tamo je ona porok, ludost itd.; ovdje poniznost, predanost itd.

Kamo bi se moglo pogledati a da se ne susretne žrtve sebenijekanja? Tu Mi naspram sjedi jedna djevojka koja već možda deset godina prinosi svojoj duši krvave žrtve. Iznad bujnog stasa naginje se na smrt umorna glava a blijedi obrazi odaju polagano iskrvavljenje njene mladosti. Sirote dijete, kako su često strasti napadale Tvoje srce a bogate snage mladosti zahtijevale svoje pravo! Kad se Tvoja glava zakopala u meke jastuke, kako je podrhtavala Tvojim udovima probuđena priroda a krv napinjala Tvoje žile i vatrene fantazije u Tvoje oči ulijevale sjaj slasti. A onda se pojavi sablast duše i njene blaženosti. Ti se uplaši, Tvoje ruke se sklopiše, Tvoje izmučeno oko upravi pogled prema gore, Ti se – moliš. Oluje prirode zanijeme, morska tišina prostre se oceanom Tvojih požuda. Polako se spustiše mlohavi očni kapci preko ispod njih ugaslog života, iz napregnutih udova iskrade se neprimjetno napon, u srcu presahnuše bučni valovi, same sklopljene ruke počivaše oslabljene na grudima bez otpora, jedan tihi, posljednji ah još stenjaše i – *duša bijaše mirna*. Ti si usnula da bi se sutrašnjeg dana probudila za novu borbu i za novu – molitvu. Sad sviklost odreknuća rashlađuje vrućicu Tvog prohtjeva a ruže Tvoje mladosti izbljeđuju u – slabokrvnosti Tvoje blaženosti. Duša je spašena, tijelo može propasti! O Lais, o Ninon, kako ste dobro učinile što ste prezirale ovu blijedu krepot. Jedna slobodna Grisette spram tisuću osjedjelih djevoja!

Fiksna ideja se daje razabrati i kao načelo, princip, stojište i sl. Archimedes je zahtijevao jedno stojište *izvan* zemlje da bi ju pokrenuo. To stojište tražili su ljudi neprekidno i svaki ga je prihva-

ćao tako kako je mogao. To tuđe stojište jest *svijet duha*, ideja, misli, pojmova, bistava itd.; to je *nebo*. Nebo je »stojište« s kojega zemlja biva pokrenuta, zemaljski metež pregledan i – prezren. Sebi nebo osigurati, nebesno stojište čvrsto i za vječito zauzeti kako se za to bolno i neumorno borilo čovječanstvo.

Kršćanstvo je na to ciljalo da Nas izbavi od prirodne odredbe (odredbe prirodom), od požuda kao nagonećih, i time htjelo da se čovjek ne dade odrediti svojim požudama. U tom nije to da *on* ne treba *imati* nikakve požude nego da požude ne trebaju njega imati, da one ne trebaju biti fiksne, nepobjedive, neugasive. Što je pak kršćanstvo (religija) makiniralo protiv požuda, ne bismo li Mi to mogli primijeniti na njegov vlastiti propis da Nas ima određivati *duh* (misao, predstave, ideje, vjera, itd.), ne bismo li mogli zahtijevati da ni duh ili predstava, ideja Nas ne bi smjeli određivati, ne bi smjeli biti fiksni i nedodirljivi ili »sveti«. Tad bi se radilo o *rastvaranju duha*, rastvaranju svih misli, svih predstava. Kao što se je tamo moralo reći: Mi doduše trebamo imati požude, no požuda ne smije imati Nas, tako bi sad glasil: Mi trebamo doduše imati *duh* ali duh ne smije imati Nas. Ako se čini da ovom zadnjem manjka pravi smisao, nek se npr. pomisli na to da kod ponekoga neka misao postaje »maksimom« čime On sam pada u njeno zarobljeništvo, tako da ne On maksimu nego ova pače njega ima. A s maksimom ima on opet jedno »čvrsto stojište«. Nauke katekizma postaju nehotice Naša *načela* i više ne podnose nikakav zabačaj. Misao istih ili – duh ima jedinu vlast i nikakav nagovor »mesa« se više ne sluša. No ipak Ja mogu samo pomoću »mesa« slomiti tiraniju duha; jer samo ako neki čovjek razabire i svoje meso, razabire on sebe posve i samo ako on *sebe* posve razabire, jest on razborit ili uman. Kršćanin ne razabire bijedu svoje ropske prirode nego živi u »poniznosti«, zato on ne gundā protiv uvrede koja pogađa njegovu *osobu*: vjeruje da je zadovoljen »slobodnošću duha«. Povede li pak jednom meso riječ i je li ton istoga, kao što inako i ne može biti, »strastven«, »nepristojan«, »nedobrohotan«, »zlonamjeran« itd., tad on vjeruje da razabire glasove vruga, glasove *protiv duha* (jer pristoj, bezstrastvenost, dobrohot i sl. jest upravo – duh), i s pravom se žesti protiv toga. On bi morao ne biti kršćanin ako bi ih htio trpjeti. On sluša samo čudorednost i udara bezčudorednost po gubici, on sluša zakonitost i spetljava bezzakonitu riječ: *duh* čudorednosti i zakonitosti drži ga zarobljenog; jedan ukočeni, nesavitljivi *gospodin*. To oni nazivaju »gospodstvom duha« –, to je ujednao *stojište* duha. A koga sad hoće obična liberalna gospoda osloboditi? Za čijom slobodnošću viču i sahnju? Za onom *duha*! Duha čudorednosti, zakonitosti, smjernosti, bogobožnosti itd. To hoće antiliberalna gospoda također i sav prijemor između njih vrti se oko te prednosti, da li će ovi potonji sami imati riječ ili će oni prvi moći zadržati »suužitak iste prednosti«. *Duh* ostaje i za jedne i za druge apsolutni gospodar i oni se kavžu samo oko toga tko ima preuzeti hijerarhijski tron koji pristoji »namjesniku Gospoda«. Najbolje je u toj stvari to da se hajka može mirno promatrati s izvjesnošću da će se divlje zvijeri povijesti isto tako rastrgati kao i divlje zvijeri prirode; njihove raspadajuće lješine gnoje tlo za – Naše plodove.

Na poneku dasku kao onu poziva, istinitosti, ljubavi itd. vratit ćemo se kasnije.

Ako ono Vlastito biva suprotstavljeno onom *Datom*, tada neće promašiti predbacaj da Mi ne možemo imati nešto izolirano nego sve primamo iz svjetske sveze utiskom onoga što se oko Nas nalazi i tako ga imamo kao »neko Dato«; jer velik je rastoj između čuvstava i misli koje su inim u Meni *pobuđene* i onih koje Mi bivaju *date*. Bog, nesmrtnost, slobodnost, čovječnost itd. već od djetinjstva bivaju Nam utisnuti kao misli i čuvstva koja jače ili mlitavije Našu unutrašnjost gibaju i ili Nama nesvjesno gospodare ili mogu u bogatijim prirodama kao sistemi i umjetnička djela doći do izraza, vazda pak ne pobuđena, nego data čuvstva jer Mi u njih vjerovati i na njima ustrajati moramo. Da neko Apsolutno jest i da to Apsolutno mora biti od Nas percipirano,

čuvstvovano i mišljeno, stajaše kao vjera čvrsto kod onih koji su primijenili svu snagu duha da bi ga spoznali i prikazali. Čuvstvo za Apsolutno opstoji tu kao neko dato i dopijeva samo do najrazličitijih objava sebe samog. Tako bijaše religiozno čuvstvo u Klopstocka neko dato koje se je u mesijadi samo umjetnički navijestilo. Da je naprotiv religija koju je on zatekao, bila samo jedna pobuda za čuvstvo i misao i da se je on spram nje znao posve *vlasno* postaviti, tad bi se mjesto religioznog oduševljenja odalo jedno rastvaranje i proždiranje objekta. Zato je on u zreloj dobi nastavljao samo svoja djetinja, u djetinjstvu primljena čuvstva i profućkao snage svoje muževnosti ukrašavanjem svojih djetinjarija.

Razlika je dakle ta, da li su Mi čuvstva data ili samo pobuđena. Ova potonja su vlastita, egoistična jer Mi nisu kao *čuvstva* usađena, diktirana i nametnuta; no na prva se ja pak oslanjam, njegujem ih u Meni kao dio nasljeđa, kultiviram ih i njima sam *opsjednut*. Tko ne bi ikada svjesnije ili nesvjesnije primijetio da sav Naš odgoj ide na to da *čuvstva* u Nama tvori tj. Nama ih dade, umjesto da tvorenje istih Nama prepusti pa kako god ono mogla ispasti. Čujemo li božje ime, tad trebamo osjećati bogobojazan; čujemo li ime vladareve majesteti, tad ga trebamo primiti sa strahopoštovanjem, smjernošću, podanošću; čujemo li ime morala, trebamo mniti da smo čuli nešto nepovredivo; čujemo li o ovom ili onim zlima treba da se *zgražamo* itd. Na ta *čuvstva* ima se smjerati i tko npr. čine onih »zlih« sa sviđanjem prima, taj bi morao biti »uzgajan i odgojan« odgojnom šibom. S *dobivenim čuvstvima* tako prepunjeni pojavljujemo se Mi na granici punoljetnosti i »bivamo proglašeni punoljetnima«. Naša oprema opstoji iz »uzvišujućih čuvstava, uzvišenih misli, oduševljavajućih načela, vječnih principa« itd. Mladići su tada punoljetni ako cvrkuću kao stari, u školi ih se podbada da uče vazda jedno te isto, a kad to usvoje proglašava ih se punoljetnima.

Mi *ne smijemo* kod svake stvari i svakog imena koje dođe pred Nas, ćutjeti ono što bismo pritom htjeli i mogli ćutjeti, ne smijemo npr. uz ime božje misliti nešto smiješno, ćutjeti nešto nesmjerno nego Nam je propisano i dato što i kako pritom imamo ćutjeti i misliti.

Smisao *dušobrižništva* je taj da moja duša ili moj duh budu takvog ugođaja kako to ini nalaze ispravnim, ne kako bih Ja sâm htio. Koliko jednog ne stoji truda da si najmanje pri ovom ili onom imenu konačno osigura neko *vlastito* čuvstvo i da se smije u lice ponekom tko prilikom svojih govora od Nas očekuje blaženo lice i nehinjen izraz. Ono dato je Nama *tude*, nije Nam vlastito i zato je ono »sveto« pa je teško odložiti »blaženu svetost pred tim«.

Dandanas se čuje da se opet hvali »ozbiljnost«, »ozbiljnost pri vrlo važnim predmetima i raspravljanjima«, »njemačka ozbiljnost« itd. Ova vrsta ozbiljnosti razgovjetno govori koliko je već stara i ozbiljna postala ludost i opsjednutost. Jer nema ničeg ozbiljnijega od lude kad dospije u središte svoje ludosti. Tad ona u velikom žaru više nema smisla za šalu. (Pogledajte ludnice.)

2.3. Hijerarhija

Povijesnu refleksiju o Našem mongolstvu, koju hoću na ovom mjestu epizodno umetnuti, ne dajem s pretenzijom na temeljitost ili čak na pouzdanost nego samo zato jer mi se čini da bi ona mogla pridonijeti pojašnjenju ostaloga.

Svjetska povijest čije oblikovanje navlastito posve pripada kavkaskom plemenu, čini se da je dosad prošla kroz dva kavkavska razdoblja svijeta, u prvomu od kojih smo imali izraditi i odraditi urođenu *crnačkost*, na što je u drugome slijedila *mongolskost* (kinestvo) kojemu se također mora konačno u strahotama učiniti kraj. Crnačkost predstavlja *drevninu*, vrijeme ovisnosti od *stvari* (od žderanja pijetla, od ptičjeg leta, od kihanja, od groma i munje, od šumljenja svetog drveća,

itd.); mongolskost vrijeme ovisnosti od misli, *kršćansko*. Budućnosti su pridržane riječi: Ja sam vlastitelj svijeta stvari, i Ja sam vlastitelj svijeta duha.

U crnačko razdoblje svijeta spadaju crte Sesostrisa i uopće značaj Egipta i Sjeverne Afrike. Mongolskom razdoblju svijeta pripadaju crte Huna i Mongola pa sve do Rusa.

Mojoj je vrijednosti nemoguće tako visoko nabiti cijenu sve dok je tvrdi dijamant onog *Ne-Ja* tako silno na cijeni, kao što je bio slučaj kako s bogom tako i sa svijetom. *Ne-Ja* je još previše jedro i nesavladivo da bih ga ja razderao i apsorbirao; dapače, ljudi na tom *Negibljivom*, tj. na toj *supstanciji* samo gmižu s izvanrednom *poslovnošću* poput nametnika na nekoj tjelesini čijim se sokovima hrane a da ga tako ne pojedu. To je poslovnost gamadi, radinost Mongola. Kod Kineza ostaje sve po starom i ništa »bitnog« ili »supstancijalnog« ne podliježe preinaki; tim živahnije oni rade *na* onom Ostajućem koje nosi ime onog »Starog«, »predaka«, itd.

Prema tome, u našem mongolskom razdoblju svijeta svaka preinaka bijaše samo reformatorska ili ispravljajuća, ne destruktivna ili rastrgavajuća i uništavajuća. Supstancija, objekt *ostaje*. Sva naša radinost bijaše samo djelatnost mrava i skok buhe, žonglerska umijeća na nepokretnom užetu Objektivnog, služba glasnika pod gospodstvom onog Nepreinačivog ili »Vječitog«. Kinezi su doista *najpozitivniji* narod, jer su posve zakopani u uredbe; no ni kršćansko razdoblje svijeta nije izašlo iz *Pozitivnoga*, tj. iz »ograničene slobodnosti«, slobodnosti »unutar izvjesnih granica«. Na najnaprednijoj stepenici obrazovanosti zaslužuje ta djelatnost ime *znanstvene*, rađenja na jednoj nepokretnoj pretpostavci, jednoj neoborivoj *hipotezi*.

U svojoj prvoj i najnerazumljivijoj formi daje se čudorednost kao *običaj*. Djelovati prema čudoredu i običaju zemlje – znači tu biti čudoredan. Zato se jedno čisto čudoredno postupanje, jedna zgoľjna nepatvorena čudorednost najpriprostije njeguje u Kini: ostaje se kod starog običaja i čudoreda i svaka se novotarija mrzi kao zločin smrti dostojan. Jer novotarija je smrtni neprijatelj *običaja*, onog *Starog*, *postojanosti*. Zapravo ne podliježe nikakvoj dvojbi da se čovjek običajem osigurava od nametljivosti stvari, svijeta i osniva vlastiti svijet jedini u kojem je njemu prisno i domaće tj. on si izgrađuje jedno *nebo*. Nema li »nebo« nikakav ini smisao do taj, da je on navlastita domaja čovjeka gdje ga ništa tuđe više ne određuje i ne gospodari njime, nikakav utjecaj onog Zemaljskoga njega samog više ne otuđuje, ukratko gdje je zemaljska šljaka odbačena i dokrajčena borba protiv svijeta, gdje mu dakle više ništa nije *uskraćeno*. Nebo je kraj *odreknuća*, ono je *slobodan užitak*. Tamo čovjek sebi više ništa ne uskraćuje jer mu više ništa nije tuđe i neprijateljsko. No običaj je sad jedna »druga priroda« koja čovjeka odriješuje i oslobađa od njegove prve i iskonske prirodnosti, time što ga osigurava od svake slučajnosti iste. Izobraženi običaj Kineza pobrinuo se za sve zgođe i sve »predvidio«; što god moglo doći, Kinez vazda zna kako se ima odnositi i ne treba se ravnati tek prema okolnostima: iz neba njegovog mira neće ga baciti nikakav nepredviđeni zgod. Čudoredno svikao i uživljen, Kinez ne biva iznenađen i zaskočen: on se spram svega odnosi ravnodušno tj. s jednakom čudi jer njegova čud, zaštićena oprezom njegovih od starine prenošenih čudoreda, ne gubi ravnotežu. Na ljestvici obrazovanosti ili kulture penje se dakle čovječanstvo običajem na prvu prečku i budući da si ono predstavlja da se usponom kulture ujednako uspinje prema nebu, carevini kulture ili drugoj prirodi, penje se ono zbilja na prvu prečku – nebeskih ljestvi.

Ako je mongolstvo ustanovilo tubitak duhovnih bistava, stvorilo jedan svijet duhova, jedno nebo, to su se Kavkasci tisućljećima hrvati s tim duhovnim bistvima da bi im u temelj dospjeli. Što su dakle inako činili nego gradili na mongolskom temelju? Oni nisu na pijesku nego u zraku gradili, hrvati se s onim Mongolskim, jurišali na mongolsko nebo, Tien. Kad će konačno to nebo uništiti? To nebo? Kad će konačno postati *zbiljski* Kavkasci i same sebe naći? Kada će se »nes-

mrtnost duše, koja u posljednje vrijeme vjeruje da se je još više osigurala ako se prezentira kao »besmrtnost duše«, konačno preokrenuti u »smrtnost duha«?

U industrioiznom hrvanju mongolske rase *izgradili* su ljudi jedno *nebo*, dok su oni kavkavskog plemena, dokle god su u svojoj mongolskoj obojenosti imali posla s nebom, preuzeli suprotan zadatak, zadatak da jurišaju na ono nebo ćudoreda, preuzeli djelatnost *jurišanja na nebo*.

Svaku ljudsku uredbu podkopati da bi se na ispražnjenom gradilištu stvorila neka nova i – bolja, svaki ćudored iskvariti da bi se uvijek novi i – bolji ćudoredi namjesto istih postavili itd., na to se ograničuje njihov čin. No je li on tako već čisto i zbiljski ono što teži biti i postiže li on svoju posljednju nakanu? Ne, on je u tom stvaranju jednog »*Boljeg*«, opterećen mongolstvom. On juriša na nebo samo da bi opet učinio jedno nebo, on ruši staru vlast samo da bi legitimirao novu Vlast, on samo – *popravlja*. Ipak je cilj, iako on može pri svakom novom načetku počesto iščeznuti iz vida, zbiljsko dovršeno obaranje neba, ćudoreda itd., ukratko obaranje samo spram svijeta osiguranog čovjeka, *izoliranja* ili *unutarnjosti* čovjeka. Pomoću neba kulture nastoji se čovjek izolirati od svijeta. Slomiti njegovu neprijateljsku moć. To izoliranje neba mora također biti slomljeno a istinski kraj juriša na nebo je – obaranje neba, uništenje neba. *Popravljanje* i *reformiranje* je mongolstvo Kavkazca, jer on time iznova opet postavlja ono što prije već bijaše, naime jednu *uredbu*, jedno Opće, jedno nebo. On njeguje najnepomirljivije neprijateljstvo spram neba, pa ipak dnevno gradi novo nebo: slažući nebo na nebo, potiskuje on samo jednoga drugim, nebo židova razara ono Grka, nebo kršćana ono židova, nebo protestanata ono katolika itd. Ako oni *na-nebo-jurišajući* ljudi kavkasko krevi skinu svoju mongolsku kožu, pokopat će oni osjećajnog čovjeka pod ruševinama grdnog osjećajnog svijeta, izoliranog čovjeka pod njegovim izoliranim svijetom, onog što uzdiže do neba pod njegovim nebom. A nebo je *carevina duhova*, carevina *slobodnosti duha*.

Nebesko carstvo, carevina duhova i sablasti našla je u spekulativnoj filozofiji svoj pravi poredak. Ovdje bijaše ono izraženo kao carevina misli, pojmova i ideja: nebo je nastanjeno mislima i idejama a ta »carevina duhova« je tad istinska zbiljnost.

Htjeti *duhu* slobodnost steći, to je mongolstvo, slobodnost duha je mongolska slobodnost, slobodnost ćudi, moralna ćudoredna slobodnost itd.

Riječ »ćudorednost« uzima se za jednakoznačnu sa samodjelatnošću, sebeodređenjem. Samo to nije u tom i Kavkazac se dapače samo samodjelatno dokazao *usprkos* svojoj mongolskoj ćudorednosti. Mongolsko nebo ili ćudored ostade utvrđena gradina i samo tako što je Kavkaz neprekidno jurišao na tu gradinu, dokazao se ćudoredno; da nije više uopće imao posla s ćudoredom, da nije u njemu imao nesavladivog, trajnog neprijatelja, prestao bi odnošaj prema ćudoredu a tako i ćudorednost. Da je dakle njegova samodjelatnost još ćudoredna, to je upravo ono Mongolsko u njoj, to je znak da on u njoj nije došao do samog sebe, »ćudoredna samodjelatnost« posve odgovara »religioznoj i pravovjernoj filozofiji«, »konstitucionalnoj monarhiji«, »kršćanskoj državi«, »slobodnosti u izvjesnim granicama«, »ograničenoj slobodi tiska«, ili u jednoj slici, junaku prikovanom za bolesnički ležaj.

Tek je tad čovjek zbiljski prevladao šamanstvo i njegov utvor ako posjeduje snagu da odloži ne tek vjeru u sablasti nego i vjeru u duh, ne tek vjeru u duhove nego i vjeru u duh.

Tko vjeruje u kakav utvor taj ne predmnijeva »ustršenje jednog višeg svijeta« kao onaj koji u duh vjeruje, i obojica iza osjetilnog svijeta traže jedan nadosjetilni; oni, ukratko, prave jedan *ini* svijet i vjeruju u nj, a taj *ini svijet*, *tvorba njihova duha* jest jedan duhovni svijet: njihova osjetila ne shvaćaju i ne znaju ništa o nekom inom, neosjetilnom svijetu, samo njihov duh živi u tom. Napredak od te mongolske vjere u tubitak duhovnih bistava do tog da je čovjekovo *navlastito*

bistvo njegov *duh*, i da na ovoga samo, na njegov »spas duše« mora biti usmjerena sva brižnost, taj napredak nije težak. Tim se osigurava djelovanje na duh, tzv. »moralni utjecaj«.

Otud upada u oči da mongolstvo reprezentira savršenu bespravnost osjetilnosti, neosjetilnost i neprirodu i da grijeh i svijest o grijehu bijahu naša tisućljetna mongolska patnja.

No tko će i duh u njegovu *Ništa* rastvoriti? On, koji je posredstvom duha predstavio prirodu kao *ono Ništavno*, Konačno, Prolazno, samo on može sniziti i duh do jednake ništavnosti: *Ja* to mogu, to može svaki od Vas koji kao neograničeno *Ja* upravlja i stvara, to može, jednom riječju, – *egoist*.

Pred svetim se gubi sav osjećaj moći i sva hrabrost spram istoga odnosi se *nemoćno* i *ponizno*. A ipak ni jedna stvar nije sobom sveta nego Mojim *proglašenjem svetim*, Mojim izriječkom, Mojim sudom, Mojim pokleknućem, ukratko, Mojom – savješću.

Sveto je sve što egoisti ima biti nepribližljivo, nedodirljivo, izvan njegove *vlasti*, tj. iznad *njega*: jednom riječju, sveta je, ukratko, svaka – *stvar savjesti*, jer, »to je Meni stvar savjesti«, upravo znači da »to *Ja* držim svetim«.

Za malu djecu kao i za životinje ne egzistira ništa sveto jer se, da bi se dalo prostora toj predstavi, mora već tako daleko biti pri razumu da se može razlikovati »dobro i zlo, pravedno i nepravedno« itd.; samo na tom stupnju refleksije ili razumljivosti, – na vlastitom stojištu religije – može na mjesto prirodnog *straha* stupiti neprirodno (tj. tek mišljenjem proizvedeno) *strahopoštovanje*, »sveti zazor«. K tome pripada to da se nešto izvan sebe drži moćnijim, većim, pravednijim, boljim, itd., tj. da se priznaje moć nekog tuđinca, dakle ne tek ćuti nego izričito priznaje, tj. dopušta, izmiče, dade zarobiti, vezati (predanost, poniznost, podložnost, podanost itd.). Ovdje utvoruje čitava gomila sablasti »kršćanskih kreposti«.

Sve, spram čega gajite neki respekt ili strahopoštovanje, zaslužuje ime svetoga; i Vi sami kažete da hinite jedan »sveti zazor« da biste to dotakli. I samom nesvetom dajete ovu boju (vješala, zločin itd.) Vi se grozite od dodira istoga. U tom je nešto strahovito, nešto neprijatno tj. neprisno i *nevlastito*.

»Kad ne bi čovjeku nešto važilo kao sveto, bila bi širom otvorena vrata samovolji, nesputanoj subjektivnosti!« Strah čini početak i pred najsirovijim čovjekom može se sebe napraviti strašnim; dakle već jedna brana pred njegovom drskosti. Samo u strahu još uvijek ostaje pokušaj da se slobodi od Zastrajujućeg lukavstvom, prevarom, izmotavanjem itd. Kod strahopoštovanja je to, naprotiv, posve inako. Tu se ne tek strahuje nego i štuje: ono Zastrajujuće je postalo jednom unutarnjom moći kojoj *Ja* više ne mogu izmaći; *Ja* ga štujem, njime sam obuzet, privržen i pripadan: štovanjem koje mu odajem, *Ja* sam punostojno u njegovoj vlasti i osloboditi se više niti ne pokušavam. Sad se *Ja* toga držim svom snagom vjere, *Ja* vjerujem. *Ja* i ono Zastrajujuće smo Jedno: »ne živim *Ja* nego ono Respektirano živi u Meni!« Jer duh, ono Nekončno nema kraja, zato je on stacioniran: on strahuje od *umiranja*, on ne može više ostaviti svog Isusića, veličinu konačnosti više ne prepoznaju njegove zasljepljene oči: ono do poštovanja povišeno Zastrajujuće, ne smije više biti dotaknuto: strahopoštovanje biva ovjekovječeno, ono Respektirano biva obožanstvenjeno. Čovjek sad više nije stvaralački nego *učilački* (znalački, istraživalački itd.), tj. zaposlen nekim čvrstim *predmetom*, zadubljen u njega bez povrata sebi samome. Odnos prema tom predmetu jest odnos znanja, dokučivanja i obrazlaganja, itd. a ne *rastvaranja* (uklanjanja, itd.). »Čovjek ima biti religiozan«, to je utvrđeno; zato se bave samo pitanjem kako to doseći što je pravi smisao religioznosti itd. Posve je inako ako se sam aksiom učini upitnim i u njega posumnja i, ako treba, odbaci. Čudorednost je također jedna takva sveta predstava: čudoredan bi se moralo biti i samo se mora potražiti ono pravo Kako, pravi način kako to biti. Na čudorednost

samu se ne usuđuju upraviti pitanje da li ona sama nije obsjena: ona ostaje uzvišena iznad svake dvojbe, nepromjenljiva. I tako se nastavlja sa Svetim stepenica za stepenicom od »Svetog« do »Presvetoga«.

Kadkad se ljude dijeli u dvije klase u *obrazovne* i *neobrazovne*. Prvi su se, ukoliko bijahu dostojni svog imena, bavili mislima, duhom i jer su u postkršćansko doba, čiji je princip upravo misao, bili vladajući, zahtijevali su pokoran respekt za od njih priznate misli. Država, car, crkva, bog, čudorednost, red, itd. su takve misli ili duhovi koji jesu samo za duh. Jedno puko živo bistvo, jedna životinja brine za njih jednako malo kao i dijete. Samo, neobrazovani zbilja nisu ništa do djeca i tko ide samo za svojim životnim potrebama, nehajan je spram onih duhova; no budući da je i slab spram istih, podliježe on njihovoj moći i njime ovladaju – misli. To je smisao hijerarhije.

Hijerarhija je vladavina misli, vladavina duha!

Hijerarhijski smo Mi sve do današnjeg dana, potčinjeni onima koji se podupiru mislima. Misli su ono Sveto.

Oba pak vazda udaraju jedan na drugog, obrazovani na neobrazovanog kao i obrnuto, i to ne tek u nasrtaju dva čovjeka nego u jednom te istom čovjeku. Jer ni jedan obrazovani nije tako obrazovan da ne bi i u stvarima nalazio radost, dakle bio neobrazovan, a nijedan neobrazovani nije posvema bez misli. Kod Hegela dolazi konačno na vidjelo kako upravo najobrazovaniji čezne za *stvarima* i gadi se svake »šuplje teorije«. Tu ima misli posve odgovarati zbiljnost, svijet stvari, i ni jedan pojam ne biti bez realnosti. To je Hegelovu sistemu pribavilo ime najobjektivnijeg kao da su u njem misao i stvar slavile svoju sjednidbu. No upravo to bijaše krajnja nasilnost mišljenja, njegova najviša despotija i samovlada, trijumf duha i s njim trijumf *filosofije*. Nešto više filosofija ne može napraviti, jer njeno Najviše je sjevlast *duha*, svemoć duha.¹⁶

Duhovni ljudi *utuvili* su si u *glavu* nešto što ima biti realizirano. Oni imaju *pojmove* o ljubavi, dobroti, i sl. koje bi htjeli vidjeti *ozbiljene*; zato hoće oni urediti na zemlji carevinu ljubavi u kojoj više nitko ne postupa iz vlastite koristi nego svatko »iz ljubavi«. Ljubav treba *vladati*. To što su si utuvili u glavu, kako da se inako nazove nego – *fiksna ideja*. »U njihovoj glavi *utvoruje*«. Najtjeskobniji tvor je *čovjek*. Pomislite na uzrečicu: »Put u propast popločen je dobrim namjerama«. Namjera, da se u sebi sasvim ozbilji ljudskost, da se sasvim postane čovjek, je tako propadljivog soja; tu pripadaju namjere da se postane dobar, plemenit, ljubežljiv, itd.

U šestom svesku svojih *Denkwürdigkeiten* na str. 7 kaže Br. Bauer: »Ona građanska klasa, koja bi za noviju povijest imala zadržati tako strahovitu težnost, nije sposobna ni za kakav požrtvovni postupak, ni za kakvo oduševljenje za neku ideju, ni za kakvu pobunu: ona se ne predaje ničem osim interesu svoje prosječnosti, tj. ona uvijek ostaje ograničena na sebe samu i konačno pobjeđuje samo svojom masovnošću kojom zna umoriti napore strasti, oduševljenja, konsekvencije; svojom površnošću u koju upija jedan dio ideja«. ¹⁷ A na str. 6: »Ona ima revolucionarne ideje za koje se nije žrtvovala ona već nesebični ili strastveni muževi, za samo svoje dobro pretvara ona duh u novac. – Doduše nakon što je onim idejama oduzela oštricu, konsekvenciju razarajući i spram svakog egoizma fanatičnu ozbiljnost.« Ti ljudi nisu dakle požrtvovni, nisu oduševljeni, nisu idealni, nisu konsekventni, nisu entuzijasti; oni su u običnom smislu egoisti, koristoljupci, promišljeni, trezveni, proračunati, itd.

¹⁶ Rousseau, filantropi i ini mrzili su obrazovanje i inteligenciju, no previdjeli su da se to skriva u svim kršćanskim ljudima pa su napadali samo učenô i profinjenô obrazovanje.

¹⁷ Bruno Bauer: *Die Septembertage 1792 und die ersten Kämpfe der Parteien der Republik*. 1, Abteilung. Charlottenburg 1844. S. 7. (*Denkwürdigkeiten zur Geschichte der neueren Zeit seit der Französischen Revolution*. Nach den Quellen und Original-Memoiren bearbeitet und hrsg. von Bruno Bauer und Edgar Bauer).

Tko je onda »požrtvovan«? Punostojno ipak onaj koji na *Jedno*, Jednu svrhu, Jedno htijenje, Jednu strast, itd. stavlja sve ino. Nije li požrtvovan ljubavnik koji napušta oca i majku, koji prolazi kroz sve opasnosti i oskudice kako bi stigao do svog cilja? Ili častohlepac koji sve svoje požude, želje i zadovoljenja žrtvuje jednoj jedinoj strasti, ili škrtac koji si sve uskraćuje da bi sabrao blago, ili onaj što je pomaman za zabavom, itd? Njim vlada jedna strast kojoj sve preostale žrtvuje.

A zar ovi požrtvovni nisu vlastokoristivi, nisu egoisti? Budući da imaju samo Jednu vladajuću strast i brinu oni samo za Jedno zadovoljenje, ali za to tim revnije: oni u njemu uzalaze. Egoistično je svo njihovo djelovanje i bavljenje, ali to je jednostran, nerazjašnjen, bornirani egoizam: to je obsjednutost.

»Ta to su sitne strasti i čovjek si, naprotiv, ne smije dozvoliti da im služi. Za veliku ideju, za neku veliku stvar mora se čovjek žrtvovati!« »Velika ideja«, »velika stvar« je možda slava božja za koju su nebrojeni u smrt odlazili; kršćanstvo koje je pronašlo svoje spremne mučenike, spasonosna crkva koja se pohlepno dokopala raskolničkih žrtava; slobodnost i jednakost kojima u službi stajahu krvave giljotine.

Tko za neku veliku ideju, za neku dobru stvar, neku nauku, sistem, neki uzvišeni poziv živi – taj si ne smije dopustiti nikakvu svjetovnu pohotu, nikakav sebičan interes. Tu imamo pojam *popovstva* ili, kako se to još u svojoj pedagogijskoj djelotvornosti može nazvati, učiteljstvo; jer ideali Nam učiteljuju. Duhovnik je zapravo navlastito pozvan da živi ideju i da za ideju, za istinski dobru stvar, djeluje. Zato narod čuti kako mu slabo pristaje da pokaže svjetovnu bahatost, da žudi za raskošnim životom, da sudjeluje u zadovoljstvima kao što su ples i igra; ukratko, da ima neki ini osim »svetoga interesa«. Otud se i piše uboga plaća učiteljima, koji se moraju čutiti nagrađenim samom svetošću svog poziva a »otkazati« inim užicima.

I na ranglisti svetih ideja, od kojih jednu ili više ima čovjek smatrati svojim pozivom, ništa ne nedostaje. Porodica, otadžbina, znanost, i sl. mogu u Meni naći služitelja vjernog svom pozivu.

Tu nailazimo na prastaru tlapnju svijeta koji još nije naučio da bude bez popovstva. Živjeti i stvarati *za neku ideju*, to je poziv čovjeka a prema vjernosti njegova ispunjenja mjeri se njegova *ljudska* vjernost.

To je vladavina ideje ili popovstvo. Npr. Robespierre, St. Just, itd. bijahu skroz naskroz popovi, oduševljeni idejom, entuzijasti, konsekventno oruđe te ideje, bijahu idealni ljudi. Tako St. Just kliče u jednom govoru: »Ima nečeg strahovitog u svetoj ljubavi prema otadžbini; ona je tako isključiva da bez samilosti, bez straha, bez ljudskog obzira sve žrtvuje javnom interesu. Ona Manliusu baca u ponor; ona žrtvuje svoje privatne sklonosti; ona odvodi Regulusa u Kartagu, baca jednog Rimljanima u ponor, i postavlja Marata kao žrtvu svoje predanosti u Panteon«. ¹⁸

Nasuprot ovim zastupnicima idealnih i svetih interesa stoji svijet bezbrojnih »osobnih« profanih interesa. Nikakva ideja, nikakav sistem, nikakva sveta stvar nije tako velika da ne bi od ovih ličnih interesa nikad trebala biti nadmašena i modificirana. Ako trenutačno u vremenima bjesnila i fanatizma oni i šute, ipak se uskoro ponovno podižu pomoću »zdravog smisla naroda«. One ideje pobjeđuju tek onda potpuno kad više nisu neprijateljske spram osobnih interesa, tj. kad zadovolje egoizam.

Čovjek koji upravo pod mojim prozorom uzvikuje prodaju haringi, ima osobni interes za dobrom prodajom, pa ako mu to isto želi njegova žena ili bilo tko, ipak to ostaje osobni interes. Naprotiv, otme li mu neki lopov njegovu korpu, odmah nastaje interes mnogih, čitavog grada, čitave zemlje, jednom riječju svih onih koji se gnušaju krađe: interes u kojem je osoba trgovca

¹⁸ St. Just: Govor protiv Dantona. Održan 31. ožujka 1794. u Nacionalnom konventu.

haringi nevažna i na njeno mjesto stupa kategorija »okradenoga« u prvi plan. No i ovdje bi još moglo sve ići na neki osobni interes tako što svaki sudionik omišlja da on mora pristupiti kažnjavanju lopova, jer bi inače nekažnjena krađa mogla postati opća i opasna također za njegovu imovinu. Ovakvu računicu teško je pretpostaviti kod mnogih i mnogo više se čuje povik: lopov je »zločinac«. Ovdje je pred Nama sud koji postupak lopova izražava pojmom »zločin«. Sad se stvar postavlja ovako: ako zločin i nije ni najneznatnije ošteti niti Mene niti bilo što u čemu Ja imam dio, ipak ću se Ja *žestiti* protiv njega. Zašto? Jer sam oduševljen *ćudorednošću*, jer sam ispunjen *idejom* ćudorednosti; što je njoj neprijateljsko, to Ja progonim. Jer mu je krađa bez svakog pitanja odvratna, stoga vjeruje npr. Proudhon da je već stavom »vlasništvo je krađa« to ožigosao. U popovskom smislu ona je uvijek *zločin* ili barem prijestup.

Ovdje završava osobni interes. Ova određena osoba, koja je ukrala košaru, je mojoj osobi potpuno nehajna; Ja se interesiram samo za lopova, taj pojam kojeg je ona osoba jedan egzemplar. Lopov i čovjek su u mom duhu nepomirljivi suprotci; jer istinski se nije čovjek ako se je lopov; u sebi se obeščaćuje *čovjeka* ili »čovječnost« ako se krade. Otpavši iz osobnog udjela, dospijeva se do *filantropizma*, čovjekoljublja koja se obično krivo shvaća kao ljubav spram čovjeka, spram svakog pojedinca, dok ona nije ništa nego ljubav *čovjeka*, nezbiljskog pojma, utvora. Ne TOÛS ANTHRÓPOUS, ljude, nego TÒN ANTHROPON, čovjeka zaključava filantrop u svoje srce. Svakako, on se stara o svakom pojedincu, ali samo zato jer hoće posvuda vidjeti svoj ljubljeni ideal ozbiljen.

Dakle ovdje nije riječ o brizi za Mene, Tebe, Nas: to bi bio osobni interes i spada u poglavlje o »svjetovnoj ljubavi«. Filantropizam je jedna nebeska, duhovna, jedna – popovska ljubav. *Čovjek* mora biti proizveden u Nama pa makar Mi siroti vrazi pritom i propali. To je isto popovsko načelo kao ono znamenito fiat justitia, pereat mundus: čovjek i pravednost su ideje, sablasti kojima se za ljubav sve žrtvuje: zato su popovski duhovi »požrtvovni«.

Tko se zanosi *čovjekom*, taj ne mari, doklegod seže ovaj zanos, za osobe i pliva u idealnom, svetom interesu. Ta *čovjek* nije osoba nego jedan ideal, jedan utvor.

Čovjeku sad može pripadati priračunati se najrazličitije. Nađe li se kao njegov glavni zahtjev smjernost, tad nastaje religiozno popovstvo; vidi li ga se u ćudorednosti, tad podiže ćudoredno popovstvo svoju glavu. Popovski duhovi naših dana stoga žele iz svega napraviti jednu »religiju«; »religiju slobodnosti, religiju jednakosti. itd«, a sve im ideje postaju »svetom stvari«, npr. sâmo državno građanstvo, politika, javnost, sloboda tiska, porotni sud, itd.

Što sad znači u tom smislu »nevlastokorisnost«? Imati samo neki idealni interes pred kojim ne važi nikakav ugled osobe!

Tom se opire tvrda glava svjetovnog čovjeka, no tisućljećima je vazda barem toliko podlijegao da je morao je saviti nepokornu šiju i »štovati višu silu«: popovstvo ga je pritisnulo. Ako je svjetovni egoist stresao Jednu višu silu, npr. zakon Starog zavjeta, rimskog papu itd., odmah bijaše nad njim jedna sedmostruka viša, npr. vjera na mjestu zakona, preobraženje svih laika u duhovnike na mjestu ograničenog klera, itd. Prolazio je kao Obsjednuti u kojemu je sedam vragova bilo kad je vjerovao da se jednog oslobodio.

Na gore navedenom mjestu građanskoj se klasi odriče svaka idealnost itd. Ona je svakako mahinirala protiv idealne konsekvence kojom je Robespierre htio provesti princip. Instinkt njezinog interesa mu je rekao da ta konsekvencija premalo harmonira s onim do čega je njoj i da bi značilo djelovati protiv samog sebe ako bi principijelnom oduševljenju htjela ići na ruku. Mora li se ona možda ponašati tako nesebično da se odrekne svih svojih svrha, da bi do trijumfa dovela jednu oporu teoriju? Dakako, popovima se valjano obriče ako ljudi posluhnu njihov poziv »odbaci sve

i slijedi me« ili »predaj sve što imaš i podaj to siromasima, tako ćeš imati blago na nebu i dođi i slijedi me«. Neki odlučni idealisti slušaju taj poziv; no većina naprotiv djeluje poput Ananiasa i Sapphire, ponašajući se napola popovski i religiozno, napola svjetovno, služeći bogu i Mamonu.

Ne zamjeram građanskoj klasi što se s Robespierreom nije dala lišiti svojih ciljeva, tj. što se je kod svog egoizma raspitala koliko smije dati prostora revolucionarnoj ideji. Ali bi se onima moglo zamjeriti (ako je zamjerka uopće primjerena) koji su dopustili da se interesom građanske klase liše vlastitog. Ipak, neće li oni također kad-tad razumjeti gdje je njihov probitak? August Becker kaže: »Da bi se zadobilo proizvođače (proletere) nije nipošto dovoljna negacija uobičajenog pojma prava. Nažalost se ljudi malo staraju za teorijsku pobjedu ideje. Mora im se demonstrirati ad oculos kako ta pobjeda može praktično koristiti životu«. ¹⁹ A na str. 32: »Ljude morate sčepati za njihove zbiljske interese, ako hoćete na njih djelovati.« Odmah potom pokazuje on kako se među našim seljacima širi pristojna bezćudorednost, jer oni radije slijede svoj zbiljski interes nego zapovijedi ćudorednosti.

Jer su revolucionarni popovi i učitelji služili *čovjeku*, zato su ljudima rezali vratove. Revolucionarni laici ili profani nisu od odsijecanja vratova većma zazirali, no bijahu manje zabrinuti za ljudska prava, tj. za prava *čovjeka* nego za svoja vlastita.

Međutim, kako dolazi do tog da egoizam onih koji utvrđuju osobni interes i svo vrijeme za njega pitaju, ipak ponovno podliježe popovskom i učiteljskom, tj. idealnom interesu? Njihova osoba čini se njima samima premalom, neznačajnom, pa ona to i jest a da bi mogli zahtijevati Sve i da bi se mogli potpuno probiti. Siguran znak toga je u tom što oni sami sebe dijele u dvije osobe: u jednu vječitu i jednu vremenitu i svaki put brinu samo ili za jednu ili za drugu, nedjeljom za vječitu, radnim danom za vremenitu, u molitvi za onu, u radu za ovu. Oni imaju popa u sebi pa ga se zato ne mogu otarasiti a svake nedjelje slušaju karanje svoje unutarčnosti.

Kako su se ljudi nahrvali i naračunali da bi *dokučili* to dualističko bistvo. Ideja je slijedila ideju, princip princip, sistem sistem i ni jedno nije znalo trajno prigušiti proturječje »svjetovnog« čovjeka, tzv. egoiste. Ne dokazuje li to da su sve one ideje bile previše nemoćne da u se prime svo Moje htijenje i zadovolje ga? One Mi bijahu i ostahu neprijateljske, iako neprijateljstvo bijaše duže vremena uvijeno. Hoće li i s *vlastitošću* biti isto tako? Nije li i ona samo pokušaj posredovanja? Na koji god sam se princip obratio, kao recimo na onaj uma, morao sam se uvijek ponovno od njega odvratiti. Ili mogu li Ja uvijek biti uman, u svemu Moj život urediti prema umu? *Stremiti* prema umnosti Ja mogu, Ja ju mogu *ljubiti* kao baš boga i svaku inu ideju. Ja mogu biti filosof, ljubitelj mudrosti kao što ljubim boga. No što Ja ljubim, čemu Ja stremim, to je samo u Mojoj ideji, Mojoj predstavi, Mojoj misli: to je u Mojem srcu, Mojoj glavi, to je u Meni kao srce, no to nije Ja, Ja nisam to.

Djelotvornosti popovskih duhova osobito pripada ono što se često naziva »*moralni utjecaj*«.

Moralni utjecaj počinje tamo gdje počinje i *ponižavanje*, on nije ništa ino nego to ponižavanje sâmo, lomljenje i savijanje smionosti do *poniznosti*. Ako nekome doviknem da se pri miniranju kakve stijene skloni iz njene blizine, Ja tim traženjem ne vršim moralni utjecaj; ako kažem djetetu da će izgladnjeti ako ne jede što je na stol postavljeno, to nije moralni utjecaj. No ako mu kažem: Ti ćeš moliti, štovati roditelje, respektirati raspelo, govoriti istinu, itd., jer to pripada čovjeku i jest poziv čovjeka ili čak božja volja, tu jest moralni utjecaj: jedan čovjek se ima pokloniti pred *pozivom čovjeka*, mora biti poslušan, mora postati ponizan, mora se odreći svoje volje za jednu tuđu koja je postavljena kao pravilo i zakon; on se ima *poniziti* pred nečim *Višim*: sebeponiženje.

¹⁹ August Becker: Die Volksphilosophie unserer Tage. Neumünster bei Zürich. 1843. S. 22.

»Tko se sam ponižava, bit će uzvišen.« Dakako, djeca se moraju na vrijeme *priučiti* na smjernost, božje blaženstvo i poštenje; dobro odgojeni čovjek jest onaj kojem su »dobra načela« *utuvljena i utisnuta*, batinom utjerana i upropovijedana.

Ako se na to slegne ramenima, oni Dobri odmah zdvojno lome ruke i prizivlju: »Ali za nebesa, ako se djeci ne trebaju dati dobre pouke, oni će dospjeti ravno u ždrijelo grijeha i postat će bezkorisni nevaljalci!« Polako, Vi profeti nevolje. Ničemu korisni u vašem smislu postat će oni svakako, no Vaš smisao je upravo jedan ničem koristan smisao. Bezobrazni derani neće se dati vašim brbljarijama nagovoriti i ucmoljiti i neće imati sućuti za vaše gluposti koje od pamtivijeka rojite i trabunjate: oni će ukinuti nasljedno pravo, tj. oni neće htjeti *naslijediti* Vaše gluposti kao što ste ih Vi naslijedili od očeva; oni će iskorijeniti *nasljedni (istočni) grijeh*. Ako im zapovijedite: klanjaj se pred Najvišim, oni će odgovoriti: ako Nas on hoće sagnuti, nek sam dođe i to učini; Mi se u najmanju ruku nećemo pokloniti dobrovoljno. A ako im zaprijetite njegovim gnjevom i njegovim kaznama oni će te uzeti kao prijetnju kakvim vauvau. Ne uspije li Vam više da im utjerate strah pred sablasti, tad je vladavini sablasti kraj a bajke dojlje ne nalaze nikakvo – *vjerovanje*.

A nisu li opet liberali ti koji uporno zahtijevaju dobar odgoj i poboljšanje odgajalaštva? Jer kako bi i mogao nastati njihov liberalizam, njihova »sloboda u granicama zakona« bez strogog uzgoja? Ako i ne odgajaju baš za bogobožazan, utoliko strože zahtijevaju *čovjekobožazan*, tj. strah pred *čovjekom* i bude tim uzgojem »oduševljenje za istinski ljudski poziv«.

Proteklo je dugo vremena u kojem se zadovoljavalo tlapnjom da se ima *istinu* a da se nije ozbiljno mislilo o tom, ne mora li se možda sam biti istinit da bi se posjedovalo istinu. To vrijeme bijaše *Srednji vijek*. Običnom, tj. stvarnom sviješću, onom sviješću koja ima prijemljivost samo za stvari ili ono Osjetilno ili što dospijeva samo do osjetila pomišljalo se shvatiti ono Nestvarno, Neosjetilno. Kao što se napinje oči da bi se vidjelo ono udaljeno ili mukotrпно vježba ruka dok prsti ne postignu dovoljno umijeća da bi vješto posegnuli za tipkama: tako se na najrazličitije načine trapilo sama sebe kako bi se bilo sposoban potpuno u sebe primiti ono Nadosjetilno. Što se istrapilo bijaše samo osjetilni čovjek, obična svijest, takozvano konačno ili predmetno mišljenje. No budući je te mišljenje, taj razum, kojeg Luther pod imenom uma »pljuje«, nesposoban za shvaćanje onog Božanskog, njegovo je trapljenje pridonijelo poimanju istinitosti toliko kao kad bi se noge iz godine u godinu vježbalo u plesu i nadalo konačno na tom putu naučiti svirati flautu. – Tek je Luther, s kojim se završava tzv. Srednji vijek, pojmió da bi sam čovjek morao postati inim ako hoće shvatiti istinitost, naime isto tako istinski kao istinitost sama. Samo onaj tko istinitost već ima u vjeri, samo tko u nju *vjeruje*, može u njoj sudjelovati, tj. samo je vjernik nalazi pristupačnom i dokučuje njene dubine. Samo onaj čovjekov organ koji može uopće puhati iz pluća, može naučiti svirati na flauti i samo onaj čovjek može sudjelovati u istinitosti koji ima za nju pravi organ. Tko je u stanju misliti samo ono Osjetilno, Predmetno, Stvarno, taj si i u istini predstavlja samo ono Stvarno. No istinitost je duh, ono skroz naskroz Neosjetilno i zato samo za »višu svijest«, ne za »zemaljski nastrojene«.

Prema tome, s Lutherom uzalazi spoznaja da istinitost, jer je ona *misao*, jest samo za *mislećeg* čovjeka. A to znači da bi čovjek morao nadalje zadobiti naprosto ino stojište, naime nebesko, vjerničko, znanstveno ili stojište *mišljenja* naspram svojeg predmeta – *misli*, stojište duha spram duha. Dakle: samo se Jednako spoznaje Jednakim! »Jednak si duhu kojeg poimaš.«

Jer je protestantizam slomio srednjovjekovnu hijerarhiju, moglo se ukorijeniti mnijenje da je on slomio hijerarhiju uopće i potpuno se previdjelo da je on bio baš »reformacija«, dakle osvježene zastarjele hijerarhije. Ona srednjovjekovna bijaše samo slabašna hijerarhija, jer je morala sve moguće barbarstvo profanoga nesvladano pored sebe prepuštati i tek je reformacija očeličila moć

hijerarhije. Ako Bruno Bauer smatra: »Kao što je reformacija bila uglavnom apstraktno otrgnuće religioznog principa od umjetnosti, države i znanosti, dakle njegovo oslobođenje od onih moći s kojima se povezao u Starom vijeku crkve i u hijerarhiji Srednjeg vijeka, tako su i teološki i crkveni pravci koji proizlaze iz reformacije samo konsekventna provedba te apstrakcije religioznog principa od inih moći čovječanstva«²⁰: tako Ja vidim upravo u oprečnome ono pravo i moje, vladavina duhova ili sloboda duha, – što dođe na jedno – nije bila nikada prije tako obuhvatna i svemoćna, jer sadašnja, umjesto da strgne religiozni princip od umjetnosti, države i znanosti, dapače ove uzdiže iz svjetovnosti u »carstvo duha« i čini ih religioznima.

Prikladno se poređivalo Luthera i Cartesiusa: »Tko vjeruje, jest jedan bog« i »Mislim, dakle jesam« (cogito, ergo sum). Nebo čovjeka jest *mišljenje*, – duh. Sve mu se može istrgnuti, no ne mišljenje, ne vjera. *Određena* vjera, kao vjera u Zeusa, Astarte, Jehovu, Alaha, itd. može biti razorena, sama vjera naprotiv, jest nerazoriva. U mišljenju je slobodnost. Što Ja trebam i za čim gladujem, to Mi ne jamči više nikakva *milost*, ni djevica Marija, ni zagovor svetaca, ni razrješavajuća i obavezujuća crkva nego si Ja to pribavljam sam. Ukratko, Moj bitak (ono sum) jest život na nebu mišljenja, duha, jedan cogitare. No Ja sâm nisam ništa ino nego duh, nego misleći (prema Cartesiusu), nego vjerujući (prema Lutheru). Moje tijelo, to nisam Ja; Moje meso može *patiti* od pohota ili muke. Ja nisam Moje meso nego *Ja sam duh*, samo duh.

Ova se misao provlači kroz povijest reformacije do danas.

Tek je novija filozofija nakon Cartesiusa ozbiljno mislila dovesti kršćanstvo do potpune djelotvornosti, time što je »znanstvenu svijest« uzdigla kao jedino istinsku i jedino važeću. Zato ona započinje absolutnom *dvojbom*, onim dubitare, »smrvljenjem« obične svijesti, odvrćanjem od svega što nije legitimirano »duhom«, »mišljenjem«. Ništa joj ne znači *priroda*, ništa ljudsko mnijenje, njihove »ljudske uredbe« i ne miruje sve dok u Sve ne unese um i dok ne može reći: »ono Zbiljsko je ono Umno i samo ono Umno je ono Zbiljsko«. Tako je ona konačno dovela duh, um do pobjede a Sve jest duh jer Sve jest umno, jer cijela priroda kao čak i najizokrenutija mnijenja ljudi sadrže um: jer »sve mora služiti Najboljem«, tj. voditi pobjedi uma.

Cartesiovo dubitare sadrži odlučujuću izreku da samo cogitare, mišljenje, duh – *jest*. Potpuni raskid s »običnom« svijesti koja zbiljnost pripisuje *neumnim* stvarima! Samo ono Umno jest, samo duh jest. To je princip filosofije, pravi kršćanski. Već je Cartesius oštro razlučivao tijelo od duha a »duh je onaj koji sebi izgrađuje tijelo«, kaže Goethe.

No sama ova filozofija, kršćanska ipak se neće otarasiti Umnog i žesti se stoga protiv onog »čisto subjektivnog«, protiv »dosjetki, slučajnosti, samovolje«, itd. Ona hoće da u svemu bude vidljivo ono *Božansko* i da sva svijest postane znanje Božanskog a čovjek posvuda zrije boga; no bog nije nikad bez *vraga*.

Filozofom se upravo zato ne može nazivati onaj tko doduše ima otvorene oči za stvari svijeta, jasan i nezaslijepjen pogled, tko ima ispravan sud o svijetu, ali u svijetu vidi upravo samo svijet, u predmetima samo predmete, uklatko, sve vidi prozaično, kako jest; nego filozof je samo onaj tko u svijetu pokazuje ili dokazuje nebo, u Zemaljskom Nadzemaljsko, u Svjetovnom – *Božansko*. Onaj može biti koliko god razuman, ipak se ostaje pri tom: Ono što ne vidi razum razumnih, to u naivnosti njeguje dječja ćud. Ta dječja ćud stvara tek filozofa, to oko za Božansko. Onaj ima samo »običnu« svijest, tko pak zna ono Božansko i zna ga izkazati, taj ima jednu »znanstvenu«

²⁰ Bruno Bauer (Rec.): Theodor Kliefoth: Einleitung in die Dogmengeschichte. Parchim und Ludwigslust 1839, In: Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publizistik. Hrsg. vom Arnold Ruge, Bd. 2. Zürich u. Winterthur 1843. S. 152–53.

svijest. Iz tog se razloga prognalo Bacona iz carevine filozofa. Nadalje se svakako pričinja da ono što se naziva engleskom filozofijom nije donijelo ništa nego otkriće tzv. »otvorenih glava« kao što bijahu Bacon i Hume. Englezi nisu znali naivnost dječje čudi uzdići do filozofijskog značaja, nisu znali iz dječjih čudi – načiniti filozofe. Ovo znači toliko: njihova filozofija nije mogla postati *teološka* ili *teologija* a ipak se može samo kao teologija zbiljski *izživjeti*, dovršiti se. Teologija je poprište njene smrtne borbe. Bacon se nije starao za teološka pitanja i kardinalne točke.

U životu ima spoznavanje svoj predmet. Njemačko mišljenje, više nego ono ostalih, nastoji dospjeti do početka i izvorišta života i tek u samom spoznavanju vidi život. Cartesiusov cogito, ergo sum ima ovaj smisao: Živi se samo ako se misli. Misaoni život znači: »duhovni život«! Samo duh živi, njegov život je istinski život. Isto tako su u prirodi samo »vječiti zakoni«, duh ili um prirode njen istinski život. Samo misao živi, kako u čovjeku tako i u prirodi; sve ino je mrtvo! Do ove apstrakcije, do života općenitosti ili onog *Beživotnog* mora dospjeti povijest duha. Samo bog, koji je duh, živi. Ne živi ništa nego sablast.

Kako se može za noviju filozofiju ili za novije vrijeme tvrditi da su dospjeli do slobode, budući da nisu oslobodili iz vlasti predmetnosti? Ili, zar sam Ja slobodan od despota ako doduše ne strahujem od osobnog moćnika, no od svake povrede pijeteta kojeg si Ja uobražavam da mu dugujem? Stvari ne stoje inako ni s novijim vremenom. Ono je samo preobrazilo *egzistirajuće* objekte, zbiljskog vlastodržca, itd. u *predstavljene* tj. u *pojmove* pred kojima se stari aspekt ne samo nije izgubio nego se intenzivirao. Ako se bogu i vragu narugalo u njihovoj predašnjoj tustoj zbiljnosti, posvetila se njihovim pojmovima utoliko veća pažnja. »Zla su se oslobodili, zlo je ostalo.« Malo se mislilo na revolt spram opstojeće države, na obaranje opstojećih zakona ako se jednom odlučilo ne dati si duže imponirati onim Postojećim i Očevidnim; samo, tko bi se usudio zgriješiti spram *pojma* države, ne podčiniti se *pojmu* zakona? Tako se ostalo »građanin države« i »zakonski«, lojalni čovjek; dakako umišljalo se da se je utoliko zakonskiji ukoliko se je racionalnije odstranjivalo bivši manjkavi zakon da bi se bilo odan »duhu zakona«. U svemu tom pretrpjeli su samo objekti jedno preobličenje, ali su ostajali u svojoj nadmoći i suverenstvu; ukratko, još se nalazilo u posluhu i opsjednutosti, živjelo u *refleksij* i imalo kakav predmet kojeg se reflektiralo, kojeg se respektiralo i pred kojim se čutilo strahopoštovanje i strah. Ništa se nije ino učinilo do da se *stvari* preobrazilo u *predstave* o stvarima, u misli i pojmove a ovisnost postala utoliko iskrenija i nerazrješivija. Tako se npr. ne drži teškim emancipirati se od zapovijedi roditelja ili izmaći pred opomenama strica ili tetke, pred molbom, brata ili sestre; samo, otkazani posluh ulazi lako u savjest, i što se manje popušta i pojedinačnim zahtjevima, jer ih se racionalistički iz vlastitoga uma spoznaje kao neumne, utoliko se savjesnije učvršćuje pijetet, porodična ljubav i utoliko teže oprašta neko ogrješenje spram *predstave* koju se ima o porodičnoj ljubavi i dužnosti pijeteta. Izbavljen iz ovisnosti spram egzistirajuće porodice, zapada se u još obvezatniju ovisnost o pojmu porodice: biva se ovladan porodičnim duhom. Porodica opstojeća iz Hansa i Grete, itd., čija je vladavina postala bezmoćna, samo je učinjena unutarnjom time što nam ona uopće kao »porodica« preostaje kao ona na koju se upravo primjenjuje stara izreka: boga se mora više slušati nego čovjeka, čije je značenje ovdje ovo: Ja se doduše ne mogu pokoravati Vašim besmislenim zahtjevima, no kao moja »porodica« Vi ostajete predmet moje ljubavi i brige; jer »porodica« je jedan sveti pojam kojeg pojedinac nikada ne smije uvrijediti. – I ova do misli, predstave pounutarnjena i osjetilnosti lišena porodica važi sad kao ono »Sveto« čija je despotija deset puta gora jer buči u mojoj savjesti. Ova despotija se slama samo ako Mi predstavljena porodica postane jedno *Ništa*.

²¹ Evanđelje po Ivanu, 2.4. (Hrv. prevod Biblije: »Što hoćeš ti od mene, ženo?«)

Kršćanske izreke »Ženo, što Ja imam s Tobom«,²¹ »Došao sam pobuditi čovjeka protiv njegovog oca i kćerku protiv njene majke«²² i ine, praćene su upućivanjem na nebesku ili vlastitu porodicu a ne znače više do zahtjev države da se u koliziji između nje i porodice imaju slušati *njene* zapovijedi.

Slično kao s porodicom je i s ćudorednošću. Ćudoreda se ponetko i odrekne, predstave »ćudorednosti« vrlo teško. Ćudorednost je »ideja« ćudoreda, njegova duhovna moć, njegova moć nad savjestima; suprotno, ćudored je preveć materijelan da bi ovladao duhom i ne sputava jednog »duhovnog« čovjeka, jednog tzv. neovisnog, jednog »slobodnog duha«.

Protestant može to namjestiti kako hoće, ipak mu ostaje svetim »sveto pismo«, »riječ božja«. Kome to više nije »sveto«, taj je prestao biti – protestant. No time mu ostaje svetim i ono što je u »svetom pismu« »propisano«, od boga udešeno poglavarstvo, itd. Ove mu stvari ostaju nerazrješive, nepribližljive, »uzvišene nad svaku dvojbu« i kako je *dvojba*, koja je u praksi *uzdrmanje*, ono čovjekovo Najvlastitije, to te stvari ostaju nad njim samim »uzvišene«. Tko od toga ne može *uteći* taj će – *vjerovati*; jer u to vjerovati znači biti za to *vezan*. Time što je u protestantizmu *vjera* postala nešto unutarnije, postalo je i *ropstvo* unutarnije: one se svetosti preuzelo u sebe, ispreplelo ih se sa svim svojim čežnjama, učinilo ih se »*stvarju savjesti*«, pripravilo se iz njih »svetu dužnost«. Zato je protestantu sveto ono od čega njegova savjest ne može uteći a *savjesnost* najjasnije naznačuje njegov karakter.

Protestantizam je zapravo učinio čovjeka »državom tajne policije«. Špijun i vrebalačka »savjest« nadziru svaku pobudu duha a svo djelovanje i mišljenje mu je »stvar savjesti«, tj. stvar policije. U ovoj raztrganosti čovjeka na »prirodni nagon« i »savjest« (nutarnja rulja i nutarnja policija) postoji protestant. Um biblije (namjesto katoličkog »uma crkve«) važi kao svet a to čuvstvo i svijest da je biblijska riječ sveta znači – savjest. Time je svetost »potisnuta u savjest«. Ne oslobodi li se sebe od savjesti, svijesti Svetoga, može se raditi doduše nesavjesno ali nikada bez savjesti.

Katolik se smatra zadovoljen ako izvrši *naredbu*; protestant postupa prema »najboljem znanju i savjesti«. Katolik je sam *laik*, protestant je sam *duhovnik*. Upravo to je napredak od Srednjeg vijeka i istovremeno prokletstvo reformatorskog razdoblja što je ono duhovničko postalo potpuno.

Što jezuitski moral bijaše ino do nastavak trgovine oprostima, samo što je sad, onaj svojih grijehova rasterećeni stekao neki *uvid* u oprost grijeha i osvjedočio se kako mu je zbilja grijeh oduzet, jer u ovom ili onom određenom slučaju (kazuisti) to što je počinio uopće nije grijeh. Trgovina oprosta dopustila je sve grijehe i prestupe a svaku pobudu savjesti dovela do šutnje. Cijela osjetilnost je smjela vladati, samo ako je od crkve odkupljena. To prednovanje osjetilnosti nastavili su jezuiti, dok su ćudoredno strogi, mračni, fanatični, pokajnički, skrušeni, moleći protestanti svakako kao istinski dovršitelji kršćanstva dali važenje samo duhovnom i duhovničkom čovjeku. Katolicizam, posebno jezuiti su na taj način išli na ruku egoizmu, našli unutar samog protestantizma nedobrovoljne i nesvjesne pristaše i spasili Nas od razora i rasapa *osjetilnosti*. Ipak, protestantski duh sve više širi svoje gospodstvo i budući ono Jezuitsko predstavlja pored njega, »Božanskog« samo ono od sveg božanskog nerastavljivo »Vražje«, to se ono ne može nigdje samo potvrditi nego mora promatrati kako npr. u Francuskoj konačno pobjeđuje filistarstvo protestantizma i kako je duh iznad svega.

²² Evanđelje po Matiji, 10.35. (»Došao sam rastaviti sina od njegova oca, kćerku od njezine majke...«).

Uobičajeva se protestantizmu dati kompliment da je ono Svjetovno opet doveo do časti, npr. brak, državu, itd. No baš njemu je Svjetovno kao Svjetovno, ono Profano još mnogo nehajnije nego katolicizmu koji daje da profani svijet postoji, čak kuša njegove užitke, dok se umni, konsekventni protestant sprema posve uništiti ono Svjetovno i to jednostavno tako da ga *posveti*. Tako je brak lišen prirodnosti time što je postao svet, ne u smislu katoličkog sakramenta gdje on samo od crkve prima posvećenje, dakle u osnovi jest nesvet, nego u tom smislu da je on od sada nešto sobom sveto, jedan sveti odnos. Isto tako država, itd. Prije je papa davao njoj i njenim vladarima posvećenje i svoj blagoslov; sada je država od početka sveta, ona je majestet a da ne potrebuje svećenikova blagoslova. Uopće poredak prirode ili prirodno pravo bijahu svetkovani kao »božanski poredak«. Zato se npr. u Augsburškoj konfesiji, čl. 11 kaže: »Tako ostajemo suglasno kod izriječka koji su kazali juriskonzulti mudro i pravo: prirodno je pravo da su muž i žena zajedno. Ako je *prirodno pravo*, tad je to *poredak božji*, dakle usađeno u prirodi i dakle također *božansko pravo*.« A zar je možda više od prosvjetiteljskog protestantizma kad Feuerbach čudoredne odnose doduše ne proglašava poretkom božjim, ali ih zato zarad u njima obitavajućeg *duha* proglašava svetim? »No, brak – naravno kao slobodni savez ljubavi – jest *kroz samog sebe*, kroz *prirodu* sveze koja tu biva zaključena, *svet*. Samo je *onaj* brak *religiozan* koji je *istinski*, koji odgovara *bistvu* braka, koji odgovara ljubavi. A tako je sa svim ćoclorednim odnosima. Oni su samo tamo *moralni*, samo su tamo s ćudorednim smislom njegovani gdje važe *po sebi samima kao religiozni*. Istinsko prijateljstvo je samo tamo gdje su granice prijateljstva ćuvane religioznom savjesnošću, onom istom savjesnošću kojom vjernik ćuva dignitet svog boga. *Sveto* jest i nek Ti bude sveto prijateljstvo, sveto vlasništvo, svet brak, sveta dobrobit svakog ćovjeka, ali sveto *o i za se*.«²³

Ovo je jedan vrlo bitan moment. U katolicizmu može se doduše ono Svjetovno *blagosloviti* ili *posvetiti*, no bez tog svećenićkog blagoslova nije sveto; naprotiv, u protestantizmu su svjetovni odnosi *sobom samima sveti*, sveti po svojoj pukoj egzistenciji. S blagoslovom, kojim se dodeljuje svetost, usko je povezana i jezuitska maksima: »Svrha posvećuje sredstva«. Ni jedno sredstvo nije za sveto ili nesveto nego njegov odnošaj prema crkvi, njegova korist za crkvu posvećuje sredstvo. Umorstvo kralja bilo je oglašeno za takovo; no ako je izvršeno u korist crkve, može biti sigurno svog, iako možda ne otvoreno izrećenog, posvećenja. Protestantu majestet važi kao sveta, katoliku bi ona mogla kao takova važi samo ona od velikog svećenika blagoslovljena i samo mu stoga važi kao takova jer joj je papa tu svetost, iako bez posebnoga akta, jednom za svagda dodijelio.

Kad bi on povukao svoj blagoslov, ostao bi kralj katoliku samo »svjetovnjak ili laik«, »neblagoslovljeni«.

Dok protestant nastoji u samom Osjetilnome odkriti svetost, da bi onda visio na svetosti, dotle katolik paće tezi izagnati osjetilnost iz sebe u posebnu oblast u kojoj ona kao i ostala priroda za-država svoju vrijednost za se. Katolićka je crkva iz svog blagoslovljenog staleža izlućila svjetovni brak i uskratila one Njezine svjetovnoj porodici; protestantska je proglasila brak i porodićnu vezu svetima i zato ne neprikladnima za svoje duhovnike.

Ježuit smije kao dobar katolik sve posvetiti. On si npr. treba samo reći: Ja sam kao svećenik crkvi nužan, no služim joj revnije ako valjano stišam svoje požude; prema tome hoću zavesti ovu djevojku, otrovati svog prijatelja, itd; Moja svrha je sveta jer je svećenikova te dakle posvećuje

²³ Das Wesen des Christentums. 2. vermehrte Auflage. Leipzig 1843. S. 403.

sredstvo. Ta to se na kraju kraja ipak zbiva u korist crkve. Zašto bi katolički svećenik trebao zazirati od toga da caru Heinrichu VII pruži otrovanu hostiju za – dobro crkve?

Pravi crkveni protestanti radili su revno protiv svakog »nedužnog zadovoljstva«, jer je nedužno moglo biti samo ono Sveto, Duhovno. U čemu nisu mogli pokazati sveti duh, to su protestanti morali odbaciti: ples, kazalište, raskoš (npr. u crkvi), i sl.

Nasuprot tog puritanskog kalvinizma je luteranstvo opet više na religioznom, tj. duhovnom putu, je radikalnije. Onaj naime smjesta isključuje mnoštvo stvari kao osjetilne i svjetovne, te *purificira* crkvu; luteranstvo naprotiv nastoji gdje je moguće u sve stvari unijeti *duh*, spoznati sveti duh u svemu kao bistvo i tako sve svjetovno *posvetiti*. (»Poljupcu iz poštovanja nitko se ne sklanja«. Duh poštenja ga posvećuje.) Otud uspijeva i luteranu Hegelu (on se na jednom mjestu izjašnjava da je »htio ostati luteran«) potpuna provedba pojma kroz sve. U svemu je um, tj. sveti duh, ili: »ozbiljsko je umno«. Zbiljsko je naime zaista sve, jer u svemu, npr. svakoj laži se može otkriti istina: nema absolutne laži, absolutnog zla, i sl.

Velika »djela duha« su stvorili gotovo samo protestanti, jer samo oni bijahu učenici i dovršitelji *duha*.

Kako malo može čovjek savladati! On mora pustiti Sunce da kruži po svojoj putanji, more da tjera svoje valove, brda da strše k nebu. Tako on stoji nemoćno pred *Nesavladivim*. Može li on odoljeti dojmu da je nemoćan spram ovog gorostasnog svijeta? Svijet je jedan čvrsti *zakon* kojem se on mora podvrgnuti, svijet određuje njegovu *sudbinu*. Kamo smjeraše predkršćansko čovječanstvo? Otarasiti se juriša udesa, ne dati se njime alterirati. Stoičari su to dosegli u apatiji, kad su nasrtaje prirode proglasili nehajnama i time se nisu dali aficirati. Horatius izriče glasovito Nil admirari čime jednako objavljuje nehajnost onog *Inoga*, svijeta: on ne smije na Nas utjecati, pobuditi Naše buđenje. A ono *impavidum ferient ruinae* izražava istu *neuzdrmanost* kao i psalam 46, 3: »Stoga se ne bojmo kad se ljulja zemlja.« U svem tom je otvoren prostor za kršćansko načelo da je svijet isprazan, za kršćansko *preziranje svijeta*.

Neuzdrmljivi duh »mudraca«, kojim je stari svijet pripremio svoj završetak, doživljava sad *unutarnje uzdrmanje* od kojeg ga ne može zaštititi nikakva ataraksija, nikakva stoička hrabrost. Duh, osiguran od svih utjecaja svijeta, neosjetljiv na njegove udarce i *uzvišen* nad njegove nasrtaje, ničem se ne diveći, nikakvim rušenjem svijeta iz svoje ravnoteže neizbačen – opet je nezadrživo prekipio, jer su se u njegovoj vlastitoj unutrašnjosti razvili plinovi (duhovi) a nakon što je *mehanički* udar izvana postao nedjelotvoran, *kemijski su naponi*, koji u unutrašnjosti pobuđuju, počeli svoju čudesnu igru.

Stara povijest završava zapravo time što sam Ja izborio moje vlasništvo svijeta. »Sve stvari Mi je predao otac Moj«. (Evandjelje po Mateju, 11.27). On je prestao spram Mene biti nadmoćan, nepristupan, svet, božanski, itd., on je »*obezbožen*« i Ja postupam s njim kako se Meni sviđa, tako da bih, kad bi mi do tog bilo stalo, mogao na njemu očitovati svu čudesnu snagu, tj. moć duha, premještati brda, zapovijediti dudovom drveću da sâmo sebe izčupa i presadi u more (Evandjelje po Luki, 17.6), sve moguće, tj. *mislivo*: »Sve je moguće onom koji vjeruje«. ²⁴ Ja sam *gospodar* svijeta, Moja je »*gospodstvenost*«. Svijet je postao *proizaičan* jer je iz njega izčezlo ono Božansko: on je Moje vlasništvo kojim vladam potpuno slobodno, kako je Meni (naime duhu) drago.

Kada sam se podigao da budem *vlastitelj svijeta*, izborio je egoizam svoju prvu potpunu pobjedu, prevladao je svijet, postao je *bezsvjetan* i stavio je pod ključ tekovinu jednog drugog doba svijeta.

Prvo vlasništvo, prva »*gospodstvenost*« je izborena!

²⁴ Evandjelje po Marku, 9.23.

No gospodar svijeta nije još gospodar svojih misli, svojih čuvstava, svoga htijenja: on nije gospodar i vlastitelj duha, jer je duh još svet, »sveti duh« a bezsvjetni kršćanin ne može postati »bezbožni«. Dok je antička borba bila borba protiv *svijeta*, srednjovjekovna (kršćanska) je borba protiv *sebe*, duha; onâ protiv vanjskog svijeta, ova protiv nutarnjeg. Srednjovjekovna je »okrenuta u sebe«, misleća i misaona.

Sva mudrost starih je *svjetska mudrost*, sva mudrost novih je *bogoslovlje*.

Pogani (među njima i židovi) bijahu gotovi sa *svijetom*; no sad se radilo o tome da budu gotovi sa sobom, *duhom*, tj. da budu bezduhovni ili bezbožni.

Gotovo dva tisućljeća radimo na tome da sveti duh Nama podčinimo i pokoji komadić svetosti smo malo pomalo otkidali i gazili nogama; no divovski protivnik se podiže uvijek iznova s izmijenjenim likom i imenom. Duh još nije obezbožen, obesvećen, lišen blagoslova. Doduše on već podulje ne leprša poput goluba nad našim glavama, on doduše ne usrećuje više samo svoje svece, nego dopušta da ga i laici hvataju, itd., no kao duh čovječanstva, kao ljudski duh, tj. duh *čovjeka*, ostaje on Meni, Tebi još uvijek jedan *tudi* duh, još daleko od toga da postane Naše neograničeno *vlasništvo* kojim upravljamo potpuno slobodno kako se nama sviđa. Međutim, izvjesno je da se jedna stvar zbila i uočljivo usmjerila tok postkršćanske povijesti: to bijaše težnja da se sveti duh učini *ljudskijim* te da ga se približi čovjeku ili čovjeka njemu. Time se postiglo da se on najzad mogao shvatiti kao »duh čovječanstva« i da se pod različitim nazivima kao »ideja čovječanstva, ljudstvo, humanost, opće čovjekoljublje«, itd. pojavio prikladniji za oslovljavanje, prisniji, pristupačniji.

Ne treba li se misliti da bi sad svatko mogao imati sveti duh, prihvatiti ideju čovječanstva, ljudstvo u sebi dovesti do lika i egzistencije?

Ne, duhu nije skinuta njegova svetost i oteta njegova nepribliživost, on Nam nije dohvatljiv, nije Naše vlasništvo; jer duh čovječanstva nije *Moj* duh. On može biti *Moj ideal* i kao misao nazivam ga *Mojim*: *misao* čovječanstva je *Moje* vlasništvo a to Ja dokazujem dovoljno time da ga postavljam posve po svojoj volji i danas oblikujem ovako, sutra inako: Mi ga sebi predstavljamo na najrazličitije načine. No on je ujednako fideikomis kojeg Ja ne mogu niti odsvojiti niti ga se otarasiti.

Svakojakim preobrazbama bivaše iz svetoga duha s vremenom »*absolutna ideja*« koja se opet u različitim slamanjima razbila u različite ideje čovjekoljublja, umnosti, građanske kreposti, itd.

Mogu li Ja pak ideju mojim vlasništvom nazivati ako je ona ideja čovječanstva i mogu li Ja duh prevladanim držati ako Ja imam njemu služiti, njemu »Mene žrtvovati«? Završavajuća starina je tek onda stekla svoje vlasništvo svijeta kad je svoju nadmoć i »božanstvenost« slomila, svoju nemoć i »ispraznost« spoznala.

Slično je to i s *duhom*. Ako sam Ja njega do jednog *utvora* a njegovu vlast nadamnom do jedne *daske* snizio, tad se on ima oskrvnutim, obesvećenim, obezboženim smatrati i tad *upotrebljavam* Ja njega kao što se *prirodu* prema nahođenju *upotrebljava*.

»Priroda stvari«, »pojam odnosa« ima Mene voditi u obradi iste ili u zaključenju istoga. Kao da pojam neke stvari za se egzistira i kao da nije pače pojam onaj kojeg se o nekoj stvari pravi! Kao da jedan odnos, u koji Mi ulazimo, nije po jedinosti onog ulazećeg sam jedini! Kao da o tome zavisi kako ga ini rubriciraju! Kako se pak »bistvo čovjeka« od zbiljskoga čovjeka rastavilo a ovoga se po onom prosuđivalo, tako se rastavlja i njegovo postupanje od njega i procjenjuje ga se prema »ljudskoj vrijednosti«. *Pojmovi* trebaju posvuda odlučivati, pojmovi upravljati životom, pojmovi *gospodariti*. To je religiozni svijet kojem je Hegel dao jedan sistematski izraz time što je metodu doveo do besmisla a pojmovne uredbe dovršio do zaokružene, čvrsto utemeljene

dogmatike. Prema pojmovima biva Sve odverglano a zbiljski čovjek, tj. Ja biva prisiljeno prema zakonima pojma živjeti. Može li biti hudijeg gospodstva zakona i nije li kršćanstvo odmah na početku priznalo da je ono htjelo gospodstvo zakona židovstva još strožije primijeniti? («Ni jedno slovo zakona ne smije nestati!»)

Liberalizam je stavio samo ine pojmove na dnevni red, naime mjesto božanskih ljudske, mjesto crkvenih državne, mjesto vjerskih »znanstvene« ili općenitije: mjesto »sirovih stavova« i sastava zbiljske pojmove i vječite zakone.

Sad ne gospodari u svijetu ništa do *duh*. Jedno nebrojeno mnoštvo pojmova zuje u glavama a što čine oni koji streme dalje? Oni negiraju te pojmove da bi doveli nove na njihovo mjesto! Oni kažu: Vi si pravite jedan krivi pojam o pravu, o državi, o čovjeku, o slobodnosti, o istinitosti, o braku, itd.: pojam prava, itd. jest pače onaj kojeg Mi sad postavljamo. Tako stupa naprijed pojmovna zbrka.

Svjetska povijest se spram Nas okrutno obhodila a duh je jednu svemoćnu vlast izborio. Ti moraš Moje bijedne cipele štovati koje bi mogle Tvoje bosc noge štititi, moju sol kojom bi Tvoj krumpir postao jestiv; moju raskošnu kočiju čiji posjed bi odjednom uklonio svu Tvoju nuždu: Ti za tim ne smiješ posegnuti. Svemu tome i nebrojenom inome ima čovjek *samostojnost* priznati, to mu ima važiti za nedohvatljivo i nepristupno, ima mu biti uskraćeno. On to mora poštovati, respektirati; jao njemu ako požudno svoje prste ispruži: Mi to nazivamo »imati duge prste«.

Kolicno Nam je prosjački malo ostalo, da, baš gotovo ništa! Sve je uskraćeno, Mi se ne smijemo na ništa odvažiti ako Nam nije dano: Mi živimo još samo od *milosti* davatelja. Ni iglu ne smiješ podići osim ako si pribavio dozvolu da to *smiješ*. A pribavio od koga? Od *respekta*! Samo ako je on Tebi kao vlasništvo prepusti, samo ako je Ti kao vlasništvo *respektirati* možeš, samo je onda smiješ uzeti. Pa opet Ti ne smiješ imati ni jednu misao, izgovoriti ni jedan slog, počinuti ni jedno djelo koje bi svoje jamstvo samo u Tebi imalo, mjesto da ga primiš od ćudorednosti ili uma ili ljudskosti. Sretne li nepristranosti požudnog čovjeka, kako li Te se nemilosrdno na oltaru pristranosti nastojalo zaklati!

Oltar pak presvođuje jedna crkva a njeni se zidovi šire sve dalje. Što oni opasuju jest – *sveto*. Ti ne možeš više do tog doprijeti, ne možeš to više dotaći. Vičući od razdiruće gladi Ti tumaraš oko tih zidova da bi pronašao malo profanog a krugovi Tvog trka stalno bivaju širi. Uskoro ona crkva opkoljava cijelu Zemlju i Ti si istjeran do krajnjeg ruba; još jedan korak i *svijet Svetoga* je pobijedio: Ti toneš u ponor. Zato dođi k sebi dok je još vrijeme, ne bludi dalje po popasenom Profanom, odvaži se na skok i baci se kroz vrata u svetište sâmo. Ako ono *Sveto proždereš*, učinio si ga *Vlastitim*. Probavi hostiju i Ti si se nje otarasio.

3. Slobodni

Kako su gore Stari i Novi prikazani u dva odjeljka, moglo bi se činiti da će se ovdje u trećem odjeljku Slobodni izdavati za samostalne i odjeljene. No to nije tako. Slobodni su samo Noviji i Najnoviji među »Novima« i u posebnom odjeljku samo zato su prikazani jer pripadaju sadašnjosti, a ono Sadašnje prije svega pobuđuje našu pažnju. Ja »Slobodne« dajem samo kao prevod za liberale, no obzirom na pojam slobode i uopće ponečeg inog, čije se prednimno uvlačenje ne može izbjeći, moram uputiti na ono što će doći kasnije.

3.1. Politički liberalizam

Nakon što se ispraznio kalež tzv. absolutnog kraljevstva gotovo do taloga u osamnaestom se je stoljeću prejasno shvatilo da njegov napitak ne miriše ljudski a da se ne bi žudjelo za nekim inim vrčem. »Ljudi«, što ipak bijahu Naši očevi, konačno su zahtjevali da ih se takvima smatra.

Tko u Nama vidi nešto ino nego ljude, u njemu nećemo ni Mi htjeti vidjeti jednog čovjeka nego jednog nečovjeka i susretat ćemo ga kao nečovjeka; tko Nas naprotiv prizna kao ljude i štiti od opasnosti da se s Nama postupa nečovječno, toga hoćemo štovati kao Našeg istinskog zaštitnika i pokrovitelja.

Ako držimo zajedno i ako jedan u drugom štitimo čovjeka, tad Mi u našem *držanju zajedno* nalazimo nužnu zaštitu, a u Nama, *onima koji drže zajedno* jednu zajednicu onih koji znaju svoje ljudsko dostojanstvo i kao »ljudi« drže zajedno. Naše *držanje zajedno* jest *država*, mi koji držimo zajedno jesmo nacija.

U našem Zajedno kao nacija ili država Mi smo samo ljudi. Kako se Mi inače ponašamo kao pojedinci i kojim sebičnim nagonima hoćemo podleći, to pripada samo Našem *privatnom životu*; Naš *javni* ili državni život je jedan *čisto ljudski*. Što je u Nama neljudski ili »egoistično«, to je sniženo do »privatne stvari« i Mi točno lučimo državu od »građanskog društva« u kojem »egoizam« tjera svoje bistvo.

Istinski čovjek je nacija, pojedinac pak vazda jedan egoist. Zato odbacite Vašu pojedinačnost i upojedinjenost u kojima kuće egoistična nejednakost i nemir i potpuno se zavjetujte istinskom čovjeku, naciji ili državi. Tad ćete važiti kao ljudi i imati sve što je čovjekovo; država, istinski čovjek će Vam dati pravo kao Njihovima i dat će Vam »ljudska prava«: čovjek Vam daje njegova prava!

Tako glasi govor građanstva!

Građanstvo nije ništa ino do misao da država jest sve u svemu, istinski čovjek i da ljudska vrijednost pojedinca postoji u tom da bude građanin države. Da bude dobar građanin, u tom on traži svoju najvišu čast, iznad toga ne poznaje on nikakvo Više osim, u najbolju ruku, ono antikvarno – jedan dobar kršćanin.

Građanstvo se razvijalo u borbi protiv privilegiranih staleža koji su s njim postupili *cavalièrement* [drzovito] kao s »trećim staležom« i strpali ga zajedno s »canaille« [ološ, rulja]. Dakle, dosad se »vidjelo u državi nejednaku osobu«. Sin plemića je odabiran za položaje za kojima su se zaludno ogledavali najodlučniji građani, itd. Protiv toga se je pobunio građanski osjećaj. Nikakvo odlikovanje više, nikakvo predpostavljanje osoba, nikakva staleška razlika! Svi su jednaki! Dalje se ne smije slijediti nikakav *posebni interes* nego *opći interes svih*. Država treba biti zajednica slobodnih i jednakih ljudi i svaki se treba posvetiti »dobrobiti cjeline«, u *državi* uzalaziti, državu činiti svojom svrhom i idealom. Država! Država!, tako je glasilo opći poziv i zatim se tražilo »pravo državno ustrojstvo«, najbolja konstitucija, dakle država u svom najboljem ustroju. Misao države uvukla se u sva srca i probudila oduševljenje; njoj služiti, tom svijetovnom bogu, to bijaše nova služba božja i kult. Prasnula je istinska *politička* epoha. Služiti državi ili naciji, to bijaše najviši ideal, državni interes – najviši interes, državna služba (zato se ni u kom slučaju nije moralo biti službenik) – najviša čast.

Tako posebni interesi i osobnosti bijahu poplašeni a požrtvovanje za državu postade šibolet. *Sebe* se mora napustiti i živjeti samo za državu. Mora se »nezainteresirano« postupati, mora se ne htjeti koristiti *sebi* nego državi. Ona je tako postala istinskom osobom, pred kojom pojedinačna osobnost izčezava: ne živim Ja nego Ona živi u Meni. Zato se spram prijašnje sebičnosti bijaše

uzdržan, bijaše se sama nevlastokorisnost i neosobnost. Pred tim bogom – državom izčeznu svaki egoizam i pred njom bijahu svi jednaki: oni bijahu bez svake ine razlike – ljudi, ništa nego ljudi.

Na zapaljivom materijalu *vlasništva* planula je revolucija. Vlada je trebala novac. Sad je ona morala uzistiniti načelo da je *absolutna*, dakle gospodarica sveg vlasništva, jedina vlasnica; ona je sad morala *uzeti* novac koji se je nalazio samo u posjedu a ne u vlasništvu podanika. Umjesto toga saziva ona generalne staleže da joj *odobre* taj novac. Strah pred zadnjem konsekvencijom razorila je iluziju o *absolutnoj* vladi; tko si nešto mora dati »odobriti«, taj ne može biti smatran absolutnim. Podanici su upoznali da su oni *zbijski vlasnici* i da je to *njihov* novac koji se zahtijeva. Dotadašnji podanici su dospjeli do svijesti da su oni *vlasnici*. S malo riječi opisuje to Bailly: »Ako bez mog suglasja ne možete raspolagati mojim vlasništvom, još manje možete mojom osobom, svim onim što se tiče mog duhovnog i društvenog položaja! Sve to je moje vlasništvo kao taj komad zemlje koji orem: i ja imam pravo, interes da sam pravim zakone;«²⁵ Baillyove riječi zvuče doduše tako kao da je *svatko* neki vlasnik. Međutim, umjesto vlade, umjesto vladara bijaše sad vlasnica i gospodarica – *nacija*. Odsad nadalje je ideal – »sloboda naroda – jedan slobodan narod«, itd.

Već 18. srpnja 1789. je izjašnjenje biskupa od Autuna i Barrèresa razorilo privid da je *svatko, pojedinac* od obznaka u zakonodavstvu: ona je pokazala potpunu *nemoćnost* komitenata, *majoritet reprezentanata* postala je *gospodarica*.²⁶ Kad je 9. srpnja podniet plan o podjeli ustavnih poslova, Mirabeau primjećuje: »Vlada ima samo vlast, ne pravo; izvori sveg *prava* nalaze se *samo u narodu*.«²⁷ A taj isti Mirabeau uzvikuje 16. srpnja: »Nije li narod izvor sve *vlasti*?«²⁸ Dakle izvor sveg prava i izvor sve vlasti! Uzgred rečeno, tu sadržaj »prava« dolazi na vidjelo: to je vlast. [Njemačkoj riječi *Gewalt* koju ovdje prevodimo u *vlast*, teško je naći adekvatnu, jer jednako može značiti *moć, silu, nasilje*. (Op. prev.)] »Tko ima vlast, ima i pravo.«

Građanstvo je nasljednik privilegiranih staleža. Zapravo samo su prava baruna, koja su im kao »uzurpacije« oduzeta, prešla na građanstvo. Jer građanstvo se sad zove »nacija«. Sve *povlastice* su vraćene »u ruke naroda«. Tako su one prestale biti »povlastice« i postale »prava«. Od sada nacija traži desetinu, kuluk, ona je baštinila gospodski sud, pravo lova, – kmetove. Noć 4. kolovoza bijaše noć smrti privilegija ili »povlastica« (gradovi, općine, magistrati bijahu također privilegirani i opremljeni povlasticama i gospodskim pravima) te se završava novim jutrom »prava«, »državnih prava«, »prava« nacija.²⁹

Monarh u osobi »kraljevskog gospodara« bijaše ubogi monarh spram ovog novog monarha, »suverene nacije«. Ova *monarhija* bijaše tisućstruko žešća, stroža i konsekventnija. Spram novog monarha nije bilo više prava, privilegija; kako spram toga lijepo izgleda »absolutni kralj« *ancien régime*! Revolucija je odjelovila preobrazbu *ograničene monarhije* u *absolutnu monarhiju*. Od sada je svako pravo, koje nije dodijelio ovaj monarh, jedna »preuzetnost«, svaka povlastica pak, koju on dodijeli, »pravo«. Vrijeme je žudjelo za *absolutnim kraljevstvom*, absolutnom monarhijom, zato je palo ono takozvano absolutno kraljevstvo koje je tako malo znalo biti absolutno da je ostalo sputano tisućom malih gospodara.

Za čim se tisućljećima žudjelo i čemu se stremilo, naime da se nađe onaj absolutni gospodar kraj kojeg ne bi ostojali ini gospodari i gospodarčići umanjujući mu moć, to je stvorila buržoazija.

²⁵ Edgar Bauer: Bailly und die ersten Tage der Französischen Revolution: Charlottenburg, 1843. S. 89

²⁶ *ibid.*, str. 102/103

²⁷ *ibid.*, str. 113

²⁸ *ibid.*, str. 133

²⁹ *ibid.*, str. 141/142

Ona je objavila gospodara koji sam dodjeljuje »pravni naslov« i »bez čijeg odobrenja *ništa nije opravdano*. »Tako sad znamo da kumir nije ništa na svijetu i da nema inog boga osim jednoga.«³⁰

Više se ne može protiv *prava*, kao protiv *nekog* prava, nastupiti s tvrdnjom da je ono jedno »nepravo«. Još se može reći da je ono besmisao, jedna iluzija. Ako bi ga se nazvalo nepravom, moralo bi se staviti neko *ino pravo* spram njega i njime ga mjeriti. Odbaci li se, naprotiv, posve pravo kao takvo, pravo o sebi i za se, tad se odbacuje i pojam neprava i razrješava cijeli pojam prava (gdje pripada i pojam naprava).

Što to znači da svi Mi uživamo »jednakost političkih prava«? Samo to da država nema obzira spram Moje osobe, da sam joj Ja kao svatko ini samo jedan čovjek i da Ja nemam neko ino njoj imponirajuće značenje. Ja joj ne imponiram kao plemić, sin kakva plemića ili pak kao nasljednik nekog činovnika čija Mi služba nasljedno pripada (kao u Srednjem vijeku grofovstva, itd. i kasnije pod absolutnim kraljevstvom gdje postoje nasljedne službe). Država ima podijeliti nebrojeno mnoštvo prava, npr. pravo da se vodi bataljon, kompanija itd., pravo da se predaje na nekom sveučilištu itd.; ona ih ima podijeliti jer su ona njezina, tj. državna ili »politička« prava. Pritom joj je svejedno kome ih dodjeljuje, samo ako primatelj ispunjava dužnosti koje proizlaze iz ustupljenih prava. Mi smo joj svi pravi i – *jednaki*, jedan ne više ili manje vrijedan nego drugi. Tko primi vojnu naredbu, to mi je svejedno, govori suverena država, pod pretpostavkom da primatelj stvar valjano razumije. »Jednakost političkih prava« ima prema tome taj smisao da svatko smije steći pravo kojeg podjeljuje država, samo ako ispunjava s tim povezane uvjete, uvjete koji se smiju tražiti samo u prirodi svakidašnjeg prava a ne u sklonosti spram osobe (*persona grata*): priroda prava da se bude oficir donosi sa sobom npr. da se imaju zdravi udovi i primjerena mjera znanja, no ono nema plemićko porijeklo za uvjet; ako naprotiv čak najzaslužniji građanin ne bi mogao doseći ono zvanje, nastala bi nejednakost političkih prava. Među današnjim državama neka je manje a neka više provela ono načelo jednakosti.

Staleška monarhija (tako hoću nazvati absolutno kraljevstvo, vrijeme kraljeva *prije revolucije*) zadržala je pojedinca u ovisnosti od zgošnjih malih monarhija. To bijahu udruženja (društva) kao cehovi, plemićki stalež, svećenički stalež, građanski stalež, gradovi, općine, itd. Posvud se pojedinac *najprvo* morao pokazati kao član tog malog društva i biti bezuvjetno poslušan njegovom duhu, onome esprit de corps kao svom monarhu. Više nego pojedini plemić npr. samom sebi, mora mu važiti njegova porodica, čast njegovog plemena. Samo posredstvom njegove *korporacije*, njegovog staleža odnosio se pojedinac spram veće korporacije, države; kao što u katolicizmu tek svećenik posreduje boga pojedincu. To je sad dokrajčio treći stalež, time što je dokazao hrabrost da negira *sebe kao stalež*. On je odlučio više ne biti i ne zvati se jednim *staležom* pored inih staleža nego se preobraziti i poopćiti u »*naciju*«. Time je stvorio jednu mnogo savršeniju i absolutniju monarhiju a je cijeli dotad vladajući *princip stâléléžâ*, princip malih monarhija unutar velikih, propao. Otud se ne može reći da je revolucija važila za oba prva privilegirana staleža nego je ona važila za male staleške monarhije uopće. No ako su slomljeni staleži i njihova tiranija (i kralj bijaše samo staleški kralj, ne građanski kralj), preostale su iz staleške nejednakosti oslobođene individue. Imaju li one sad zbilja biti bez staleža, »razpojasane«, nevezane nikakvim staležom (status), bez opće veze? Ne, treći stalež se je samo zato proglasio nacijom da ne bi ostao samo stalež *pored* inih staleža nego da bi postao *jedini stalež*. Taj jedini stalež je nacija, »država« (der »Staat«, status). Pa što nastade iz pojedinca? Politički protestant, jer on je stupio u neposredni kontakt sa svojim bogom, državom. On više ne bijaše kao plemić u monarhiji noblèsa, kao zanatljija

³⁰ Prva poslanica Korinćanima, 8.4.

u cehovskoj monarhiji nego On poput Svih prepoznade i ispovijedaše samo – *jednog gospodara*, državu kao čiji službenici svi oni skupa primiše jednaki počasni naslov »građanin«.

Buržoazija je *plemstvo zasluge*; »zasluzi njezine krune« – njena lozinka. Ona se borila protiv »lijenog« plemstva, jer prema njoj, tom marljivom, marom i zaslugom stečenom plemstvu, nije »rođeni« slobodan, no ni Ja nisam slobodan nego onaj tko je »zaslužan«, poštenu *službenik* (svoga kralja; države; naroda u konstitucionalnim državama). *Služenjem* se stiče sloboda, tj. stiču se »zasluge« pa služilo se i – Mamonu. Mora se postati zaslužan za državu, tj. za princip države, za njen čudoredni duh. Tko *služi* ovom duhu države, taj je dobar građanin, pa živio u kojoj hoće pravnoj privrednoj grani. U njenim očima bave se »novotari« jednim »umijećem koje ne donosi kruha«. Samo je »kramar« »praktičan« a trgovački duh je isto tako onaj koji lovi činovničko namještenje kao i onaj koji u trgovini nastoji ošišati svoju ovčicu ili bilo kako nastoji postati koristan sebi i inima.

Važe li pak oni Zaslužni kao Slobodni (jer što nedostaje časnome građaninu, vjernom činovniku od one slobodnosti za kojom mu srce čezne?), tad su »sluge« – Slobodni. Poslušni službenik je slobodan čovjek! Kakve li tvrdoće besmislenosti! No ipak, to je smisao buržoazije i njen pjesnik Goethe kao i njen filozof Hegel znali su veličati ovisnost subjekta o objektu, poslušnost spram objektivnog svijeta, itd. Tko samo stvari služi, »njoj se sav predaje«, taj ima istinsku slobodnost. A za mislioce stvar bijaše – *um*, on koji, jednako kao država i crkva, daje opće zakone i pomoću *misli o čovječanstvu* baca pojedinačnog čovjeka u okove. On određuje što je »istinsko« prema čemu se onda ima ravnati. Nema »umnijih« ljudi od poštenih službenika koji se prije svega kao službenici države nazivaju dobrim građanima.

Da li si prebogat ili puki siromah, to prepušta država građanstva Tvojoi volji; no imaj samo »dobro nastroj enje«. Ona traži od Tebe i smatra svojom najhitnijom zadaćom da uspostavi isto kod svih. Zato Te ona hoće čuvati od »zlih prišaptavanja«, tako što one »zlonastrojene« drži na uzdi a njihove uzbuđujuće govore cenzurira ili kažnjava i ušutkuje stavljanjem iza tamničkih zidina a s druge strane će ljude »dobrog nastroj enja« postaviti za cenzore i na svaki način će učiniti da »dobronastrojeni i dobromnijući« na Tebe *moralno utječu*. Ako Te je oglušila spram zlih prišaptavanja, to revnije Ti ona opet otvara uši za dobra *prišaptavanja*.

S vremenom buržoazije započinje vrijeme *liberalizma*. Posvuda se želi uzpostaviti ono »umno«, »suvremeno«, itd. Slijedeća definicija liberalizma, koja mu je imala služiti na čast, označava ga potpuno: »Liberalizam nije ništa inako nego umna spoznaja primijenjena na naše postojeće odnose.«³¹ Njegov cilj je jedan »umni poredak«, »čudoredno ponašanje«, »ograničena sloboda« a ne anarhija, nezakonitost, vlastitost. No vlada li *um*, *osoba* podliježe. Umjetnost je već odavno ne samo dopustila ružno nego ga je našla nužnim za svoje postojanje i usvojila ga: ona treba zlikovce, itd. I u religioznoj oblasti idu najekstremniji liberali tako daleko da hoće u najreligioznijem čovjeku vidjeti jednog građanina države, tj. religioznog zlikovca; više neće da čuju za raskolničke sudove. No nitko se ne smije pobuniti protiv »umnog zakona«, jer mu inače prijete najteža kazna. Ne želi se slobodno kretanje i važenje osobe ili Mene nego uma, tj. vladavinu uma, vladavinu. Liberali su *revnitelji*, doduše ne za vjeru, boga, itd. ali dakako za *um*, njihovog gospodara. Oni ne podnose neotesanost i stoga niti seberazvoj i sebeodređenje: oni *postavljaju skrbnike* usprkos najabsolutnijim vladarima.

»Politička slobodnost«, što se pod tim ima misliti? Možda slobodnost pojedinca *od* države i njenih zakona? Ne, naprotiv, *vezanost* pojedinca u državi i za državne zakone. Zašto onda »slobod-

³¹ Carl Witt (anonimno): Preussen seit der Einsetzung Arndt bis zur Absetzung Bauers. U: Einundzwanzig Bogen

nost«? Jer se više nije posredničkim osobama odvojen od države nego se s njom stoji u direktnom i neposrednom odnošaju, jer se je – državljanin, ne podanik nekog inog, čak niti kralja kao osobe nego samo u njegovoj vlasnosti kao »državnog poglavara«. Politička slobodnost, ta temeljna nauka liberalizma nije ništa do druga faza – protestantizma i teče posve paralelno s »religioznom slobodom«. ³² Ili bi se počem pod posljednjom imala razumjeti sloboda od religije? Ništa manje nego to. Time bi se trebala izraziti samo slobodnost od posredničkih osoba, slobodnost od posredujućih svećenika, ukinuće »laika«, dakle direktan i neposredan odnos spram religije ili spram boga. Samo pod pretpostavkom da se ima religija, može se uživati religiozna sloboda, religiozna slobodnost ne znači nereligioznost nego vjerska misaonost, neposredan obraćaj s bogom. Tko je »religiozno slobodan«, tom je religija stvar srca, tom je ona njegova *vlastita stvar*, tom je ona »sveta ozbiljnost«. Tako je i »politički slobodnom« s državom sveto ozbiljno, ona je njegova stvar srca, njegova glavna stvar, njegova vlastita stvar.

Politička slobodnost kazuje da je polis, da je država slobodna; religiozna slobodnost da je religija slobodna; kao što slobodnost savjesti znači da je savjest slobodna; dakle ne da sam Ja slobodan od države, religije, savjesti ili da sam ih se *otarasio*. Ona ne znači *Moju* slobodnost nego slobodnost jedne nadamnom vladajuće i prisilne moći; ona znači da su *Moji silnici* kao što je država, religija, savjest – slobodni. Država, religija, savjest, ti tirani čine od Mene roba a *njihova* sloboda jest ropstvo. Sâmo se po sebi razumije da oni pritom nužno slijede načelo »svrha posvećuje sredstvo«. Ako je dobrobit države svrha, onda je rat posvećeno sredstvo; ako je pravednost svrha države, onda je ubojstvo posvećeno sredstvo i naziva se svojim svetim imenom: »smaknuće«, itd; sveta država *posvećuje* sve što njoj koristi.

»Individualna slobodnost«, koju ljubomorno čuva građanski liberalizam, ne znači nipošto potpuno slobodno sebeodređenje kojim postupci bivaju posve *Moji*, nego samo nezavisnost *osoba*. Individualno slobodan je onaj tko nije odgovoran ni jednom *čovjeku*. Shvaćeno u tom smislu – a inako je se ne smije shvatiti – nije samo vladar individualno slobodan, tj. *neodgovoran spram ljudi* (»pred bogom« se priznaje odgovornim) nego svi koji su »odgovorni samo zakonu«. Ovu vrstu slobodnosti izborio je revolucionarni pokret stoljeća, naime nezavisnost proizvolje, od tel est notre plaisir. Otud moraju samom konstitucionalnom vladaru lišenom sve osobnosti, biti ote-te sve individualne odluke da ne bi kao osoba, kao *individuelni čovjek* povrijedio »individuelnu slobodnost« inih. *Osobna vladareva volja* je u konstitucionalnoga vladara izčežla; otud se absolutni s pravim osjećajem tome opiru. Pa opet, upravo ovi hoće biti u najboljem smislu »kršćanski vladari«. Za to bi pak oni morali postati jedna *čisto duhovna* moć, budući je kršćanin odan samo *duhu* (»Bog jest duh«). Konsekventno, samo konstitucionalni vladar predstavlja čisto duhovnu moć, on koji je bez svakog osobnog značenja produhovljen do tog stupnja da može važiti za savršenog groznog »duha«, za jednu *ideju*. Konstitucionalni kralj je istinski *kršćanski* kralj, prava konsekvencija kršćanskoga principa. U konstitucionalnoj monarhiji našla je svoj kraj individualna vladavina, tj. zbiljski *htijući* vladar; zato tu vlada *individuelna sloboda*, nezavisnost od svakog individualnog zapovjednika, od svakog tko bi Meni mogao zapovjediti s nekim tel est notre plaisir. Ona je dovršeni *kršćanski* život države, jedan produhovljeni život.

Građanstvo se ponaša skroz naskroz *liberalno*. Svaki *osobni* zahvat u sferu drugoga uzbuđuje građanski osjećaj: vidi li građanin da je ovisan o raspoloženju, proizvolji, htijenju nekog čovjeka

aus der Schweiz. Hrsg. von Georg Herwegh. Zürich u Winterthur 1843. Š 12/13.

³² Louis Blanc kaže (Historie des dix ans 1830–40., I, p. 138, Paris 1841) o vremenu restauracije: »Le protestantisme devint le fond des idées et des moeurs.«

kao pojedinca (tj. kao onog koji nije autoriziran nekom »višom silom«), umah on pomeće svoj liberalizam i krešti na »samovolji«. Dosta, građanin potvrđuje svoju slobodnost od toga što se naziva naredba (ordonnance): »Meni nema tko što – naređivati!« Naredba ima taj smisao da je to što *Ja* trebam činiti volja nekog inog čovjeka, dok *zakon* ne izriče osobnu vlast inoga. Slobodnost građanstva je slobodnost ili neovisnost od volje neke ine osobe, tzv. osobna ili individualna slobodnost; jer, biti osobno slobodan znači biti samo tako slobodan da ina osoba ne može raspolagati Mojom ili da to što Ja smijem ili ne smijem ne ovisi o osobnom određenju nekog inog. Slobodnost tiska, među inim, jest jedna takva slobodnost liberalizma koji suzbija samo prisilu cenzure kao prisilu osobne samovolje, ali inače se pokazuje krajnje sklon i voljan tiranizirati je »zakonom o tisku«, tj. građanski liberali hoće slobodnost pisanja *za se*; jer, budući da su oni *zakoniti*, neće sa svojim spisima pasti pod udar zakona. Samo liberalne, tj. zakonite stvari smiju se tiskati; inače prijete »zakoni o tisku« »kaznama«. Smatra li se osobnu slobodnost osiguranom, tad se uopće ne primjećuje, čim se stigne k nečem daljnjem, kako zavlada najočitija slobodnost. Doduše, naredbe smo se otarasili i »nitko Nama nema što naređivati«, no utoliko smo postali podložniji – *zakonu*. Sad se u svim formama biva pravno rob.

U državi građanina ima samo »slobodnih ljudi« koji su *prisiljeni* na tisuću stvari (npr. na počitanje, na ispovijedanje vjere, i sl), No što to mari? Njih prisiljava samo – država, zakon, ne nekakvi čovjek!

Što hoće građanstvo time što se žesti protiv svake osobne, tj. ne u »stvari«, »umu«, itd. utemeljene naredbe? Ono se upravo bori u interesu »stvari« protiv vladavine »osoba«! Stvar duha pak jest ono Umno, Dobro, Zakonito, itd.; to je »dobra stvar«. Građanstvo hoće jednog *neosobnog* vladara.

Ako je nadalje princip taj da samo stvar ima vladati čovjekom, naime stvar ćudorednosti, stvar zakonitosti, itd., tad se ne smije nipošto autorizirati osobno prikraćenje jednog od strane drugog (kao što je ranije npr. građanin bio prikraćen za plemićke službe, plemić za građanski zanat, itd.), tj. mora vladati *slobodna konkurencija*. Samo pomoću stvari može jedan prikratiti drugoga (bogat npr. ubogoga pomoću novca, jedne stvari), kao osoba ne. Dalje važi samo Jedna vladavina, vladavina *države*; osobno nije više nitko gospodar drugog. Već kod rođenja pripadaju djeca državi a roditeljima samo u ime države koja npr. ne trpi umorstvo djece, zahtijeva njihovo kršćenje, itd.

No državi važe i sva njena djeca sasvim jednako (»građanska ili politička jednakost«), i ona mogu sama pogledati kako da obračunaju međusobno: ona mogu *konkurirati*.

Slobodna konkurencija ne znači ništa ino nego da svatko može nastupiti protiv drugog, isticati se, boriti se. Naravno, tome se odupirala feudalna stranka jer njena egzistencija ovisi o nekonkuriranju. Borbe u Francuskoj u vrijeme restauracije nisu imale ini sadržaj nego taj da se je buržoazija borila za slobodnu konkurenciju a da su feudalski nastojali povratiti cehovnost.

No slobodna konkurencija je pobijedila i morala je pobijediti nasuprot cehovnosti. (Dalje vidi dolje.)

Ako se je revolucija raztočila u reakciju, time je došlo na vidjelo što je *zapravo* revolucija bila. Jer, svaka težnja dopijeva tad u reakciju ako se *osvijesti* i juriša samo tako dugo naprijed u izvornu akciju dokle je *opoj*, jedna »nerazboritost«. »Razboritost« će vazda biti parola reakcije, jer razboritost postavlja granice i ono prâvo što se hoće, tj. princip oslobađa od početne »razuzdanosti« i »neograničenosti«. Divlji momci, hvastavi studenti, koji izpuštaju iz vida sve obzire, *zapravo* su filistri, jer kod njih kao i kod ovih predstavljaju obziri sadržaj njihova djelovanja, samo što se oni kao razmetljivci protive obzirima i spram njih se negativno odnose a kasnije kao filistri im se prodaju i spram njih se pozitivno odnose. U oba slučaja vrti se oko »obzira« svo nji-

hovo činjenje i mišljenje, no filistar je spram momčića *reakcionaran*, on je divlji drugar doveden do razboritosti, kao što je ovaj nerazboriti filistar. Svakodnevno iskustvo potvrđuje istinu ovog mijenjanja i pokazuje kako hvališe posijede do filistara.

Tako i tzv. reakcija u Njemačkoj dokazuje kako je bila samo *razboriti* nastavak ratničkog klicanja slobodi.

Revolucija nije bila usmjerena protiv *obstojećeg* nego protiv *ovog Obstojećeg*, protiv jednog *određenog* stanja. Ona je uklonila *ovog vladara*, no ne *vladara*; naprotiv, Francuzima se najneumoljivije vladalo. Ona je uništila stare poročnike, ali je kreposnima htjela zajamčiti sigurno postojanje, tj. ona je na mjesto poroka samo postavila krepost. (Porok i krepost se sa svoje strane razlikuju samo kao divlji momak od nekog filistra, itd.).

Do današnjeg dana ostao je revolucionarni princip kod toga da se bori samo protiv *ovog i onog* obstojećeg, tj. da bude *reformatorski*. Kolikogod *poboljšan*, kolikogod se snažno može održati »razboriti napredak«: uvijek se samo postavlja *novi gospodar* na mjesto starog a prevrat je – izgradnja. Ostaje se kod razlike između mladog i starog filistra. Malograđanski je revolucija počela dizanjem trećeg staleža, srednjeg staleža, malograđanski ona i presahnjuje. Nije *pojedinačni čovjek* – a samo ovaj i jest *čovjek* – postao slobodan nego građanin, citoyen, *politički* čovjek koji upravo stoga nije *čovjek* nego je jedan primjerak ljudskog roda i specijalno jedan primjerak građanskog roda, jest jedan *slobodan građanin*.

U revoluciji nije djelovao *pojedinač* svjetsko-povijesno nego *narod: nacija*, ona suverena je htjela sve odjeloviti. Jedno uobraženo Ja, jedna ideja kao što je nacija, nastupa djelatno, tj. pojedinci čine sve da budu oruđa te ideje i djeluju kao »građani«.

Svoju moć i ujednako svoje granice ima građanstvo u *državnome ustavu*, u charta-i, u jednom pravnom ili »pravednom vladaru« koji se i sam ravna i vlada prema »umnim zakonima«, ukratko u *zakonitosti*. Razdobljem buržoazije ovladao je britanski duh zakonitosti. Skupština zemaljskih staleža neprestano si npr. doziva u pamet da njene ovlasti idu samo toliko i toliko daleko i da je ona uopće sazvana samo iz milosti te da iz nemilosti može opet biti odbačena. Ona se sama neprestano podsjeća na svoj – *poziv*. Doduše ne može se poreći da Me je moj otac napravio; no kad sam već jednom rođen, uopće Me se ne tiču njegove rodilačke namjere i za štogod Me on smatrao *pozvanim*, Ja činim što Ja sam hoću. Zato je spoznala i sazvanâ staleška skupština, francuska na početku Revolucije, sasvim točno da je nezavisna od sazivatelja. Ona je *egzistirala* i bila bi glupa kad ne bi isticala pravo na egzistenciju nego si umišljala da je kao o ocu ovisna. Pozvani nema više pitati: što je htio pozivatelj kad me je stvarao? – nego: što hoću Ja nakon što sam jednom slijedio poziv? Ne pozivatelj, ne komitenti, ne charta po kojoj je sazvan njihov sastanak, ništa neće za njega biti sveta, nepovrediva moć. On je *ovlašten* za sve što stoji u njegovoj moći; on neće znati ni za kakvu ograničenu »ovlast«, neće htjeti biti *lojalan*. To bi bio kad bi se od domova uopće moglo takva što očekivati, jedan savršeno *egoistični* dom, odrješen od svake pupkovine i bezobziran. Ali domovi su uvijek devotni i zato ne začuđuje što se toliko polovičnog ili neodlučnog, tj. licemjernog »egoizma« u njima širi.

Članovi staleža moraju ostati u *granicama* koje im je predznačila charta, kraljeva volja, i sl. Neće li oni to ili ne mogu, moraju »istupiti«. Koji bi revnik dužnosti mogao inako postupiti, mogao si postaviti svoje ubjeđenje i svoju volju kao ono *Prvo*, tko bi mogao biti tako nećudoredan i htjeti *sebe* isticati, ako bi pritom propala korporacija i sve ino? Brižno se zadržava unutar granica svoje *ovlasti*; u granicama svoje *moći* mora se ionako ostati, jer nitko ne može više nego što može. »Moć ili respektivna nemoć Moja bila bi moja jedina granica a ovlasti samo obvezatne – uredbe? Moram li se Ja izjasniti za ovaj sveprevratnički nazor? Ne, Ja sam – zakonski građanin!«

Građanstvo se izjašnjuje za jedan moral koji je u najužoj vezi s njegovim bistvom. Prvi zahtjev tog morala cilja na to da se tjera neki solidan posao, pošten obrt, da se moralno ponaša. Nećudoredni su tom moralu industrijski vitez, ljubavnica, lopov, razbojnik i ubojica, kockar, neimućan muž bez namještenja, lakomislenik. Raspoloženje spram ovih »nemoralnih« označuje čestiti građanin kao svoje »najdublje negodovanje«. Svima njima nedostaje nastanjenost, *solidnost* posla, jedan solidan, pošten život, stalan prihod, itd., ukratko, jer njihova egzistencija ne počiva na *sigurnoj bazi*, oni pripadaju opasnim »pojedincima ili upojedinjenima«, opasnom *proletarijatu*: oni su »pojedinačni vikači« koji ne pružaju nikakve garancije i nemaju »ništa za izgubiti«, dakle ništa za riskirati. Zaključivanje jedne obiteljske veze npr. *veže* čovjeka, vezani pruža jamstvo, uhvatljiv je; naprotiv bludnica ne. Kockar stavlja sve na kocku, ruiniira sebe i ine – nikakva garancija. Moglo bi se sve koji se građaninu čine sumnjivima, neprijateljskima i opasnim obuhvatiti imenom »vagabundi«; njemu se ne sviđa način vagabundskog življenja. Jer ima i duhovnih vagabunda kojima se naslijeđeno prebivalište njihovih očeva učinilo preusko i stisnuto da bi se dalje zadovoljili ograničenim prostorom: umjesto da se zadrže u granicama umjerenog načina mišljenja i da ga prihvate kao nepovredivu istinu što tisućama donosi utjehu i smirenje, preskaču oni sve granice starodrevnog i ekstravagiraju svojom drskom kritikom i svojim neukroćenim sumnjičenjem, ti ekstravagantni vagabundi. Oni čine klasu nestalnih, nemirnih, promjenljivih, tj. proletera i nazivaju se, ako glasno očituju svoje nenastanjeno bistvo, »nemirne glave«.

Tako široki smisao (ima tzv. proletarijat ili pauperizam. Kako bi se pogriješilo kad bi se uzdalo u građanstvo da će mu ono kako najbolje može odstraniti siromaštvo (pauperizam). Suprotno, dobri građanin se pomaže neusporedivo utješnim uvjerenjem da su »dobra sreće jednoć nejednako podijeljena i da će tako ostati – prema božjoj mudroj odluci«. Siromaštvo, koje ga u svim ulicama opkoljuje, ne smeta istinskog građanina do toliko da se on s njim u najboljem slučaju nagodi bačenom milostinjom ili da kakvom »poštenom i upotrebljivom« momku pribavi rad i hranu. No tim više čuti on da mu je njegov mirni užitek pomućen siromaštvom koje žudi za *novim* i koje je *nezadovoljno*, onim siromasima koji se više ne ponašaju tiho i strpljivo nego počinju *ekstravagirati* i biti nemirni. Zatvorite vagabunda, strpajte bundžiju u najmračniju tamnicu! On u državi hoće »pobuditi nezadovoljstvo i huškati protiv obstojećih propisa« – kamenujte, kamenujte ga!

No upravo od ovih nezadovoljnih polazi odprilike slijedeći *raisonnement*: »Dobrim građanima« može biti svejednako tko njih i njihove principe štiti, da li jedan absolutni ili konstitucionalni kralj, republika, itd., samo ako su oni zaštićeni. A koji je to njihov princip čijeg zaštitnika oni vazda »ljube«? To nije princip rada; onaj rađanja također ne. Ali onaj *prosječnosti*, lijepe sredine: malko rađanja i malko rada, tj. jedan *posjed koji nosi kamate*. Posjed je ovdje ono čvrsto, Dato, Naslijeđeno (rođenje); ukamaćivanje je pritom trudenje (rad), dakle *radeći kapital*. Samo nikakvo prekomjerje, nikakvo ultra, nikakav radikalizam! Svakako pravo po rođenju, no samo prirodni posjed; svakako rad, no malo ili nikako vlastiti nego rad kapitala i podaničkih radnika.

Ako je neko vrijeme ogrezlo u zabludi, vazda jedni izvlače iz nje koristi, dok su drugi time oštećeni. U Srednjem vijeku je među kršćanima općenito vladala zabluda da bi crkva morala imati svu vlast ili vrhovnu gospodstvenost na zemlji; u ovu »istinu« vjerovali su hijerarzi ne manje nego laici, i jedni i drugi bijahu občinjeni jednakom zabludom. Samo, hijerarzi su imali od nje *korist* vlasti a laici *štetu* podaništva. No kao što se kaže »šteta opamećuje«, tako su se laici konačno opametili i nisu dalje vjerovali u srednjovjekovnu »istinu« – Jednak odnos postoji između građanstva i radništva. Građanin i radnik vjeruju u »istinu« *novca*; ovi koji ga nemaju ne vjeruju manje u njega nego oni koji ga posjeduju, dakle laici kao i svećenici.

»Novac vlada svijetom« je temeljni ton građanske epohe. Jedan bezposjednički plemić i jedan bezposjednički radnik su kao »gladuši«, bez značaja za političko važenje: rođenje i rad ne daju, nego *novac* daje važenje. Posjednici vladaju a država odgaja iz neposjednika svoje »službenike« kojima ona u toj mjeri daje novac (plaću) u kojoj oni imaju gospodariti (vladati) u njeno ime.

Ja primam sve od države. Imam ili što bez *odobrenja države*? Što imam bez njega, to Mi ona *oduzima*, čim otkrije manjkajući »pravni naslov«. Nemam li dakle sve njenom milošću, njenim odobrenjem?

Samo na to, na *pravni naslov* oslanja se građanstvo. Građanin je ono što on jest *državnom zaštitom*, milošću države. On bi morao strahovati da će sve izgubiti, ako bi se slomila moć države.

No kako je s onim koji nema što izgubiti, kako je s proleterom? Budući da on nema što izgubiti, za njegovo inu »Ništa« nije potrebna državna zaštita. Naprotiv, on može dobiti, ako ona državna zaštita bude šticećenicima uskraćena.

Zato će neposjednik državu smatrati zaštitnom silom posjednika koja ovog privilegira a njega naprotiv – isisava. Država je – *građanska država*, ona je status građanstva. Ona ne štiti čovjeka prema njegovom radu nego prema njegovoj pokornosti (»lojalnosti«), naime prema tome da li on njemu povjerena prava uživa i upravlja primjereno volji, tj. zakonima države.

Pod režimom građanstva padaju radnici stalno u ruke posjednika tj. onih koji imaju na raspolaganju nekakvo državno dobro (a sve što je za posjedovati je državno dobro, pripada državi i samo je leno pojedinaca), osobito novac i dobro, dakle kapitalistima. Radnik ne može svoj rad *vrednovati* prema mjeri vrijednosti koju rad ima za uživatelja. »Rad je loše plaćen!« Najveću dobit od njega ima kapitalist. – Dobro i više nego dobro plaćen je samo rad onih koji uzvisuju sjaj i *gospodstvo* države, rad viših državnih *službenika*. Država plaća dobro kako bi njeni »dobri građani«, posjednici mogli bez opasnosti loše plaćati; ona si osigurava svoje službenike iz kojih obrazuje za »dobre građane« jednu dobro plaćenu zaštitnu silu, »policiju« (u policiju spadaju vojnici, činovnici svih vrsta, npr. oni pravosuđa, odgoja, itd., ukratko cijela »državna mašinerija«) a »dobri građani« rado je namiruju visokim doznakama da bi tim niže dali svojim radnicima.

Ali klasa radnika ostaje, jer u tom što oni bitno jesu, nezaštićena (jer ne kao radnici uživaju oni državnu zaštitu nego kao njeni podanici suužívaju oni policiju, imaju takozvanu pravnu zaštitu), jedna toj državi, toj državi posjednika, tom »građanskom kraljstvu« neprijateljska moć. Njen princip, rad, nije priznat prema njegovoj *vrijednosti*: biva iskorištavan, *ratni plijen* posjednika, neprijatelja.

Radnici imaju u rukama najgolemiju moć i ako bi jednom oni postali nje svjesni i upotrijebili je, ništa im se ne bi moglo oprijeti: oni bi trebali samo obustaviti rad i ono Odrađeno smatrati Njihovim i uživati ga. To je smisao radničkih nemira koji se tu i tamo pojavljuju.

Država počiva na – *ropstvu rada*. Postane li *rad slobodan*, država je izgubljena.

3.2. Socijalni liberalizam

Mi smo slobodno rođeni ljudi a kamo god pogledamo, vidimo Nas učinjene slugama egoista! Trebamo li i Mi zato postati egoisti? Sačuvaj bože, radije ćemo onemogućiti egoiste! Mi sve njih hoćemo učiniti »lumpima«, hoćemo Svi ne imati ništa, da bi »Svi« imali. –

Tako i Socijalni. –

Tko je ta osoba koju Vi nazivate »Svi«? – To je »društvo«! –

No je li ono tjelovito? – *Mi* smo njegovo tijelo! – *Vi*? *Vi* sami niste nikakvo tijelo; – *Ti* doduše jesi tijelovit, također *Ti* i *Ti*, ali zajedno *Vi* ste samo tijela, nikakvo tijelo. Dakle jednovito bi

društvo doduše imalo tijela na svoju službu, ali nikakvo jednovito i vlastito tijelo. Ono upravo neće, kao »nacija« političara biti ništa do »duh«, tijelo na njemu samo privid.

Slobodnost čovjeka je u političkom liberalizmu slobodnost *osoba* od osobnog gospodstva, od *gospodara*: osiguranje svake pojedinačne osobe spram inih osoba, osobna slobodnost.

Nitko nema što naređivati, samo zakon naređuje.

No ako osobe i jesu postale *jednake*, njihovo *posjedstvo* ipak nije. A ipak treba siromašni bogatog, bogati siromašnog; onaj novac bogatog, ovaj rad siromašnog. Dakle nijedan ne treba drugog kao *osobu* ali ga treba kao *davatelja*, dakle kao nekog koji ima što dati, kao imatelja ili posjednika. Dakle, ono što on ima, to ga čini čovjekom. A po *imanju* i po »imetku« su ljudi nejednaki.

Slijedovno zaključuje socijalni liberalizam da *nitko* ne smije *imati* kao što iz političkog liberalizma slijedi da *nitko* ne bi trebao naređivati, tj. kao što ovdje samo *država* naredbu zadržava, tako sad samo *društvo* imetak.

Time naime što država osobu i vlasništvo jednog spram drugog štiti, *rastavlja* ona jednog od drugog: svatko *jest* svoj dio za se i *ima* svoj dio za se. Kome je dovoljno što on jest i ima, taj nalazi kod tog stanja stvari svoj račun; tko pak više biti i imati hoće, taj se ogledava za tim Više i nalazi ga u vlasti inih *osoba*. Tu on nailazi na jedan proturjek: kao osoba nitko ne zaostaje za drugim, no ipak jedna osoba ima, što neka druga nema a imati hoće. Dakle, zaključuje on iz tog, jedna je osoba ipak više nego neka druga, jer onâ ima što joj treba, ova to nema, ona je jedan bogataš a ova jedan siromah.

Zar ćemo, pita se on sad dalje, ponovno oživjeti ono što s pravom pokopasmo, zar ćemo dopustiti tu zaobilazno ponovno uzpostavljenu nejednakost osoba? Ne, Mi naprotiv moramo ono, što bijaše samo do pola izvršeno, posve do kraja dovesti. Našoj slobodnosti od osobe inoga nedostaje još slobodnost od onog nad čim osoba inog zapovijedati može, od onog što ona u svojoj osobnoj moći ima, ukratko od »osobnog vlasništva«. Uklonimo dakle *osobno vlasništvo*. Nek nitko više nema nešto, svatko nek je jedan – lump. Vlasništvo nek je *neosobno*, nek pripada – *društvu*.

Pred najvišim *gospodarom*, jedinim *zapovjednikom* postadosmo svi Mi jednaki, jednake osobe, tj. nule.

Pred najvišim *vlasnikom* bivamo Mi svi jednaki – *lumpi*. *Zasad* još je jedan po ocjeni drugog jedan »lump«, »prosjaković«; zatim pak prestaje ova ocjena, Mi smo svi listom *lumpi* i kao ukupna masa Komunističkog društva mogli bismo se nazivati »klatež lumpa«.

Ako će proleter svoje namjeravamo »društvo«, u kojem razlika između bogatog i siromašnog treba biti odstranjena, zbilja osnovati, tad on *jest* lump, jer on tad zna nešto s tim da bude lump i mogao bi »lumpa« isto tako uzdići do časnog naslova kao što je revolucija uzdigla riječ »građanin«. Lump je njegov ideal, svi Mi imamo postati lumpi.

Ovo je, u interesu »čovječnosti«, druga pljačka onog »Osobnog«. Pojedincu se ne ostavlja niti naredba niti vlasništvo; ono mu uzima država, ovo društvo.

Jer u društvu bivaju uočljiva najtegnobnija zlostanja, oni potisnuti, dakle članovi iz najdonjih regija socijeteta osobito misle da su našli krivnju u društvu i postavljaju si za zadaću da otkriju *pravo društvo*. To je samo stara pojava da se krivnja traži prije u svemu inom nego *u sebi*; dakle u državi, u sebičnosti bogatih, itd. koji upravo našoj krivnji svoj tubitak zahvaljuju.

Refleksije i zaključci komunizma izgledaju vrlo jednovito. Kako stvari *zasad* stoje, dakle u sadašnjim državnim odnosima, jedni su spram drugih i to većina spram manjine, u nepovoljnom položaju. Pri tom *stanju* stvari nalaze se oni u *blagostanju*, ovi u *stanju nužde*. Otud mora sadašnje *stanje* stvari, tj. država (Staat, status = stanje) biti uklonjeno. A što na njeno mjesto? Umjesto pojedinačnih *blagostanja* – jedno *opće blagostanje*, jedno *blagostanje svih*.

Revolucijom je buržoazija postala svemoćna a svaka nejednakost ukinuta time što svatko bijaše uzdignut ili unižen do dostojanstva jednog *građanina*, prost čovjek – uzdignut, plemić – unižen; *treći* stalež postade jedini stalež, naime stalež – *građana države*. Sad komunizam replicira: naše dostojanstvo i naše bistvo ne postoje u tom da smo Mi svi – *jednaka djeca* države, naše majke, svi rođeni s jednakim pravom na njenu ljubav i njenu zaštitu, nego u tome da smo Mi svi tu *jedan za drugog*. To je naša jednakost ili u tom smo Mi *jednaki* da Ja isto tako kao Ti i svi Vi, da je svaki djelatan ili da »radi« za drugoga, dakle u tome što je svatko od Nas jedan *radnik*. Ne radi se Nama o tome što smo Mi *za državu*, naime građani, dakle ne o našem *građanstvu*, nego o tome što smo Mi *jedan za drugog*, naime o tome da svatko od Nas egzistira pomoću drugog koji time, što brine za moje potrebe, ujednako vidi svoje od Mene zadovoljenim. On npr. radi moja odijela (krojač), Ja za njegovu potrebu zabave, on za moju hranu (poljodjeljac), ja za njegovo poučenje (učenjак, itd.). Dakle *radnikovanje* je naše dostojanstvo i naša – jednakost.

Koju dobit Nam donosi građanstvo? Terete! A kako se visoko procjenjuje naš rad? Tako nisko koliko je moguće! Rad je pak ipak naša jedina vrijednost; da smo Mi *radnici*, to je ono Najbolje na Nama, to je Naš obznačaj u svijetu i zato to mora također Našim važenjem postati i do *važenja* doći. Što Nam Vi možete suprotstaviti? Također samo – *rad*. Samo za rad ili učinke Mi smo Vam dužni rekompencaciju, ne za Vašu puku egzistenciju; niti za to što Vi *za Vas* jeste nego samo za to što Vi jeste *za Nas*. Otkud Vi imate prava na Nas? Možda od Vašeg visokog rođenja, itd.? Ne, samo otud što Vi Nama korisnog ili poželjnog učinite. Neka to bude onda i ovako: Mi ćemo Vama samo toliko vrijediti, koliko Vam učinimo; Vi pak imate isto toliko držati do Nas. *Učinci* određuju vrijednost, tj, oni učinci koji Nama nešto vrijede, dakle *radovi jedan za drugog, općekorisni radovi*. Svatko nek je u očima drugog jedan *radnik*. Tko nešto korisno čini, taj ne zaostaje ni za kim ili – svi radnici (radnici naravno u smislu »općekorisnih«, tj. komunističkih radnika) su jednaki. Budući pak da je radnik vrijedan svoje najamnine neka i najamnina bude jednaka.

Dokle je vjerovanje dostatno bilo za čas i dostojanstvo čovjeka, nije se dalo protiv nikakvog koliko god napornog rada nešto prigovoriti, samo ako on čovjeka nije ometao u vjerovanju. Sad naprotiv, kad se svatko ima u čovjeka obrazovati, izgon čovjeka na strojni rad poklapa se s ropstvom. Mora li se neki tvornički radnik dvanaest i više sati smrtnoumoran naraditi, tad je on lišen bivanja čovjekom. Svaki rad treba imati za svrhu da čovjek bude zadovoljen. Stoga mora on i u njemu postati majstor, tj. moći rad vršiti kao jednu totalnost. Tko u jednoj tvornici pribadača postavlja samo glavice, vuče samo žicu, itd., taj radi mehanički, kao kakav stroj, on ostaje tupoglavac, ne postaje majstor: njegov ga rad ne može *zadovoljiti* nego samo *zamoriti*. Njegov rad, uzet za se, nije ništa, nema nikakvu svrhu *u sebi*, nije nešto za se zgotovljeno: on samo radi drugome na ruku i biva od tog drugog *korišten* (eksploatiran). Za tog radnika u službi nekog inog nema nikakvog *užitka jednog obrazovanog daha*, nego u najboljem slučaju sirove zabave: njemu je *obrazovanje* nepristupno. Da bi se bilo jedan dobar kršćanin, treba samo *vjerovati* a to se može i u najtegnijim odnosima zbiti. Otud oni kršćanski nastrojeni brinu samo o smjernosti potlačenih radnika, o njihovu strpljenju, odanju itd. Svu svoju bijedu mogle su potlačene klase samo dotle podnositi dokle one *kršćani* bijahu: jer kršćanstvo ne ugušuje njihovo gundanje i njihovu pobunu. Sad više nije dovoljno *stišavanje* požuda nego se zahtijeva njihovo *zasićenje*. Buržoazija je navijestila evanđelje *uživanje svijeta*, materijalnog užitka a sad se čudi da ova nauka među Nama siromašnima nalazi pristaše; ona je pokazala da ne vjera i siromaštvo nego obrazovanje i posjed čine blaženim: to pojmamo i Mi proleterii.

Od naredbe i samovolje pojedinaca oslobodilo je građanstvo. Samo, preostala je ona samovolja koja izvire iz konjunktura odnosa i može biti nazvana slučajnošću okolnosti; preostali su »favorizirajuća sreća« i »oni od sreće favorizirani«.

Ako npr. propadne jedna grana obrta i na tisuće radnika ostane bez kruha, tad se misli dovoljno pametno da se prizna da ne snosi pojedinac krivnju nego da »zlo leži u odnosima«.

Pa inačimo te odnose, ali inačimo ih temeljito i tako da njihova slučajnost nemoćnom postane i jedan *zakon!* Ne budimo dulje robovi slučaja! Stvorimo jedan novi poredak koji će dokrajčiti *vrludanja*. Taj poredak da je tad svet! Prije se moralo *gospodarima* činiti pravo da bi se do nečeg došlo; nakon revolucije glasi: hlepi za *srećom!* Lovljenje sreće ili hazardna igra, u tom uzade građanski život. Uz to i zahtjev da onaj tko je nešto dostigao, to opet lakomisleno ne proigra.

Čudnovat a ipak najprirodniji proturjek. Konkurencija, u kojoj samo odvija se građanski i politički život, jest skroz naskroz jedna igra na sreću, od špekulacija na burzi do natjecanja za službe, lova na mušterije, traženje rada, nastojanja oko unapređenja i odlikovanja, čifutskog staretinarenja itd. Uspije li se takmace potisnuti i nadbiti, tad je postignut »sretan pogodak«; jer za neku sreću mora već biti predmnijevano da se pobjednik smatra snabdjeven nekakvom, pa makar najbrižnijim marom izobraženom nadarenošću s kojom se ini ne mogu takmiti – dakle da nema nadarenijih. A oni što sad usred te mijene sreće iztjerivaju svoje svakodnevne stvari, ne videći u tome ničeg rđavog, upadaju u najčudorednije negodovanje ako njihov vlastiti princip u goljoj formi nastupi i kao – *hazardna igra* »nesreću nanosi«. Hazardna igra jest jedna prejasna, preotvorena konkurencija i kao svaka odlučna golotinja povređuje časno čuvstvo stida.

Ovo tjeranje slučaja hoće oni Socijalni zaustaviti i obrazovati jedno društvo u kojem ljudi više nisu ovisni o *sreći* nego slobodni.

Na najprirodniji način očituje se ta težnja najprije kao mržnja »Nesretnih« spram »Sretnih«, tj. onih za koje je sreća malo ili ništa učinila spram onih za koje je ona učinila Sve.

Zlovolja se pak zapravo ne odnosi na sretnike nego na *sreću*, na tu trulu mrlju građanstva.

Budući da komunisti tek slobodnu djelatnost proglašuju bistvom čovjeka, trebaju oni kao sva radna nastojanja nedjelju, kao i svo materijelno nastojanje boga, uzdignuće i utjehu pokraj svoga bezduhovnog »rada«.

Da komunist u Tebi ugleda čovjeka, brata, to je samo nedjeljna strana komunizma. Prema radnodnevnoj on Tebe nipošto ne uzima kao čovjeka naprosto nego kao čovječjeg radnika ili radećeg čovjeka. Liberalni princip se krije u prvom nazoru, u drugi se skriva neliberalnost. Da si Ti neka »lijenčina«, on u Tebi doduše ne bi zanijkao čovjeka, no kao jednog »lijenog čovjeka« nastojao bi ga očistiti od lijenosti i Tebe obratiti k *vjeri* da je rađenje »odredba i poziv« čovjeka.

Zato on pokazuje jedno dvostruko lice: s jednim pazi on da duhovni čovjek »bude zadovoljen, s drugim se on ogledava za sredstvima onog materijalnog ili tjelesnog. On čovjeku daje dvostruko *namještenje*, jednu službu materijalnog sticanja i jednu onog duhovnog.

Građanstvo je duhovna i materijalna dobra pristavilo slobodno i svakome ostavilo na volju da za njima posegne kad mu se prohtije.

Komunizam ih pribavlja zbilja svakome, nameće mu ih i sili ga da ih stiče. On uzima ozbiljno da Mi, jer Nas samo duhovna i materijalna dobra čine ljudima, moramo ta dobra bez protivbe stjecati da bi se bilo čovjek. Građanstvo je učinilo stjecanje slobodnim, komunizam sili na stjecanje i priznanje samo *stjecatelja*, onog koji ide za stjecanjem. Nije dovoljno da je obrt slobodan nego ga se Ti moraš *latiti*.

Tako preostaje kritici samo da dokaže da Nas stjecanje tih dobara još nipošto ne čini ljudima.

S liberalnom zapovijedi, da svatko iz sebe ili sebe ima učiniti čovjeka, bijaše postavljena nužnost da bi svatko za ovaj rad počovječenja morao dobiti vremena, tj. da svakome bude moguće da na *sebi* radi.

Građanstvo je vjerovalo da je to posredovalo, kad je sve Ljudsko predalo konkurenciji, pojedincu pak dalo pravo na sve ljudsko. »Svatko smije težiti za Svim!«

Socijalni liberalizam nalazi da stvar nije dokončana s onim »smjeti«, jer smjeti znači samo da to nije nikome zabranjeno, ne pak da je svakome omogućeno. On tvrdi otud da je građanstvo liberalno samo na ustima i riječima a zapravo najneliberalnije. On hoće sa svoje strane svima Nama dati *sredstva* da bi na Nama mogao raditi.

Principom rada biva svakako nadmašen princip sreće ili konkurencije. No ujednako se radnik u svojoj svijesti, da je ono Bitno na njemu »radnik«, drži daleko od egoizma i podvrgava se vrhovnoj visosti društva radnika kao što je građanin predano uz konkurencijsku državu. Lijepi san o jednoj »socijalnoj dužnosti« se sanja i dalje. Opet se mni da društvo *daje* što Mi trebamo i da smo mu Mi stoga *dužni* da smo mu sve obvezni.³³ Ostaje se pri tome da se hoće služiti jednom »najvišem davatelju sveg dobra«. Da društvo nije baš nikakvo Ja koje bi moglo dati, udijeliti i jamčiti nego jedan instrument ili sredstvo iz kojeg Mi možemo vući koristi, da Mi nemamo nikakve društvene dužnosti nego samo interese za čije slijedeње mora Nama društvo služiti, da Mi društvu ne dugujemo nikakve žrtve nego žrtvujemo li nešto, žrtvujemo Nas: na to oni Socijalni ne misle, jer su – kao liberali – zarobljeni religioznim principom i revno teže za jednim, kao što je to do sada bila država, – svetim društvom!

Društvo, od kojeg Mi sve imamo, jest jedan novi gospodar, jedan novi utvor, jedno novo »najviše bistvo« koje Nas »prima na službu i dužnost!«

Poblža ocjena političkog kao i socijalnog liberalizma može naći svoje mjesto tek dalje dolje. Za sada prelazimo na to da ih postavimo pred sud humanog ili kritičkog liberalizma.

3.3. Humani liberalizam

Budući da se u onom sebe kritizirajućem, »kritičkom« Liberalizmu pri čemu kritičar ostaje liberal i ne prelazi princip liberalizma: čovjeka, liberalizam dovršava, to se on može radije imenovati po čovjeku i zvati »humanim«.

Radnik važi za najmaterijalnijeg i najegoističnijeg čovjeka. On ne čini baš ništa za *čovječanstvo* nego sve za *se*, za svoju dobrobit.

Građanstvo, jer je proglasilo *Čovjeka* samo po njegovu rođenju slobodnim, moralo ga je uostalom pustiti u kandže nečovjeka (egoiste). Otud ima egoizma pod vladom političkog liberalizma jedno golemo polje za slobodno korištenje.

Kao što je građanin državu, tako će radnik koristiti društvo za svoje *egoističke* ciljeve. Ti imaš ipak samo jednu egoističku svrhu, tvoju dobrobit! – predbacuje Humani Socijalnome. Shvati jedan *čisto ljudski interes*, tad Ja hoću biti Tvoj drugar. »Tome pripada pak jedna jača, obuhvatnija *svijest* nego što je *radnikova*.« »Radnik ne čini Ništa, zato on nema ništa: on pak ne čini ništa jer njegov rad vazda ostaje pojedinačan, sračunat za njegovu najvlastitiju potrebu, dnevan.«³⁴ Nasuprot tome, može se slijedeće misliti: rad Gutenbergov ne ostade pojedinačan nego je ro-

³³ Proudhon (De la Création de l'Ordre dans l'Humanité ou Principes d'Organisation politique. Paris i Besancon 1843. p. 414) npr. kliče: »U industriji kao i u znanosti je objavljivanje nekog pronalaska prva i **najsvetija dužnost!**«

³⁴ Edgar Bauer (anonimno): Flora Tristian: Union ouvrière. Edition Populaire Paris 1843. U: Allgemeine Literatur-Zeitung, Monatsschrift. Hrsg. von Bruno Bauer. Heft 5, Charlottenburg, April 1844., S. 18.

dio nebrojnu djecu i živi još danas, on bijaše sračunat na potrebu čovječanstva i bijaše vječit, neprolazan.

Humana svijest prezire kako građansku tako i radničku svijest: jer građanin je samo »rasrđen« na vagabunde (na sve koji nemaju nikakvo »određeno zaposlenje«) i na njihovu »nemoralnost«; radnika »razjaruje« *lijenčina* (»danguba«) i njegova »nećudoredna«, jer isisavajuća i nedruštvena, načela. Na to uzvraća humanist: neustrajnost mnogih je samo tvoj produkt, filistre! Da Ti pak, proleteru, od svih tražiš da *tegle* a *kinjenje* hoćeš učiniti općim, to ti pristaje još od tvog odvajkadašnjeg magarčenja. Ti doduše time da se *svi* podjednako kinje hoćeš sâmo kinjenje olakšati, međutim samo iz razloga da svi dobiju podjednako dokolice. No što da započnu sa svojom dokolicom? Što čini tvoje »društvo« da se ova dokolica provede *ljudski*? Ono mora opet zadobijenu dokolicu prepustiti egoističkoj proizvodnji i upravo *dobitak*, kojeg promiče tvoje društvo, pripada egoisti, kao što ni dobitak građanstva, *čovjek bez gospodara* nije mogao od države biti ispunjen ljudskim sadržajem te stoga bio prepušten samovolji.

Svakako je nužno da čovjek bude bez gospodara, no zato ne treba opet egoist zagospodariti nad čovjekom nego čovjek nad egoistom. Svakako mora čovjek naći dokolicu, no ako se egoist istom okoristi, tad ona izmiče čovjeku; zato biste morali dokolici dati jedan ljudski obznačaj. I vaš rad pak poduzimate Vi radnici iz egoističnog nagona, jer Vi jesti, piti, živjeti hoćete; kako ne biste Vi u dokolici bili manji egoisti? Vi radite samo jer se nakon učinjenog rada dobro slavi (ljenčari) a čemu posvećujete svoje vrijeme dokolice, to ostaje prepušteno *slučaju*.

Ako bi ipak egoisti svaka vrata imala biti zabravljena, tad bi se moralo težiti za potpuno »nezainteresiranim« postupanjem, za *cijelom* nezainteresiranošću. Samo to je ljudski, jer je samo čovjek nezainteresiran; egoist je uvijek zainteresiran.

Pustimo li privremeno nezainteresiranost važiti, tad pitamo: nećeš li se ni za što zanimati, ni za što biti oduševljen, ni za slobodu, čovječanstvo, itd.? »O da, to nije nikakav egoistični interes, nikakva *zainteresiranost* nego jedan ljudski tj. jedan – teorijski, naime jedan interes ne za nekog pojedinca ili pojedince (»Sve«) nego za *ideju*, za *čovjeka!*«

I ne primjećuješ li ti da si oduševljen samo za *tvoju* ideju, za *tvoju* ideju slobodnosti?

I dalje ne primjećuješ li Ti da je tvoja nezainteresiranost opet, kao i religiozna, jedna nebeska zainteresiranost? Korist pojedinaca ostavlja Te svakako hladnim i Ti bi mogao abstraktno uzviknuti: fiat libertas, pereat mundus. Ti se ne brineš ni za drugi dan i uopće nemaš nikakvu ozbiljniju brigu za potrebe pojedinca, niti za tvoj vlastiti život u dobru, niti za život inih; ali za sve to Ti uopće ne mariš jer si jedan – zanesenjak.

Hoće li možda onaj Humani biti toliko liberalan da sve ono ljudski moguće izdaje za ono *ljudsko*? Naprotiv! O kurvi doduše ne dijeli on moralnu predrasudu filistra, ali to »da ta ženska čini iz svog tijela stroj za stjecanje novca«³⁵ čini nju kao »čovjeka« prezrenom. On sudi: Kurva nije čovjek ili ukoliko je neka ženska kurva, utoliko je ona neljudska, obezčovječena. Dalje: židov, kršćanin, privilegirani, teolog itd. nije čovjek; ukoliko si židov itd., Ti nisi čovjek. Opet imperatorski postulat: zbacij sve apartno s Tebe, odkritiziraj ga! Ne budi židov, ni kršćanin itd. nego budi čovjek, ništa do čovjek! Ističi svoju *ljudskost* spram svake ograničujuće odredbe, posredstvom nje učini sebe čovjekom i *oslobodi* se od svih granica, učini sebe »slobodnim čovjekom«, tj. spoznaj ljudskost kao tvoje sve određujuće *bistvo*.

Ja kažem: Ti si doduše više od židova, više od kršćana itd., no ti si također više od čovjeka. To su sve ideje a Ti si tjelovit. Mniš li da ćeš ikada moći postati »čovjek kao takav«? Mniš li da

³⁵ Edgar Bauer (anonimno): Béraud über die Freudenmädchen (Rec. F.F.A. Bérauda: Les filles publiques de Paris et

naši potomci neće ukloniti sve predrasude i granice, za što nisu dostajale naše snage? Ili možda vjeruješ da ćeš u svojoj 40-toj ili 50-toj godini doći dotle da slijedeći dani ne bi imali više ništa na Tebi raztvoriti i da ćeš postati čovjek? Ljudi potomstva će izboriti još pokoju slobodu za koju Mi niti ne nalazimo da nam nedostaje. Za što Ti trebaš onu kasniju slobodnost? Ako ne bi htio sebe poštovati prije nego postaneš čovjek, tad bi Ti morao čekati do »posljednjeg suda«, do onog dana u kojem Čovjek ili čovječanstvo ima dospjeti do savršenstva. Budući pak da ćeš Ti zasigurno prije umrijeti, gdje je tvoja pobjedna nagrada?

Zato Ti radije okreni stvar i kaži: *Ja sam čovjek!* Ja ne trebam čovjeka u sebi tek proizvesti jer mi on već pripada kao sve moje vlasnosti.

No kako se može, pita kritičar, ujednao biti židov i čovjek? Prvo, odgovoram Ja, uopće se ne može biti niti židov niti čovjek ako ono »se« i židov ili čovjek imaju značiti isto; uvijek »se« preseže one odredbe i neka je Samuel koliko god židovski, židov, ništa nego židov ne može on biti već stoga što je *ovaj* židov. Drugo, svakako se ne može kao židov biti čovjek ako čovjek biti znači ne biti ništa posebno. Treće pak – a radi se o tome – mogu Ja kao židov posve biti, što Ja baš biti – mogu. Od Samuela ili Mojsija i inih jedva očekujete da bi se oni trebali uzdići nad židovstvo, iako morate reći da oni još ne bijahu »ljudi«. Oni bijahu baš ono što su oni mogli biti. Je li s današnjim židovima inako? Jer ste otkrili ideju čovječanstva, slijedi li iz toga za svakog židova mogućnost obraćenja prema njoj? Ako on to može, tad on to ne propušta a propusti li on to, tad – on to ne može. Što ga se tiče vaše zahtijevanje, što *poziv* da se bude čovjek kojeg Vi njemu upućujete?

U »ljudskome društvu«, kojeg onaj Humani obećaje, ne treba uopće ništa naći priznanje što Jedan ili Drugi »Posebno« ima, ništa imati vrijednost što nosi karakter »privatnog«. Na taj se način punostojno zaokružuje krug liberalizma koji u čovjeku i čovjekovoj slobodnosti ima svoj dobri, u egoisti i svem privatnom svoj zao princip, u onom svog boga u ovom svog vraga te ako je u »državi« posebna ili privatna osoba izgubila svoju vrijednost (nikakva osobna povlastica), gubi li u »društvu radnika ili lumpa« posebno (privatno) vlasništvo svoje priznanje, tad u »ljudskome društvu« sve posebno ili privatno neće biti uzeto u obzir i kad »čista kritika« dovrši svoj teški rad, tad će se znati što je sve privatno i što će se »u probušenom čuvstvu svoga Ništa« – morati ostaviti.

Jer humanom liberalizmu društvo i država nisu dostatni, on oboje negira i ujednao ih zadržava. Tako jednom glasi da zadaća vremena »nije politička nego socijalna« a onda se opet za budućnost obećaje »slobodna država«. Uistinu je »ljudsko društvo« upravo oboje, najopćija država i najopćije društvo. Samo protiv ograničene države se tvrdi da ona diže previše galame oko duhovnih privatnih interesa (npr. oko religioznog vjerovanja ljudi) a protiv ograničenog društva da ono previše mari za materijalne privatne interese. Oboje imaju privatne interese prepustiti privatnim ljudima i kao ljudsko društvo skrbiti samo za opće ljudske interese.

Dok su političari smjerali odstraniti vlastitu volju, svojevotju ili samovolju, nisu primijetili da se *vlasništvom* svojevotje dobiva sigurno pribježište.

Dok socijalisti i *vlasništvo* oduzimaju, ne primjećuju oni da ono *u vlastitosti* osigurava sebi trajanje. Je li tek novac i dobro neko vlasništvo ili je svako mnijenje neko Moje, neko Vlastito?

Dakle, mora se svako *mnijenje* učiniti uskinutim ili neosobnim. Osobi ne pripada nikakvo mnijenje nego kao što je vlastita volja bila prenesena na državu, vlasništvo na društvo, tako i mnijenje mora biti preneseno na neko *Opće*, »Čovjeka« i time postati općim ljudskim mnijenjem.

Ostane li mnijenje obstojati, onda Ja imam *mojega* boga (bog jest samo kao »moj bog«, jest neko mnijenje ili moja »vjera«); dakle *moju* vjeru, *moju* religiju, *moje* misli, *moje* ideale. Zato

mora nastati jedna opća ljudska vjera, »*fanatizam slobodnosti*«. Naime ovo bi bila jedna vjera koja bi se s »bistvom čovjeka« podudarala i jer je samo »čovjek« uman (Ja i Ti mogli bismo biti vrlo neumni!), jedna umna vjera.

Kao što vlastita volja i vlasništvo postaju *bezmoćni*, tako to mora postati vlastitost ili egoizam uopće.

U tom najvišem razvoju »slobodnog Čovjeka« biva egoizam, vlastitost principijelno pobijan a tako određene svrhe socijalna »dobrobit« socijalista itd. izčežavaju nasuprot uzvišene »ideje čovječanstva«. Svo što nije neko opće Ljudsko jest nešto apartno, zadovoljava samo Nekolicinu ili Jednoga ili ako zadovoljava Sve, tad ono to čini njima kao Pojedincima, ne kao ljudima i stoga se naziva »egoističnim«.

Socijalistima je još *dobrobit* najviši cilj kao što političkim liberalima bijaše slobodno *natjecanje* po volji; dobrobit je sad također slobodna i što ona hoće imati može se pribaviti kao što je netko ako se je htio upustiti u natjecanje (konkurenciju), mogao to izabrati.

Samo, da biste sudjelovali u natjecanju, morate samo *građani* biti; da biste sudjelovali u dobrobiti, samo *radnici*. Oboje još nije jednakoznačno s »Čovjek«. Čovjeku je »istinski dobro« tek ako je i »duhovno slobodan«! Jer Čovjek jest duh, zato sve moći koje su njemu, duhu strane, sve nadljudske, nebesne, neljudske moći moraju biti oborene a ime »Čovjek« mora biti iznad svih imena.

Tako se na ovom kraju Novoga vijeka (vremena Novih) kao glavna stvar opet vraća ono što u početku istog bijaše glavna stvar: »duhovna slobodnost«.

Posebice komunistu kaže humani liberal: Propisuje li Ti društvo Tvoju djelatnost, tad je ona od utjecaja pojedinaca, tj. egoista doduše slobodna, no zato ona još ne mora biti *čisto ljudska djelatnost* a Ti još ne potpuni organ čovječanstva. Kakvu sve djelatnost društvo od Tebe traži, ostaje još *slučajno*: ono bi Te moglo namjestiti kod gradnje nekog hrama i sl. ili ako ni to ne, onda bi pak Ti mogao iz vlastite pobude biti za neku ludost, dakle neljudskost djelatna; čak još više, Ti radiš zbilja samo da bi sebe hranio, uopće da bi živio, radi dragog života a ne u slavu čovječanstva. Dakle je slobodna djelatnost tek tad domašena kad Ti sebe oslobodiš od svih gluposti, od sveg Neljudskog, tj. egoističkog (samo pojedincu, ne Čovjeku u pojedincu pripadajućeg), ako razriješiš sve neistinske misli koje zamračuju Čovjeka ili ideju čovječanstva, ukratko ako Ti nisi samo puko nepriječen u Tvojim djelatnosti nego je i sadržaj Tvoje djelatnosti samo Ljudsko a Ti samo za čovječanstvo živiš i djeluješ. To ipak nije slučaj, dokle god je cilj tvoje težnje samo tvoja i *dobrobit* svih: što Ti za društvo lumpa činiš, time za »ljudsko društvo« još nije ništa učinjeno.

Raditi samo ne čini Tebe čovjekom, jer je to nešto formalno a predmet rađenja slučajna, nego se radi o tome, tko Ti taj Radeći jesi. Raditi uopće možeš Ti iz egoističke (materijelne) pobude, tek da sebi pribaviš hranu i sl: to mora biti jedan rad koji promiče čovječanstvo, rad sračunat na dobro čovječanstva, rad koji služi povijesnom, tj. ljudskom razvitku, ukratko jedan *humani* rad. Tu pripadaju dvije stvari: prvo da je dobar čovječanstvu, drugo da polazi od jednog »čovjeka«. Samo ono prvo može biti slučaj kod svakog rada, budući da i radove prirode, npr. životinja koristi čovječanstvo za promicanje znanosti; ono drugo zahtijeva da onaj Radeći zna ljudsku svrhu svoga rada i budući da on tu svijest može imati samo ako *sebe kao čovjek zna*, odlučujući je uvjet – *sebesvijest*.

Zacijelo se već mnogo postiglo ako prestaneš biti neki »komadni radnik«, no time Ti samo previđaš cjelinu tvoga rada i stičeš jednu svijest o istome, što je još daleko od jedne sebesvijesti,

la police qui les régît. T. 1–2. Paris et Leipzig 1839). U: Allgemeine Literatur-Zeitung. Heft 5, S. 26.

jedne svijesti o tvom istinskom »sebstvu« ili »bistvu« o Čovjeku. Radniku još ostaje žudnja za jednom »višom svijesti« koju on, jer ju radna djelatnost ne može stišati, zadovoljava u časovima odmora. Otud uz njegov rad pristaje odmor i njemu se čini da mora u Jednom dahu rađenje i ljenčarenje izdavati za ljudsko, dakako ljenčini, dangubi pripisati istinsko uzdignuće. On radi samo da bi utekao od rada: on hoće osloboditi rad samo da bi od rada postao slobodan.

Dosta, njegov rad nema nikakvu zadovoljavajuću sadržinu jer ga samo društvo nalaže, jer je samo pensum, jedna zadaća, poziv i obrnuto: ni njegovo društvo ne zadovoljava, jer ono samo za raditi daje.

Rad bi ga kao čovjeka morao zadovoljiti: mjesto toga zadovoljava rad društvo; društvo bi moralo s njim kao s čovjekom postupati a ono s njim postupa kao s lumperskim radnikom ili radećim lumpom.

Rad i društvo mu samo koriste, ne kako ih on kao čovjek nego kao egoist potrebuje.

Tako kritika protiv radnikovanja. Ona ukazuje na »duh«, vodi borbu »duha s masom«³⁶ a komunistički rad proglašava za bezduhovni masovni rad. Od rada zaziruća, kakva ona jest, voli si masa rad olakšati. U literaturi koja se danas na masovan način dobavlja, rađa onaj zazor od rada općepoznatu *površnost* koja od sebe odbija »trud istraživanja«³⁷.

Zato humani liberalizam kaže: Vi hoćete rad; pa dobro, Mi ga hoćemo također, no Mi ga hoćemo u najpunijoj mjeri. Mi ga ne želimo zato da bismo zadobili dokolicu nego da bismo u njemu samome našli svu zadovoljštinu. Mi hoćemo rad jer je on naš seberazvoj.

No tad i rad mora biti u skladu s tim! Čovjeku je na čast samo ljudski, sebesvijesni rad, samo rad koji ima ne »egoističnu« namjenu nego čovjeka za svrhu i jest sebeobjava čovjeka, tako da se mora reći: laboro, ergo sum, Ja radim, tj. Ja sam čovjek. Onaj humani hoće rad *duha* koji *prerađuje* svu materiju, hoće duh koji nijednu stvar na miru ili u njegovom opstojanju ne pušta, koji se ni pri čemu ne smiruje, sve raztvora, svaki dobiveni rezultat iznova kritizira. Taj duh koji nema mira jest istinski radnik, on tamani predrasude, smlavljuje granice i ograničenost i uzdiže čovjeka iznad svega što bi htjelo njim gospodariti, dok komunist samo za sebe i niti slobodno nego iz nužde radi, ukratko predstavlja prisilnog radnika.

Radnik takvog kova nije »egoističan«, jer ne radi za pojedince, niti za se niti za ine pojedince, dakle ne za *privatne* ljude, nego za čovječanstvo i napredak istog: on ne ublažava pojedinačne bolove, ne skrbi za pojedinačne potrebe nego uklanja granice u kojima je čovječanstvo stisnuto, raztura predrasude koje su cijelo vrijeme gospodarile, svladava zapreke koje svima stoje na putu, odstranjuje zablude u koje su ljudi zapleteni, otkriva istinitosti koje su za Sve i za sva vremena njime pronađene, ukratko – on živi i radi za čovječanstvo.

Prvo, otkrivač neke velike istine zna da bi ona mogla biti korisna za ine ljude, a budući da mu zavidno zadržavanje ne pribavlja nikakav užitek, on ju saopćava; no ako je i svijestan da je njegovo saopćenje za ine od najveće vrijednosti, ipak on nipošto nije svoju istinu tražio i našao radi inih nego radi sebe, jer je on sam za tim žudio, jer mu tama i zabluda nisu dale mira dok nije kako je najbolje mogao pribavio svjetlo i razjašnjenje.

On je radio dakle radi sebe i za zadovoljenje svoje potrebe. Da je time bio koristan i inima, čak potomstvu, to njegovu radu ne oduzima *egoističan* karakter.

³⁶ Bruno Bauer (anonimno) (Rec.): H.F.W. Hinrichs: Politische Vorlesungen. Bd. 2. Halle 1843. U: Allgemeine Literatur-Zeitung. Monatsschrift. Hrsg. von Bruno Bauer. Heft 5, April 1844. S. 24 [Kod Bauera glasi to »borba mase s duhom«]

³⁷ Allgemeine Literatur-Zeitung, ibid.

Drugo, ako je ipak i on samo radi sebe radio, zašto bi njegov čin bio ljudski, onaj inih neljudski, tj. egoističan? Počem zato jer je ova knjiga, slika, simfonija itd. rad njegovog cijelog binstva, jer je on pritom učinio najbolje što može, sav se u (za)ložio i sav se iz toga dade prepoznati dok djelo nekog rukodjelca odražava samo rukodjelca, tj. rukotvornu (zanatsku) spretnost, ne »čovjeka«? U njegovu pjesništvu imamo Mi cijeloga Schillera, u toliko i toliko stotina peći imamo Mi naprotiv pred sobom samo pećara, ne »čovjeka«.

Znači li to više nego: u tom jednom djelu vidite Vi *Mene* što je više možno potpunog, u onom drugom samo moju spretnost? Nisam li *Ja* opet onaj koga čin izražava? I nije li egoističnije sebe svijetu u nekom djelu davati, *sebe* izraditi i oblikovati nego iza svoga rada ostati skriven? Ti doduše kažeš da objavljuješ čovjeka. Samo, čovjek kojeg Ti objavljuješ jesi Ti; Ti objavljuješ samo Tebe, međutim s tom razlikom spram rukodjelca što se ovaj ne umije u Jedan rad sabiti nego, da bi bio spoznat kao on sam, mora se potražiti u njegovim preostalim životnim odnosima i da tvoja potreba čijim zadovoljenjem je ono djelo nastalo, bijaše jedna – teorijska.

Ti ćeš pak uzvratiti da Ti objavljuješ jednog posve inog, jednog dostojanstvenog, višeg, većeg čovjeka, čovjeka koji je više čovjek od onog drugoga. Ja hoću pretpostaviti da Ti činiš ono ljudski moguće, da Ti ostvaruješ što nikom inome ne uspijeva. U čemu onda postoji Tvoja veličina? Upravo u tomu da Ti jesi više od inih ljudi (»mase«), da si više nego što *ljudi* obično jesu, više nego »obični ljudi«, upravo u Tvojoj uzvišenosti nad ljudima. Pred inim ljudima ne odlikuješ se Ti time što si čovjek nego jer si Ti jedan »jedini« čovjek. Ti dakako pokazuješ što jedan čovjek može uraditi, no jer Ti, jedan čovjek, to radiš, zato to ne mogu ini, također ljudi, još nipošto uraditi: Ti si to samo kao *jedini* čovjek obavio i u tome si jedini.

Ne sačinjava čovjek tvoju veličinu nego je *Ti* stvaraš, jer Ti si više nego čovjek i silniji nego ini – ljudi.

Vjeruje se da se ne može biti više nego čovjek. Dapače, ne može se biti manje!

Dalje, vjeruje se što god se postigne, da je to dobro za čovjeka. Ukoliko Ja svagda ostanem čovjek ili kao Schiller Švaba, kao Kant Prus, kao Gustav Adolf, kratkovidnik, tako Ja bivam pomoću svojih prednosti dakako jedan odličan čovjek, Švaba, Prus ili kratkovidnik. No s tim ne stoji ništa bolje nego sa štakom Friedricha Velikog koja je zbog Friedricha postala slavna.

Onom »Poštujte boga« odgovara moderno: »Poštujte čovjeka«.

Ja pak poštovanje mislim za sebe zadržati.

Time što kritika čovjeku upućuje zahtjev da bude »ljudski«, izriče ona nužan uvjet društvenosti; jer samo kao čovjek se je među ljudima se je *susretljiv*. Time ona obznanjuje svoju *socijalnu* svrhu, uzpostavu »ljudskog društva«.

Između socijalnih teorija je kritika neosporno najdovršena, jer ona odaljuje i obezvjeđuje sve što *rastavlja* čovjeka od čovjeka: sve povlastice sve do povlastice vjere. S njom kršćanski princip ljubavi, istinski socijalni princip dolazi do najčistije potvrde i vrši se zadnji mogući eksperiment da se ljudima oduzme izključivost i odbijanja: sama borba protiv egoizma u njenoj najjednostavnijoj i zato najžešćoj formi, u formi jedinosti, isključivosti.

»Kako možete istinski društveno živjeti, dokle god i samo Jedna isključivost među Vama postoji?

Ja pitam obrnuto: Kako možete biti istinski jedini dokle god i samo Jedna sveza među Vama postoji? Ako ste međuovisni, tad ne možete jedan od drugoga; ako Vas obuhvaća »veza«, tad ste Vi samo *udvoje* nešto i Vas dvanaest čini tucet, Vas tisuće jedan narod, Vas milioni čovječanstvo.

»Samo ako ste ljudski, možete se Vi kao ljudi jedan spram drugoga obhoditi, kao što samo ako ste patrioti, možete se kao patrioti razumjeti!«

Pa dobro, Ja uzvraćam ovako: samo ako ste Vi jedini, možete se Vi kao to što Vi jeste međusobno obraćati.

Upravo najoštrij kritičar biva najteže kletvom svoga principa pogođen. Dok on neko isključivo jedno za drugim sa sebe skida; crkvenost, patriotizam itd. stresa, razrješuje on jednu vezu za drugom i odvaja se od Crkvenog, Patriotskog itd. dok najposlije, nakon što su sve veze razbijene, – on sam stoji. Upravo on mora isključiti Sve one koji imaju nešto isključivo ili privatno a što na koncu može biti isključivije od same isključive, jedine osobe same!

Ili on počem mni da bi bilo bolje kad bi svi bili »ljudi« i napustili isključivost? Baš zato jer »svi« znači »svaki pojedinac«, ostaje najoštrij proturjek zadržan jer »pojedinac« jest isključivost sama. Ne dopusti li Humani pojedincu više ništa privatno ili isključivo, nikakvu privatnu misao, nikakvu privatnu ludost, odkritizira li mu on sve pred nosom, budući da je njegova mržnja spram Privatnog absolutna i fanatička, ne zna li on ni za kakvu toleranciju spram Privatnog, jer je sve privatno *neljudsko*: ipak on ne može odkritizirati samu privatnu osobu, budući da čvrstina pojedinačne osobe odolijeva njegovoj kritici te se on mora zadovoljiti time «da tu osobu proglašiš »privatnom osobom« i da joj zbilja sve Privatno opet prepusti.

Što će društvo, koje više ne skrbi ni za šta privatno, činiti? Privatno učiniti nemogućim? Ne, nego ga »podrediti društvenim interesima i npr. prepustiti privatnoj volji, proglasiti toliko blagdana, koliko on hoće, ako samo ne dođe s općim interesom u koliziju«³⁸. Sve privatno *dopušta se*, tj. za društvo nije od nikakva interesa.

»Svojim zatvaranjem spram znanosti su crkva i religioznost izrazile da su ono što one uvijek bijahu, što se pak skrivalo iza jednog drugog privida kad su izdavane za bazu i nužno utemeljenje države – jedna čisto privatna stvar. Čak i tada kad su bile vezane uz državu i ovu činile kršćanskom, bijahu one samo dokaz da država još nije razvila svoju opću političku ideju, da ona postavlja samo privatna prava – one bijahu samo najviši izraz za to da je država jedna privatna stvar i da treba da ima posla samo s privatnim stvarima. Kad država bude konačno imala hrabrosti i snage da ispuni svoju opću odredbu i bude slobodna, kad je dakle u stanju i posebnim interesima i privatnim stvarima dati njihov istinski položaj – tad će crkva i religija biti slobodne, kao što još nikad dosad bile nisu. Kao najčišća privatna stvar i zadovoljenje čisto osobne potrebe bit će one propuštene same sebi i svaki pojedinac, svaka općina i svaka crkvena zajednica moći će skrbiti za spas duše kako one hoće i kako to one drže za potrebno. Za spas svoje duše svatko će skrbiti ukoliko mu je to osobna potreba a kao dušobrižnika primiti i nagraditi onoga koji mu se čini da najbolje garantira zadovoljenje njegove potrebe. Znanost će konačno biti posve van igre ostavljena«.³⁹

Ipak, što se ima zbiti? Hoće li društvenom životu doći kraj a svo ophođenje, svo pobratimljenje, sve što biva stvoreno principom ljubavi i socijeteta izčeznuti?

Kao da neće uvijek Jedan tražiti Drugoga jer ga *treba*, kao da se Jedan ne mora podesiti Druhome ako ga *treba*. Razlika je pak ta da se tad zbilja pojedinac s pojedincem sjedinjuje, dok je on ranije jednom svezom s njima bio *vezan*: sina i oca obuhvaća prije punoljetnosti jedna veza, nakon iste mogu se oni samostojno sastati, prije nje *pripadali* su oni kao »članovi porodice« zajedno (bijahu »podčinjeni« porodici), nakon nje sjedinjuju se oni kao egoisti; sinstvo i očinstvo ostaju, ali sin i otac nisu više time vezani.

³⁸ Bruno Bauer: Die Judenfrage. Braunschweig 1843., S. 66, [Bauer govori o »državnom interesu« i o »općem interesu države«.]

³⁹ Bruno Bauer: Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit. Zürich und Winterthur 1842., S. 62/63

Posljednji privilegij je uistinu »čovjek«; s njim su svi privilegirani ili im je dan u leno. Jer, kako Bruno Bauer sam kaže: »Privilegij ostaje, pa makar bio protegnut na sve.«⁴⁰

Tako liberalizam prolazi slijedeće mijene:

Prvo: Pojedinaac *nije* čovjek, zato ne važi njegova pojedinačna osobnost ništa, nikakva osobna volja, nikakva samovolja, nikakva naredba ili ordonancija!

Drugo: Pojedinaac *nema* ništa Ljudsko, zato ne važi nikakvo Moje i Tvoje ili vlasništvo.

Treće: Budući da pojedinac niti je čovjek niti ima Ljudsko, on uopće ima ne biti, on kao egoist sa svim njegovim Egoističnim ima kritikom biti uništen da bi se učinilo mjesta čovjeku, »onom tek sad pronađenom čovjeku.«

Mada pojedinac nije čovjek, ipak čovjek u pojedincu postoji i ima, kao svaki utvor i sve Božansko, na njemu svoju egzistenciju. Otud pripisuje politički liberalizam pojedincu sve što mu kao »čovjeku po rođenju«, kao rođenome čovjeku, pridolazi, kamo se računaju slobodnost savjesti, posjed itd. ukratko »ljudska prava«; socijalizam priušti pojedincu ono što mu kao *djelatnom* čovjeku, »radećem« čovjeku pridolazi; konačno humani liberalizam daje pojedincu ono što on kao »čovjek« ima, tj. Sve što čovječanstvu pripada. Tako Jedini nema baš ništa, čovječanstvo Sve a nužnost u kršćanstvu propovijedanog »preporođaja« biva zahtijevana nedvosmisleno i u najsvršenijoj mjeri. Postani jedna nova kreatura, postani »Čovjek«!

Čak bi se moglo podsjetiti na završetak očenaša. Čovjeku pripada *gospodstvo* (»snaga« ili *dynamis*); zato ne smije nikakav pojedinac gospodarom biti, nego je Čovjek gospodar pojedinaca – ; Čovjekova je *carevina*, tj. svijet, stoga ima ne pojedinac biti vlasnik nego Čovjek, ono Svi zapovijeda svijetom kao vlasništvom – ; Čovjeka od Svega ide slava, *veličanje* ili »veličanstvenost« (*doxa*), jer Čovjek ili čovječanstvo jest svrha pojedinaca za koju on radi, misli, živi i za čije veličanje mora on »Čovjekom« postati.

Ljudi su do sada uvijek težili pronaći neku zajednicu u kojoj bi njihove ostale nejednakosti postale »nebitne«, oni su težili k izjednačenju i time k *jednakosti* i htjeli su Svi doći pod Jedan krov, što ne znači ništa neznatnije nego da su tražili Jednog gospodara, Jednu vezu, Jednu vjeru (»Mi svi u Jednoga boga vjerujemo«). Nečeg zajedničkijeg ili nečeg jednačijeg ne može za ljude biti od Čovjeka samog i u toj je zajednici ljubavni poriv našao svoje zadovoljenje: on nije počينو doklegod nije sproveo to zadnje sjednačenje, poravnao sve nejednakosti, čovjeka čovjeku na grudi položio. No upravo u ovoj zajednici bivaju propad i razpadanje najkričaviji. Za jedne ograničenije zajednice stajale još Francuz protiv Nijemca, kršćanin protiv muhamedanca, itd. Sada naprotiv stoji *Čovjek* protiv *ljudi* ili, budući da ljudi nisu Čovjek, stoji Čovjek protiv Nečovjeka.

Iza stava »bog je postao čovjek« slijedi sad jedan ini: »Čovjek je postao Ja«. To je *ono ljudsko* Ja. Mi to pak obrćemo i kažemo: Ja Mene nisam mogao pronaći, dokle god sam Ja Mene kao čovjek tražio. Sad se pak pokazuje da čovjek za tim teži da postane Ja i da u Meni zadobije tjelovitost, Ja primjećujem da se sve o Meni radi i da je Čovjek bez Mene izgubljen. Ja se pak ne bih htio predati tom ormaru tog presvetog Mene i neću odsad pitati da li sam Ja u Mojoj djelatnosti čovjek ili nečovjek: nek Mi se taj *duh* skine s vrata.

Humanu liberalizam prelazi radikalno na djelo. Ako Ti samo u Jednoj točki hoćeš biti ili imati nešto Posebno, ako Ti i samo Jednu povlasticu pred inim za Tebe sačuvaš, ako zahtijevaš samo Jedno pravo koje nije »opće ljudsko pravo« onda si Ti jedan *egoist*.

Pravo je tako! Ja ne želim ništa Posebno pred inima biti ili imati, Ja ne želim zahtijevati nikakvu povlasticu spram njih ali – Ja Mene ni ne mjerim inima, ne želim uopće nikakvo *pravo* imati. Ja

⁴⁰ Bruno Bauer: Die Judenfrage. S. 60 [citat se kod Bauera odnosi na židove za koje »bi se samo jedan privilegij

hoću Sve biti i Sve imati što Ja biti i imati mogu. Ako ini jesu i imaju *Slično*, što Me se to tiče? Ono Jednako, oni istô ne mogu niti biti niti imati. Ja njima nisam na *uštrb*, kao što stijeni Ja na *uštrb* nisam time što imam »prednost« gibanja. Kad bi one to imati *mogle*, imale bi.

Inim ljudima ne biti na *uštrb*, u tom se sastoji zahtjev da se ne posjeduje nikakva povlastica. Odreći se svih »prednosti«, najstroža teorija *odreknuća*. Sebe se ne smije držati za »nešto Posebno«, kao npr. židov ili kršćanin. Ja sebe ne držim za nešto Posebno nego za *Jedinoga*. Ja imam doista *sličnosti* s inima; ovo važi međutim samo za usporedbu ili refleksiju, zapravo Ja sam neusporediv, jedini. Moje meso nije njihovo meso, moj duh nije njihov duh. Smjestite li ih Vi pod općenitosti »meso, duh«, onda su to vaše *misli* koje s *mojim* mesom, *mojim* duhom nemaju nikakva posla i zanajmanje mogu onom Mojem neki »poziv« uputiti.

Ja neću na Tebi ništa priznati ili respektirati, niti vlasnika, niti lumpa, niti samo čovjeka nego ću te *potrošiti*. Na soli Ja nalazim da mi ona čini jela ukusnijima, zato ju Ja rastapam, na ribi Ja spoznajem jednu živežnu namirnicu, zato ju Ja jedem; na Tebi Ja otkrivam nadarenost da Mi razvedravaš život, stoga Te Ja biram za družbenika. Ili na soli studiram Ja kristalizaciju, na ribi animalnost, na Tebi ljude itd. Meni si Ti samo ono što si Ti za Mene, naime moj predmet i jer *moj* predmet, zato moje vlasništvo.

U humanom liberalizmu dovršava se lumperstvo. Mi moramo prvo do onog Najlumpskijeg, Najbijednijeg sići, ako do *jednosti* dospjeti hoćemo, jer Mi moramo sve Tuđe skinuti. No traljavec se pričinja da nije ništa do goli – čovjek.

Više nego lumperstvo jest međutim ako Ja i čovjeka odbacim, jer Ja ćutim da Mi je i on tuđ i da si Ja na tome ne smijem ništa uobražavati. To nije više puko lumperstvo: jer je i zadnji lump otpao, tako stoji tu zbiljska golost, razgolićenje od sveg tuđeg. Lump je lumperstvo samo skinuo i tim prestao biti što je on bio, jedan lump.

Ja više nisam lump, nego sam to bio.

Do sada nije mogao razdor stoga izbiti jer navlastito postoji samo jedan spor novih liberala sa zastarjelim liberalima, spor onih koji »slobodnost« u maloj mjeri razumiju i onih koji »punu mjeru« slobodnosti hoće, dakle onih *umjerenih* i onih *neumjerenih*. Sve se vrti oko pitanja: *koliko slobodan mora čovjek biti?* Da bi čovjek morao biti slobodan, u to vjeruju svi; zato i jesu svi liberalni. Ali nečovjek, koji se ipak u svakom pojedincu krije, kako njega prigušiti? Kako to udesiti da se s čovjekom ujednako nečovjek na slobodu ne pusti?

Svekoliki liberalizam ima jednog smrtnog neprijatelja, jedan nenadmašivi suprotstav kao bog vraga: uz čovjeka jest vazda nečovjek, pojedinac, egoist. Država, društvo, čovječanstvo ne savlađuju ovog vraga.

Humani liberalizam slijedi zadaću da pokaže inim liberalima, da oni uvijek još »slobodnost« neće.

Kako imahu ini liberali samo upojedinačeni egoizam pred očima i bijahu za najveći dio slijepi, tako ima radikalni liberalizam egoizam »u masi« protiv sebe, baca sve koji stvar slobodnosti kao on ne učine vlastitom u masu, tako da sad čovjek i nečovjek strogo lučeni kao neprijatelji jedan spram drugog stoje, naime »masa« i »kritika«⁴¹; i to »slobodna, ljudska kritika«, kako ona biva nazivana (Židovsko pitanje str. 114⁴²) spram sirove npr. religiozne kritike.

zamijenio drugim«, kada bi uvjet njihove emancipacije bio »da postanu kršćani«.]

⁴¹ B. Bauer (anonimno) (rec.) H.F.W. Hinrichs: Politische Vorlesungen. Bd. 2. Halle 1843. U: Allgemeine Literatur-Zeitung. Monatschrift. Hrsg. von Bruno Bauer. Heft 5. Charlottenburg April 1844. S. 23–25

Uz to Konrad Melchior Hircel: Korrespondent aus Zürich. U: Allgemeine Literatur-Zeitung Heft 5, S. 11–15.

⁴² [Bruno Bauer: Die Judenfrage. Braunschweig 1843.]

Kritika izražava nadu da će cijelu masu pobijediti i njoj »jednu opću svjedodžbu siromaštva izdati«. ⁴³ Dakle ona hoće najzad pravo zadržati i svima prijepor onih »plašljivih i malodušnih« kao egoistično *pravdašenje* prikazati, kao sitničavost, ubogost. Sva svađa gubi na značaju i od sitničavih razmirica se odustaje jer «u kritici jedan zajednički neprijatelj odlazi u rat. »Vi ste svi skupa egoisti, jedan nije bolji nego drugi!« Sad su egoisti zajedno protiv kritike.

Zbilja egoisti? Ne, oni se bore baš zato protiv kritike jer ih ona okrivljuje za egoizam; oni ne priznaju egoizam. Time stoje kritika i masa na istoj bazi: obadvije se bore protiv egoizma, odbijaju ga od sebe i naguravaju ga jedna drugoj.

Kritika i masa slijede isti cilj, slobodnost od egoizma i svađaju se samo oko toga tko se od njih cilju najviše približava ili ga čak doseže.

Židovi, kršćani, absolutisti, mračnjaci i ljudi svjetla, komunisti, ukratko svi se čuvaju predbacaja egoizma i budući da im kritika neuvijeno i u najširem smislu to predbacuje, svi se *opravđavaju* pred optužbom za egoizam i bore se protiv – egoizma, istog neprijatelja s kojim kritika rat vodi.

Neprijatelj egoizma su obadvije, kritika i masa, i obadvije se nastoje od egoizma osloboditi, kako time da *sebe očiste* ili čisto operu, tako i time da ga suprotnoj stranci pripišu.

Kritičar je istinski »glasnogovornik mase« koji joj daje »jednoviti pojam i način izražavanja« egoizma, dok govornici kojima Lit. Ztg. V, 24 osporava trijumf bijahu samo tupavci. ⁴⁴ On je njen knez i vojskovođa u oslobodilačkom ratu protiv egoizma; protiv čega se on bori, protiv toga se bori i ona. No on je ujednako njen neprijatelj, samo ne neprijatelj pred njom nego sprijatelj neprijatelj koji korbač iza plahoga nosi da bi iznudio njezinu hrabrost.

Time se reducira suprotstav kritike i mase na slijedeći odgovor: »Vi ste egoisti!« – »Ne, Mi to nismo!« – »Ja ću Vam to dokazati!« – »Ti moraš iskusiti naše pravdanje!« – Uzmimo Mi pak oboje, za što se oni izdaju, za neegoiste i za što jedan drugog uzimaju, za egoiste. Oni su egoisti i to nisu.

Kritika kaže navlastito: Ti moraš Tvoje Ja tako potpuno od svih ograničenosti osloboditi da bi ono postalo jedno ljudsko Ja. Ja kažem: Oslobodi se koliko možeš, onda si Ti učinio ono Tvoje, jer nije svakome dano da probije sve granice ili rječitije: Nije svakome to neka granica što za inoga jest. Slijedstveno, ne muči se s granicama inih, dovoljno je ako Ti one tvoje razvališ. Kome je ikada uspjelo razvaliti i samo jednu granicu *za sve ljude*? Ne lutaju li uokolo danas kao u svako vrijeme Nebrojni sa »svim granicama čovječanstva« Tko jednu od *svojih* granica prevali, taj može inima put i sredstvo pokazati, prevaljivanje *njihovih* granica ostaje njihova stvar. Niti itko čini nešto ino. Tražiti od ljudi »da postanu posve ljudi, znači, pozvati ih da svrgnu sve ljudske granice. To je nemoguće, jer čovjek nema nikakve granice. Doduše, Ja ih imam, no Mene se samo one (*moje*) nešto tiču, i samo njih mogu Ja svladati. Jedno ljudsko Ja Ja ne mogu postati, jer Ja baš Ja a ne puko čovjek jesam.

No ipak pogledajmo da Nas kritika nije nečem poučila što Mi možemo primiti k srcu! Slobodan Ja nisam ako nisam bez interesa, Ja nisam čovjek ako nisam nezainteresiran? Sad, makar Ja i malo marim jesam li slobodan ili čovjek, ipak Ja neću nikakvu prigodu da *Mene* probijem ili istaknem neiskorištenu pustiti. Kritika Mi nudi ovu prigodu naukom da Ja, ako se u Meni nešto učvrsti i postane nerazrješivo, postajem zarobljenik i sluga istog, tj. opsjednuti. Neki interes, bez obzira za što jest na Meni, ako mu Ja ne mogu uteći, zaplijenio je roba i više nije moje vlasništvo nego

⁴³ Konrad Melchior Hirzel: Korrespondenz aus Zürich. M: Allgemeine Literatur-Zeitung, Heft 5, S. 15.

⁴⁴ Bruno Bauer (anonimno) (Rec.) H.F.W. Hinrichs: Politische Vorlesungen. U: Allgemeine Literatur-Zeitung, Heft 5, s. 24.

sam Ja njegovo. Prihvatimo stoga naputak kritike, ne pustimo ni jedan dio našeg vlasništva da postane stabilan i osjećajmo se dobro samo u – *razrješavanju*.

Kaže li dakle kritika: Ti si čovjek samo ako neumorno kritiziraš i razrješavaš!, tad kažemo Mi: Čovjek sam Ja ionako i Ja sam Ja isto tako; zato ću se Ja brinuti samo da Meni moje vlasništvo osiguram a da bih to osigurao, uzimam ga Ja uvijek Meni nazad, uništavam u njemu svaku pobudu za samostojnošću i progutam ga prije nego što se ono može fiksirati i postati jedna »fiksna ideja« ili jedna »napast«.

To Ja pak ne činim radi mog »ljudskog poziva« nego Ja Mene za to pozivam. Ja se ne upinjem da sve razriješim što je jednom čovjeku moguće razriješiti i doklegod Ja npr. još nemam deset godina, Ja ne kritiziram besmisao zapovijedi, pa ipak sam čovjek i postupam upravo u tome ljudski da ih Ja još puštam nekritiziranima. Ukratko, Ja nemam nikakav poziv i ne slijedim nikakav, niti taj da budem čovjek.

Odbijam li Ja sad ono što je liberalizam izborio svojim različitim naporima? Daleko od toga da se nešto izboreno izgubi! Ja samo obrćem, nakon što je liberalizmom »Čovjek« postao slobodan, pogled opet nazad na Mene i Meni otvoreno priznajem: Što se pričinja da je Čovjek zadobio, to sam samo *Ja* zadobio.

Čovjek je slobodan, ako je »čovjek čovjeku najviše bistvo«. Dakle u dovršenju liberalizma pripada to da svako ino najviše bistvo bude uništeno, teologija antropologijom oborena, bog i njegove milosti ismijane, »ateizam« postane opći.

Egoizam vlasništva je svoje Zadnje izgubio ako je i »Moj bog« postao besmislen; jer bog jest samo ako mu spas pojedinca na srcu leži, kao što ovaj u njemu traži svoj spas.

Politički liberalizam je uskinuo nejednakost gospodara i slugu, on je učinio *bezgospodarnim*, anarhističnim. Gospodar sad bijaše od pojedinca, »egoiste« odaljen da bi postao jedna sablast: zakon ili država. Socijalni liberalizam uskida nejednakost posjeda, siromašnih i bogatih i čini *bezposjednim* ili bezvlasništvenim. Vlasništvo biva pojedincu oteto i izručeno sablasnom društvu. Humani liberalizam čini *bezbožnim*, ateističnim. Stoga mora bog pojedinca, »moj bog« biti uklonjen. Sada jest doduše bezgospodarnost ujednako bezslužnost, bezposjednost ujednako bezbrižnost a bezbožnost ujednako bezpredrasudnost, jer s gospodarom otpada sluga a s posjedom briga za njega, s čvrsto ukorijenjenim bogom predrasuda; no budući da gospodar kao država opet uskrsava, pojavljuje se opet sluga kao podanik, budući da posjed postaje vlasništvo društva, rađa se briga iznova kao rad i budući da bog kao čovjek biva predrasudom, uskrsava jedna nova vjera, vjera u čovječanstvo ili slobodnost. Za boga pojedinčevog uzdignut je sada bog Sviju, naime »Čovjek«: »Ta ono Naše od Svega Najviše jest biti Čovjek«. No budući da Nitko ne može potpuno postati to što kazuje ideja »čovjeka«, čovjek ostaje pojedincu jedno uzvišeno Onostrano, jedno nedosežno najviše bistvo, jedan bog. Ujednako pak to jest »istinski bog«, jer je on Nama potpuno adekvatan, naime Naše vlastito »*sebstvo*«: Mi sami, ali od Nas rastavljeni i iznad Nas uzvišeni.

Napomena

Prethodan sud »slobodne ljudske kritike« bijaše, kao i ono što se još drugdje odnosi na spise ovog smjera, napisan fragmentarno neposredno nakon pojave dotičnih knjiga i Ja nisam činio mnogo više do složio fragmente. No kritika gura neumorno naprijed i time čini nužnim da se Ja sada, nakon što je moja knjiga napisana do kraja, još jednom na nju vratim i da moram umetnuti ovu zaključnu napomenu.

Predamnom je najnoviji, osmi svezak Allgemeine Literatur-Zeitung Bruna Bauera.¹

Najprije stoje tu opet »opći interesi društva«. Samo, kritika se osvijestila i ovom »društvu dala jednu odredbu čime ona biva razlučena od jedne forme koja je prije još mogla s tim biti pobrkana: od »države« se, koja se na prijašnjim mjestima još slavi kao »slobodna država«, potpuno odustaje, jer ona ni na koji način ne može ispuniti zadaću »ljudskog društva«. Kritika se samo 1842. vidjela »prisiljenom da za jedan tren identificira ljudsko i političko bistvo«; sad pak je ona našla da država, čak »kao »slobodna država« nije ljudsko društvo ili kako bi to ona još mogla reći da narod nije »Čovjek«. Mi smo vidjeli kako je ona izašla na kraj s teologijom i jasno dokazala da se pred čovjekom srozava bog; Mi je sad vidimo kako na isti način izlazi s politikom na čistac i pokazuje da pred čovjekom padaju narodi i nacionalnosti: Mi vidimo dakle kako se ona razračunava s crkvom i državom, dok ih obje proglašava neljudskim i Mi ćemo to vidjeti – jer Nam to već odaje – kako ona također dokaz može izvesti da se pred čovjekom i »masa«, koju ona čak sama naziva jednim »duhovnim bistvom«, pojavljuje bezvrijednom. Kako bi se uopće pred najvišim duhom mogla držati manja »duhovna bistva«! »Čovjek« obara lažne kumire.

Dakle što kritičar zasad namjerava, to je motridba »mase« koju će on postaviti pred čovjeka da bi ju odatle suzbijao. »Što je sada predmet kritike?« – »Masa, jedno duhovno biće!« Nju će kritičar »upoznati« i naći da ona stoji s čovjekom u proturjeku, ona će pokazati da je ona neljudska a ovaj dokaz će joj baš tako dobro uspjeti kao oni raniji, da ono Božansko i Nacionalno ili ono Crkveno i Državno jest ono Neljudsko.

Masa biva definirana kao »najznačajniji proizvod Revolucije, kao obmanuto mnoštvo koje je iluzije političkog prosvjetiteljstva, uopće cijelog prosvjetiteljstva 18. stoljeća predalo jednom bezgraničnom neraspoloženju.« Revolucija je svojim rezultatom zadovoljila Jedne a Druge ostavila nezadovoljene; onaj zadovoljeni dio je građanstvo (buržoazija, filistri itd.), onaj nezadovoljeni jest – masa. Ne pripada li tako postavljeni kritičar i sam masi?

No oni nezadovoljeni se nalaze u još većoj nejasnosti i njihovo nezadovoljstvo se očituje tek u jednom »bezgraničnom neraspoloženju«. Ovima hoće sad jednako nezadovoljeni kritičar postati majstor: on ne može više htjeti i postići do ono »duhovno bistvo«, masu, iz njenog neraspoloženja iznijeti i one samo neraspoložene »dignuti«, tj. dati im pravi položaj spram rezultata Revolucije koji se imaju prevladati – on može postati glava mase, njen odlučni zagovornik. Zato on i hoće

¹ [Bruno Bauer (anonimno): Was ist jetzt der Gegenstand der Kritik? U: Allgemeine Literatur-Zeitung, Heft 8, Charlottenburg, Juli 1844. S. 18–26. Svi sljedeći citati do kraja poglavlja, ako nije posebno napomenuto, su iz ovog članka.]

»duboki jaz, koji ga luči od mnoštva, uskinuti.« Od onih koji »hoće dići donje narodne klase«, razlikuje se on time što on ne puko ove nego i samog sebe hoće izbaviti iz »neraspoloženja«.

Dakako pak ni njegova svijest ga ne vara kada on masu drži za »prirodnog protivnika teorije« i predviđa da »što će se više ova teorija razvijati, utoliko će ona više učiniti masu kompaktnijom«. Jer, kritičar ne može sa svojom *pretpostavkom*, Čovjekom masu niti prosvjetiti niti zadovoljiti. Ako je ona spram građanstva samo »donja narodna klasa«, jedna politička beznačajna masa, onda mora ona biti još više spram »Čovjeka« jedna puka »masa«, jedna ljudski beznačajna, čak jedna neljudska masa ili jedno mnoštvo neljudi.

Kritičar razčišćava sa svim Neljudskim i polazeći od pretpostavke da je ono Ljudsko ono Istinsko, radi on sam protiv sebe kad to isto posvuda gdje se to do sada pronašlo osporava. On dokazuje samo da se ono Ljudsko ne nalazi nigdje osim u njegovoj glavi, ono Neljudsko pak se može posvuda naći. Ono Neljudsko jest ono Zbiljsko, ono posvuda Postojeće i kritičar dokazom da to »nije ljudsko« samo razgovjetno izriče tautologijski stav da ono upravo jest ono Neljudsko.

Kako bi se pak ono Neljudsko, time što je odlučnom hrabrošću sâmo sebi okrenulo leđa, također odvrtilo od uznemirujućeg kritičara i ostavilo ga nedirnuto i nepogođeno njegovim prigovorom? »Ti Me nazivaš Neljudskim, moglo bi mu ono reći, i Ja to zbilja jesam – za Tebe; no Ja sam to samo jer Ti Mene spram Ljudskoga u suprotstav dovodiš i Ja sam mogao Mene samog samo dotle prezirati dokle sam dopuštao da Me se satjera u taj suprotstav. Ja bijah za preziranje jer sam moje »bolje sebstvo« izvan Mene tražio; Ja bijah ono Neljudsko jer snivah o »Ljudskome«, Ja jednak bijah smjernima koji gladuju za svojim »istinskim Ja« i uvijek ostaju »jadni grešnici«; Ja sam mislio Mene samo u poredbi s nekim inim; Ja ne bijah dostatno Sve u Svemu, ne bijah – *jedini*. No sad se Ja prestajem pojavljivati Meni samom kao ono Neljudsko, prestajem Mene mjeriti i dati se mjeriti na Čovjeku, prestajem nešto iznad Mene priznavati i time – bogu naredio, humani kritičaru! Ja sam ono Neljudsko sam bio, Ja to sad više nisam nego sam Jedini, da, Tebi na gnušanje, ono Egoistično, ali ne ono Egoistično kako se ono dâ mjeriti na Ljudskom, Humanom i Nevlastokorisnom, nego ono Egoistično kao ono – Jedino.«

Još na jedinu inu rečenicu istoga sveska moramo obratiti pažnju. »Kritika ne postavlja nikakve dogme i neće ništa do *stvari* upoznati.«²

Kritičar strahuje da postane »dogmatičan« ili da postavi dogme. Naravno, on bi time postao suprotak kritičara, dogmatičar, on bi bio, kako je on kao kritičar dobar, sada zao ili bi postao iz jednog Nevlastokorisnog jedan egoist, itd. »Samo nikakva dogma!«, to je njegova – dogma. Jer, kritičar ostaje s dogmatičarem na jednom te istom tlu, tlu *misli*. Jednako potonjemu, polazi on vazda od jedne misli, no odstupa u tome što on ne odustaje da održi principijelnu misao u *procesu mišljenja*, ne pušta je dakle da bude stabilna. On samo misaonom procesu pribavlja važnost nasuprot misaone vjerovnosti, napretku u mišljenju nasuprot zastoja u istome. Pred kritikom nije ni jedna misao sigurna, budući da je kritika – mišljenje ili misleći duh sam.

Stoga Ja ponavljam da religiozni svijet – a taj je baš svijet misli – u kritici doseže svoje dovršenje, budući da mišljenje preseže iznad svih misli od kojih se nijedan ne smije »egoistički« učvrstiti. Što bi ostalo od »čistosti kritike«, »čistosti mišljenja« kad bi se i samo Jedna misao izbavila iz misaonog procesa? Odatle se objašnjava to da se kritičar čak tu i tamo već tiho podrugiva misli čovjeka, čovječanstva i humaniteta, jer on sluti da se ovdje neka misao približava dogmatičnoj učvršćenosti. No ipak tu misao ne može on razriješiti prije nego što pronade jednu

² [Edgar Bauer (anonimno): 1842. U: Allgemeine Literatur-Zeitung, Heft 8, s. 8]

»višu«, u kojoj se ona rastapa; jer on se kreće upravo samo – u mislima. Ta viša misao mogla bi biti izrečena kao misao misaonog gibanja ili misaonog procesa, tj. kao misao mišljenja ili kritike.

Misaona slobodnost se time zaista usavršila, duhovna slobodnost slavi svoj trijumf: jer su one pojedinačne, »egoistične« misli izgubile svoju dogmatičnu nasilnost. Ništa nije preostalo osim – dogme slobodnog mišljenja ili kritike.

Spram svega što pripada svijetu mišljenja je kritika u pravu, tj. vlast: ona ostaje pobjednica. Kritika i samo kritika »stoji na visini vremena«. Sa stajališta misli nema nikakve moći koja bi spram njene mogla biti nadmašnija i pravi je užitek gledati kako ovaj zmaj lako i igrajući se guta sve ine misaone crve. Naravno, svaki crv se previja, no ona ga melje u svim »prevojima«.

Ja nisam protivnik kritike, tj. Ja nisam nikakav dogmatik i ne ćutim se zahvaćenim kritičarevim zubom kojim on rastrgava dogmatičara. Da sam Ja neki »dogmatičar«, postavio bih najprvo nekakvu dogmu tj. nekakvu misao, nekakvu ideju, nekakav princip i dovršio bih je kao jedan »sistematičar«, time što bih je ispreo u jedan sistem, tj. u jedno misaono zdanje. Da sam Ja, obrnuto, neki kritičar, naime neki protivnik dogmatičara, vodio bih borbu slobodnog mišljenja protiv robujućih misli, branio bih mišljenje spram onog Mišljenog. No Ja nisam niti šampion kakve misli niti mišljenja; jer »Ja«, od kojeg Ja polazim nisam niti neka misao niti opstojim u mišljenju. Na Meni, Neizrecivome drobi se carevina misli, mišljenja i duha.

Kritika je borba Opsjednutog protiv opsjednutosti kao takve, protiv sve opsjednutosti, jedna borba koja je utemeljena u svijesti da posvuda postoji opsjednutost ili kako to kritičar naziva, religiozan ili teološki odnos. On zna da se ljudi ne tek spram boga nego isto tako spram inih ideja kao pravo, država, zakon itd. religiozno ili vjernički odnose, tj. on prepoznaje opsjednutost svuda. Tako on hoće mišljenjem razriješiti misli, Ja pak kažem da Me samo bezmisaonost zbilja spašava od misli. Ne mišljenje nego moja bezmisaonost ili Ja, onaj Nemislivi, Nepojmivi oslobađa Me iz opsjednutosti.

Jedan mah čini Mi uslugu najbrižljivijeg mišljenja, jedno protezanje udova otresa muku misli, jedan skok svrgava moru religioznog svijeta s grudiju, jedno klikćuće »ijujiju« zbacuje dugogodišnje breme. No golem obznačaj bezmisaonog klicanja nije se mogao spoznati u dugoj noći mišljenja i vjerovanja.

»Kakve li nezgrapnosti i frivolnosti htjeti jednim *raskidom* rješavati najteže probleme, izvršavati najopsežnije zadaće.«

No imaš li Ti zadaće, ako ih Ti Tebi ne postaviš? Doklegod ih Ti postavljaš, one Te neće pustiti i Ja nemam ništa protiv da Ti misliš i misleći stvoriš tisuću misli. No Ti, koji si postavio zadaće, ne trebaš li ih opet moći oburvati? Moraš li Ti za te zadaće biti vezan i moraju li one postati absolutne zadaće?

Da samo Jedno navedem: vladu se unizilo time što se ona protiv misli laća sredstva nasilja, protiv novinstva nastupa posredstvom policijskog nasilja cenzure i iz jedne literarne borbe čini osobnu. Kao da se radi samo o mislima i kao da bi se spram misli moralo ponašati nekoristoljubivo, sebenijećući i požrtvovno! Ne napadaju li one misli same one koji vladaju i ne izazivaju li one tako egoizam? I ne postavljaju li mislioci na Napadnute *religiozne* zahtjeve da štuju moć mišljenja, ideja? Oni moraju dobrovoljno i predano klonuti jer se božanska moć mišljenja, Minerva bori na strani njihovog neprijatelja. Ta to bi bio jedan akt opsjednutosti, jedna religiozna žrtva. Doduše, oni koji vladaju sami su religiozno ogrezli i slijede vodeću moć neke ideje ili nekog vjerovanja; no oni su ujednako nepriznajući egoisti a upravo protiv neprijatelja navaljuje suzdržavani egoizam: opsjednuti u svojoj vjeri, oni su istovremeno neopsjednuti vjerom protivnika, tj. oni su protiv

tih egoista. Hoće li im se učiniti predbacaj, to bi mogao biti samo onaj obrnuti, naime onaj da su opsjednuti svojim idejama.

Protiv misli ne smije nastupiti nikakvo egoistično nasilje, nikakvo policijsko nasilje i sl. Tako vjeruju misleni vjernici. No mišljenje i njegove misli *Meni* nisu sveti i Ja branim i spram njih *moju kožu*. To može biti jedno neumno branjenje; no jesam li Ja obvezan umru, onda mu Ja moram kao Abraham žrtvovati ono najdraže!

U carevini mišljenja, koja je, poput one vjerovanja, nebeska carevina, svakako je u nepravu svatko tko potrebuje *besmisaono* nasilje, kao što je u nepravu svatko tko u carevini ljubavi postupa bez ljubavi ili iako je kršćanin, dakle živi u carevini ljubavi, ipak postupa nekršćanski: on je u tim carevinama, kojima mni da pripada a ipak se uklanja njihovim zakonima, jedan »grešnik« ili »egoist«. On se pak gospodstvu ovih carevina može ukloniti samo ako spram njih postane *zločinac*.

Rezultat je i ovdje taj da borba mislilaca protiv vlade doduše jest utoliko u pravu, naime na vlasti, doklegod se ona protiv misli iste vodi (vlada zanijemi i literarno ne zna ništa Uzvišeno primijetiti), naprotiv nalazi se u nepravu, naime u nemoći, ukoliko ne zna ništa do misli voditi u rat protiv jedne osobne moći (egoistična moć začepљуje usta misliocima). Teorijska borba ne može dovršiti pobjedu a sveta moć misli podliježe vlasti egoizma. Samo egoistična borba, borba egoista na objema stranama dovodi Sve na čistac.

Ovo zadnje sad, sâmo mišljenje učiniti jednom stvari egoistične proizvodnje, jednom stvari Jedinoga, takoreći jednom pukom zabavom ili pasijom i oduzeti mu značenje »zadnje odlučujuće moći«, ovo snižavanje ili obesvećenje mišljenja, ovo izjednačenje onog bezmisaonog i onog misaonog Ja, ovu nezgrapnu, ali zbiljsku »jednakost« – kritika ne može izraditi, jer je ona sama svećenica mišljenja i preko mišljenja ne vidi ništa ino do – potop.

Kritika doduše tvrdi npr. da bi slobodna kritika mogla pobijediti državu, no ona se ujednako čuva predbacaja državne vlade, da je »samovolja i bezobrazluk«, dakle ona mni da »samovolja i bezobrazluk« ne smiju pobijediti, samo ona to smije. To je pače obrnuto: državu može samo bezobrazna samovolja zbilja pobijediti.

Sad može, da se time zaključi, sinuti da kritičar u svom novom obratu samog sebe nije preobrazio nego je samo »jedan previd ispravio«, »s jednim predmetom došao na čistac« i previše kazuje ako govori o tome da »kritika samu sebe kritizira«; ona je ili pače on kritizira samo njen »previd« i očistio ju od njenih »inkonkvencija«. Da je on htio kritizirati kritiku, morao je pogledati ima li čega na njenoj pretpostavci.

Ja s moje strane polazim od jedne pretpostavke, kad Ja *Mene* pretpostavljam; no moja pretpostavka se ne bori za svoje svršenje kao onaj »čovjek koji nastoji oko svojeg svršenja« nego Mi služi samo zato da je uživam i proharčim. Ja harčim upravo samo na mojoj pretpostavci i jesam samo kad je proharčim. Zato pak ona pretpostavka uopće to nije; jer budući da sam Ja Jedin, Ja ne znam ništa o dvojstvu jednog pretpostavljajućeg i pretpostavljenog Ja (»jednog nesavršenog« i »savršenog« Ja ili Čovjeka) nego da Ja Mene harčim znači samo to da Ja jesam. Ja Mene ne pretpostavljam jer Ja Mene svakog trena uopće tek postavljam ili stvaram i samo time Ja jesam što nisam pretpostavljen nego postavljen i to opet samo u onom momentu postavljen u kojem Ja Mene postavljam, tj. Ja sam stvoritelj i stvorenje u Jednom.

Imaju li dosadašnje pretpostavke iskopniti u jednoj potpunijoj rastvorbi, tad one ne smiju ponovno biti raztvorene u jednu višu pretpostavku, tj. jednu misao ili sâmo mišljenje, kritiku. Ona rastvorba ima Meni dobro doći, inače bi ona samo spadala u red nebrojnih rastvorbi koje su na

uhar inih npr. upravo Čovjeka, Boga, Države, Čistog Morala, itd. proglasile stare istine za neistine i uklonile dugo podhranjivane pretpostavke.

Drugi odjeljak

JA

Na ulazu novog vremena stoji:

»Bogočovjek«. Hoće li se na njegovu izlazu samo Bog na Bogočovjeku ispariti i može li Bogočovjek zbilja umrijeti, ako samo Bog u njemu umre? Na to se pitanje nije mislilo, i mnilo se da se je gotovo kad se je djelo prosvjetiteljstva, nadmašenje Boga, u našim danima dovelo do pobjedonosnoga konca; nije se primijetilo da je Čovjek Boga usmrtio, da bi – »jedini Bog u visini« postao. Onostranost van Nas je dakako odmetena a veliki poduhvat prosvjetitelja izvršen; samo, onostranost u Nama postala je jedno novo nebo i zove Nas na obnovljeno nebesno jurišanje: Bog je morao učiniti mjesta, no ne Nama nego – Čovjeku. Kako možete vjerovati da je Bogočovjek umro, dokle god u njemu osim Boga ne umre i Čovjek?

I Vlastitost

»Ne čezne li duh za slobodom?« – Ah, ne samo moj duh, i moje tijelo čezne svakog sata za njom! Ako moj nos ispred mirisave dvorske kuhinje priča mom nepcu o ukusnim jelima što se spremaju unutra, tada ono uz svoj suhi kruh čuti strašnu čežnju; ako moje oči govore nažuljanim leđima o mekanim sprudovima na kojima se milije leži nego na njegovoj zgnječenoj slami, tad ih hvata zajedljivi gnjev; ako – ipak boli ne slijedimo dalje. – I to Ti nazivaš čežnjom za slobodom? Od čega se Ti hoćeš osloboditi? Od tvog vojničkog kruha i slamnatog ležaja? Tako, odbaci to! – No čini se da se time Tebi ne pravi usluga; Ti pače hoćeš imati slobodu, uživati ukusna jela i mekane krevete. Trebaju li ljudi Tebi tu »slobodu« dati –, trebaju li Ti oni to dopustiti? Ti se tomu ne nadaš od njihova čovjekoljublja, jer Ti znaš da oni misle svi kao – Ti: svatko je sam sebi bližnji! Kako ćeš Ti dakle doći do užitka onih jela i kreveta? Ipak ne inako do da ih učiniš svojim vlasništvom!

Ti nećeš, ako dobro promisliš, slobodu, da imaš sve ove lijepe stvari, jer sa slobodom za to još ih nemaš; Ti ih hoćeš zbiljski imati, hoćeš ih nazvati *svojima* i posjedovati kao *tvoje vlasništvo*. Što Ti koristi i neka sloboda ako ništa ne donosi? I kad bi bilo slobodan od svega, onda ne bi imao ništa više, jer sloboda jest sadržajno prazna. Tko ju ne zna koristiti, za njega nema ona nikakvu vrijednost, ta beskorisna dozvola; kako ju pak Ja koristim, to zavisi o mojoj vlastitosti.

Protiv slobode Ja nemam ništa primijetiti, no Ja želim Tebi više od slobode; Ti bi morao ne puko *biti bez* onoga što Ti nećeš, Ti bi morao i *imati* ono što Ti hoćeš, Ti bi morao biti ne samo »slobodnjak« već i »vlastitelj«.

Slobodan – od čega? O što se sve ne da stresti! Jaram kmetstva, vrhovnog gospodstva, aristokracije i vladara, gospodstvo požuda i strasti; da sâmo gospodstvo vlastite volje, svojevolje, najsavršenija sebezataja nije ništa nego sloboda, slobodnost naime od sebe određenja, od vlastitog sebstva, a poriv za slobodnošću kao za nečim apsolutnim, svake cijene dostojnim, lišio Nas je vlastitosti: on je stvorio sebezataju. Uostalom što slobodniji Ja bivam, to se više prisile nago milava pred mojim očima, to nemoćnijim ćutim Ja Mene. Neslobodni sin divljine još ne osjeća ništa od svih granica što nekog obrazovanog čovjeka pritišću: njemu se čini da je slobodniji od ovoga. U toj mjeri koliko Si Ja izborim slobode, stvaram Ja Meni nove granice i nove zadatke; ako sam Ja pronašao željeznicu, ipak Ja opet Mene ćutim slabim, jer Ja još ne mogu poput ptice projedriti zrakom, i ako sam Ja riješio jedan problem čija tamnost je zastrašivala moj duh, ipak Mene već očekuju nebrojeni ini, čija zagonetnost koči moj napredak, pomračuje moj slobodan pogled granice moje *slobode* Meni čini bolno ćutljivim. »Sad ste postali slobodni od grijeha i postali ste sluge pravednosti.«¹ Republikanci u njihovoj širokoj slobodi, ne bivaju li oni slugama zakona? Kako su uvijek čeznula istinska kršćanska srca da »postanu slobodna«, kako su ginula za tim da se vide izbavljena od »veza zemaljskog života«; oni su tragali za zemljom slobode. (»Jeruzalem, koji je gore, on je sloboda, majka sviju nas.« Gal. 4, 26)

¹ Poslanica Rimljanima 6, 18

Biti slobodan od nečega – znači samo: biti lišen ili biti bez. »On je slobodan od glavobolje« jest jednako sa: on je bez nje. »On je slobodan od ove predrasude« jednako je sa: on ju nije nikada shvatio ili on se je nje lišio. U onom »bez« Mi dovršavamo onu od kršćanstva preporučenu slobodnost u bezgriješno, bezbožno, bezćudoredno itd.

Slobodnost je nauk kršćanstva. »Vi, draga braćo, ste pozvani za slobodu.«² »Dakle govorite i činite kao da bi ovima tu imalo biti suđeno po zakonu slobodnosti.«³

Moramo li Mi možda jer se sloboda odaje kao jedan kršćanski ideal, od nje odustati? Ne, ništa se ne treba izgubiti, niti sloboda; no ona treba postati naša vlastita a to ona ne može u formi slobodnosti.

Kakva razlika između slobodnosti i vlastitosti! *Bez* mnogo čega se može ostati, no ipak ne bez Svega; od Mnogog se biva slobodan, od Svega ne. Usprkos stanja ropstva može se unutra biti slobodan, iako i opet samo od Svačega, ne od Svega; no od biča, zapovjedničkog raspoloženja itd: gospodara ne biva se kao rob *slobodan*. »Slobodnost živi samo u carevini snova«! Nasuprot tome vlastitost, to je moje cijelo bistvo i tubitak, to sam Ja sâm. Slobodan sam Ja od onog bez čega Ja jesam, vlasnik onog, što Ja u Mojoj *moći* imam ili za što sam Ja *moćan*. *Moj vlastiti* sam Ja vazda u svim okolnostima ako se Ja razumijem u to da Mene imam a ne na ine odbacujem. Ono Biti-slobodan ne mogu Ja istinski *htjeti*, jer Ja to ne mogu učiniti, ne mogu stvoriti: Ja to mogu samo željeti, za tim težiti, jer to ostaje jedan ideal, utvor. Okovi zbiljnosti urezuju u moje meso svakog trenutka najoštrije brazde. *Moj vlastiti* pak ostajem Ja. Kmetski predan nekom gospodaru, mislim Ja samo na Mene i Moju korist; njegovi udarci Me doduše pogađaju: Ja od tog nisam *slobodan*; no Ja ih trpim samo za *Moju korist* možda da bih zavarao prividom strpljenja i učinio sigurnim, ili također da ne bih suprotstavljenošću na Mene privukao srdžbu. Budući Ja pak Mene i Moju vlastitu korist imam pred očima, to Ja, koristim prvu dobru priliku da posjednika robova zgazim. Da Ja tada bivam *slobodan* od njega i njegova biča, to je samo posljedica mojeg prethodećeg egoizma. Ovdje se možda kazuje da sam Ja i u stanju ropstva bio »slobodan«, naime »o sebi« ili »unutarnje«. Samo, »o sebi slobodan« nije »zbiljski slobodan« a »unutarnje« nije »izvanjski«. Vlastit nasuprot, *moj vlastiti* bio sam Ja posve, unutarnje i izvanjski. Od mučenja i bičevanja moje tijelo nije »slobodno« pod gospodstvom nekog okrutnog gospodara; no *moje* kosti jesu one koje stenju pod torturom, *moje* žilice se trzaju pod udarcima i *Ja* stenjem, jer *moje* tijelo stenje. To što Ja uzdišem i drhtim dokazuje da sam Ja još pri Meni, da sam Ja još svoj vlastiti. Moja *noga* nije »slobodna« od batinjanja gospodara, no to jest *moja* noga i ne da se istrgnuti. On Mi ju istrgava a pogledaj ima li on još moju nogu! Ništa on ne drži u ruci do – leš moje noge, koji je tako malo moja noga, kao što je mrtav pas još pas: pas ima pulzirajuće srce, tzv. mrtav pas ga nema i zato više nije pas.

Mni li se da rob može ipak biti unutarnje slobodan, tad se zapravo kazuje samo ono najneospornije i najtrivijalnije. Jer tko će zaista tvrditi da je ikoji čovjek bez *svake* slobodnosti? Ako sam laskavac, ne mogu li Ja biti slobodan od nebrojnih stvari, npr. od vjerovanja u Zeusa, od požude za slavom i sl.? Zašto dakle ne bi i batinani rob mogao unutarnje biti slobodan od nekršćanskog nastrojenja, od mržnje spram neprijatelja itd.? Baš tada je on »kršćanski slobodan«, jest bez onog nekršćanskog, no je li on apsolutno slobodan, npr. od kršćanskog ludovanja ili od tjelesnih bolova itd.?

² Prva Petrova poslanica 2. 16

³ Jakovljeva poslanica 2. 12

Pritom, čini se da ovo sve više kazuje protiv imena nego protiv stvari. No nije li ime nevažno i nije li vazda riječ, šiboleto oduševio i obudalio ljude? Ipak između slobodnosti i vlastitosti leži još dublji jaz no što je puka diferencija riječi.

Sav svijet žudi za slobodnošću, svi čeznu za njenom carevinom. O, očaravajući lijepi sne o cvjetajućoj »carevini slobodnosti«, o jednom »slobodnom ljudskom rodu«! – tko njega nije sanjao? Tako bi ljudi trebali postati slobodni, posve slobodni, slobodni od svake prisile! Od svake prisile, zaista od svake? Ne trebaju li oni nikada više sami sebe prisiljavati? »Ah da, to da, to pak uopće nije prisila!« Sad, tako oni ipak trebaju postati slobodni od religioznog vjerovanja, od strogih dužnosti čudorednosti, od neumoljivosti zakona, od – »kakav strašni nesporazum!« E pa, od čega onda oni trebaju postati slobodni, a od čega ne?

Ljupki san se rasplinuo, razbuđeno trljaju se poluotvorene oči i bulji se u prozaičnog pitatelja. »Od čega se trebaju ljudi osloboditi«. – Od slijepa vjerovnosti, poziva jedan. Ah što, kriči neki drugi, svaka vjera je slijepa vjerovnost, oni se trebaju osloboditi svakog vjerovanja. Ne, ne, za ime božje, – najavljuje opet prvi, – ne odbacujte svako vjerovanje od Vas, jer će inače provaliti moć brutalnosti. Mi moramo, daje razabrati treći, imati republiku i osloboditi se svih zapovjedajućih gospodara. To ne pomaže, govori neki četvrti; tad ćemo dobiti samo jednog novog gospodara, »vladajući majoritet«; radije da se Mi oslobodimo od strašne nejednakosti. – O jadna jednakosti, čujem li Ja već opet tvoju ruljsku riku! Kako sam Ja baš lijepo snivao o raju slobodnosti i kakvu – drskost i neobuzdanost podiže sad njena divlja vika! Tako se žali prvi i podiže se da bi se latio mača protiv »bezmjerne slobodnosti.« Uskoro ne čujemo Mi ništa više osim zveketa mačeva nesložjenih sanjara slobodnosti.

Poziv slobodnosti smjerao je vazda na žudnju za nekom *određenom* slobodnošću, npr. vjerskom slobodnošću tj. vjernik je htio postati slobodan i neovisan, od čega? možda od vjerovanja? Ne! Nego od vjerskih inkvizitora. Tako sad »politička ili građanska« slobodnost. Građanin hoće postati slobodan, ne od građanstva, nego od gospodstva činovnika, samovolje vladara i sl. Knez Metternich jednom je rekao da je »pronašao put koji je za svu budućnost prikladan dovesti na stazu *prave* slobodnosti. Grof od Provence je upravo u to vrijeme pobjegao iz Francuske kad se ona upustila u to da zasnuje »carevinu slobodnosti«, i rekao: »Moje zatvoreništvo postalo je Meni nepodnošljivo, imao sam samo Jednu Strast: žudnju za *slobodnošću*, Ja sam samo na nju mislio.«

Poriv za nekom *određenom* slobodnošću svagda uključuje nakanu nekog novog *gospodstva*, kao što je revolucija »svojim braniteljima doduše mogla pružiti uzvišeno čuvstvo da se oni bore za slobodnost,« uistinu pak smo, jer se je išlo na neku određenu slobodnost, išlo se je stoga samo na jedno novo *gospodstvo*, »vladavinu zákona«.

Slobodnost hoćete Vi Svi, Vi hoćete *slobodnost*. Zašto Vi cincarite za neko Više ili Manje? *Slobodnost* može biti samo cijela slobodnost; komadić slobodnosti nije *slobodnost*. Vi očajavate stoga da se cijela slobodnost, slobodnost od svega ima zadobiti, da, Vi smatrate ludošću, nju ma i samo željeti? – E pa okanite se proganjanja fantoma, a Vaš trud primijenite na nešto bolje nego je – ono *Nedosežno*. »Da, ali nema ničeg boljeg od slobodnosti.«

Ta što Vi imate, ako imate slobodnost, naime – jer ovdje Ja neću govoriti o Vašim mrvičastim komadićima slobodnosti – savršenu slobodnost? Tada biste Vi bili bez svega, svega što Vas smeta i ne bi bilo zaista ničega, što vas jednom u životu ne bi smetalo i nezgodno Vam padalo. I radi koga hoćete Vi bez tog biti? Naravno *radi Vas*, zato jer je Vama to na putu! No kad bi Vama nešto bilo ne nezgodno nego, nasuprot, posve pravo npr. iako krotak, ipak *neodoljiv zapovjednički* pogled vaše ljubljene – tu Vi ne biste htjeli biti bez njega i slobodni od njega. Zašto ne? Opet *radi Vas!* Dakle *Vas* uzimate Vi za mjeru svega i suca o svemu! Vi rado puštate slobodnost ako *Vama* neslobodnost,

»slatka ljubavna *usluga*« godi i Vi si zgodice ponovno vraćate natrag Vašu slobodnost ako *Vama* ona počinje više goditi, s pretpostavkom naime o čemu se na ovom mjestu ne radi, da se Vi ne plašite jednog takvog repeala [engl. opoziv] unije iz inih (možda religioznih) razloga.

Zašto Vi sad nećete skupiti hrabrost da *Vas* zbilja posve učinite središtem i glavnom stvari? Zašto se ćapati za slobodnošću, vašim snom? Jeste li Vi vaš san? Ne raspitujte se tek kod vaših snova, vaših predstava, vaših misli, jer sve je to »šuplja teorija«. Pitajte vas i pitajte za *Vas* – to je *praktično*, a Vi hoćete rado biti »praktični«, No tu prisluškuje jedan, što će njegov bog (naravno ono što on pod imenom bog sebi misli, to jest njegov, bog) kazati na to, a neki drugi što o tome određuje njegovo čudoredno čuvstvo, njegova savjest, njegov osjećaj dužnosti, a neki treći proračunava što će ljudi o tome misliti – i kad je tako Svaki upitao svog Gospoda boga (ljudi su jedan isto tako dobri, da još kompaktniji Gospod bog nego onaj onostrani i uobraženi: vox populi, vox dei) tad se on prepustio volji njegova gospoda i čak uopće više ne sluša što bi *On sam* htio rado reći i zaključiti.

Zato se Vi radije obratite na *Vas* nego na Vaše bogove ili kumire. Iznesite iz *Vas* ono što se u *Vama* skriva, iznesite *Vas* na svjetlo dana, dovedite *Vas* do objavljenja.

Kako Netko samo iz sebe postupa i za ništa dalje ne pita, to su kršćani u »bogu« doveli do predstave. On postupa »kako se njemu dopada«. A budalasti čovjek, koji bi to baš tako mogao činiti, ima mjesto toga postupati kak' se to »bogu dopada«. – Kaže li se da i bog postupa po vječnim zakonima, tad to odgovara i za Mene, budući da ni Ja ne mogu izaći iz svoje kože, nego Moj zakon imam u Mojoj cijeloj prirodi, tj. u Meni.

No *Vas* treba samo na *Vas* upozoriti da bi *Vas* se jednako dovelo do očaja. »Što sam Ja?« tako se pita Svaki od *Vas*. Jedan ponor nágôna, požuda, želja, strasti bez pravila i zakona, jedan kaos bez svijetla i zvijezde vodilje! Kako ću Ja, ako Ja, bez obzira na božje zapovijedi ili na dužnosti koje propisuje moral, bez obzira na glas uma koji je tijekom povijesti nakon gorkih iskustava uzdigao ono Najbolje i Najumnije do zakona, samo Mene pitam, dobiti jedan ispravan odgovor? Moja strast bi Meni savjetovala baš ono Najnesmislenije. – Tako drži Svatko sebe sama za – *vraga*; jer kada bi držao sebe, ukoliko se ne brine za religiju itd., samo za neku životinju, lako bi našao da životinja, koja ipak slijedi samo *svoj* nagon (u neku ruku *svoj* savjet), sebe neće savjetovati i nagovarati na »besmisleno«, nego čini vrlo ispravne korake. Samo, sviklost religioznog načina mišljenja obuzela je tako opako Naš duh da se Mi pred *Nama* u našoj golosti i prirodnosti – užasavamo; ona je *Nas* tako ponizila, da Mi *Nas* držimo za rođene *vragove*, za one s Istočnim grijehom. Naravno, *Vama* odmah pada na pamet da Vaš poziv traži da činite ono »Dobro«, ono Čudoredno, ono Pravno. Kako se sad može, ako Vi *Vas* pitate što se ima činiti, iz *Vas* zaoriti pravi glas, glas koji pokazuje put onog Dobrog, onog Pravnog, onog Istinitog itd.? Kako su suglasni bog i Belial?

No što biste Vi mislili, kad bi *Vama* Netko odvratio: da su to, da se ima slušati boga, savjest, dužnosti, zakone itd. – koještarije kojima se je *Vama* glavu i srce natrpalo i učinilo *Vas* čaknutim? A ako bi on *Vas* zapitao, odakle Vi to pak tako sigurno znate, da je glas prirode zavodnik? A ako bi on od *Vas* očekivao da stvari preokrenete i da baš glas boga i savjesti držite za *vrađe* djelo? Ima takvih bezbožnika; kako ćete Vi s njima izaći na kraj? Na Vaše popove, roditelje i dobre ljude ne možete se pozivati, jer oni će upravo ove označiti kao vaše *zavodnike*, kao prave zavodnike i upropastitelje mladeži koji gorljivo siju korov sebezprezira i štovanja boga, zamuljuju mlada srca i zaglupljuju mlade glave.

Oni ipak sad nastavljaju i pitaju: Radi koga se Vi brinete za božje i druge zapovijedi? Ta Vi valjda ne mnite da se to naprosto događa iz usrdnosti spram boga? Ne, Vi to opet činite *radi*

– Vas. – Dakle i ovdje ste Vi glavna stvar i Svaki mora sebi reći: *Ja sam Meni Sve i činim sve radi Mene*. Kad bi Vam jednom postalo jasno, da Vam bog, zapovijedi itd. škode, da one Vas prikraćuju i upropaštavaju: izvjesno, Vi biste ih odbacili od Vas upravo kao što su kršćani nekoć prokleli Apola ili Minervu ili poganski moral. Oni su postavili na njihovo mjesto naravno Krista, zatim Mariju kao i kršćanski moral; no oni su to činili i radi *njihova* spasa duše, dakle iz egoizma ili vlastitosti.

A taj egoizam, ta vlastitost bijaše ono pomoću čega su oni ostajali *bez* starog svijeta bogova i pomoću čega su se od njega *oslobađali*. Vlastitost *stvari* jednu novu *slobodnost*, jer slobodnost je stvoriteljica svega, kao što se već poodavno genijalnost (jedna određena vlastitost), koja je vazda originalnost, smatra stvoriteljicom novih svjetskopovijesnih produkcija.

Ako jednom ipak »slobodnost« ima važiti u vašoj težnji, tad iscrpите njezine zahtjeve. Onda tko ima biti slobodan? Ti, Ja, Mi. Od čega slobodni? Od svega što nije Ti, nije Ja, nije Mi. Ja sam dakle jezgra koja se ima izbaviti iz svih omotača, – osloboditi od svih stešnijućih ljuski. Što preostaje ako Ja bivam oslobođen od svega, što Ja nisam? Samo Ja i ništa nego Ja. No ovom Ja samom, slobodnost nema što ponuditi. Što se sad dalje ima dogoditi, nakon što sam Ja postao slobodan, o tome šuti slobodnost, kao što naše vlade zatvorenika nakon isteklog zatočeništva samo otpuštaju i izgurnu ga u napuštenost.

Zašto dakle, ako se ipak slobodnosti teži za ljubav tom Ja, zašto se dakle ne odabire Ja samo za početak, sredinu i kraj? Nisam li Ja vrijedniji od slobodnosti? Nisam li Ja ono Ja koje Mene čini slobodnim, nisam li Ja ono Prvo? Također neslobodan, okovan u tisuću okova, jesam Ja ipak i Ja nisam tek budući i u nadi postojeći, kao slobodnost, nego Ja jesam i kao najodbačeniji među robovima – sadašnji – prisutan.

Promislite o tom dobrano i odlučite se, da li Vi hoćete na vašu zastavu zataći san o »slobodnosti« ili odluku »egoizma«, »vlastitosti«. »Slobodnost« budi vašu *jarost* spram svega, što Vi niste; »egoizam« Vas zove na radovanje Vama samima, na sebeužitak; »slobodnost« jest i ostaje jedna *čežnja*, jedna romantična tužopojka, jedna kršćanska nada u onostranost i budućnost; »vlastitost« je jedna zbiljnost koja po sebi odstranjuje upravo toliko neslobodnost koliko je Nama zaprečna i vlastiti put zakrčuje. Onog, što Vas ne smeta, nećete se htjeti odreći i ako Vas počinje smetati, tad Vi znate, da »Vi vama morate biti poslušniji nego čovjeku«!

Slobodnost samo proučava: otarasite se, riješite se svega što Vas opterećuje; ona Vas ne poučava tko ste Vi sami! Hajde, hajde! tako glasi njeno geslo, a Vi ćete žudno slijedeći njen zov, ostati čak i bez Vas samih, »nijekat ćete Vas same.« No vlastitost Vas zove nazad k Vama samima, ona govori: »dodi k Tebi!« Pod egidom slobodnosti ostat ćete bez mnogočega, ali ono novo dovodi Vas opet u škripac: »ostali ste bez zloća, ono Zlo je ostalo.« Kao *Vlastiti Vi ste zbilja ostali bez svega* a ono što za Vas prijanja, to *ste Vi prihvatili*, to je vaš izbor i kako je vama drago. Onaj *Vlastiti je rođeni slobodnjak*, slobodnjak već kao takav; slobodnjak naprotiv samo *onaj koji čezne za slobodnošću*, sanjar i zanesenjak.

Onaj je *izvorno slobodan*, jer on ne priznaje ništa osim sebe; on ne potrebuje da se tek oslobodi, jer od početka sve van sebe odbacuje, jer ne štuje ništa većma nego sebe, ništa ne ističe više, ukratko, jer on od sebe polazi i »k sebi dolazi.« Zahvaćen dječjim respektom, ipak on već radi na tome da se »oslobodi« te zahvaćenosti. Vlastitost radi u malome egoistu i pribavlja mu žudenu – slobodnost.

Tisućljeća kulture su Vam pomračila što Vi jeste, učinila da Vi vjerujete da Vi niste egoisti nego da ste *pozvani za idealiste* (»dobre ljude«). Otresite to! Ne tražite slobodnost koja Vas upravo lišava Vas samih u »sobeporicanju«, nego tražite *Vas Same*, postanite egoisti, neka svako od

Vas postane ono svemoćno Ja. Ili razgovjetnije: Prepoznajte Vas samo opet, spoznajte samo što Vi zbiljski jeste i napustite vaše licemjerne težnje, vašu budalastu pomamu da budete nešto ino nego što Vi jeste. Licemjernima ih Ja nazivam, jer ste Vi sva ova tisućljeća ipak ostali egoisti, ali spavajući, sebe samo varajući, ćaknuti egoisti, Vi heautontimorumenozni, Vi sebemučitelji. Još nikada nije neka religija mogla oskudijevati obricanjima i »obecanjima«, upućivala ona na onostrani ili ovostrani svijet (»dug život« itd.); jer pohlepan za plaćom je čovjek, i on ništa ne čini »zabadava«. Ali ono »činiti ono dobro radi dobrog« bez izgleda na plaću? Kao da ne bi i ovdje u zadovoljenju, koje ono ima pružiti, bila sadržana plaća. Dakle i religija je utemeljena na našem egoizmu i ona ga – iskorištava; sračunata na naše požude, ona ugušuje mnoge ine radi Jedne. To tad daje pojavu *prevarenog* egoizma, gdje Ja zadovoljavam ne Mene, nego jednu od mojih požuda, npr. gon za blaženstvom. Religija obećava Meni ono – »najviše Dobro«; da bih Ja to dobio ne pazim Ja više na moje ine požude i ne zasićujem ih. – Sve što Vi činite i radite je *nepriznati*, tajni, prikriiveni i sakriiveni egoizam. No jer egoizam, kojeg si Vi nećete priznati, kojeg Vi Vama samima zatajujete, dakle ne očigledni i očiti, time nesvjestan egoizam, zato on *nije egoizam* nego robovanje, služba, sebenijekanje. Vi jeste egoisti i Vi to niste time što nijećete egoizam. Gdje se čini da ste Vi to najvećma, tu ste Vi riječi »egoist« – navukli ogavnost i prezir.

Moju slobodnost spram svijeta osiguravam Ja u tom stupnju, koliko Ja Meni svijet vlastitim činim, tj. za Mene »zadobijem i uzmem« bilo kakvim nasiljem, nagovorom, molbom, kategoričkim zahtjevom da čak licemjerjem, prevarom itd.; jer sredstva koja Ja za to upotrijebim, ravnaju se prema tome, što Ja jesam. Jesam li Ja slab, tad Ja imam samo slaba sredstva, poput spomenutih, no koja su ipak dovoljno dobra za priličan dio svijeta. I onako izgledaju prevara, licemjerje, laž gore nego što jesu. Tko nije prevario policiju, zakon, tko nije pred susretnutim pandurom brzo pokazao obraz poštene lojalnosti, kako bi prikrio možda počinjenu nezakonitost itd.? Tko to nije učinio, taj je dopustio da mu se nanese baš nasilje: taj je bio *slabić* zbog – savjesti. Moja slobodnost je već time sužena, da Ja ne mogu na nekom Inome (bilo to ino neko bezvoljno kao neka stijena ili je neko htijuće kao neka Vlada, neki pojedinac itd.) sprovesti svoju volju; moju vlastitost zanijećem Ja ako se Ja Mene sama – pred inim – okanim, tj. popustim, odustanem, Mene predam, dakle *predanošću* i *podavanjem*. Jer jedno je ako se Ja mog dosadašnjeg postupanja okanim, jer ono ne vodi cilju, dakle otklonim od jednog lažnog puta, nešto drugo pak ako Ja mene dadem zarobiti. Stijenu, koja Mi je na putu zaobilazim Ja dotle dok nemam dovoljno dinamita da je razbijem; zakone nekog naroda zaobilazim Ja dok Ja nisam prikupio snagu da ih oborim. Jer Ja mjesec ne mogu dohvatiti, ima li Mi on stoga biti »svet«, jedna Astarta? Kad bih Ja Tebe samo uhvatiti mogao, uhvatio bih Ja Tebe zaista, a ako Ja nađem samo neko sredstvo da dođem gore k Tebi, Ti Mene ne bi plašio! Ti Nepojmljivi, Ti Mi imaš samo tako dugo ostati nepojmljiv dok Ja Meni priskrbim moć pojimanja, dok Tebe ne nazovem mojim *vlastitim*; Ja se ne okanjujem Mene pred Tobom, nego čekam moje vrijeme. I zadovolji li Me za sada da mogu Tebi nećim nauditi, ipak Ti Ja to pamtim!

Snažni Ljudi su to odvajkada tako činili. Ako su oni »Predani« nesavladivu moć uzdigli i obožavali kao svoju gospodaricu, ako su obožavanje zahtjevali od svih, došao je jedan takav sin prirode koji se nije htio predati i koji je protjerao obožavanu moć iz njenog nepristupnog Olimpa. On je kružećem suncu doviknuo njegovo »Stoj« i pustio je zemlju kružiti: oni Predani su se time morali zadovoljiti: on na svete hrastove stavi svoju sjekiru, a oni »Predani« čudiše se da ga nebeska vatra ne sažiže; on zbaci papu s Petrove stolice a oni »Predani« ne znadoše to zapriječiti; on razvaljuje gospodarstvo božje milosti a oni »Predani« grakću, da bi na koncu u zaludnosti zanijećemili.

Moja slobodnost bit će savršena tek ako ona postane moja – *vlast*; no Ja njome prestajem biti samo slobodnjak i bivam jedan vlastiti. Zašto je slobodnost nâródâ jedna »šuplja riječ«? Jer narodi nemaju vlast. Jednim dahom živog Ja otpuhujem Ja narode, pa bio to dah jednog Nerona, kineskog cara ili jednog sirotog spisatelja. Ta zašto streme njemačka narodna predstavništva uzaludno za slobodnošću a ministri ih zato kore? Jer nisu »Moćnici«! Moć je jedna lijepa stvar i korisna za mnoge stvari; jer »se s pregršt moći dalje dolazi nego s vrećom punom prava«. Vi čeznete za slobodnošću! Vi budale! Uzmete li vlast, slobodnost će doći od sebe. Vidite, tko ima vlast taj »stoji nad zakonom.« Kako Vam prija ovaj izgled, Vi »zakonski« ljudi? No Vi nemate ukusa!

Glasno se razliježe naokolo zov za slobodnošću. No čuti li se i zna li se, što ima značiti poklonjena ili oktrojirana slobodnost? Ne spoznaje se u cijeloj punoći riječi da je sva slobodnost bitno – sebeoslobođenje, tj. da Ja mogu imati samo toliko slobodnosti koliko Ja mojom vlastitošću Meni pribavim. Što koristi ovcama da im Nitko ne prikraćuje slobodnost govora? One ostaju pri blejanju. Dajte nekome, tko je unutra muhamedanac, židov ili kršćanin, dozvolu da govori što hoće: on će ipak iznijeti samo bornirane trice. Orobe li Vam naprotiv izvjesni ini slobodnost govorenja i slušanja, tad oni sasvim točno razumiju svoju privremenu prednost, budući da biste Vi možda mogli nešto reći i čuti, čime bi oni »Izvjesni« izgubili kredit.

Ako Vam oni ipak dadu slobodnost, onda su oni baš lopuže koje više daju nego što imaju. Oni Vam tad naime ne daju ništa od svog vlastitog, nego ukradenu robu, daju Vam vašu vlastitu slobodnost, slobodnost koju biste Vi sami morali uzeti; a oni je *daju* Vama samo zato da ju Vi ne uzmete, a kradljivce i prevarante povrh toga na odgovornost pozovete. U svojoj lukavosti znaju oni itekako da data (oktrojirana) slobodnost nije nikakva slobodnost, jer samo slobodnost koja se *uzima*, dakle slobodnost egoiste punim jedrima brodi. Poklonjena slobodnost odmah spušta jedno čim bura ili – tajac vjetra nastupi: ona mora biti uvijek blago i umjereno napuhnuta.

U tome je razlika između sebeoslobođenja i emancipacije (proglašenje slobodnim, puštanje na slobodu). Tko današnjeg dana »stoji u opoziciji«, taj žeda i kriči za »puštanjem na slobodu«. Vladari trebaju njihove narode proglasiti punoljetnima«, tj. emancipirati ih! Vladate li se kao punoljetni, tad ste Vi to bez svakog proglašenja punoljetnosti, ne vladate li Vi se tako, tad Vi niste tog vrijedni, i ne biste ni proglašenjem punoljetnosti nikad bili punoljetni. Punoljetni Grci su protjerali svoje tirane, a punoljetni sin postaje neovisan o ocu. Da su oni čekali dok im njihovi tirani milosno odobre punoljetnost: mogli su dugo čekati. Sina, koji ne htjedne postati punoljetan, izbacuje razuman otac iz kuće a kuću zadržava sam; zvekanu se dešava pravo.

Onaj kojem je sloboda data nije ništa do netko koji je pušten na slobodu, jedan libertinus, pas koji vuče za sobom komad lanca: on je neslobodnjak u ruhu slobodnosti, popust magarca u lavljjoj koži. Emancipirani židovi nisu ništa poboljšani u sebi nego samo olakšani kao židovi, mada je onaj tko im njihovo stanje olakšava svakako više od crkvenog kršćanina, jer ovaj posljednji to ne može bez inkonkvencije. No da li emancipirani ili neemancipirani židov: židov ostaje židov; :ne-sebe-osloboditelj je baš – emancipirani. Protestantska država svakako može katolike osloboditi (emancipirati); no jer se oni sami ne oslobađaju, ostaju oni upravo – katolici.

O vlastokoristi i nevlastokorisnosti već je gore bilo govora. Prijatelji slobodnosti rasrđuju se na sebičnost, jer sebe u svojoj religioznoj težnji za slobodnošću od uzvišenog »sebenijekanja« – osloboditi ne mogu. Na egoizam smjera bijes liberala, jer se egoist nikada ne trudi oko jedne stvari radi stvari nego radi sebe: njemu mora stvar služiti. Egoistično je ni jednoj stvari ne pridati vlastitu ili »absolutnu« vrijednost nego njenu vrijednost u Meni tražiti. U najodvratnije crte egoističnog ponašanja često se ubraja obično kruhoboračko znanstvenjaštvo, jer ono pokazuje

najsramotnije obećaćenje znanosti; samo, za što je znanost nego za to da bude upotrijebljena? Ako ju netko ne zna za ništa bolje koristiti nego za zaradu za kruh, tad je njegov egoizam doduše sitničav, jer je moć tog egoiste ograničena, ali za ono egoistično na tome i za obećaćenje znanosti može koristiti samo netko tko je opsjednut.

Jer je kršćanstvo nesposobno dopustiti da pojedinac važi kao jedini, mislilo ga samo kao ovisnog i jer zapravo nije bilo ništa do *jedna socijalna teorija*, jedan nauk zajedničkog življenja, i to čovjeka s bogom kao i čovjeka s čovjekom: tako je moralo kod njega sve »vlastito« dospjeti u najgoru ozloglašenu: sebičnost, svojeglavost, samovolja, vlastitost, samoljublje itd. Kršćanski nazor je uopće postepeno prežigosao časne riječi u nečasne; zašto ih se opet ne bi trebalo dovesti do časti? Tako »psovka« u starom smislu znači toliko koliko šala, za kršćansku ozbiljnost bijaše pak obećaćenje iz rasonode, jer ona ne razumije šalu; »drzak« je značilo samo smion, odvažan; »griješiti« je značilo usuditi se. Poznato je kako se dugo vremena na riječ »um« poprijeko gledalo.

Naš se je jezik poprilično prilagodio kršćanskom stojištu a opća svijest je još preveć kršćanska, a da ne bi ustuknula pred svim nekršćanskim kao pred nečim nesavršenim i zlim. Stoga i za »sebičnost« stvari loše stoje.

Vlastokorist u kršćanskom smislu znači nekako ovo: Ja pazim samo na to da li nešto Meni kao osjetilnome čovjeku koristi. No da li je osjetilnost moja cijela vlastitost? Jesam li Ja pri Meni samom ako sam predan osjetilnosti? Slijedim li Ja Mene samog, moju vlastitu odredbu, ako Ja nju slijedim? *Moj vlastit* sam Ja tek ako Me osjetilnost, ali isto tako netko ini (bog, ljudi, poglavarstvo, zakon, država, crkva, itd.) nema u moći nego Ja sam; što Meni, ovom sebevlastitom ili sebeprilagodivom, koristi; to slijedi *moja vlastokorist*.

Uostalom, u svim trenucima se sebe vidi prinuđenim vjerovati u vlastokorist, u onu uvijek huljenu, kao u neku moć koja sve svladava. Na sjednici od 10. veljače 1844. obrazlaže Welcker pokret za ovisnost sudaca i izlaže u iscrpnom govoru da su smjenjivi, otpustivi, nadomjestivi i umirovljivi suci, ukratko, takovi članovi nekog suda koji na pukom administrativnom putu mogu biti prikraćeni i ugroženi, lišeni pouzdanosti, čak gube svako štovanje i svo povjerenje naroda. Cijeli sudački stalež uzvikuje Welcker, je demoraliziran ovom ovisnošću! Suhoparnim riječima ne znači ovo ništa ino do da suci bolje dolaze na svoj račun ako izriču osudu u ministrijelnom smislu nego ako to čine u zakonskom smislu. Kako se tome ima stati na kraj? Možda tako, da si suci uzmu k srcu sramotu svoje prodavljivosti i da se zatim njeguje povjerljivost da će se pokajati i odatle štovati pravednost više od vlastitog koristoljublja? Ne, u ovom romantičnom povjerenju narod ne pretjerava, jer osjeća da je sebičnost moćnija od svakog inog motiva. Stoga mogu iste osobe ostati suci koje su to otprije bile, ukoliko se u tome uvjerilo da oni kao egoisti postupaju; samo, oni moraju svoje koristoljublje nalaziti ne više pospješavanjem podkupljivošću prava, nego stajati tako neovisno od vlade, da nekom stvari primjerenom presudom ne stave u zasjenjak njihovu vlastitu stvar, njihov »dobroshvaćen interes«, pače da zgodno spoje jedno s drugim dobru plaću i ugled kod građana.

Dakle Welcker i badenski građani smatraju se osiguranima tek ako mogu računati s vlastokoristnošću. Prema tome što se ima misliti o nebrojenim frazama o nevladokoristnosti koje inače preplavljaju njihova usta?

Spram neke stvari koju koristoljubivo istjerujem imam Ja jedan ini odnos nego spram one kojoj Ja nekoristoljubivo služim. Za to bi se mogao navesti slijedeći znak raspoznavanja: spram one se Ja mogu *ogriješiti* ili *griješiti* počinuti, onu drugu samo *proigrati*, od Mene gurnuti, Mene nje lišiti tj. počinuti nepametnost. Oba načina razmatranja iskušava slobodnost trgovine, time što se ona

dijelom smatra jednom slobodnošću koja se *pod okolnostima* može jamčiti ili uskratiti, dijelom takvom koja se *pod svim okolnostima* ima držati *svetom*.

Ako Meni do neke stvari nije o i za se stalo i ne žudim li Ja za njom radi nje same, tad Ja nju tražim samo zbog njene *svrsisluznosti*, korisnosti, radi neke ine svrhe npr. oštrige za ukusnost. Neće li sada egoisti svaka stvar služiti kao sredstvo, čija posljednja svrha jest on sam i ima li on štititi stvar koja mu ničemu ne služi, npr. proleter državu?

Vlastitost uključuje u sebi svatko Vlastito i dovodi opet do časti ono što je kršćanski jezik obeščastio. No vlastitost ni nema nikakvo tuđe mjerilo, kao što ona uopće nije nikakva *ideja* poput slobodnosti, ćudorećnosti, ljudskosti i sl.: ona je samo opis – *vlastitelja*.

II Vlastitelj

Ja – dolazim li Ja k Meni i k Mojemu kroz liberalizam?

Koga liberal smatra sebi jednakim? Čovjeka! Ti budi čovjek – a to Ti i jesi – tad Te liberal naziva svojim bratom. On vrlo malo pita za tvoja privatna mnijenja i privatne budalaštine, samo ako u Tebi može ugledati »Čovjeka«.

No budući da on malo mari za to što Ti privatim jesi, pri strogoj slijedbi svojeg principa ne polaže čak uopće nikakvu vrijednost na to, vidi on u Tebi samo to što Ti generatim jesi. Inako rečeno: on u Tebi ne vidi *Tebe* nego *rod*, ne Marka ili Janka nego Čovjeka, ne Zbiljskog ili Jedinog nego tvoje bistvo ili tvoj pojam, ne Tjelovitoga nego *duh*.

Kao Marko Ti ne bi bio njemu jednak, jer je on Janko, dakle ne Marko; kao čovjek si Ti ono isto što je on. A budući da Ti kao Marko za njega, ukoliko je on naime jedan liberal a ne nesvijesno egoist, skoro uopće ne egzistira, to si je on »bratsku ljubav« činio zaista vrlo laganom: on u Tebi ne ljubi Marka nego Čovjeka.

U Tebi i Meni ne vidjeti ništa dalje do »Čovjeka«, to znači kršćanski nazor, prema kojem jedan za drugoga nije ništa nego jedan *pojam* (npr. za blaženstvo pozvani, itd) dotjerati do vrhunca.

Navlastito kršćanstvo Nas još sabire pod jedan manje opći pojam: Mi smo tu »djeca božja« i »duh božji nas vodi«. ¹ Ipak ne mogu se svi hvaliti da su djeca božja, nego onaj »isti onaj duh koji našem duhu daje svjedočanstvo da smo Mi djeca božja«, objavljuje također tko su to djeca vraga. ² Time je morao neki čovjek, da bi bio dijete božje, ne biti dijete vraga; djetstvo božje ekskludiralo je izvjesne ljude. Naprotiv, ne trebamo Mi, da bismo bili *ljudska djeca*, tj. ljudi, ništa nego pripadati ljudskome *rodu*, trebamo samo biti exemplari istoga roda. Što Ja kao ovo Ja jesam, to se Tebe kao dobrog liberala ne tiče, nego je samo moja *privatna stvar*; dovoljno da smo Mi oboje djeca jedne te iste majke, naime ljudskoga roda: kao »Ljudsko dijete« Ja jesam Tebi jednak.

Pa što sam Ja Tebi? Možda ovo *tjelovito Ja*, kako hodam i stojim? Ništa manje nego to. Ovo tjelovito Ja s njegovim mislima, odlukama i strastima je u tvojim očima jedna »privatna stvar« koja se Tebe ne tiče, jest jedna »stvar za se«. Kao jedna »stvar za Tebe« egzistira samo moj pojam, moj rodni pojam, samo *Čovjek*, onaj koji se zove Marko a mogao bi isto tako biti Petar ili Milan. Ti u Meni ne vidiš Mene, Tjelovitog, nego neko Nezbiljsko, utvora, tj. jednog *čovjeka*. Za »Nama jednake« proglasili smo Mi tokom kršćanskih stoljeća najrazličnije, ali svaki put prema mjeri onog *duha* kojeg smo od njih očekivali, npr. Svakoga kod kojeg se može pretpostaviti potrebitost izbjavljenja, zatim kasnije Svakoga koji ima duh čestitosti, konačno Svakoga koji pokazuje neki ljudski duh i ljudsko lice. Tako je variralo načelo »jednakosti«.

Time što se sad jednakost shvaća kao jednakost *ljudskog duha*, svakako se otkrilo jedinu jednakost koja uključuje *sve* ljude; jer tko bi mogao nijekati da Mi ljudi imamo jedan ljudski, tj. nikakav ini duh nego ljudski!

No jesmo li Mi sad zato dalje nego na početku kršćanstva?

¹ Poslanica Rimljanima 8.14

² Poslanica Rimljanima 8.16 – Prva Petrova poslanica 3.10

Tad smo trebali imati jedan *božji* duh, sad jedan *ljudski*; no ako Nas nije iscrpio onaj božanski, kako bi onda ljudski trebao posve izraziti što *Mi* jesmo? Feuerbach npr. mni ako ono Božansko počovjeći da je našao istinu. Ne, ako Nas je bog kinjio, tad je »Čovjek« u stanju još mučnije Nas pritiskati. Da kažemo to ukratko: da smo Mi ljudi, to je na Nama ono Najintenzivnije i ima obznačaj samo ukoliko je to jedno od naših *vlasnosti* (osebina) tj. naše vlasništvo. Ja sam doduše među inim također jedan čovjek, kao što sam Ja npr. jedno živo bistvo, dakle animal ili životinja ili jedan Europejac, jedan Berlinac i sl.; no tko bi Me htio štovati samo kao Čovjeka ili kao Berlinca, taj bi Mi pridao jedno Meni vrlo nehajno štovanje. A zašto? Jer štuje samo jednu od mojih *vlasnosti*, ne *Mene*.

Upravo je tako s *duhom*. Jedan kršćanski čestiti i sličan duh može dakako biti moja stečena vlasnost, tj. moje vlasništvo, no *Ja* nisam taj duh: on jest moj, Ja ne njegov.

Otud imamo Mi u liberalizmu samo nastavak starog kršćanskog neštovanja onog Ja, onog tjelovitog Marka. Umjesto da Me se uzme kako Ja jesam, gleda se samo na moje vlasništvo, moje vlasnosti i zaključuje se samnom jedan častan savez, samo radi mog – posjedništva; ženi se takorekuć ono što Ja imam, ne što Ja jesam. Kršćanin se drži mog duha, liberal moje ljudskosti.

No ako je duh, kojeg se ne promatra kao *vlasništvo* tjelovitoga Ja nego kao navlastito Ja, neka sablast, tad ni čovjek koji se ne priznaje kao moja vlasnost nego kao navlastito Ja nije ništa do jedan utvor, jedna misao, jedan pojam.

Zato se i liberal vrti u istome krugu kao kršćanin. Jer duh ljudstva tj. Čovjek u Tebi prebiva, Ti jesi jedan čovjek, kao što Ti, ako duh Krista u Tebi prebiva, jesi jedan kršćanin; no jer on samo kao jedno drugo, mada kao tvoje navlastito ili »bolje« Ja u Tebi prebiva, to on Tebi ostaje onostran, i Ti moraš stremići da posve postaneš čovjek. Jedno isto tako bezplodno stremljenje kao ono kršćana, da se postane posve blaženi duh.

Sada, nakon što je liberalizam proklamirao čovjeka, može se izreći da je time samo izvučena zadnja konsekvencija kršćanstva i da kršćanstvo uistinu od početka sebi nije postavilo nikakvu inu zadaću do da realizira »Čovjeka«, »istinskoga Čovjeka«. Otud dakle obmana da kršćanstvo pripisuje onom *Ja* beskonačnu vrijednost, kako to npr. u nauci o nesmrtnosti, u dušebrižništvu itd. dolazi na vidjelo. Ne, tu vrijednost dodjeljuje ono samo *Čovjeku*. Samo je *Čovjek* nesmrtn i samo jer sam Ja čovjek jesam također Ja. Doista, moralo je kršćanstvo naučavati da nitko ne nestaje, kao što je upravo i liberalizam izjednačio Sve kao ljude; no ona vječitost kao i ova jednakost pogada samo *čovjeka* u Meni, ne *Mene*. Samo kao nosilac i ukonačitelj čovjeka Ja ne umirem, kao što, poznato je »kralj ne umire«. Luj umire, ali kralj ostaje; Ja umirem, ali moj duh, Čovjek ostaje. Da bih se sad *Mene* posve identificiralo s Čovjekom, iznašlo se i postavilo zahtjev: Ja bih morao postati »zbijsko rodno bistvo«.³

Ljudska religija je samo metamorfoza kršćanske religije. Jer liberalizam je religija zato jer on rastavlja moje bistvo od *Mene* i postavlja ga iznad *Mene*, jer on »Čovjeka« uzvisuje isto kao bilo koja ina religija svog boga ili kumire, jer on ono *Moje* čini jednim Onostranim, jer on uopće iz onog *Mojeg*, iz mojih vlasnosti i mog vlasništva čini neko Tuđe, naime neko »bistvo«, ukratko jer on *Mene* postavlja pod Čovjeka i time *Mi* stvara neki »poziv«; no i po formi objavljuje se liberalizam kao religija, kad za to najviše bistvo, Čovjeka, traži jednu vjersku revnost, »jednu vjeru koja će konačno jednom dokazati i svoju vatrenu revnost, jednu revnost koja će biti nesavladi-

³ Npr. Karl Marx: Zur Judenfrage. U: Deutsch-französische Jahrbücher. Hrsg. von Arnold Ruge. 1–2, Paris, 1844. S. 197. Prijevod: Marx-Engels: Rani radovi, Zagreb 1967, S. 54

va.«⁴ No budući da je liberalizam ljudska religija, to se ispovjedatelj iste odnosi *tolerantno* spram ispovjedatelja svake ine (katoličke, židovske, itd), kao što se Friedrich Veliki odnosio spram svakog tko vrši svoje podaničke dužnosti pa kojem god načinu postojanja blaženim taj mogao biti privržen. Ta religija ima sad biti uzdignuta do opće uobičajene i biti odijeljena od inih kao pukih »privatnih budalaština«, spram kojih je uostalom radi njihove nebitnosti odnos posve *liberalan*.

Nju se može nazvati *državnom religijom*, religijom »slobodne države«, ne u dosadašnjem smislu da je ona od države prednovana ili privilegirana nego kao ona religija koju je »slobodna država« od svakog svog, bio on privatim židov, kršćanin ili što ino, ne samo ovlaštena već prinuđena zahtijevati. Ona naime čini državi iste usluge kao i pijetet porodice. Ako porodicu svatko od njenih ima priznavati i održavati u njenom opstoju, onda mu mora veza krvi biti sveta, a njegovo čuvstvo za nju ono vijateta respekta spram krvne veze, čime mu svaki krvni srodnik postaje posvećeni. Isto tako mora svakom članu državne općine ta općina biti sveta, a pojam koji je državi najviši, jednako najviši biti.

Koji pojam je pak državi najviši? Dakako onaj da bude jedno zbilja ljudsko društvo, tjedno društvo u koje može biti primljen za člana svatko tko je zbilja Čovjek, tj. *nije Nečovjek*. Išla tolerancija neke države koliko god daleko, spram nekog Nečovjeka i spram onog Neljudskog ona prestaje. A ipak taj »Nečovjek« jest neki čovjek, ipak ono »Neljudsko« sâmo jest nešto ljudsko, sâmo nekom čovjeku, ne životinji, moguće, jest upravo nešto »ljudski moguće«. No, iako je svaki nečovjek jedan čovjek, ipak ga država isključuje, tj. zatvara ga ili preobrazuje ga iz jednog državnoga sudruga u zatvoreničkoga (ludničkoga ili bolničkoga sudruga po komunizmu).

Suhoparnim riječima kazati što je jedan nečovjek i nije teško: to je čovjek koji ne odgovara *pojmu* čovjek, kao što i ono Neljudsko jest ono Ljudsko koje nije primjereno *pojmu* Ljudskoga. Logika to naziva »protusmislenim sudom«. Bi li se zaista smjelo izreći taj sud da netko može biti čovjek a da ne bude čovjek, a da se nije dopustila hipoteza da pojam čovjeka može biti odvojen od egzistencije, bistvo od pojave? Kaže se: on se doduše *pojavljuje* kao čovjek, *no nije* čovjek.

Taj »protusmisleni sud« su ljudi iznosili dugi niz stoljeća! Da, još više, u tom dugom vremenu bilo je samo – *neljudi*. Koji bi pojedinac odgovarao svojem *pojmu*? Kršćanstvo poznaje samo Jednog čovjeka i taj Jedan – Krist – jest umah opet u obrnutome smislu jedan nečovjek, naime jedan nadljudski čovjek, jedan »bog«. *Zbiljski* čovjek je samo – nečovjek.

Ljudi koji nisu ljudi, što bi oni bili inako do *sablasi*? Svaki zbiljski čovjek, jer ne odgovara *pojmu* »čovjek«, ili jer nije »čovjek roda«, jest jedan utvor. No ostajem li Ja i onda još jedan nečovjek ako Čovjeka, koji bi samo kao moj ideal, moja zadaća, moje bistvo ili pojam iznad Mene stršio i ostao Mi onostran, snizim do moje Meni vlastite i inherentne *vlasnosti*, tako da čovjek nije ništa ino do moja ljudskost, moje biti-čovjek, a sve što Ja činim upravo zato jest ljudsko jer to *Ja* činim, ne pak zato jer ono odgovara *pojmu* »Čovjek«? Ja zbilja jesam Čovjek i Nečovjek ujedno; jer Ja sam čovjek i ujednako više nego čovjek, tj. Ja sam ono Ja ove moje puke vlasnosti.

Konačno se moralo doći dotle da se od Nas više ne traži tek da budemo kršćani nego da postanemo ljudi; jer iako Mi ni kršćani nikada nismo zbilja mogli postati, nego smo uvijek ostajali »siroti grešnici« (Krist upravo bijaše također jedan nedosezivi ideal), ipak pritom protusmislenost nije došla tako do svijesti i obmana bijaše lakša nego sad kad se na Nas, koji jesmo ljudi i ljudski postupamo, čak uopće inako ne možemo do da to budemo i tako da postupamo, postavljajući zahtjev: Mi trebamo biti ljudi, »zbiljski ljudi«.

⁴ Bruno Bauer: Die Judenfrage. Braunschweig 1843. S. 62

Naše današnje države, jer im je još mnogo toga od njihove majke crkve svojstveno, natovaruju doduše Svoje još mnogim obvezama (npr. crkvena religioznost) koje se njih, država, navlastito ništa ne tiču; no one ipak u cjelini ne niječu njihova obznačaja time što hoće da ih se smatra *ljudskim društvima* u kojima čovjek kao čovjek može biti član, čak ako je i manje privilegiran nego ini članovi; većina njih dopušta svaku religioznu sektu i recipira ljude bez rasne ili nacionalne razlike: Židovi, Turci, Arapi itd. mogu postati francuski građani. Država dakle kod prijema gleda samo na to da li je netko *čovjek*. Crkva, kao jedno društvo vjernika, nije mogla svakog čovjeka primiti u svoje krilo; država kao jedno društvo ljudi to može. No ako je država svoj princip da kod Svojih ne pretpostavlja ništa do da su oni ljudi, čisto provela (do sada pretpostavljaju još i sami Sjevernoamerikanci kod Svojih da imaju religiju, barem religiju čestitosti, poštenja), tad je ona sebi iskopala svoj grob. Dok ona bude tlapila da u Svojima posjeduje same ljude, ovi su međutim postali zgoljni *egoisti*, od kojih ju svaki koristi prema svojim egoističnim snagama i svrhama. Zbog egoista propada »ljudsko društvo«; jer se oni međusobno više ne odnose kao *ljudi* nego nastupaju egoistično kao jedno *Ja* protiv jednog od njega skroz različitog i protivničkog *Ti* i *Vi*.

Ako država mora računati na našu čovječnost, tad je isto ako se kaže: ona mora računati na našu *ćudorednost*. Vidjeti jedan u drugome čovjeka, postupati jedan spram drugog kao spram čovjeka, to se naziva ćudorećnim ponašanjem. To je skroz naskroz »duhovna ljubav« kršćanstva. Vidim li ja naime u Tebi čovjeka, kao što Ja u Meni čovjeka i ništa nego čovjeka vidim, tad Ja brinem o Tebi kao što bih se o sebi brinuo, jer Mi oboje ne predstavljamo ništa do matematički poučak: $A=C$ i $B=C$, slijedovno $A=B$, tj. Ja ništa do čovjek, *Ti* ništa do čovjek, slijedovno *Ja* i *Ti* isto. Ćudorednost se ne podnosi s egoizmom, jer dopušta važiti ne *Mene* nego samo čovjeka na Meni. Ako je pak država jedno *društvo ljudi*, ne udruženje onih *Ja*, od kojih svatko ima samo sebe u vidu, tad ona bez ćudorednosti ne može opstojati i mora držati do ćudorednosti.

Zato smo nas dvoje, država i *Ja*, neprijatelji. Meni, egoisti, ne leži na srcu dobrobit tog »ljudskog društva«, *Ja* mu ništa ne žrtvujem, *Ja* ga samo koristim; no da bih ga potpuno mogao koristiti, preobrazujem ga pače u moje vlasništvo i mog stvora tj. *Ja* ga uništavam i obrazujem na njegovu mjestu *udruženje egoista*.

Država dakle odaje svoje neprijateljstvo prema Meni tako što zahtijeva da *Ja* budem čovjek, što pretpostavlja da *Ja* to mogu i ne biti i da bih joj mogao važiti za »nečovjeka«: ona *Mi* ono biti-čovjek nameće kao jednu *dužnost*. Dalje, ona traži da ne činim ništa pri čem *ona* ne bi mogla opstojati; dakle *njen opstoj* ima *Mi* biti svet. Zatim, *Ja* imam ne biti nikakav egoist, nego jedan »pošteni, čestiti«, tj. ćudoredni čovjek. Dosta, *Ja* spram nje i njenoga opstoja imam biti nemoćan i pun respekta itd.

Ova država, svakako ne jedna sadašnja nego koju je tek potrebno stvoriti jest ideal naprednog liberalizma. Ima nastati jedno istinsko »ljudsko društvo« u kojem svaki »čovjek« nalazi mjesto. Liberalizam hoće realizirati »Ćovjeka«, tj. njemu stvoriti jedan svijet, a taj bi bio *ljudski* svijet ili opće (komunističko) ljudsko društvo. Reklo se: »Crkva je mogla uzeti u obzir samo duh, država mora cijelog čovjeka«. ⁵ No zar »Ćovjek« nije »duh«? Jezgra države jest upravo »Ćovjek«, ta nezbiljnost, i ona sama jest sàmo »ljudsko društvo«. Svijet kojeg stvara vjernik (vjernički duh) zove se crkva, svijet kojeg stvara čovjek (ljudski ili humani duh) zove se država. No to nije *moj* svijet. *Ja* ne činim nikada in abstracto *Ljudsko* nego uvijek *Vlastito*, tj. *moj* ljudski čin je od svakog inog ljudskog različit i samo je tom različitošću jedan zbiljski, Meni pripadni čin. Ono *Ljudsko* na njemu je jedna abstrakcija i kao takvo duh, tj. abstrahirano bistvo.

⁵ Moses Hess (anonimno): Die Europäische Triarchie, Leipzig 1841, s. 76.

Br Bauer izražava npr. u *Judenfrage*, s. 84, da je istina kritike ona zadnja i to ona od samog kršćanstva tražena istina, naime »čovjek«. On kaže: »povijest kršćanskoga svijeta je povijest najviše borbe za istinu, jer u njoj – i samo u njoj! – se radi o otkriću one zadnje ili prve istine – čovjeka i slobodnosti.«⁶

Pa dobro, dopustimo sebi taj dobitak i uzmimo čovjeka za konačno nađeni rezultat kršćanske povijesti i uopće religioznog ili idealnog teženja ljudi. Pa tko je Čovjek? *Ja* sam to! *Čovjek*, kraj i ishod kršćanstva, jest kao *Ja* početak i izkoristivi materijal nove povijesti, jedne povijesti užitka nakon povijesti požrtvovanja, jedne povijesti ne ljudi ili čovječanstva nego – *Mene*. *Čovjek* važi kao ono Opće. Sad pak, *Ja* i ono Egoističko smo ono zbilja Opće, budući da je Svatko jedan egoist i sebi je iznad svega. Ono Židovsko nije ono čisto Egoističko jer židov još *sebe* predaje Jehovi, ono Kršćansko to nije jer kršćanin živi od milosti božje i *sebe* njoj potčinjava. Kako židov tako i kršćanin zadovoljava neki čovjek samo izvjesne od svojih potreba, samo izvjesnu najnužniju potrebu, ne *sebe*: jedan *polovični* egoizam jer je egoizam jednog polovičnog čovjeka koji je pola on, pola židov, ili pola svoj vlasnik, pola jedan rob. Zato se židov i kršćanin za polovicu uvijek i isključuju, tj, kao ljudi se oni priznaju, kao robovi se isključuju, jer su sluge dvaju različitih gospodara. Kad bi oni mogli biti posvemašnji egoisti, isključili bi se *posve* i utoliko bi čvršće držali skupa. Nije to da se oni isključuju njihova sramota nego da se to zbiva samo *napola*. Naprotiv mni Br. Bauer, »ljudima« se mogu židovi i kršćani tek tada smatrati i međusobno se ophoditi ako napuste posebno bistvo, koje ih razdvaja i obvezuje na vječito oposebljenje, ako priznaju opće bistvo »Čovjeka« i smatraju ga svojim »istinskim bistvom«.

Prema njegovom prikazu leži greška židova kao i kršćana u tome što oni hoće biti i imati nešto »apartno«, mjesto da budu samo ljudi i teže Ljudskome, naime »općim ljudskim pravima«. On mni da njihova temeljna zabluda opstoji u vjerovanju da su »privilegirani«, da posjeduju »povlastice«, uopće u vjerovanju u *povlasticu*. Usuprot, on im prodikuje opće ljudsko pravo. Ljudsko pravo!

Čovjek jest *čovjek uopće* i utoliko Svatko tko je čovjek. I Svatko će imati vječita ljudska prava, a u savršenoj »demokraciji« ili kako bi to točnije moralo glasiti – antropokraciji, po mnijenju komunista uživati ih. No samo *Ja* imam Sve što *Ja* sebi – pribavim; kao čovjek nemam *Ja* ništa. Htjelo bi se da svakom čovjeku priteče svako dobro samo zato jer on ima naslov »Čovjek«. *Ja* pak stavljam akcent na *Mene*, ne na to da sam *Čovjek*.

Čovjek je samo nešto kao *moja vlasnost* (vlasništvo), kao muškost ili ženskost. Stari su našli ideal u tome da se je u punom smislu *muškarac*; njihova krepost je virtus i arete, tj. muževnost. Što da se misli o nekoj ženi koja bi samo htjela savršena »ženska« biti? To nije svakoj dano i pokoja bi si time postavila jedan nedosežan cilj. Ženska, naprotiv, jest ona ionako, po prirodi, ženskost je njena vlasnost i ona ne potrebuje »pravu ženskost«. *Ja* sam čovjek baš kao što je Zemlja planeta. Kao što bi bilo smiješno postaviti Zemlji zadaću da bude »prava planeta« tako je smiješno *Meni* natovariti kao poziv da budem jedan »pravi čovjek«.

Ako Fichte kaže: »Ono *Ja* jest Sve«, tad, čini se, to savršeno harmonira s mojim postavkama. Samo, ne *Ja jest Sve* nego *Ja razara Sve*, i samo ono *sebe* samog rastvarajuće *Ja*, ono nikad bivstvujuće *Ja*, ono – *konačno* *Ja* jest zbilja *Ja*. Fichte govori o »absolutnom« *Ja*, *Ja* ipak govorim o *Meni*, o prolaznom *Ja*.

Kako je blizu mnijenje da *čovjek* i *Ja* kazuju isto, pa ipak se vidi npr. na Feuerbachu (da izraz »čovjek« ima označiti absolutno *Ja*, *rod*, ne prolazno, pojedinačno, *Ja*. Egoizam i ljudskost (huma-

⁶ Die Judenfrage, Braunschweig 1843.

nost) morali bi imati jednak obznačaj, no prema Feuerbachu može se pojedinac (»individuum«) »uzdići samo nad granice svoje individualnosti, no ne nad zakone, pozitivne odredbe bistva njegova roda.«⁷ Samo, rod nije ništa, i kad se pojedinac uzdigne nad granice svoje individualnosti, tad je to pače upravo On sam kao pojedinac, on jest samo time što se uzdiže, on jest samo ako ne ostaje ono što on jest; inače bi bio gotov, mrtav. Čovjek je samo jedan ideal, rod samo jedno Mišljeno. *Jedan* čovjek biti, znači ne ideal čovjeka ispuniti nego *sebe*, pojedinca predstavljati. Moja zadaća ne treba biti to kako Ja realiziram ono *opće Ljudsko*, nego kako da zadovoljim samoga Sebe. *Ja* sam moj rod, Ja sam bez norme, bez zakona, bez uzora i sl. Moguće je da Ja iz Mene mogu vrlo malo učiniti; no to Malo jest Sve i bolje je od onog što dam da iz Mene učini vlast inih, dresurom ćudoreda, religije, zakona, države itd. Bolje – ako jednom treba biti riječi o boljem – bolje jedno neodgojeno nego starmalo dijete, bolje jedan nehtijući nego jedan za Sve voljan čovjek. Neodgojeni i nehtijući nalazi se još na putu da se izобрази prema svojoj vlastitoj volji; starmali i htijući biva određen »rodom«, općim zahtjevima, itd., on mu je zakon. On time biva *određen*: jer što mu je rod inako do njegova »odredba«, njegov »poziv«? Da li Ja gledam u »čovječanstvo«, rod da bih težio tome idealu, ili u boga i Krista s jednakom težnjom: kako bi u tome bila neka bitna različitost. U najboljem slučaju, ono je rasplinitije nego ovo. Kao što pojedinac jest cijela priroda, tako je on i cijeli rod.

Time što Ja jesam jest svakako *uvjetovano* sve što Ja činim, mislim, itd., ukratko moje očitovanje ili objava. Židov npr. može samo ovako ili onako htjeti, može ovako ili onako »sebe dati«; kršćanin se može samo kršćanski dati i objaviti, itd. Kad bi bilo moguće da Ti možeš biti židov ili kršćanin, tad bi Ti zacijelo iznio na vidjelo samo ono Židovsko ili Kršćansko; samo, to nije moguće, Ti ostaješ pri najstrožoj promjeni ipak jedan *egoist*, jedan grešnik spram onoga pojma, tj. *Ti nisi* = židov. No, jer uvijek opet proviruje ono Egoistično, tragalo se za jednim savršenijim pojmom, koji bi zbilja posve izrazio ono što Ti jesi i koji bi, jer on jest tvoja istinska priroda, sadržavao sve zakone tvojeg djelanja. Ono Najsavršenije te vrste doseglo se u »čovjeku«. Kao židov si Ti premalo i ono Židovsko nije tvoja zadaća; biti jedan Grk, jedan Nijemac nije dostatno. No budi jedan – čovjek, tad imaš sve; ono Ljudsko smatraj svojim pozivom.

Sad Ja znam što mi je činiti i novi katekizam može biti sastavljen. Opet je subjekt potčinjen predikatu, pojedinac nekom Općem; opet je jednoj *ideji* osigurano gospodstvo i postavljen temelj za jednu novu *religiju*. To je *napredak* u religioznoj i specijalno u kršćanskoj oblasti, ne korak izvan iste.

Korak izvan toga vodi u *Neizrecivo*. Za Me siroti jezik nema riječi, a »Riječ«, Logos jest Meni jedna »puka riječ«.

Traži se *moje bistvo*. Ako to nije Židov, Nijemac, itd, onda ipak – Čovjek, »Čovjek je moje bistvo«.

Ja sam Meni odvratan i neprijatan; zgražam se i gadim se preda mnom, Ja sam Meni jedna grozota, ili Ja Meni nisam nikad dovoljan i nikad Mene ne zadovoljavam. Iz ovakvih čuvstava izvire seberastvorenje ili sebekritika. Sa sebezatajom počinje, s dovršenom kritikom zaključuje se religioznost.

Ja sam opsjednut i hoću se »zloduha« otarasiti. Kako da s tim počnem? Spokojno činim grijeh koji kršćaninu izgleda najopakiji, grijeh i huljenje protiv svetoga duha. »Tko huli duha svetoga,

⁷ Das Wesen des Christentums, 2. vermehrte Aufl. Leipzig 1843, s. 401

taj neće imati oprosta više nikada, nego će biti opterećen vječnim grijehom».⁸ Ja neću nikakav oprost i ne strahujem pred Sudom.

Čovjek je zadnji zloduh ili utvor, najvarljiviji ili najupućeniji, najlukaviji lažac s poštenim izrazom, otac laži.

Time što se egoist okreće protiv sklonosti i pojmova sadašnjosti, izvršava on nemilosrdno nabezmjernije – *obezsvćenje*. Ništa njemu nije sveto!

Bilo bi glupo tvrditi da nema nikakve moći iznad moje. Samo, stav kojeg Ja spram iste zauzمام bit će jedan sasvim ini od onoga u religioznome razdoblju: Ja ću biti *neprijatelj* svake više moći, dok religija naučava da ju učinimo prijateljicom i da spram nje budemo ponizni.

Obezsvetitelj napinje svoju snagu protiv svake *bogobojazni*, jer bogobojazan bi ga odredila u svemu onome što bi on dopustio da kao sveto opstoji. Da li na bogočovjeku Bog ili Čovjek vrši svetujuću moć, da li se dakle nešto smatra svetim radi Boga ili Čovjeka (humanost), to ne mijenja bogobojazan, jer se Čovjek štuje isto kao i »najviše bistvo«, kao što na specijalnome religioznom stojištu Bog kao »najviše bistvo« zahtijeva naš strah i strahopoštovanje, i obojica Nam imponiraju.

Navlastita je bogobojazan odavno uzdrmana i jedan više ili manje svjesni »ateizam«, vanjski spoznatljiv na daleko raširenoj »necrkvenosti«, nehotec daje ton. Samo, ono što je bogu uzeto, pridano je čovjeku i moć humanosti povećala se baš u tom stupnju u kojem je moć pobožnosti izgubila na težini: »Čovjek« je današnji bog, a čovjekobojazan je na mjesto stare bogobojazni.

No, jer čovjek predstavlja samo jedno drugo najviše bistvo, to se na najvišem bistvu nije dogodilo ništa do jedna metamorfoza a čovjekobojazan je samo promijenjeni lik bogobojazni.

Naši ateisti su pobožni ljudi.

Ako smo u takozvanom feudalnom vremenu nosili sve od boga kao leno, to se u liberalnom periodu zbiva isti lenski odnos s čovjekom. Bog bijaše gospodar, sad je čovjek gospodar; bog bijaše posrednik, sad je to čovjek; bog bijaše duh, sad je to čovjek. U tom trostrukome odnošaju doživio je lenski odnos preobličenje. Mi sad naime imamo ponajprije od svemoćnoga Čovjeka našu *moć* kao leno, koja se, zato jer dolazi od višeg, ne naziva moć ili sila nego »pravo«: »ljudsko pravo«; Mi nadalje od njega imamo naš stav spram svijeta kao leno, jer on, posrednik, posreduje naš *obraćaj*, koji zato ne smije biti inako do »ljudski«; Mi konačno imamo od njega *Nas* same kao leno, naime našu vlastitu vrijednost ili sve što Mi vrijedimo, budući da Mi baš ništa ne vrijedimo ako *on* u Nama ne prebiva, i kad ili gdje Mi nismo »ljudski«. – Moć je Čovjekova, svijet je Čovjekov, Ja sam Čovjekov.

Kako pak, zar Meni ne ostaje dopušteno da *Mene* proglasim ovlaštenim, posrednikom i vlastitim sebstvom?

Tad to dakle glasi:

Moja moć *jest* moje vlasništvo.

Moja moć *daje* Meni vlasništvo.

Moja moć *jesam* Ja sâm i jesam po njoj moje vlasništvo.

⁸ Evanđelje po Marku 3.29

1. Moja moć

Pravo je duh društva. Ima li društvo jednu *volju*, onda je ta volja baš pravo: ono opstoji samo pomoću prava. Budući da ono samo pomoću toga opstoji pojedincima *gospodari*, to je pravo njegova **gospodarska volja**. Aristoteles kaže da je pravednost korist *društva*.

Svo opstojeće pravo jest – *tuđe pravo*, jest pravo koje se Meni »daje« Meni »iskazuje«. Bih li Ja imao zato pravo ako bi sav svijet Meni pravo dao? Pa ipak, što je pravo koje Ja dobijem u državi, društvu, ino do jedno pravo od *tuđinca*? Ako Mi neki glupan daje pravo, Ja spram moga prava bivam nepovjerljiv; njegovo Mi se davanje prava ne mili. No ako Mi i neki mudrac daje pravo, Ja ga ipak još nemam. Da li *Ja* pravo imam, posve je neovisno od glupanovog ili mudračevog davanja prava.

Ipak smo se Mi dosad trsili oko tog prava. Mi tražimo pravo i u tu se svrhu obraćamo sudu. Kojem? Nekom kraljevskom, nekom papskom, nekom narodnom sudu, itd. Može li jedan sultanov sud izreći neko ino pravo od onog kojeg je sultan za pravo propisao? Može li Mi dati pravo ako Ja tražim neko pravo koje nije u suglasju sa sultanovim pravom? Može li Mi on dopustiti npr. veleizdaju kao jedno pravo, budući da ona po sultanovome ipak nije pravo? Može li kao sud cenzure jamčiti slobodno očitovanje mnijenja kao pravo, budući da sultan o ovom *mojem* pravu ne želi ni čuti? Što Ja dakle tražim kod tog suda? Ja tražim sultanovo pravo, ne *moje* pravo; Ja tražim – *tuđe* pravo. Doklegod je to tuđe pravo u suglasju s mojim, Ja ću dakako i ovo zadnje naći kod njega.

Država ne dopušta da se udara jedan na drugoga, ona se suprotstavlja *dvoboju*. Čak se svaka tučnjava, u kojoj ni jedan od boraca ne zove policiju, kažnjava, osim ako ne udari jedno Ja na jedno Ti nego počem jedna *glava obitelji* na dijete: *porodica* ima pravo a u njeno ime otac, Ja kao pojedinac ga nemam.

Vossische Zeitung Nam prezentira »pravnu državu«. Tu se ima sve odlučivati pomoću suca i *suda*. Vrhovni cenzurni sud važi joj za jedan »sud« gdje se »izriče pravo«. Kakvo pravo? Pravo cenzure. Da bi se sudske odluke onog sada priznale za pravo, mora se cenzura držati za pravo. Ali se ipak mni da ovaj sud nudi neku zaštitu. Da zaštitu od zablude nekog pojedinačnog cenzora: on štiti samo zakonodavca cenzure od krivog tumačenja njegove volje, ali spram pisaca čini svoj zakon utoliko čvršćim pomoću »svete moći prava«. Da li ja imam pravo ili ne, o tome nema suditi nitko ini do Ja sâm. O tome ini mogu samo prosuđivati i suditi da li se suglašavaju s mojim pravom i da li ono i za njih kao pravo opstoji.

Formulirajmo međutim stvar i drugačije. Ja imam poštovati sultansko pravo u sultanatu, narodno pravo u republikama, kanonsko pravo u katoličkoj zajednici, itd. Tim se pravima Ja imam podrediti, držati ih svetim. Jedan »smisao prava« i »pravni smisao« ove vrste krije se ljudima tako čvrsto u glavi, da ti oni najrevolucionarniji naših dana hoće Nas potčiniti nekom novom »svetom pravu«, »pravu društva«, socijaliteta, »pravu čovječanstva«, »pravu Svih«, i sl. Pravo »Svih« ima prednjačiti pred *mojim* pravom. Kao jedno pravo Svih bilo bi ono svakako i moje pravo, budući da Ja Svima supripadam; samo, da je to ujednako jedno pravo inih ili čak svih inih, to Mene ne pokreće na podržavanje istoga. Ne kao jedno *pravo Svih* ću ga Ja braniti nego kao *moje* pravo, i svaki ini nek tad pogleda kako će ga i on sebi sačuvati. Pravo Svih (npr. da jedu) je jedno pravo svakog pojedinca. Pridržava li se Svatko toga prava nesputano, tada ga Svi vrše od sebe; no ako se on ipak ne brine za Sve, neka se ne žesti za njega kao za neko pravo Svih.

Ali socijalni reformatori Nam propovijedaju nekakvo »*društveno pravo*«. Tu pojedinac postaje rob društva, i ima pravo samo ako mu društvo *dâ* pravo, tj. ako on živi prema *zakonima* društva,

dakle ako je – *lojalan*. Da li sam Ja lojalan u jednoj despotiji ili jednom Weitlingovom »društvu«, ista je to bespravnost, utoliko što Ja u oba slučaja imam ne *moje* nego *tude* pravo.

Kod prava se uvijek pita: »Što ili Tko Mi daje pravo na to?« Odgovor: Bog, Ljubav, Um, Priroda, Humanost, itd. Ne, samo *tvoja vlast*, *tvoja* moć daje Tebi pravo (tvoj um npr. može Ti ga dati).

Komunizam, koji uzima da ljudi »od prirode imaju jednaka prava« opovrgava svoj vlastiti stav u tome da ljudi od prirode nemaju uopće nikakvo pravo. Jer, on npr. ne priznaje da roditelji »od prirode« imaju pravo spram djece ili ova spram njih: on ukida porodicu. Priroda ne daje roditeljima, braći, sestrama, itd. nikakvo pravo. Uopće, počiva to cijelo revolucionarno ili Babeufovo načelo⁹ na jednom religioznom tj. krivom nazoru. Tko može, ako se i on ne nalazi na religioznom stojištu, pitati o »pravu«? Nije li »pravo« jedan religiozni pojam, tj. nešto sveto? »*Pravna jednakost*« kako ju postavlja revolucija, je samo jedna druga forma za »kršćansku jednakost«, »jednakost braće, djece božje kršćana, itd.«, ukratko fraternité. Sva i svako pitanje o pravu zaslužuje, Schillerovim riječima rečeno, da bude šibano: Već godinama služim se svojim nosom za mirisanje pa imam li zbilja na njega i neko dokazivo pravo?

Kad je revolucija žigosala jednakost do jednog »prava«, pobjegla je ona u religioznu oblast, u regiju svetoga, ideala. Otud od tada borba za »sveta, neotuđiva ljudska prava«. Nasuprot »vječno ljudskog prava« naglašava se posve prirodno i jednako opravdano »stečeno pravo onog opstojećeg«: pravo protiv prava, pri čem naravno jedno drugo ozloglašuje kao »nepravo«. To je *pravni spor* od revolucije naovamo.

Vi hoćete spram inih »biti u pravu«. To Vi ne možete, spram njih Vi ostajete vječito »u nepravu«; jer oni ne bi bili vaši protivnici, kad i oni ne bi bili u »svom pravu« oni će Vama vazda »dati za nepravo«. Ali vaše je pravo nasuprot onog inih jedno više, veće, *moćnije*, zar ne? Ni-pošto ne! Vaše pravo nije moćnije, ako Vi niste moćniji. Imaju li kineski podanici netko pravo na slobodnost? Ta poklonite im ju, pa pogledajte kako ste se u tom presegli: jer oni slobodnost ne znaju koristiti zato ni nemaju na to nikakvo pravo, ili jasnije: jer slobodnost nemaju, upravo zato nemaju ni pravo na nju. Djeca nemaju pravo na punoljetnost, jer nisu dorasla tj. jer su djeca. Narodi koji se dopuste držati u nedoraslosti nemaju ni pravo na doraslost; kad bi prestali biti nedorasli, tek tad bi imali pravo biti dorasli. To ne znači ništa ino do: što Ti imaš *moć* biti, na to imaš i *pravo*. Ja svo pravo i svo opravdanje izvodim iz *Mene*; Ja za sve imam *pravo* za što sam moćan. Ja imam pravo oboriti Zeusa, Jehovu, Boga, itd, ako to *mogu*; ne mogu li, tad će ti bogovi ostati vazda spram Mene u pravu i u moći, Ja ću pak strahovati pred njihovim pravom i njihovom moći u nemoćnoj »bogobojazni«, držat ću se njihovih zapovijedi i u Svemu što prema *njihovom* pravu činim vjerovati da imam pravo činiti, kao što recimo ruski graničari drže imaju pravo da bježeće osumnjičene ustrijele, s tim što to umorstvo vrše pozivom »na viši autoritet«, tj. »s pravom«. Ja pak u Meni imam pravo ubiti, ako to sâm sebi ne zabranim, ako sâm ne strahujem pred umorstvom kao pred jednim »nepravom«. Ovaj je nazor osnovica Chamissoovoj pjesmi »Dolina umorstva«, gdje sijedi indijanski ubojica od bijelca, čijeg je subrata ubio, iznuđuje strahopoštovanje. Ja nemam pravo samo na ono što ja Ne činim slobodno, tj. za što *Ja* Sebi ne dam pravo.

Ja odlučujem da li je u *Meni* ono *Pravo*; *izvan* Mene nema prava. Ako je *Meni* pravo, onda je pravo. Moguće je da zato inima još nije pravo; to je njihova briga, ne moja: nek se brane. I ako nešto cijelom svijetu ne bi bilo pravo, *Meni* pak bi, tj. ako bih Ja to htio, tad Ja ne bih pitao za

⁹ Usporedi: (Johan Casper Bluntschli) Die Kommunisten in der Schweiz nach den bei Weitling vorgefundenen Papieren, Wörtlicher Abdruck des kommissionalberichtes an die H. Regierung des Standes Zürich. Zürich 1843. s. 2–3.

cijeli svijet. Tako to čini svatko tko umije *sebe* cijeniti, svatko u tom stupnju u kojem je egoist, jer sila je prije prava, i to – s punim pravom.

Jer sam Ja »od prirode« jedan čovjek, imam Ja jednako pravo na užitak svih dobara, kaže Babeuf. »Ne bi li on morao također reći: jer sam Ja »od prirode« prvorođeni princ, imam Ja pravo na prijestol? Ljudska prava i »stečena prava« svode se na isto, naime na *prirodu*, koja Meni jedno pravo *daje*, tj. pravo na *rođenje* (i dalje na nasljeđe itd). Ja sam rođen kao čovjek je jednako: Ja sam rođen kao kraljev sin. Prirodni čovjek ima samo jedno prirodno pravo, jer moć, i prirodne zahtjeve: on ima pravo rođenja i zahtjeve rođenja. *Priroda* pak ne može Meni dati pravo, tj. osposobiti me ili ovlastiti Me za ono za što Mi samo moj čin daje pravo. Da se kraljevo dijete postavi iznad ine djece, to je već njegov čin koji mu osigurava prednost, a da druga djeca taj čin odobravaju i priznavaju, to je njihov čin koji ih čini dostojnima da budu – podanici.

Da li Meni priroda daje pravo ili bog, izbor naroda, itd, to Sve jest isto *tude* pravo, jest jedno pravo koje Ja Meni ne dajem ili uzimam.

Tako komunisti govore: jednak rad daje ljudima pravo na jednak užitak. Uživaj, te imaš pravo na užitak. No li »kreposni« na zemlji biti »sretan«. Židovi su zbilja i zaključivali ovako: »Da Ti bude dobro na Zemlji«. Ne, jednaki rad ne daje Tebi pravo na to nego samo jednaki užitak Ti daje pravo na jednak užitak. Uživaj, te imaš pravo na užitak. No ako si radio i dozvolio da Ti užitak izmakne, tad – »Ti se dešava pravo«.

Ako *uzimate* užitak, tad je on vaše pravo; čeznete li, naprotiv, samo za tim a da ga se ne latite, tad on ostaje, kao i prije, jedno »stečeno pravo« onih koji su za užitak privilegirani. On je *njihovo* pravo, kao što bi, da ste se latili, bilo *vaše* pravo.

Žestoko je uzgiban prijepor oko »prava vlasništva«. Komunisti tvrde: »zemlja pripada pravno onome tko ju obrađuje, produkti iste onima koji ih proizvode«. ¹⁰ Ja mnim da ona pripada onome tko ju umije uzeti, ili koji ju ne da oduzeti, nje se lišiti. Privlasti li ju on sebi, tad njemu ne pripada tek zemlja nego k tome i pravo. To je *egoističko pravo*, tj. *Meni* je tako pravo, zato je to pravo.

Inače upravo pravo ima »jedan voštani nos«. Tigar, koji me napada, ima pravo i Ja koji ga obaram također imam pravo. Ne čuvam Ja moje *pravo* od njega nego *Mene*.

Budući da je ljudsko pravo uvijek neko dano, u zbiljnosti se uvijek smjera na pravo koje ljudi jedan drugom daju, tj. »priznaju«. Prizna li se novorođenoj djeci pravo egzistencije, tad ona imaju pravo; ne prizna li im se to, kao što bijaše slučaj kod Spartanaca i starih Rimljana, tada nemaju. Jer dati ili »priznati« im ga može samo društvo, ne mogu ga ona sama uzeti ili sebi dati. Prigovorit će se: djeca imahu ipak »od prirode« pravo da egzistiraju; samo su Spartanci tom pravu odrekli *priznanje*. Ali tako ona upravo ne imahu pravo na to priznanje, jednako malo kao što imahu pravo da divlje zvijeri, kojima su bila bačena, priznaju njihov život.

Tako mnogo se govori o *urođenome* pravu i tuži se:

O pravu koje je s nama rođeno, o njemu se na žalost ne pita.

Pa kakvo bi pravo bilo sa mnom rođeno? Pravo da postanem gospodar majorata, da baštinim neki prijestol, da uživam jedan prinčevski ili plemićki odgoj, ili također, jer su Me siromašni roditelji rodili, – da dobijem besplatno školovanje, budem odijeven iz milodara, i konačno u rudnicima ili za tkalačkim stanom zarađujem svoj kruh i haringu? Nisu li to urođena prava, prava koja su od mojih roditelja *rođenjem* dospjela Meni? Vi mnite: ne; Vi mnite da su to samo zlorabno tako zvana prava, da su to upravo ona prava koja Vi onim *zbilja urođenim pravom* nastojite ukloniti. Da biste to obrazložili, vraćate se na ono najjednostavnije i tvrdite da je svatko po rođenju inome

¹⁰ August Becker: Die Volksphilosophie unser Tage. Neumünster bei Zürich, 1843. s. 22

jednak, naime jedan *čovjek*. Ja Vam hoću priznati da svatko biva rođen kao Čovjek, dakle da su novorođeni u tome međusobno *jednaki*. Zašto to oni jesu? Samo stoga jer se još ne pokazuju i ne djeluju kao ništa ino do upravo puka – *čovjekova djeca*, goli čovječuljci. No time su oni namah različiti od onih koji su već nešto iz sebe načinili nisu više puko »čovjekova djeca« nego – djeca svoje vlastite stvoridbe. Ovi zadnji posjeduju više nego puko ograđena prava; oni su prava *stekli*. Kakve li suprotnosti, kakvog li bojnog polja! Stara borba urođenih čovjekovih prava i stečenih prava. Pozivajte se sveđ na vaša urođena prava; neće manjkati toga da Vam se suprotstave stečena. I jedna i druga stoje na »pravnome tlu«; jer svaki od njih ima »pravo« spram drugoga, jedan urođeno ili prirodno pravo, drugi stečeno.

Ostanete li na pravnome tlu, Vi tad ostajete pri – pravdašenju.¹¹ Netko Vam ini ne može vaše pravo dati, on Vam ne može »pravo činiti«. Tko ima silu, taj ima – pravo; nemate li nju, tad nemate ni njega. Je li tu mudrost tako teško dostići? Ta pogledajte samo silnike njihove čine! Mi ovdje govorimo naravno samo o Kini i Japanu. Pokušajte jednom, Vi Kinezi i Japanci, onima ne dati za pravo i iskusiti kako Vas bacaju u tamnicu. (Samo ne zamijenite s tim »dobrohotne savjete« koji su – u Kini i Japanu – dozvoljeni, jer silnike ne kočite nego, po mogućnosti, *podupiru*.) Tko im ne bi htio dati za pravo, tome bi za to bio samo Jedan put otvoren, onaj sile. Liši li ih njihove sile, tad im je *zbilja* dao nepravo, lišio ih je njihova prava; u inome slučaju ne može on ništa do držati figu u džepu ili kao kakva lajava budala žrtvom pasti.

Ukratko, ako Kineze i Japance ne pitate o pravu, ne pitate naime za ono pravo »koje je s Vama rođeno«, tad ne potrebujete pitati ni za stečena prava.

Vi pred inima ustuknete jer vjerujete da uz njih vidite *sablast prava*, koja se, u homerskim borbama, kako se pričinja, poput božice bori na njihovoj strani. Što Vi činite? Bacate li koplje? Ne, Vi se šunjate uokolo da biste utvora za se pridobili, da se na vašoj strani bori: Vi se umiljavate sablasti. Netko ini bi pitao jednostavno ovako: Hoću li Ja ono što protivnik hoće? »Ne!« Može tisuću vragova ili bogova za njega se boriti, Ja ću ipak navaliti!

»Pravna država«, kako ju među inima zastupa Vossische Zeitung, zahtijeva da činovnike ima smijeniti samo *sudac*, ne *administracija*. Isprazna iluzija. Ako bi zakonski bilo određeno da činovnik kojeg se jednom vidjelo pripitog ima izgubiti svoju službu, sudac bi ga morao osuditi prema izjavi svjedoka, itd. Ukratko, zakonodavac bi morao točno navesti sve moguće razloge koji za sobom povlače gubitak službe, mogli oni biti i tako smiješni (npr. tko se svome pretpostavljenom smije u lice, tko ne ide svake nedjelje u crkvu, tko se svaka četiri tjedna ne pričesti, tko pravi dugove, tko se nepristojno ophodi, tko ne pokazuje odlučnost, itd, mora biti smijenjen. Ovim bi se stvarima zakonodavac mogao dosjetiti npr. da ih postavi na jednom sudu časti), tad bi sudac imao samo iztražiti da li je tuženi onaj »prestup« »skrivio«, i morao bi prema ishodu dokaza protiv njega »radi prava« presuditi smjenjivanje.

Sudac je izgubljen ako prestane biti *mehaničan*, ako ga »napuste pravila dokaza«. Tad on još ima samo jedno mnijenje, kao svatko ini, i odlučuje li prema tom *mnijenju*, to tad više nije nikakav *službeni postupak*; on kao sudac smije odlučivati samo prema zakonu. Tu su Meni još za hvalu stari francuski parlamenti, koji su o tom što pravno ima biti htjeli sami ispitati i tek prema vlastitome odobrenju registrirati. Oni su barem sudili vlastitome pravu i nisu htjeli pristati da budu strojevi zakonodavca, iako su kao suci doduše morali postati svoji vlastiti strojevi.

Kaže se da kazna jest pravo zločinca. Samo, ne biti kažnjen je isto tako njegovo pravo. Uspije li mu njegovo poduzeće, tad mu se dešava pravo, a ne uspije li, tad mu se isto tako dešava pravo.

¹¹ »Ja Te molim, poštedi moja pluća! Tko hoće zadržati pravo i ima barem jedan jezik, zadržat će ga sigurno!«

Kako se moliš, tako spavaš. Izloži li se netko ludo smiono opasnosti i u njoj pogine, tad Mi dakako kažemo: pravo mu budi, on ništa bolje nije htio. No, da je on svladao opasnosti, tj. da je pobijedila njegova *moć*, tad bi on također imao *pravo*. Igra li se neko dijete nožem i poreže se, dešava mu se pravo i ne poreže li se pak, opet je pravo. Zločincu se dešava pravo ako trpi zbog onog što je riskirao; zašto je i riskirao kad je znao moguće posljedice! Ali kazna koju mu odredimo jest samo naše pravo, ne njegovo. Naše pravo reagira protiv njegovog i on »polučuje nepravo«, jer – Mi zadobivamo prevlast.

Što pak jest *pràvo*, što je u nekome društvo *pràvo*, to također dolazi do riječi – u *zakonu*.

Kakav god bio zakon, on mora biti respektiran od – lojalnih građana. Tako je slavljén smisao za zakon u staroj Engleskoj. Tome posve odgovara ona Euripidesova izreka (Orestes, 412): »Bogovima Mi služimo, ma što god bogovi da su.« *Zakon uopće, bog uopće*, dotle smo danas dospjeli.

Nastoji se razlikovati *zakon* od samovoljne *naredbe*, od kakve ordonancije: smatra se da onaj dolazi od nekakva ovlaštenog autoriteta. Samo, jedan zakon o ljudskome postupanju (etički zakon, državni zakon, itd.) uvijek je *izjava volje*, time naredba. Da, čak ako bih Ja sam Sebi dao zakon, ipak bi to bila samo moja naredba, kojoj Ja u slijedećem trenutku mogu uskratiti poslušnost. Može dakako Netko izjaviti što mu se prohtije, dakle nekim zakonom sebi prištedjeti suprotak, a inače i prestupnikom postupati kao sa svojim neprijateljem; *mojim* postupcima pak neće Nitko zapovijedati, Nitko Meni propisivati moje postupanje i u tome davati Mi zakone. Ja Sebi moram priuštiti to da on sa mnom postupa kao sa svojim *neprijateljem*; samo nikad da se sa mnom kao sa svojom *kreaturom* poigrava i da svoj *um* ili čak neum učini mojom regulom.

Države traju samo tako dugo, dok je neke *gospodarajuće volje* i dok se ta gospodarujuća volja smatra jednakoznačnom s vlastitom voljom. Gospodara volja jest – zakon. Što Ti pomažu tvoji zakoni ako ih Nitko ne slijedi, što tvoje naredbe ako Nitko ne dopušta da mu se naređuje? Država se zahtjeva da određuje volju pojedinca, da s tim spekulira i računa ne može okaniti. Za nju je neophodno nužno da Nitko nema neku *vlastitu volju*; ako bi ju Jedan imao, država bi ga morala isključiti (zatvoriti, prognati, itd.), ako bi ju imali Svi, odstranili bi državu. Država nije zamisliva bez gospodstva i ropstva (podaništva); jer, država mora htjeti biti gospodar Svih onih koje ona obuhvaća, i tu se volju naziva »državnom voljom«.

Tko, da bi opstojao, mora računati na bezvoljnost inih, taj je jedno loše djelo ovih inih, kao što je gospodar jedno loše djelo sluge. Kad bi podređenost prestala, tad bi bilo gotovo i s gospodstvom.

Vlastita volja Moja je propast države; stoga ju država kao »svojevolju« žigoše. Vlastita volja i država su smrtno neprijateljske moći, između kojih nije moguć nikakav »vječiti mir«. Doklegod se država potvrđuje, prikazuje ona onu vlastitu volju, svog vazda neprijateljskog protivnika, kao neumnu, zlu, itd, i onaj se da na to nagovoriti, da, on to zbilja jest već stoga, jer se još da nagovoriti: on još nije došao do samog sebe i do svijesti svog dostojanstva, dakle još je nesavršen, još pridobiv, itd.

Svaka država je jedna *despotija*, bio Jedan ili bili Mnogi despot, ili bili, kako se to sebi predstavlja o jednoj republici, Svi gospodari, tj. despotirao Jedan Drugog. To je naime tad slučaj kad svakiput dani zakon, izraženo mnijenje volje recimo neke narodne skupštine nadalje za pojedinca ima biti *zakon* kojemu on *posluh duguje*, ili spram kojeg on ima *dužnost* posluha. Ako bi se i izmislio slučaj da je svaki pojedinac u narodu izrazio jednaku volju i da se time ostvarila jedna savršena »svevolja«: stvar bi ipak ostala ista. Ne bih li Ja bio za svoju jučerašnju volju vezan danas i nadalje? Moja bi se volja u tom slučaju bila *ukočila*. Jadne li *stabilnosti!* Moj stvor, naime jedan određeni izraz volje, postao bi moj gospodar. Ja pak u mojoj volji, Ja, stvoritelj, bio bih kočen u svom toku i svojoj razrješidbi. Jer jučer bijah budala, morao bih to doživotno ostati. Tako sam u državnome

životu Ja u najboljem slučaju – mogao bih isto tako reći: najgorem slučaju – jedan rob Mene samog. Jer sam jučer bio jedan Htijući, danas sam jedan bezvoljnik, jučer dobrovoljan, danas nedobrovoljan.

Kako to promijeniti? Samo time da Ja ne priznam nikakvu dužnost, tj. Mene ne *vežem* ili dam vezati. Ako nemam dužnost, tad ne poznajem ni zakon.

»Samo, vezat će Me se!« Moju volju ne može Nitko vezati, i moje nehtijenje ostaje slobodno.

»Moralo bi Sve biti pravi darmar, kad bi Svatko mogao činiti što hoće!« Tko kaže da Svatko Sve činiti može? Zašto si Ti tu, koji si ne trebaš sve dopustiti? Čuvaj se, tako Ti neće Nitko ništa učiniti! Tko hoće slomiti tvoju volju, taj ima s Tobom posla i tvoj je *neprijatelj*. Postupaj prema njemu kao takvom. Ako iza Tebe za zaštitu stoji još nekoliko milijuna, tad ste Vi jedna impozantna moć i imat ćete laku pobjedu. No ako protivniku i imponirate kao moć, još mu zato ipak niste jedan posvećeni autoritet, jer on bi tad morao biti kakva lopuža. Respekt i štovanje on Vama nije dužan, makar će se on i pred vašom vlašću čuvati.

Države običavamo klasificirati prema različitim načinu na koji je »najviša vlast« podijeljena. Ima li ju neki pojedinac – monarhija, Svi – demokracija, itd. Dakle najviša vlast! Vlast spram koga? Spram pojedinca i njegove »svojevolje«. Država vrši »vlast«, pojedinac to ne smije. Ponašanje države jest djelatnost vlasti i svoju vlast naziva ona »pravo«, vlast pojedinca »zločin«, Zločin dakle, tako se naziva vlast pojedinca i samo zločinom slama on vlast, države, ako je on mnijenja da država nije iznad njega nego da je on iznad države.

Sada bih Ja mogao, ako bih htio smiješno postupati, kao neki dobronamjernik upozoriti Vas da ne dajete zakone koji krnje moj seberazvoj, sebedjelatnost, sebestvaranje. Ja ne dajem taj savjet. Jer ako biste ga Vi slijedili, bili biste nepametni, a Ja bih bio prevaren za cijeli moj dobitak. Od Vas ne zahtijevam Ja baš ništa, jer, što god Ja i tražio, Vi biste ipak bili zapovjednički zakonodavci i morali biste to biti, jer galić ne može pjevati, razbojnik ne može bez razbojstva živjeti. Ja pače pitam one koji hoće biti egoisti što drže oni za egoističkije, to da dopuste da im Vi dadete zakone i da date respektiraju, ili *tvrdokornost*, čak potpun neposluh. Dobrodušni ljudi mniju, da bi zakoni morali samo ono propisivati što u čuvstvu naroda važi kao pravo i pravično. No što se Mene tiče što u narodu i za narod važi? Narod će možda biti protiv bogohulnika; dakle, zakon protiv bogohuljenja. Imam li zato ne huliti? Treba li Mi ovaj zakon biti više od jedne »naredbe«? Pitam!

Samo iz načela da svo *pravo* i sva *vlast* pripada *cjelokupnosti naroda*, proizlaze svekolike vrsti vlada. Jer ni jednoj od istih ne manjka ovo pozivanje na cjelokupnost i despot, isto tako kao predsjednik ili bilo koja aristokracija itd, postupa i naređuje »u ime države«. Oni su u posjedu »državne vlasti« i posve je svejedno da li, ako bi bilo moguće, narod kao *cjelokupnost* svih pojedinaca ili samo predstavnici ove cjelokupnosti, bilo ih mnogo, kao u aristokracijama, ili Jedan, kao u monarhijama, vrše ovu državnu *vlast*. Uvijek je cjelokupnost iznad pojedinca i ima jednu vlast koja se naziva s *pravom*, tj. koja jest *pravo*.

Nasuprot svetosti države jest pojedinac samo jedna posuda nečasti, u kojoj preostaju »obijest, zloba, strast ruganja i ogovaranja, frivolnost, itd«, ukoliko on ono svetstvo, državu ne nalazi vrijednom priznavanja. Duhovno *oholstvo* državnih službenika i državnih podanika ima krasne kazne protiv neduhovne »obijesti«.

Ako vlada svu igru duha *protiv* države označi kao kažnjivu, tad dolaze umjereni liberali i mniju: raspoloženje, satira, šala, humor itd. morali bi kipjeti a genija uživati slobodnost. Dakle doduše ne *pojedi-načni čovjek*, ali *genije* treba biti slobodan. Posve u svom pravu kaže tu država, ili u ime iste vlada: Tko nije za me taj je protiv mene. Raspoloženje, šala itd, ukratko komedijanje državstva je države odavno potkopalo: ona nije »nevina«. I dalje, koje se granice trebaju povući

između vinovne i nevine šale? Oni Umjerenjaci dospijevaju pri tom pitanju u veliku zabunu i Sve se reducira na molbu da država (vlada) ipak ne bude tako *osjetljiva*, tako *škakljiva*; ona ne bi trebala u »bezazlenim« stvarima odmah njušiti zloćudnost i mogla bi uopće biti malko »tolerantnija«. Pretjerana osjetljivost jest svakako jedna slabost, njeno izbjegavanje može biti jedna hvalevrijedna krepost; samo, u ratnim vremenima nema poštete, i ono što u mirnim odnosima može biti dozvoljeno prestaje biti dozvoljeno čim se proglašuje opsjedno stanje. Jer dobronamjerni liberali to doista čute, žure se oni objaviti da se pri »predanosti naroda« ne treba bojati nikakve opasnosti. No vlada će biti pametnija i na tako nešto se neće dati nagovoriti. Ona predobro zna kako se Nekoga lijepim riječima nahrani, i neće se zadovoljiti tim jelima lijepim za oko. No hoće se imati svoje igralište, jer neko dijete ne može biti tako nastrojeno kao neki stari: mladost nema kreposti.

Samo za to igralište, za nekoliko sati veselog skakutanja se cjenka. Zahtijeva se samo da država ne bude, poput namrgođenog djede, previše čangrizava. Ona treba dozvoliti nekoliko magarećih procesija i igri luda, kao što ih je u Srednjem vijeku dozvolila crkva. Vremena pak, u kojima bi to ona mogla jamčiti bez opasnosti, prošla su. Djeca, koja jednom dođu *na slobodu* i prožive jedan sat bez odgojne šibe, neće više u *ćeliju*. Jer sloboda sada više nije *dopuna* za ćeliju, nije jedno osvježavajuće *oporavljanje* nego njegov *suprotak*, jedno aut-aut. Ukratko, država ili ne smije ništa više ili mora na Sve pristati i propasti; ona mora biti ili naskroz osjetljiva ili, poput mrtve, biti neosjetljiva. S tolerancijom je gotovo. Pruži li ona tek prst, odmah se uzima cijela ruka. Tu se više nije »šaliti«, i sva šala kao raspoloženje, dosjetka, humor itd. postaju gorkom ozbiljnošću.

Dreka »slobodoumnika« oko slobode tiska teče protiv njihovog vlastitog principa, njihove navlastite *volje*. Oni hoće ono što oni *neće*, tj. oni žele, oni bi rado. Otud i otpadaju oni tako lako kad se jednom takozvana sloboda tiska pojavi, tad bi oni htjeli cenzuru. Posve prirodno. Država je i njima sveta, isto tako ćudored, itd. Oni se spram nje odnose samo kao neodgojena derišta, kao domišljata djeca koja nastoje koristiti slabost roditelja. Mama država treba im dozvoliti da ponešto kažu što se njoj ne sviđa, no mama ima pravo jednim strogim pogledom jednim potezom cenzure precrtati njihovo lajavo blebetanje. Prepoznaju li u njoj svoju mamu, moraju tad u njenom prisustvu trpjeti cenzuru govora kao svako dijete.

Dopustiš li da Ti neki ini dade pravo, Ti moraš ništa manje dopustiti da Ti on da nepravdo; dobiješ li od njega opravdanje i nagradu, tad očekuj i njegovu tužbu i kaznu. Uz pravo ide nepravdo, uz zakonitost *krivnja*. Što si *Ti?* – *Ti* si jedan – zločinac.

»Zločinac je najvlastitiji zločin države!« kaže Bettina.¹² Ova riječ se može priznati, iako sama Bettina ne razumije baš tako. U državi naime ne može neobuzdano Ja, Ja kako Ja samo Meni pripadam, doći do mog ispunjenja i ozbiljenja. Svako Ja je već od rođenja jedan zločinac protiv naroda, države. Otud ona i nadgleda zbilja Sve, ona u Svakome vidi jednog – egoistu, a pred egoistom ona strahuje. Ona pretpostavlja kod svakog ono Najgore i pazi, policijski pazi, da se »državi ne dogodi nikakva šteta«, ne quid respublica detrimenti capiat. Neobuzdano Ja – a to smo Mi iskonski i u našoj tajnovitoj nutarnjosti ostajemo Mi to vazda – jest onaj nikada prestajući zločin u državi. Čovjeka kojeg vodi njegova smjelost, njegova volja, njegova bezobzirnost i neustrašivost tog država, narod okružuje špijunima. Ja kažem narod! Narod – Vi blagoćudni ljudi, zamislite čudo što ga u njemu imate – narod je skroz naskroz pun policijskog nastrojenja. Samo tko niječe svoje Ja, tko vrši »sebenijekanje«, jest narodu ugodna.

¹² Bettina von Arnim (anonimno): Dies Buch gehört dem König. Berlin 1843. s. 376

Bettina je u navedenoj knjizi skroz dovoljno dobroćudna da državu drži samo za bolesnu i da se nada njenom ozdravljenju, jednom ozdravljenju koje hoće odjeloviti »demagogijom«¹³; samo, ona nije bolesna nego u punoj snazi, ako ona demagoga, koji hoće nešto steći za pojedince, za »Sve«, od sebe opravla. Ona je u svojim vjernicima snabdjevena najboljim demagozima, narodnim vođama. Prema Bettini¹⁴ treba »država razviti klicu slobodnosti čovječanstva, inače je ona gavranova majka i skrbi i za gavranovu hranu!« Ona ne može inako, jer baš kad ona skrbi za »čovječanstvo« (što bi uostalom već morala biti »humana« ili »slobodna« država), jest pojedinac za nju hrana za gavrana. Kako ispravno govori naprotiv gradonačelnik¹⁵: »Kako? Država nema nikakvu inu obvezu nego da bude puko njegovateljica bolesnika kojima nema spasa? – To ne klapa. Odavno se je zdrava država otarasila bolesnoga materijala, no sebe nije u to miješala. Tako ekonomična ne treba ona biti sa svojim skokovima. Razbojničke grane bez oklivanja odrezane kako bi ine cvjetale. – Ne drhti se pred državnim krutošću, njezin moral, njena politika i religija upućuju ju na to; ne krivi ju se za nikakvu bezčuvstvenost, njena sućut se tome protivi, njeno iskustvo nalazi pak samo u toj strogosti spas! – Ima bolesti u kojima pomažu samo drastična sredstva. Liječnik koji prepoznaje bolest kao takvu, ali neodlučan poseže za palijativima, neće nikad ukloniti bolest, ali će zato učiniti da pacijent nakon kraćeg ili dužeg bolovanja podlegne! Pitanje gospođe savjetnik: »Ako Vi primjenjujete smrt kao drastično sredstvo, kako se tu ima liječiti?« ne klapa. Država ne primijenjuje smrt protiv sebe, nego protiv srditog člana, ona vadi jedno oko koje ju srdi itd.

»Za malaksalu je državu jedini put spasenja da pusti čovjeka u sebi da raste.«¹⁶ Razumije li se ovdje, poput Bettine, pod čovjekom pojam »čovjek«, tad ona ima pravo: »malaksala« država ozdravit će narastanjem »Čovjeka«, jer što su pojedinci zaludeniji »Čovjekom«, to bolje za državu. Kad bi se to pak odnosilo na pojedinca, na »Sve« (napola čini to također autorica, jer joj to s »Čovjekom« ostaje nerazjašnjeno), tad bi to recimo zvučalo kao slijedeće: Za jednu malaksalu razbojničku bandu jedini je put spasenja da pusti lojalnog građanina da u njoj izraste! Time bi upravo razbojnička banda kao razbojnička banda propala, i jer ona to sluti, zato ona ustrijeli radije Svakoga tko ima tu crtu da može postati »poštena momčina«.

Bettina je u toj knjizi patriotkinja ili, što je malo više, filantrop, jedna usrećiteljica ljudi. Ona je posve na jednak način nezadovoljna Opstojećim, kao što je naslovna sablast njene knjige uz Sve koji bi htjeli vratiti dobru, staru vjeru i što uz nju prijanja. Samo ona misli obrnuto da političari, državnici službenici i diplomati kvare državu, dok ovi to isto podmeću zlonamjernicima, »zavodnicima naroda«.

Što je običan zločinac ino do jedan koji je počinio sudbonosnu grešku da je težio za onim što je narodno umjesto da traži Svoje. On je tražio prezirno, *tuđe* dobro: učinio je što vjernici čine: koji se trse oko onog što je božje. Što čini svećenik koji upozori zločinca? On mu predočuje veliko nepravo da je ono što je državom posvećeno, vlasništvo iste (čemu se također mora priračunati život državnih pripadnika) svojim činom oskvrnio; stoga bi mu radije mogao predbaciti da je *sebe* okaljao time što je tuđe ne *prezirao* nego ga držao vrijednim pljačke: on bi to mogao kad ne bi bio pop. Razgovarajte s takozvanim zločincem kao s jednim egoistom i on će se sramiti, ne zato što je prekršio vaše zakone i dobra, nego što on vaše zakone obhodenja; vaša dobra drži vrijednim žuđenja; on će se sramiti što Vas zajedno s Vašima nije – prezirao, što je premalo bio

¹³ Ibid., s. 376

¹⁴ Ibid., s. 374

¹⁵ Ibid., s. 381/82

¹⁶ Ibid., s. 385

egoist. Vi pak ne možete s njim egoistički razgovarati, jer Vi niste tako veliki kao jedan zločinac, Vi – ništa zlo ne činite! Vi ne znate da se jedino vlastito Ja ne može okaniti da ne bude zločinac, da je zločin njegov život. A ipak biste trebali znati, budući da vjerujete da »smo mi svi skupa grešnici«, no Vi si mislite da ćete grijeh obmanuti, Vi ne pojmiate – jer strahujete od vruga – da je krivnja vrijednost nekoga čovjeka. O kad biste bili krivi! No tako ste Vi »pravedni«. E pa – učinite vašem gospodinu sve ubavo pravedno!

Ako kršćanska svijest ili kršćanin sastavi jedan krivični zakonik, što može tu ino biti pojam *zločina* nego upravo – *bezdušnost*. Svako rastavljanje i povreda nekog *srdačnog odnosa*, svako *bezdušno ponašanje* spram nekog svetog bistva jest zločin. Što srdačniji ima biti odnos, to glasnjija je njegova poruga, to kažnjiviji jest zločin. Gospodara ima ljubiti svatko tko mu je podređen: nije-kati tu ljubav je jedna smrtno kažnjiva veleizdaja. Preljub jest jedna kažnjiva bezdušnost, nema se srca, oduševljenja, patosa za svetost braka. Doklegod srce ili ćud diktira zakone uživa samo srdačan ili dobroćudan čovjek zaštitu zakona. Da dobroćudan čovjek daje zakone znači navlastito samo da ih *ćudoredan* čovjek daje: što proturječi »ćudorednom čuvstvu« tih ljudi, to oni strogo zabranjuju. Kako da npr. nevjera, odmetništvo, provalništvo, ukratko, svo *radikalno obračunavanje*, svo kidanje starih časnih veza ne bude u očima istih neizlječivo i zločinačko? Tko prekine s ovim zahtjevima ćudi, taj ima sve ćudoredne, sve dobroćudne ljude za neprijatelje. Samo savijenci i konsorti su oni pravi koji će konzekventno ispostaviti kazneni kodeks srca, kao što to izvjestan nacrt zakona dovoljno dokazuje. Konsekventno zakonodavstvo kršćanske države mora posve biti stavljeno u ruke – *popova*, i neće postati čisto i dosljedno doklegod ga izrađuju *popovski službenici*, koji su uvijek samo *polovični popovi*. Tek tad će se svaka nedobročudnost, svaka bezdušnost konstatirati kao jedan neoprostiv zločin, tek tad svako uzbuđenje ćudi prijekorno, svaki govor kritike ili dvojbe anatemizirano; tek tad je vlastiti čovjek pred kršćanskom svijesti kao takav već – *zločinac*.

Revolucionari su često govorili o »pravednoj osveti« naroda kao njegovom »pravu«. Osveta i pravo pripadaju tu zajedno. Je li to odnošenje nekoga Ja prema Ja? Narod više da je protivnička stranka spram istoga počinila »zločin«. Mogu li Ja prednimiti da je Netko spram Mene činio neki zločin, a da ne prednimim da bi on morao postupati kako Ja to nalazim dobrim? I ovo postupanje nazivam Ja pravim, dobrim itd; ono odstupajući jedinim zločinom. Time Ja mislim da bi ini sa Mnom morali ići k *istome* cilju, tj. Ja ne postupam s njima kao s Jednima koji svoj zakon nose u samima sebi i prema njemu žive nego kao s bistvima koja imaju slušati nekakav »umni« zakon. Ja postavljam što jest »Čovjek« i što znači »istinski ljudski« postupati i zahtijevam od svakoga da mu taj zakon postane norma i ideal, u protivnome se on i iskazuje kao »grešnik i zločinac«. A »krivca« pogađa »kazna zakona«!

Ovdje se vidi kako je opet »Čovjek« taj koji donosi pojam zločina, grijeha i time prava. Jedan čovjek u kojem Ja ne prepoznam »Čovjeka«, jest »jedan grešnik, jedan krivac«. Samo spram nečeg svetog postoji zločinac; Ti spram Mene ne možeš biti nikada zločinac nego samo jedan protivnik. No onoga, tko povrijedi nešto sveto, ne mrziti, to je već jedan zločin, kao što St. Just uzvikuje protiv Dantona: »Zar Ti nisi jedan zločinac i odgovoran što nisi mrzio neprijatelje domovine?«¹⁷

Ako se, kao u revoluciji, ono što jest »Čovjek« shvati kao »dobar građanin«, tad imamo od tog pojma »čovjeka« poznate »političke prestupe i zločine«.

U svemu tome biva pojedinac, pojedinačni čovjek promatran kao izrod a opći čovjek, »Čovjek« naprotiv čašćen. Već prema tome kako se sad ta sablast nazove, da li kršćanin, židov, musliman,

¹⁷ St. Just: Rede gegen Danton. Gehalten am 31. März 1794. im National-Konvent. U: Bibliothek politischer Reden

dobar građanin, lojalni podanik, slobodnjak, patriota itd., već prema tome padaju oni koje hoće provesti jedan odstupajući pojam čovjeka kao oni koje hoće sebe progurati pred pobjedničkim »Čovjekom«.

I kojim pomazanjem se ovdje u ime zakona, suverenog naroda, boga itd. kolje.

Pa kad se progonjeni lukavo skrivaju i čuvaju pred strogim, popovskim sucima, tad ih se kori kao »licemjere«, «kao što St. Just. npr. one koje on optužuje u govoru protiv Dantona.¹⁸ Mora se biti budala pa se prepustiti njihovome molohu. Iz *fiksni*h ideja nastaju zločini. Svetost braka jest jedna fiksna ideja. Iz te svetosti slijedi da je nevjera jedan *zločin* i otud postavlja jedan izvjestan zakon o braku jednu dužu ili kraću *kaznu* za to. No ovu kaznu oni, koji proglašavaju »slobodnost kao svetu«, smatrati jednim zločinom protiv slobodnosti i samo u tome smislu jest i javno mnijenje žigosalo zakon o braku.

Društvo doduše hoće da *svatko* dođe do svog prava, ali ipak samo do onog kojeg društvo sankcionira, do društvenoga prava, ne zbilja do *svoga* prava. Ja pak dajem ili uzimam Meni pravo iz vlastite savršenosti moći i spram svake nadmoći sam Ja najneskrušeniji zločinac. Vlastit i stvoritelj mog prava – ne priznajem ja nikakav ini pravni izvir do – Mene, niti boga, niti državu, niti prirodu, niti čak samog Čovjeka s njegovim »vječitim ljudskim pravima«, niti božje niti ljudsko pravo.

Pravo »o i za sebe«. Dakle bez odnošaja k Meni! »Absolutno pravo«. Dakle odvojeno od Mene! Jedno o i za sebe biće! Jedno Absolutno! Jedno vječito pravo, kao jedna vječita istina!

Pravo treba biti prema liberalnom načinu predstavljanja za Mene obvezno, jer je ono *ljudskim umom* tako ustavljeno, spram kojeg jest *moj um* »neum«. Prije se žestilo u ime božjeg uma protiv slabog ljudskog, sada u ime jakog ljudskog protiv egoističkog koji je kao »neum« odbačen. Pa ipak nikakav ini nije zbiljski do upravo ovaj »neum«. Niti božji niti ljudski um, nego samo tvoj i moj svakidašnji um jest zbiljski, kao i jer Ti i Ja to jesmo.

Misao prava je izvorno moja misao ili ona ima svoj izvor u Meni. No čim je ona iz Mene iskočila, čim je »riječ« izašla, ona je »postala meso«, jedna *fiksna ideja*. Ja se sad misli više ne mogu otarasiti, kakogod se Ja okrenem, ona stoji preda mnom. Tako ljudi nisu opet postali gospodari misli »pravo« koju su sami stvorili: kreatura prolazi s njima. To je absolutno pravo, od Mene absolvirano i odriješeno. Mi ga, jer ga štujemo kao absolutno, više ne možemo proharčiti i prolazi Nas stvaralačka snaga; stvor jest »o i za sebe«.

Ne dozvoli da se pravo više slobodno uokolo kreće, povuci ga nazad u njegov izvor, u Tebe, tad je to *tvoje* pravo i pravo je ono što je Tebi pravo.

Jedan je napadaj pravo unutar svojeg stojišta tj. stojišta prava moralo doživjeti kad je od strane liberalizma »povlastici« objavljen rat.

Povlašten i jednakopravan – oko oba ova pojma vrti se jedna uporna borba. Isključen ili dopušten – kazivalo bi isto. Gdje bi pak bilo neke moći, bilo imaginarne kao bog, zakon ili neke zbiljske kao Ja, Ti – pred kojom ne bi svi bili »jednakopravni«, tj. ne bi važio ugled osobe? Bogu je svatko jednako drag, ako mu se moli; zakonu jednako ugodan samo ako je zakonski; da li je ljubitelj boga ili zakona grbav i hrom, siromašan ili bogat i sl., to bogu i zakonu nije važno; isto tako ako se utapaš, jest Tebi kao spasitelj neki crnac isto toliko drag kao najpraviji Kavkazac, čak neki pas Ti u tom položaju nije manje od nekoga čovjeka. No kome ne bi bio i obrnuto svat-

aus dem 18. nud 19. Jahrhundert. Hrsg. von Adolf Rutenberg. Bd. 3. Berlin 1844. s. 166

¹⁸ Vidi Bibliothek politischer Reden, s. 153

ko neki prednovani ili zapostavljeni? Bog kažnjava one zle svojim gnjevom, zakon odgaja one nezakonite, Ti puštaš Jednoga da Ti svakog trenutka govori, Drugome pokazuješ vrata.

»Jednakost prava« i jest jedan fantom zato jer pravo nije ništa više i ništa manje nego dopuštenje, tj. jedna *stvar milosti* koja se uostalom može steći i svojom zaslugom; jer zasluga i milost ne proturječe jedna drugoj, budući da i milost hoće biti »zaslužena« a naš milostivi smješak pripada samo Onom tko Nam ga zna iznuditi.

Tako se sanja o tome da »svi građani države imaju jednakopravno stajati jedan pored drugog«. Kao državljeni oni su državi zacijelo svi jednaki; no već prema njenim posebnim svrhama dijelit će ih ona i prednovati ili zapostavljati više ipak mora ih ona još kao dobre i loše državljene razlikovati.

Br Bauer riješava židovsko pitanje s gledišta da »povlastica« nije opravdana. Jer židov i kršćanin, svatko u nečem predima pred inim i u tom predimanju su isključivi, zato se oni raspadaju pred pogledom kritičara u ništavnost. S njima pogađa jednaki ukor državu, koja njihovo predimanje opravdava i kuje u »povlasticu« ili privilegiju, time joj pak vene poziv da bude jedna »slobodna država«.

Nešto pak svatko predima pred inim, naime sebe samog ili svoju jedinstvo: u tome ostaje Svatko isključiv ili ekskluzivan.

I opet Svatko čini pred nekim Trećim svoju vlastitost koliko je moguće važećem i nastoji pred njim, ako ga inako hoće pridobiti, ovu pustiti da se pojavi privlačnom.

Treba li sad onaj Treći spram razlike Jednog od Drugog biti neosjetljiv? Zahtijeva li se to od slobodne države ili čovječanstva? Tad bi ovi morali naprosto biti bez vlastitoga interesa i nesposobni za ikoga suosjećati. Tako ravnodušnim nije se smatralo ni boga, koji Njegove luči od Zlih, niti državu, koja dijeli dobre građane od loših.

Ali traži se upravo tog Trećeg, koji više ne dodjeljuje nikakvu »povlasticu«. Taj se tad možda zove slobodna država ili čovječanstvo ili nekako drugačije.

Budući da kršćana i židova Br. Bauer stoga postavlja nisko jer oni brane povlastice, morali bi se i trebali oni sebenijekanjem i nevlastokorisnošću moći osloboditi svog ograničenog stajanja. Kad bi oderali svoj »egoizam«, tad bi prestalo obostrano nepravo i s njim uopće kršćanska i židovska religioznost: samo nitko od njih ne bi više trebao htjeti biti nešto apartno.

Okane li se pak ove isključivosti, time još ne bi uistinu tlo, na kojem se vodilo njihovo neprijateljstvo, bilo napušteno. Oni bi svakako našli neko Treće, u kojem bi se mogli ujediniti, neku »opću religiju«, neku »religiju čovječnosti« i sl. ukratko jedno izjednačenje koje ne bi trebalo biti bolje od onog kad bi svi židovi postali kršćani, čime bi se također dokrajčila »povlastica« jednog pred drugim. Doduše *napetost* bi bila odstranjena, samo u toj ne bi opstojalo bistvo obojice nego samo njihovo susjedstvo. Kao različiti morali su oni nužno biti u naponu, a nejednakost će uvijek ostati. To doista nije tvoja greška što se Ti protiv Mene napinješ i tvoju neobičnost i osebnost potvrđuješ: Ti ne trebaš popustiti ili samog sebe zatajivati.

Značaj suprotstava shvaća se *preformelno* i mlitavo ako ga se hoće samo »razriješiti« da bi se načinilo prostora za neko Treće »Sjedinjavajuće«. Suprotstav zaslužuje pače da bude *zaoštren*. Kao židov i kršćanin Vi ste u jednom previše neznatnom suprotstavu i svadite se puko oko religije kao oko careve brade, oko jedne lapalije. U religiji doduše neprijatelji, ipak Vi ostajete *u onom preostalom* dobri prijatelji i npr. kao ljudi međusobno jednaki. Ipak jest i ono Preostalo u svakome nejednako i Vi nećete vaš susprotstav tek tad dalje puko *zatomiti* ako ga posve priznate i svatko se od tjemena do nožnog prsta potvrdi kao *jedini*. Tad će raniji suprotstav svakako biti razriješen, ali samo stoga jer ga je jedan jači u sebe primio.

Ne opstoji naša slabost u tome što smo Mi spram inih u suprotstavu nego u tome što Mi to nismo punostojno, tj. da nismo posve od njih *razlučeni*, ili da Mi tražimo jednu »zajednicu«, jednu »Svezu«, da Mi u zajednici imamo jedan ideal. Jedna Vjera, Jedan Bog, Jedna ideja, Jedan Šešir za Sve! Kad bi se Svi doveli pod Jedan Šešir, tad naravno nitko ne bi trebao pred inima još skidati šešir.

Zadnji i odlučujući suprotstav, onaj Jedinog spram Jedinoga, jest u osnovi iznad onog što se zove suprotstav, a da nije pao nazad u »jednost« ili jedinstvo. Ti kao Jedinu nemaš više ništa zajedničko s inim i zato također ništa rastavljajuće ili neprijateljsko; Ti ne tražiš spram njega pred nekim *Trećim* pravo i ne stojiš s njim niti na »pravnom tlu« niti inače na nekom zajedničkom tlu. Suprotstav iščezava u savršenoj – *razlučenosti* ili jedinstvu. Ova bi se doduše mogla smatrati onim novim Zajedničkim ili nekom novom jednakošću; samo, jednakost opstoji ovdje baš u nejednakosti i sama nije ništa do nejednakost: jedna jednaka nejednakost, i to samo za onoga koji učini nekakvo »poređenje«,

Polemika protiv povlastice tvori jednu karakternu crtu liberalizma, koji udara protiv »povlastice«, jer se poziva na »pravo«. Dalje od udaranja ne može on u tome dospjeti; jer, povlastice ne padaju prije nego što padne pravo, budući da su one samo vrste prava.

Pravo se pak raspada u svoje Ništa, ako ga vlast zamrsi tj. ako se pojmi što to znači: vlast ide prije prava. Svo pravo objašnjuje se tad kao povlastica, a sama povlastica kao moć, kao – *nadmoć*.

Ne mora li pak moćna borba protiv nadmoći pokazati neko posve drugo lice nego skromna borba protiv povlastice, koja se ima voditi pred prvim sućem, »pravom«, prema smislu tog suća?

Na koncu moram još opozvati polovičan način izražavanja kojeg sam htio samo dotle upotrebljavati dok sam još rovario u utrobi prava i riječ puštao barem da opstoji. No zapravo s pojmom gubi i riječ svoj smisao. Što sam nazivao »mojim pravom«, to uopće više nije »pravo«; jer pravo može dodijeliti samo jedan duh, bio to duh Prirode ili onaj Roda, Čovječanstva, duh Boga ili onaj svete Svetosti ili sv. Presvijetloga itd. Što Ja imam bez nekog opravomoćujućeg duha, imam Ja to bez prava, imam to jedino i samo mojom *moći*.

Ja ne zahtijevam nikakvo pravo, zato nikakvo i ne trebam priznati. Što Si Ja mogu iznuditi, iznuđujem si, a što ne iznudim, na to nemam pravo, niti se prsim ili tješim mojim nezastarivim pravom.

S absolutnim pravom propada sâmo pravo, gospodstvo »pojma prava« biva ujednačeno istrijebljeno. Jer, ne treba zaboraviti da su pojmovi, ideje, principi odvajkada Nama gospodarili i da je među ovim gospodarima pojam prava ili pojam pravednosti igrao jednu od najznačajnijih uloga.

Opravdano ili neopravdano – o tome se Meni ne radi; samo ako sam *moćan*, već sam od sebe *opunomoćen* i ne trebam nikakvu inu punomoć ili opravdanje. Pravo – jest jedina daska dodijeljena od nekog utvora; moć – to sam Ja.

2. Moj obraćaj

U društvu, socijetetu može zanjaviše ljudski zahtjev biti zadovoljen, dok egoistični mora vazda biti prikraćen.

Jer jedva nekom može promaći da sadašnjost ni za jedno pitanje tako živo zanimanje ne pokazuje kao za »socijalno«, to se na društvo ima posebno usmjeriti svoju pažnju. Da, kad bi na to upravljani interes bio manje strastven i zaslijepljen, ne bi se preko društva pojedince toliko gubilo iz vida, te bi se spoznalo da jedno društvo ne može postati novo doklegod oni koji ga sači-

njavaju i konstituiraju ostaju stari. Ako bi npr. u židovskom narodu imalo nastati neko društvo koje bi na Zemlji širilo neku novu vjeru, tad ti apostoli ipak ne bi smjeli ostati farizeji.

Kakav Ti jesi, takvim se Ti kazuješ tako se ponašaš spram ljudi: licemjer kao licemjer, kršćanin kao kršćanin. Zato je karakter nekog društva određen karakterom njegovih članova: oni su stvoritelji istog. Barem toliko se moralo uvidjeti, ako se pojam »društvo« i ne bi htjelo preispitati.

Uvijek daleko do toga da *sebe* dovedu do punog razvoja i važenja, ljudi dosad nisu ni svoja društva mogli osnivati na *Sebi*, ili pače oni su mogli samo »društva« osnivati i u društvima živjeti. Društva bijahu uvijek osobe, moćne osobe, tzv. »moralne osobe«, tj. sablasti, pred kojima je pojedinac imao primjerenu dasku, strah od sablasti. Kao takve sablasti, mogu one najdoličnije biti označene imenom »narod« i respective »narodić«: narod praotaca, narod Helena itd., «konačno – narod ljudi, čovječanstvo (Anacharsis Cloots je sanjario o »naciji« čovječanstva), zatim svaki pododjel ovog »naroda« koji je mogao i morao imati svoja posebna društva, španjolski, francuski narod itd., unutar njega opet staleži, gradovi ukratko svakojake korporacije, naposljetku u krajnjem zaoštrenju mali narodić – *porodica*. Umjesto da se kaže da je utvorna osoba svih dosadašnjih društava bio narod, mogla bi se otud spomenuti i oba ekstrema, naime ili »čovječanstvo« ili »porodica«, oboje »iskonske jedinice«. Mi biramo riječ »narod« jer se njeno porijeklo povezuje s grčkim polloi, »mnogima« ili »mnoštvom«, no još više stoga jer su »nacionalne težnje« danas na dnevnom redu i jer ni najnoviji buntovnici nisu još stresli ovu prevarnu osobu, iako bi, s druge strane, potonje odvagnuće moralo dati prednost izrazu »čovječanstvo«, budući se sa svih strana toliko zanosilo »čovječanstvom«.

Dakle narod, – čovječanstvo ili porodica -, otad su kako se čini, igrali povijest: u tim se je društvima imao ne isticati nikakav *egoistični* interes nego samo opći, nacionalni ili narodni interesi, staleški interesi, porodični interesi i »opće ljudski interesi«. No tko je narode, o čijoj propasti priča povijest, doveo do pada? Tko ini nego egoist koji je tražio *svoje* zadovoljenje! Ako se jednom ušuljao egoistični interes, tad društvo bijaše »pokvareno« i išaše ususret svom raspadu, kao što npr. dokazuje Rimljanstvo sa svojim izgrađenim privatnim pravom, ili kršćanstvo s nezadrživo provaljujućom »umnom sebeodredbom«, »sebesviješću«, »autonomijom duha«, itd.

Narod kršćana proizveo je dva društva, čije će trajanje s opstojem onog naroda zadržati jednaku mjeru: to su ova društva: *država* i *crkva*. Mogu li se ona nazvati udruženjem egoista? Slijedimo li Mi u njima neki egoistični, osobni, vlastiti ili slijedimo narodnjački (narodni tj. interes *naroda* kršćana), naime državni i crkveni interes? Mogu li i smijem li Ja u njima biti Ja sâm? Smijem li Ja misliti i postupati kako Ja hoću, smijem li se Ja očitovati, izživjeti, djelovati? Ne moram li Ja majestet države, svetost crkve ostaviti netaknutim?

Doista, Ja ne smijem kako Ja hoću. No hoću li Ja u ikojem društvu naći tako nemjerenu slobodnost onog Smjeti? Svakako ne! Dakle, Mi bismo doista mogli biti zadovoljni? Nipošto! Nešto je ino ako se Ja odražavam na nekom Ja ili na nekom narodu, nekom Općem. Tamo sam Ja ravan protivnik mog protivnika, ovdje prezren, vezan, pod starateljstvom; tamo stojim Ja kao muškarac spram muškarca, ovdje sam školarac koji spram svog drugara ne može ništa učiniti jer je ovaj pozvao oca i majku u pomoć i sakrio se pod kecelju, dok Ja neodgojeni momak bivam izgrađen i ne smijem »rezonirati«; tamo se Ja borim protiv jednog tjelovitog neprijatelja, ovdje protiv čovječanstva, protiv nekog Općeg, protiv nekog »majesteta«, protiv nekog utvora. No za Mene nije nikakvi majestet, ništa sveto nekakva granica, ništa što Ja umijem svladati. Samo ono što Ja svladati ne mogu, to još ograničuje moju moć, i Ja ograničene moći jesam povremeno jedno ograničeno Ja, ne ograničeno moći *van* Mene nego ograničeno pomanjkanjem *vlastite* moći, *vlastitom nemoći*. Samo, »garda umire, ipak se ne predaje!« Prije svega samo tjelovitoga protivnika!

Sa svakim se protivnikom ja usudim,
kojeg vidjeti i okom ugledati mogu,
koji, sâm pun hrabrosti, u meni hrabrost razplamsava, itd.

Mnoge su privilegije doduše s vremenom istrijebljene, no samo radi općeg dobra, radi države i državne dobrobiti, nipošto za Moje jačanje. Nasljedno podaništvo npr. je ukinuto samo da bi jedini nasljedni gospodar, gospodar naroda, monarhijska vlast ojačala: time je nasljedno podaništvo pod Jednim postalo još kruće. Samo u korist monarha, zvao se on »vladar« ili »zakon«, su pale privilegije. U Francuskoj građani doduše nisu nasljedni podanici kralja, no zato su nasljedni podanici »zakona« (charte). *Podređenje* je zadržano, samo što je kršćanska država spoznala da čovjek ne može dvojici gospodara služiti (vlastelinu i vladaru itd); zato Jedan zadobija sve povlastice; on sad opet može *postaviti* jednog iznad drugog, može praviti »visoko-postavljene«.

Na što se Mene tiče opće dobro? Opće dobro kao takovo nije *moje dobro*, nego samo vrhunac *sebenijekanja*. Opće dobro može glasno klicati dok Ja »čkomiti« moram, država sjati dok Ja stradam. U čem inom je budalaština političkih liberala do u tome što su oni narod suprotstavili vladi a govore o narodnim pravima? Tu sad narod ima doći do riječi, itd. Kao da do riječi može doći onaj tko usta nema? Samo pojedinac može govoriti kao punoljetan. Tako cijelo pitanje o slobodnosti tiska biva na glavu postavljeno, ako se ona zahtijeva kao neko »narodno pravo«. Ona je samo jedno pravo ili bolje *pojedince*. Ima li neki narod slobodnost tiska, tad ju *Ja*, iako usred tog naroda, nemam: narodna slobodnost nije *moja* slobodnost i slobodnost tiska kao narodna slobodnost mora uza se imati protiv Mene upravljani zakon o tisku.

Ovo se mora uopće naglasiti spram ovogodnih težnji za slobodnošću:

Narodna slobodnost nije moja slobodnost!

Dopustimo kategorije: narodna slobodnost i narodno pravo, npr. narodno pravo da svatko smije nositi oružje. Ne proigrava li se neko takvo pravo? Svoje vlastito pravo ne može se proigrati, ali svakako može neko pravo koje ne pripada Meni nego narodu. Ja mogu biti zatvoren radi narodne slobodnosti, mogu kao kažnjenik izgubiti pravo na oružje.

Liberalizam se pojavljuje kao zadnji pokušaj stvaranja narodne slobodnosti, jedine slobodnosti općine, »društva«, onog općeg, čovječanstva, san jednog punoljetnog čovječanstva, jednog punoljetnog naroda, jedne punoljetne općine, jednog punoljetnog »društva«.

Jedan narod ne može inako nego na račun pojedinca biti slobodan jer nije pojedinac kod te slobodnosti glavna stvar nego narod. Što je narod slobodniji, to je pojedinac vezaniji: atenski narod je baš u najslobodnije vrijeme stvorio ostrakizam, prognao ateiste, otrovao najpoštenijeg mislioca.

Kako se sve ne slavi Sokratesa zbog njegove savjesnosti koja ga je navela oduprijeti se savjetu da izmakne tamnici. On je budala što Atenjanima dopušta pravo da ga osude. Stoga mu se svakako dešava pravo; zašto s Atenjanima čak i ostaje na istom tlu! Zašto ne prekine s njima? Da je znao i mogao znati, što je on bio, on takvim sucima ne bi dopustio nikakav zahtjev, nikakvo pravo. Da on *nije pobjegao*, to je bila baš njegova slabost, njegova ludost da s Atenjanima još ima nešto zajedničko, ili mnijenje da je on član, puki član tog naroda. On je pače bio sâm taj narod u osobi i mogao je samo svoj vlastiti sudac biti. Nije bilo nikakvog *suca nad njim*; kako tad on sâm zbilja izriče otvorenu presudu nad sobom i sebe smatra vrijednim pritaneja. Morao je pri tome ostati, i kao što sebi nije izrekao smrtnu osudu, tako i onu Atenjana prezreti i pobjeći. No on se podredio i u *narodu* priznao svog *suca*, smatrao se malim pred majestetom tog naroda. Što se podredio *sili*, kojoj je on samo i mogao podleći, kao jednom »pravu«, bijaše izdaja sebe samog: to bijaše *krepost*.

Kristu, koji se navodno uzdržao od moći nad svojim nebesnim legijama, pripisuju pripovjedači jednaku sumnju. Luther je učinio vrlo dobro i pametno što je sigurnost svog Wormskog puta dao pismeno obezbijediti, i Sokrates je trebao znati da su Atenjani njegovi *neprijatelji*, samo on svoj sudac. Sebeobmana o nekom »pravnom stanju, zakonu« itd. morala je ustuknuti pred uvidom da je taj odnos jedan odnos sile.

Rabulistikom i intrigama dokončava se grčka slobodnost. Zašto? Jer su obični Grci još mnogo manje mogli doseći onu konsekvencu koju nije mogao izvući ni njihov junak misli Sokrates. Što je rabulistika ino do jedan način da se nešto opstojeće iskoristi a da se ne ukloni? Ja bih mogao dodati: »u vlastitu korist«, no on već jest u »iskorištavanju«. Takovi rabulisti su teolozi, koji božju riječ »izvrću i natežu«; što bi oni imali za izvrnati kad »opstojeće« božje riječi ne bi bilo? Kao oni liberali koji na »Opstojećem« okreću i prevrću. Svi su oni izvrtači jednako onim izvrtačima prava. Sokrates je priznao pravo, zakon; Grci su trajno zadržali autoritet zakona i prava. Ako su pri toj priznaji ipak htjeli svoju korist, ako je svatko htio svoju potvrditi, tad su ju morali tražiti baš u izvrtnanju prava ili u intrigi. Alkibiades, jedan genijalni intrigant, započinje period atenskoga »propada«; Spartanac Lysandros i ini ukazuju da je intriga postala opće-grčka. Grčko *pravo*, na kojem su počivale grčke *države*, moralo je od egoista unutar tih država biti izvrtno i pokopano, a *države* su propadale da bi *pojedinici* postali slobodni; grčki narod je pao, jer je pojedincima do tog naroda manje stalo bilo nego do njih samih. Uopće, sve su države, ustavi, crkve itd. propale *istupom* pojedinaca; jer pojedinac je nepomirljivi neprijatelj svake *općenitosti*, svake *veze*, tj. svakih okova. Ipak, do današnjeg se dana tlapu da čovjek potrebuje »svetu vezu«, on, smrtni neprijatelj svake »veze«. Svjetska povijest pokazuje da još ni jedna veza nije ostala nepokidana, pokazuje da se čovjek neumorno brani od veze svake vrste, a ipak se zaslijepljeno opet i opet razmišlja o novoj vezi i mni se npr. da se dospjelo do pravog ako mu se pribavi veza jednog takozvanog slobodnog ustava, jedna lijepa konstitucionalna veza: redovničke veze, veze povjerenja između »— —« izgleda da su konačno postale doduše možda nešto krotke, no dalje nego od vodilje do podvodilje nije se dospjelo.

Sve Sveto je jedna veza, jedan okov.

Sve sveto biva i mora biti izvrtno od izvrtnatelja prava; zato ima naša sadašnjost u svim sferama mnoštvo ovakvih izvrtnatelja. Oni pripremaju slom prava, bezpravnost.

Siroti Atenjani, koje se optužuje zbog rabulistike i sofistike, siroti Alkibiades, kojeg se optužuje zbog intrige. To bijaše baš ono vaše Najbolje, vaš prvi korak slobodnosti. Vaši Aeschyles, Herodotos itd. htjeli su samo imati slobodan grčki *narod*; Vi ste tek slutili ponešto od *vaše* slobodnosti.

Jedan narod tlači one koji strše iznad *njegovog majesteta*, ostrakizmom protiv nadmoćnih građana, inkvizicijom protiv razkolnika crkve, – inkvizicijom protiv veleizdajnika u državi, itd.

Jer narodu je stalo samo do njegove sebezpotvrde; on zahtijeva »patriotsko požrtvovanje« od Svakog. I tako mu je svaki *zasebice* nehajan, jedno Ništa, i on ne može činiti, niti čak trpjeti što pojedinac i samo taj mora činiti, naime *svoje vrednovanje*. Nepravedan svaki narod, svaka država spram *egoiste*.

Doklegod opstoji ma i samo Jedna institucija koju pojedinac ne smije razriješiti, Moja vlastitost i sebi pripadnost je još vrlo daleko. Kako mogu Ja npr. biti slobodan, ako moram zakletvom vezati Mene za neku konstituciju, neku chartu, neki zakon, mom narodu »zakleti se dušom i tijelom«? Kako mogu Ja biti vlastiti ako se moje sposobnosti smiju samo toliko razviti da »ne smetaju harmoniju društva« (Weitling).¹⁹

¹⁹ [To nije ni doslovni ni smisleni navod; v. Wilhelm Weitling: Garantien der Harmonie und Freiheit. Vivis 1842,

Propast naroda i čovječanstva će *Mene* pozvati na uzalazak. Poslušni, upravo dok Ja ovo pišem počinju brecati zvona da bi za sutrašnji dan uzvonila slavljе tisućljetnog opstojа naše drage Njemačke. Brecajte, brecajte njenu grobnu pjesmu! Vi zvečite dovoljno svečano kao da je vaš jezičac pokrenula slutnja da ispraća nekog mrtvaca. Njemački narod i njemački narodi imaju iza sebe tisućljetnu povijest: kojeg li dugog života! Idite na počinak, da nikad ne uskrsnete, da svi postanu slobodni koje ste tako dugo držali u okovima. – Mrtav je *narod*. – Zdrav bio *Ja!*

O Ti moj dugo kinjeni njemački narode – što bijaše tvoja kinba? To bijaše kinba jedne misli koja sebi ne može stvoriti tijelo, kinba jednog utvornog duha koji se pred svakim pjetlovim kukurijekom okopni u ništa, a ipak čezne za izbavljenjem i ispunjenjem. I u Meni si živjela dugo, Ti draga – misao, Ti dragi – utvoru. Gotovo sam već tlapio da sam pronašao riječ tvog izbavljenja, da sam otkrio meso i kost za zabludjeli duh: čujem ih brecati, zvona koja Te odvede na vječni počinak, utihnjuje zadnja nada, izbrujava zadnja ljubav, Ja odlazim iz puste kuće umrlih i svraćam k – živima:

Jer samo onaj živi ima pravo.

Sretno, Ti snu tolikih milijuna, sretno, Ti tisućljetni tirane svoje djece!

Sutra te u grob odnose; uskoro će Te slijediti tvoje sestre, narodi. A kad Te svi poslijede, onda je – čovječanstvo pokopano i Ja sam svoj vlastit, Ja sa smijehom baštinika!

Riječ »društvo« (Gesellschaft) ima svoje podrijetlo u riječi »dvorana« (Saal). Primi li Jedna dvorana mnogo ljudi, tad dvorana čini to da su ti ljudi u društvu. Oni *jesu* u društvu i čine zanajviše jedno salonsko društvo time što govore uobičajenim salonskim frazama. Ako dođe do zbiljskog *obraćaja*, tad se taj ima promatrati neovisno od društva, može nastupiti ili izostati a da ne alterira prirodu onog što se naziva društvo. Jedno društvo su i oni u dvorani nijemo prisutni, pa kad ih se i samo praznim učtivim frazama nahrani. Obračaj jest uzajamnost, jest promet, commercium pojedina; društvo je samo zajedničkost dvorane, i u društvu se već nalaze statue jedne muzejske dvorane, one su »grupirane«. Ta običava se reći: »ovu se dvoranu zajednički ima«, no štoviše je tako da dvorana Nas u sebi ima. Toliko o prirodnome obznačaju riječi društvo. Pri tom se ispostavlja da društvo ne biva proizvedeno pomoću Mene i Tebe nego pomoću nečeg trećeg koje iz Nas obojice čini društvenike, i da je baš to treće ono Stvarajuće, stvoritelj društva.

Isto tako jedno zatvorsko društvo ili zatvorska družba (onih koji uživaju isti zatvor). Ovdje već dospjevamo u jedno sadržajnije Treće nego što bijaše ono puko mjesno, dvorana. Zatvor ne znači više samo neki prostor nego prostor s izričitim odnošajem spram njegovih stanovnika: on je samo time zatvor što je određen za zatvorenike, bez kojih bi bio samo jedno puko zdanje. Tko daje onima u njemu sakupljenima zajednički biljeg? Očito zatvor, jer oni samo posredstvom zatvora jesu zatvorenici. Tko dakle određuje *način života* zatvorskog društva? Zatvor! Tko određuje njihov obraćaj? Počem također zatvor? Svakako mogu oni samo kao zatvorenici stupiti u obraćaj, tj. samo dotle dokle ga dopuštaju zatvorski zakoni; ali da *oni sami*, Ja i ti suobraćamo, to zatvor ne može odjeloviti, suprotno, on mora misliti na to da se takav egoistični čisto osobni obraćaj (a samo kao takav jest on zbilja obraćaj između Mene i Tebe) zapriječi. Da mi *zajednički* vršimo neki rad, vučemo neki stroj, uopće nešto odjelotvorujemo, o tome se dakako zatvor brine; no da Ja zaboravim da sam zatvorenik i da s Tobom, koji jednako od toga abstrahiraš, ulazim u kakav obraćaj, to donosi zatvoru opasnost, i on ne samo da to ne može učiniti nego ne smije uopće dopustiti. Iz tog je razloga zaključila sveta čudoredno nastrojena francuska skupština uvesti »samicu«, a ini sveci učiniti će to isto, da bi presjekli »demoralizirajući obraćaj«. Zatvoreništvo je

s. 113]

ono opstojeće i – Sveto, koje se ne smije pokušati povrijediti. Najtiša napast te vrste je kažnjiva, kao i svako opiranje spram nečeg Svetoga kojim čovjek ima biti zahvaćen i od njega uhićen.

Kao dvorana, tako čini i zatvor jedno društvo, jednu družbu, jednu zajednicu (npr. zajednicu rada), ali ne obraćaj, ne jednu uzajamnost, ne *udruženje*. Naprotiv, svako udruženje u zatvoru nosi opasno sjeme »komplota« u sebi koje bi pod povoljnim okolnostima moglo proklijati i roditi plodom.

Ipak, u zatvor se obično ne stupa dobrovoljno i također vrlo rijetko dobrovoljno ostaje u njemu, nego se gaji egoistična žudnja za slobodnošću. Zato ovdje odmah biva jasno da se osobni obraćaj odnosi neprijateljski spram zatvorskog društva i cilja na rasulo upravo tog društva, zajedničkog zatvora.

Pogledajmo stoga takve zajednice u kojima Mi, kako se čini, rado i dobrovoljno ostajemo, ne htijući ih ugroziti Našim egoističnim nagonima.

Kao zajednica tražene vrste ukazuje nam se ponajprije *porodica*. Roditelji, supruzi, djeca, braća i sestre predstavljaju jednu cjelinu ili sačinjavaju porodicu, čijem proširenju mogu još poslužiti priključeni daljni rođaci. Porodica je samo tad zbiljska zajednica kad njeni članovi mare za zakon porodice, za pijetet ili porodičnu ljubav. Sin kojemu su roditelji i braća postali nehajni jest *bivši* sin; jer se sinstvo više ne dokazuje djelotvornim, nema ono veći obznačaj od davno prošle sveze majke i djeteta pupčanom vrpcom. Da se jednoč u toj tjelesnoj vezi živjelo, to se kao jedna stvar koja se dogodila ne može učiniti nedogođenom, i utoliko se neopozivo ostaje sin te majke i brat njene preostale djeco; no do trajnije sveze bi se došlo samo trajnim pijetatom, tim duhom porodice. Pojedinci su samo tad u punom smislu članovi porodice, ako ono *opstojanje* porodice učine svojom zadaćom; samo kao *konzervativni* oni su daleko od toga da bi dvojili o njenoj bazi, o bazi porodice. Jedno mora svakom članu porodice biti postojano i sveto, naime sama porodica ili rječitije: pijetet. Da porodica treba *opstojati*, to njenom članu, doklegod se on održava slobodnim od porodici neprijateljskog egoizma, ostaje nepovrediva istina. Jednom rječju: – Ako je porodica sveta, tad je se nitko, tko joj pripada, ne smije odreći, inače on spram porodice postaje »zločinac«; on nikad ne smije slijediti porodici neprijateljski interes, npr. zaključiti nepriličan brak. Tko to čini, taj je »obezčastio porodicu«, »nanio joj sramotu«, itd.

Ako u pojedincu egoistični nagon nema dovoljno snage, tad se on pokori i oženi se tako kako konvenira zahtjevima porodice, dokopa se staleža koji harmonira s njenim položajem i sl. ukratko »čini porodici čast«.

Naprotiv, vrije li u njegovim žilama dovoljno vatreno egoistična krv, tad on prednuje postati »zločinac« spram porodice i odvrgnuti se od njenih zakona.

Što Mi je od obojeg bliže srcu, dobro porodice ili moje dobro? U nebrojenim će slučajevima oba miroljubivo ići zajedno i korist koja će pripasti porodici bit će ujednako moja i obrnuto. Tu se dà teško odlučiti, da li Ja mislim za *vlastitu korist* ili za *opću korist*, i Ja Sebi možda dopadljivo laskam mojom nevlastokorisnošću. No dođe dan kad jedno Ili-Ili učini da zadrhtim, kad sam spreman obezčastiti moje rodoslovno stablo, uvrijediti roditelje, braću, rođake. Što tad? Pokazat će se kako sam ja u dubini mog srca nastrojen; postat će očito da li Mi je pijetet ikad stajao iznad egoizma, koristoljubac se više neće moći skrivati iza privida nekoristoljubivosti. Jedna se želja pomalja u mojoj duši i rastući iz sata u sat postaje strast. Tko umah misli i na to da već najtiša misao koja može izaći na to da je protiv porodičnog duha, pijeteta, nosi u sebi prekršaj spram istog, da, tko je namah u prvom trenu potpuno svjestan stvari! Juliji u »Romeu i Juliji« dešava se tako. Neobuzdana strast konačno se ne dà više krotiti i potkopava zdanje pijeteta. Doduše, Vi ćete reći da porodica iz svojeglavosti iz svog krila odbacuje one svojevoljne koji više slušaju svoju

strast nego pijetet; dobri protestanti su isti izgovor s mnogo uspjeha upotrijebili protiv katolika i čak u to vjerovali. Samo, to je upravo jedan izbjeg da bi se sa sebe odvalila krivnja, ništa više. Katolici su se držali zajedničkog crkvenog saveza i odbacili one raskolnike od sebe samo stoga što isti nisu držali do crkvenog saveza toliko da bi mu žrtvovali svoja uvjerenja; oni su se dakle čvrsto držali saveza, jer im savez, katolička tj. zajednička i jedinstvena crkva bijaše sveta; ovi naprotiv nisu marili za savez. Isto tako oni bezpijetetni. Oni neće biti izbačeni nego se izbacuju sami, time što svoju strast, svoju svojevolutu štiju više nego porodični savez. No katkad tinja želja u nekom manje strasnom i svojevolutnom srcu nego što bijaše Julijino. Popustljivica prinosi sebe porodičnom miru za *žrtvu*. Moglo bi se reći da i ovdje prevladava vlastita korist, jer odluka dolazi iz osjećaja da se popustljivica čuti većma zadovoljena porodičnom jedinstvenošću nego ispunjenjem svoje želje. To bi moglo biti: no kako ako preostane siguran znak da je egoizam žrtvovan pijetetu? Kako ako želja, koja bijaše usmjerena protiv porodičnoga mira i nakon što je žrtvovana, ostaje barem u sjećanju neke nekoj svetoj vezi podnijete »žrtve«? Kako ako bi popustljivica bila svijesna da svoju vlastitu volju nije zadovoljila i da se ponizno pokorila nekoj višoj moći? Podvrgnuta i žrtvovana, jer je praznovjerje pijeteta na njoj primijenilo svoje gospodstvo! Tamo je pobijedio egoizam, ovdje pobjeđuje pijetet, a egoistično srce krvari; tamo bijaše egoizam jak, ovdje on bijaše – slab. No slabići, to Mi odavno znamo, to su – oni nekoristoljubivi. Za njih, te svoje slabe članove, brine porodica, jer oni porodici *pripadaju*, jer su pripadnici porodice, ne pripadaju sebi i ne brinu za se. Tu slabost hvali npr. Hegel kad hoće da se ženidbena partija djece povjeri izboru roditelja.

Kao jednoj svetoj zajednici, kojoj pojedinac duguje posluš, pripada porodici i sudačka funkcija, kako je jedan takav »porodični sud« opisan npr. u Cabanisu od Wilibalda Alexisa. Tu otac u ime »porodičnog savjeta« strpa neposlušnog sina u vojnike i protjera ga iz porodice, da bi tom kaznom opet očistio umrljanu porodicu. – Najkonsekventniju izobrazbu porodične odgovornosti sadrži kinesko pravo, prema kojem za krivnju pojedinca ima ispaštati cijela porodica.

Dandanas međutim doseže ruka porodične vlasti rijetko dovoljno daleko da bi otpadnika ozbiljno kaznila (čak protiv razbaštinjenja štiti država u većini slučajeva). Prestupnik spram porodice (porodični prestupnik) bježi u oblast države i jest slobodan, kao što državnog zločinca koji umakne u Ameriku više ne stiže kazna njegove države. On, koji je osramotio svoju porodicu, nevaljali sin, biva zaštićen od kazne porodice, jer država, taj zaštitnik, porodičnoj kazni oduzima njenu »svetost« i profanira ju time što dekretira da je ona samo – »osveta«: ona spriječava kaznu, to sveto porodično pravo, jer pred njenom, državnom »svetosti« blijedi podređena svetost porodice i biva joj svetost oduzeta čim stupi u konflikt s ovom višom svetosti. Bez tog konflikta dopušta država da važi manja svetost porodice; u suprotnom slučaju pak zapovijeda čak prekršaj spram porodice time što npr. sinu nalaže da svojim roditeljima uskrati posluš čim ga oni hoće navesti na prestup spram države.

No egoist je razbio vezu porodice i u državi našao zaštitnika spram teško uvrijeđenog porodičnog duha. No kamo je sad on zatrapio? Ravno u jedno novo *društvo* u kojem njegov egoizam očekuje iste zamke i mreže kojima je upravo utekao. Jer država je također jedno društvo, ne jedno udruženje, ona je proširena *porodica*. (»Otac zemlje – majka zemlje – djeca zemlje«.)

Ono što se naziva državom jest tkanje i splet ovisnosti i pripadnosti, jest jedna *supripadnost*, jedno držanje skupa, pri čemu se oni koji su u poretku upućuju jedni na drugog, ukratko jedan o drugom ovise: ona je *poredak* te *ovisnosti*. Kad bi kralj, čiji autoritet podaruje autoritet Svima dolje do pandura, nestao, ipak bi svi u kojima bi bio budan smisao za red održali red nasuprot neredu bestijalnosti. Ako bi pobijedio nered, država bi ugasnula.

No da li je ta misao ljubavi, da se upućujemo jedan na drugog, jedan na drugog vezujemo i jedan o drugom ovisimo, zbilja sposobna Nas pridobiti? Po tome bi država za Sve bila realizirana *ljubav*, bila bi za Sve ono Biti-jedan-za-drugog i Živjeti-jedan-za-drugog. Ne gubi li se smislom za poredak svojeglavost? Nećemo li se zadovoljiti ako se pomoću sile vodi briga o redu, tj. o tom da nitko inome »ne stupi preblizu«, dakle ako je stado razumno dislocirano i uređeno? Tad je sve u »najboljem redu« a taj najbolji red se zove upravo – država!

Naša društva i države *jesu* a da ih Mi ne *činimo*, jesu sjedinjene bez naše sjednidbe, jesu predestinirane i opstoje ili imaju vlastiti, neovisni *opstoj*, jesu spram Nas egoista ono nerazrješivo Opstojećé. Ovogodna svjetska borba je, kako se kaže, usmjerena protiv »Opstojećeg«. To se pak običava tako krivo razumjeti kao da samo treba ono što sad opstoji zamijeniti s inim boljim Opstojećim. Samo, rat bi imao pače biti objavljen samom opstojanju, tj. *državi* (Staat, status) ne nekoj određenoj državi, ne recimo samo sadašnjem stanju države; ne smjera se nekakvoj drugoj državi (recimo »narodnoj državi«), nego njenom *udruženju*, sjedinjenju, toj vazda tekućoj sjednidbi sveg opstoja. Neka država postoji i bez mog sučina: Ja se u njoj rađam, odgajam, njoj sam obvezan i moram joj se »klanjati«. Ona Me prima u svoju »naklonost« i Ja živim od njene »milosti«. Tako samostalno opstojanje države utemeljuje moju nesamostalnost, njena »samorodnost«, njen organizam zahtijeva da moja priroda ne raste slobodno, nego da bude za nju skrojena. Da bi *ona* »samorodno« sebe mogla razvijati, stavlja ona na Me škare »kulture«; ona Mi daje jedan njoj, ne Meni, primjereni odgoj i naobrazbu, i naučava Me npr. zakone respektirati, suzdržavati se od povrede državnog vlasništva (tj. privatnog vlasništva), štovati jednu visost, božju i zemaljsku itd., ukratko ona Me naučava biti – neporočnim, time što Ja svoju vlastitost »žrtvujem« – »svetosti« (sveto je sve ono Moguće, npr. vlasništvo, život inih itd). U tom opstoji način kulture i naobrazbe, koje Mi država može dati: ona Me odgaja za jedno »upotrebljivo oruđe«, za jednog »upotrebljivog člana društva«.

To mora činiti svaka država, narodna država isto tako kao i apsolutna ili konstitucionalna. Ona to mora činiti doklegod smo Mi u zabludi da je ona neko *Ja*, kao koje ona sebi pridaje ime jedne »moralne, mistične ili državne osobe«. Tu lavlju kožu onog Ja moram Ja, koji jesam zbilja Ja, tom šepurećem žderaču čička, oderati. Koju višestruku pljačku Ja sebi u svjetskoj povijesti nisam dopustio. Dopustio sam da se štiju sunce, mjesec i zvijezde, mačke i krokodili, da važe kao ono Ja ; tad dođoše Jehova, Alah i Otac Naš i bi im poklonjeno Ja; pa dođoše porodice, plemena, narodi i konačno čak i čovječanstvo i bijahu počašćeni s Ja; pa država, crkva s pretenzijom da budu Ja, a Ja sam sve to mirno promatrao. Nije čudo što je tad vazda prilazilo kakvo zbiljsko Ja i tvrdilo Mi u lice da ono nije moje *Ti* nego moje vlastito *Ja*. Ako je ipak istô učinio *Čovjekov* Sin par excellence zašto to ne bi učinio i bilo koji čovjekov sin? Tako sam Ja svoje Ja uvijek vidio iznad i izvan Mene i nikad nisam mogao zbilja k Sebi doći.

Ja nikad nisam vjerovao u se, nikad nisam vjerovao u svoju sadašnjost i Sebe sam vidio samo u budućnosti. Dječak vjeruje da postaje pravo Ja, pravi momak tek ako postane odrasli muškarac; odrasli muškarac misli da će tek onostrano biti nešto pravo. I, da se odmah poblize upustimo u zbiljnost, i oni najbolji još i danas uvjeravaju jedan drugog da se državu, njen narod, čovječanstvo i ne znam što sve još mora primiti u se da bi bilo jedno zbiljsko Ja, jedan »slobodni građanin«, »građanin države«, jedan »slobodni ili istinski, čovjek«; a oni istinitost i zbiljnost Mene vide u preuzeću jednog tuđeg Ja i u predanosti njemu. A koje Ja? Jednog Ja koje nije niti neko Ja niti neko Ti, jedinog *uobražavanog* Ja, jednog utvora.

Dok je u Srednjem vijeku crkva dakako mogla podnositi, da mnoge države žive u njoj sjedinjene, države su nakon reformacije, osobito nakon Tridesetogodišnjeg rata naučile tolerirati da

se mnoge crkve (konfesije) sakupe pod Jednom krunom. No sve su države religiozne i respektivne »kršćanske države«, i sebi stavljaju u zadaću da one neukrotive, »egoiste« prisile na vezu neprirode, tj. da ih kršćaniziraju. Sve ustanove kršćanske države imaju za svrhu *kršćaniziranje naroda*. Tako ima sud svrhu ljude prisiliti na pravednost, škola prisiliti ih na duhovno obrazovanje, ukratko svrhu da štiti one koji kršćanski postupaju od onih koji postupaju nekršćanski, da kršćansko postupanje dovede do *gospodstva*, da ga učini *moćnim*. U ta sredstva prisile uračunavala je država i *crkvu*, ona je od svakog zahtijevala jednu – određenu religiju. Dupin je nedavno protiv duhovništva izjavio slijedeće: »Poduka i odgoj pripadaju državi«.

Stvar države je svakako sve što se tiče principa ćudorednosti. Otud se kineska država toliko miješa u porodične stvari, i tu se nije ništa ako se nije prije svega dobro dijete svojih roditelja. Porodična stvar je i kod Nas posve državna stvar, samo što se naša država bez zastrašujućeg nadzora – pouzdaje u porodice; bračnom vezom drži ona porodicu vezanom, i bez nje se ta veza ne može raskinuti.

No da država Mene čini za moje principe odgovornim i izvjesne od Mene zahtjeva, to je moglo mene navesti da se pitam: Što se nje tiče moja »daska« (princip)? Vrlo mnogo jer ona je – *vladajući princip*. Mni se da se u stvari razvoda braka, uopće u bračnom pravu radi o mjeri prava između crkve i države. Pače se radi o tome, ima li neki Svetac gospodariti nad ljudima, zvalo se to vjera ili ćudoredni zakon (ćudorednost). Država se ponaša kao isti gospodar kako je to činila i crkva. Ova počiva na smjernosti, ona na ćudorednosti.

Govori se o toleranciji, o dopuštanju suprotnih pravaca i sličnog čime se odlikuju civilizirane države. Svakako, neke su dovoljno jake da mirno promatraju najrazuzdanije mitingovanje, dok druge nalažu svojim pandurima da love čak i one što lule puše. Samo, za jednu kao i za drugu državu je međusobna igra individua, njihovo amo-tamo zujanje, njihov dnevni život jedna *slučajnost*, koju ona dabome mora njima samima prepustiti, jer ona s tim ne može ništa započeti. Neki doduše još škope muhe, dok su ini pametniji. U potonjima su individue »slobodnije«, jer su manje kinjene. No slobodan *Ja* nisam *ni u jednoj državi*. Slavljena tolerancija država jest upravo samo toleriranje samo »neškodljivog«, »bezopasnog«, jest samo uzdignuće nad smislom za sitničavost, samo jedna poštovanja vrednija, veličanstvenija, ponosnija – despotija. Činilo se da je izvjesna država htjela biti neko vrijeme prilično iznad *literarnih* borbi, koje su smjele biti vođene svom žestinom; Engleska je iznad *narodnog meteža* i – pušenja duhana. No jao literaturi koja dira u samu državu, jao narodnim združenjima koja »ugrožavaju« državu. U onoj izvjesnoj državi sanja se o »slobodnoj znanosti«, u Engleskoj o »slobodnom narodnom življenju«.

Država pušta individue da se dakako što slobodnije *igraju*, samo *Ozbiljno* ne smiju činiti, *nju* ne smiju zaboraviti. Čovjek ne smije *bezbrižno* s čovjekom obraćati, ne smije bez »višeg nadzora i posredovanja«. Ja ne smijem činiti sve što mogu, nego samo toliko koliko država dozvoljava, Ja ne smijem vrednovati *moje misli*, *moj rad*, uopće ništa Mojeg.

Država ima uvijek samo svrhu da pojedinca ograniči, sputa, subordinira, da ga bilo kojom *Općem* podčini; ona traje samo dotle dok pojedinac nije Sve u Svemu i jest samo jasno izražena *ograničenost Mene*, moje ograničenje, moje ropstvo. Nikada neka država ne cilja na to da privede slobodnu djelatnost pojedinaca nego vazda onu vezanu za *državnu svrhu*. Državom se ne uspostavlja ništa *zajedničko*, kao što se neko tkanje ne može nazvati zajedničkim radom svih pojedinačnih dijelova nekog stroja: ona pače jest rad cijelog stroja kao jednosti, jest *rad stroja*. Na isti se način sve zbiva pomoću *državnog stroja*; jer on pokreće kotače pojedinačnih duhova, od kojih ni jedan ne slijedi svoja vlastita potaknuća. Svaku slobodnu djelatnost nastoji država svojom cenzurom, svojim nadziranjem, svojom policijom kočiti, i to kočenje smatra svojom duž-

nošću, jer je to uistinu dužnost sebeodržavanja. Država hoće iz ljudi nešto učiniti, zato žive u njoj samo *načinjeni* ljudi; svatko tko hoće biti On Sam jest njen neprijatelj i jest ništa. »On je ništa« znači toliko: država ga ne primjenjuje, ne prepušta mu nikakav položaj, nikakvu službu, nikakav obrt i sl. E. Bauer²⁰ sanja u Liberalnim stremljenjima II, 50 još o nekoj »vladi koja, proizašla iz naroda, nikad ne bi mogla spram njega stajati u opoziciji«. ²¹ Doduše, on opoziva samu riječ »vlada«, (str. 69): »U republici ne važi nikakva vlada nego samo izvršna vlast«. Jedna vlast koja proizlazi čisto i samo iz naroda, koja naspram naroda nema neku samostojnu moć, samostojne principe, samostojne činovnike nego koja u jedinju vrhovnoj državnoj vlasti, u narodu ima svoje utemeljenje, vrelo svoje moći i svojih principa 'vlada' dakle uopće ne pristaje u narodnoj državi«. Samo, stvar ostaje ista. Ono »proizašlo, utemeljeno, izavrelo« postaje jedno »samostojno« i stupa, poput djeteta odriješenog majčine utrobe, umah u opoziciju. Vlada, kad ne bi bila nešto samostojno i oponirajuće, ne bi bila uopće ništa.

»U slobodnoj državi nema nikakve vlade, itd«. (str. 94). To pak hoće reći da narod, ako je on *suveren*, ne dopušta da ga vodi neka vrhovna vlast. Je li možda u absolutnoj monarhiji inako? Postoji li tu počem za *suverena* neka vlada iznad njega? *Iznad* suverena, zvaao se on vladar ili narod, nikada ne stoji neka vlada, to se razumije samo po sebi. Ali će iznad *Mene* u svakoj »državi« stajati neka vlada, kako u absolutnoj tako i u republikanskoj ili »slobodnoj«. *Meni* je u Jednoj jednako loše kao i u Drugoj. Republika nije uopće ništa ino do – absolutna monarhija: jer nije odlučno to da li se monarh zove vladar ili narod, budući da su oboje jedan »majestet«. Upravo konstitucionalizam dokazuje da nitko ne može i ne želi biti samo oruđe. Ministri dominiraju nad svojim gospodarom, vladarom; deputati nad svojim gospodarom, narodom. Dakle tu su barem već *stranke* slobodne, naime činovnička stranka (tzv. narodna stranka). Vladar se mora prikloniti volji ministra, narod plesati prema svirci skupštine. Konstitucionalizam je dalje nego republika jer je on *država* pojmljena u *raspadu*.

E. Bauer poriče (str. 56) da je narod u konstitucionalnoj državi jedna »osobnost«; naprotiv dakle u republici? No, u konstitucionalnoj državi je narod – *stranka* a stranka ipak jest jedna »osobnost«, ako se uopće hoće govoriti o jednoj »državnoj« (str. 76) moralnoj osobi. Stvar je u tome da jedna moralna osoba, zvala se ona narodna stranka ili narod ili čak »gospodar«, ni u kojem slučaju nije osoba nego jedan utvor.

Dalje nastavlja E. Bauer (str. 69): »Skrbništvo je ono što je karakteristično za neku vladu«. Uistinu još više za neki narod i »narodnu državu«; to je ono što je karakteristično za svako *gospodarenje*. Jedna narodna država, koja »u sebi sjedinjuje svu savršenost moći«, »absolutni gospodar«, ne može dopustiti da Ja budem moćan. I koje li himere ne htjeti »narodne činovnike« više zvati »službenicima, oruđima«, jer oni »provode slobodnu, umnu zakonsku volju naroda« (str. 73). On mni (str. 74): »Samo podređenje svih činovničkih krugova nazorima vlade može dovesti do jedinstva države« ; njegova pak narodna država treba također imati »jedinstvo«; kako će tu smjeti nedostajati podređenje, podređenje – narodnoj volji.

»U konstitucionalnoj državi jest regent i njegovo *nastrojenje* ono na čemu na koncu počiva cijelo zdanje vlade«. (Isto na str. 130). Kako bi to bilo inako u narodnoj državi? Nisam li *Ja* i tamo vladan narodnim *nastrojenjem* i čini li *za Mene* razliku to da li *Ja* sebe vidim držanim u ovisnosti o vladarevu *nastrojenju* ili o narodnom *nastrojenju*, o takozvanom »javnom mnijenju«. Znači li

²⁰ O slijedećemu važi što je bilo rečeno u zaključnoj bilješci iza humanog liberalizma, da je naime isto bilo napisano odmah nakon izlaska navedene knjige.

²¹ [E. Bauer: Die Liberalen Bestrebungen in Deutschland, Heft 1–2, Zürich und Winterthur 1843.]

ovisnost toliko kao »religiozni odnos«, kako ispravno postavlja E. Bauer, tad u narodnoj državi ostaje narod *za Mene* viša moć, majestet (jer u »majestetu« imaju bog i vladar svoje istinsko bistvo), spram koje Ja stojim u religioznom odnosu. – Kao do suverenog regenta, tako ne bi ni do suverenog naroda nikakav *zakon* dozeao. Cijeli E. Bauerov pokušaj izlazi na jednu *izmjenu gospodara*. Umjesto što hoće osloboditi *narod*, trebao bi on imati na pameti onu slobodnost koja se jedina realizirati daje, onu njegovu.

U konstitucionalnoj je državi konačno *absolutizam* došao u borbu sa samim sobom, budući da je razbijen u jednu dvojnost: vlada hoće biti absolutna i narod hoće biti absolutan. Ta oba absoluta će jednog drugog satrti.

E. Bauer se žesti protiv toga da regent biva dan *rođenjem, slučajem*. Ako će sad pak »narod postati u državi jedina vlast« (str. 132), nemamo li Mi tad u njemu jednog gospodara iz *slučaja*? Jer, što je narod? Narod je uvijek bio samo *tijelo* vlade: to su Mnogi pod Jednom kapom (vladarevom kapom) ili Mnogi pod Jednim ustavom. A ustav jest – vladar. Vladari i narodi će tako dugo opstojati dokle se i jedni i drugi ne *sruče*. Ako je pod jednim ustavom nekoliko »naroda«, npr. u staroperzijskoj monarhiji i danas, tad važe ti »narodi« samo kao »provincije«. Za Mene je svakako narod jedna – slučajna moć, prirodna sila, jedan neprijatelj, kojeg Ja moram pobijediti.

Što se ima pod jednim »organiziranim« narodom predstaviti (isto str. 132)? Jedan narod, »koji više nema vladu«, koji sam sobom vlada. Dakle gdje ne strši nikakvo Ja, jedan ostrakizmom organizirani narod. Izgon onih Ja, ostrakizam čini narod sebevladarom.

Ako govorite o narodu, tad morate govoriti o vladaru; jer narod, ako ima biti subjekt i činiti povijest, mora kao sve djelatno, imati *glavu*, svog »poglavara«. Weitling to prikazuje u »triju«²², a Proudhon izražava: une société, pour ainsi dire acéphale, ne peut vivre.²³

Vox populi će Nam sad uvijek predbacivati a »javno mnijenje« ima gospodariti nad vladarima. Zacijelo je vox populi ujednako vox dei, no jesu li oboje od neke koristi, i nije li vox principis također vox dei?

Pri tom se ovdje može podsjetiti na »nacionale«.

Od tridesetiosam država Njemačke zahtijevati da sve postupaju kao *Jedna nacija*, može se izjednačiti samo s nesmislenim žuđenjem da se tridesetiosam pčelinjih rojeva, koje vodi tridesetiosam pčelinjih kraljica, imaju sjediniti u Jedan roj. *Pčele* ostaju one sve; no ne pripadaju pčele kao pčele skupa i ne mogu se udružiti nego su samo *podaničke* pčele povezane s *gospodarujućim* maticama. Pčele i narodi su bezvoljni i vodi ih *instinkt* njihovih matica.

Upute li se pčele na njihovo pčelstvo, u čemu su ipak one sve međusobno jednake, učinilo bi se time ono isto, što se sad tako bučno čini time što se Nijemce upućuje na njihovo Njemstvo. Njemstvo jednači baš u tome sasvim s pčelstvom da ono nužnost raskola i separacije nosi u sebi a da ipak ne prodre do posljednje separacije gdje se potpunim sprovođenjem separiranja pojavljuje njegov konac: Ja mnim, do separacije čovjeka od čovjeka. Njemstvo se doduše rastavlja na različite narode i plemena, tj. košnice, no pojedinac koji ima vlasnost da bude Nijemac, jest još tako bezmoćan kao neka upojedinjena pčela. Pa ipak mogu samo pojedinci zajedno stupiti u udruženje i sve narodne alijanse i savezi jesu i ostaju mehanička sastavljanja jer su oni sjedinjeni, toliko barem »narodi« kao sjedinjeni bivaju smatrani, *bezvoljni*. Tek posljednjom separacijom skončava se sama separacija i prevrće se u sjednidbu.

²² [Wilhelm Weitling: Garantien der Harmonie und Freiheit, Vivis 1842, s. 151.]

²³ De la Création de l'Ordre dans l'Humanité ou Principes d'Organisation politique, Paris, Besançon 1843, s. 485.

Sad se oni nacionali trude da proizvedu abstraktnu, beživotnu jednost pčelstva; no oni vlastiti će se boriti za onu vlastitu željenu jednost, za udruženje. Ovo je znamenje svih reakcionarnih želja da hoće proizvesti nešto *Opće*, Abstraktno, jedan prazan, beživotan *pojam*, dok oni vlastiti nastoje ono plemensko, životno *Pojedinačno* rasteretiti od prljavštine općenitosti. Reakcionari bi rado htjeli neki *narod*, neku *naciju* sabiti o zemlju; oni vlastiti imaju samo Sebe pred očima. U bitnome se slučuju u Jedno obe težnje koje su danas na dnevnom redu, naime ponovno uspostavljanje provincijalnog prava, starih plemenskih podjela (Franci, Bavarci itd., Lužica itd.) i ponovno uspostavljanje cijele nacionalnosti. No Nijemci će samo onda biti složni, tj. *sebe sjediniti* ako svoje pčelstvo kao i sve košnice obore; inim riječima: ako su više nego – Nijemci; tek tad mogu oni obrazovati jedno »Njemačko udruženje«. Ne u svoju nacionalnost, ne u majčino tijelo moraju se oni povratiti da bi se ponovno rodili nego *u sebe* se Svaki povlači. Kako je smiješnosentimentalno ako se jedan Nijemac nekim inim rukuje i svetom jezom stisne ruku jer »je i on jedan Nijemac«! Time je on ono Pravo! No to će naravno još dotle važiti kao dirljivo, dokle se zanosi »bratstvom«, tj. dokle se ima jedno »porodično nastrojenje«. Od praznovjernosti pijeteta, od »bratstva« ili »djetinjstva« ili kako već te mekoćutne fraze pijeteta glase, od *porodičnog duha* se oni nacionali, koji hoće imati jednu veliku *porodicu Nijemaca*, ne mogu osloboditi.

Uostalom morali bi se takozvani nacionali samo sami pravo razumijeti da bi se uzdigli iz sveze s dobroćudnim Nijemstvenicima. Jer sjednidba za materijalne svrhe i interese koja se od Nijemaca zahtijeva, ne smjera ni na što ino do na dobrovoljno udruženje. Carriere uzvikuje oduševljeno: »Željeznice su pronicavom oku put k jednom *narodnom životu* kao što se u takvom značenju još nigdje nije pojavilo«. ²⁴ Potpuno točno, to će biti jedan narodni život koji se nije nigdje pojavio jer nije nikakav – narodni život. – Tako pobija Carriere samog sebe na str. 10: »Čista ljudskost ili čovječanstvo ne može se bolje prikazati nego jednim narodom koji ispunjava svoju misiju.« Time se prikazuje samo narodnost. »Rasplinuta općenitost jest niža nego onaj u sebi zatvoreni lik koji je jedna cjelina sama i živi kao životni član onog istinskog općeg, onog organiziranog«. Baš je narod ona »rasplinuta općenitost« a jedan čovjek tek onaj »u sebi zatvoreni lik«.

Ono neosobno tog što se naziva »narodom, nacijom«, biva jasnim i time da narod koji svoje Ja prema najboljim snagama hoće dovesti do pojavnosti, na svoj vrh stavlja *bezvoljnog* gospodara. On se nalazi pred alternativom ili da bude podređen jednom vladaru koji samo *sebe, svoju individualnu volju* ozbiljuje – tad on ne priznaje u onom »absolutnom gospodaru« onu vlastitu, takozvanu narodnu volju –, ili da stavi na prijestolje jednog vladara koji ne ističe *nikakvu vlastitu volju*, – tad ima on jednog *bezvoljnog* vladara čije bi mjesto jedna valjana proračunata ura isto tako dobro ispunjavala. – Zato smije uvid ići samo jedan korak dalje, tad se odaje samo od sebe da je ono narodno Ja jedna neosobna »duhovna« moć, jedan – zakon. Ono Ja naroda, slijedi iz toga, jest jedan – utvor, ne neko Ja. Ja sam samo time Ja da Ja mene činim, tj. da Me ne čini jedan ini nego Ja moram biti moje vlastito djelo. No kako je s onim narodnim Ja? *Slučaj* igra narodu u ruku, slučaj mu daje ovog ili onog rođenog gospodara, slučajnosti mu pribavljaju onog biranog; on nije njegov, *suverenog* naroda produkt kako sam Ja *moj* produkt. Zamisli da Te se hoće nagovoriti da Ti nisi Tvoje Ja nego da je Marko ili Janko tvoje Ja! No tako je to s narodom i to mu je s pravom. Jer narod ima tako malo jedno Ja kao što jedanaest planeta, računate zajedno, jedno *Ja* imaju, iako se one oko jednog zajedničkog *središta* vrte.

Značajna je Baillyeva izjava za ropsko nastrojenje koje se ima o suverenom narodu kao i o vladaru. »Ja nemam, kaže on, više nikakav extra-um ako se opći um izrazio. Moj prvi zakon

²⁴ Moriz Carriere: Der Kölner Dom als freie deutsche Kirche. Gedanken über Nationalität, Kunst und Religion

bijaše volja nacije: čim se ona sakupila, ja nisam znao ništa dalje do za njenu suverenu volju.«²⁵ On ne želi imati nikakav »ekstra-um« pa ipak sve čini taj ekstra-um. Isto se tako žesti Mirabeau riječima: »Ni jedna noć na zemlji nema *pravo* reprezentantima nacije reći: Ja hoću!«²⁶

Kao kod Grka hoće se sad od čovjeka učiniti jedan zoon politikon, jedan državljanin ili politički čovjek. Tako je on dugo vremena važio kao »nebeski građanin«. Grk je pak odmah sa svojom *državom* bio ponižen, nebeski građanin bit će to s nebom; Mi naprotiv nećemo odmah s *narodom*, nacijom ili nacionalnošću propasti, nećemo biti puki *politički* ljudi ili političari. »Usrećenju naroda« se teži od revolucije, a time što se narod čini sretnim, velikim i sl., čini se Nas nesretnima: narodna sreća jest – moja nesreća.

Kako prazno brbljaju politički liberali s emfatičkom pristojnošću, to se opet točno vidi u Nauwerckovom »Über die Teilnahme am Staate« (»O sudioništvu u državi«). Tu se žali na one ravnodušne i one nesudjelovatelje koji nisu u punom smislu državljani a autor govori tako kao da se baš ne može biti čovjekom ako se živo ne sudjeluje u državnosti, tj. ako se nije političarom. U tom ima on pravo; jer ako država važi kao čuvar svega »ljudskog«, tad Mi ne možemo imati ništa ljudsko a da u njoj ne sudjelujemo. No što je time rečeno protiv egoista? Baš ništa, jer egoist je sam sebi čuvar onog ljudskoga a s državom govori samo riječima: Idi Mi sa sunca. Samo ako država dođe u doticaj sa svojom vlastitošću, uzima egoist djelatni interes na njoj. Ako sobnog učenjaka stanje države ne pritiskava, ima li se on njom baviti jer je to njegova »sveta dužnost«? Dokle god država čini prema njegovoj želji, što on tu treba odvratiti pozornost od njegovih studija? Neka se time bave oni koji iz vlastitog interesa hoće imati okolnosti inakim. Ova »sveta dužnost« neće sad i nikada više dovesti ljude do toga da razmišljaju o državi, ma kolicno god će oni iz »svete dužnosti« postati mladići znanosti, umjetnici itd. Sam egoizam će ih na to nagnati i on to hoće, čim on postane mnogo gorim. Da ste Vi pokazali ljudima da njihov egoizam zahtijeva zapošljavanje s državnošću tad ih Vi ne biste morali dugo dozivati; apelirate li naprotiv na njihovu ljubav prema otadžbini, tad ćete Vi dugo propovijedati gluhom srcu za »ovu ljubavnu službu«. Naravno, prema vašem smislu egoisti neće uopće sudjelovati u državnosti.

Jednu pravu liberalnu frazu donosi Nauwerck na str. 16: »Čovjek ispunjava punostojno svoj poziv tek time da se on čuti i zna kao član čovječanstva i da je kao takav djelotvoran. Pojedinaac ne može ozbiljiti ideju *ljudstva*, ako se ne podupre na cijelo čovječanstvo, ako iz njega poput Anteozia ne crpi svoje snage.«

Baš isto znači to: »Odnosaj čovjeka prema res publica ponižavaju teološki nazori do čisto privatne stvari i odatle time poriču.«²⁷ Kao da politički nazor čini s religijom inako! Tu je religija jedna »privatna stvar«.

Ako bi umjesto ove »svete dužnosti«, one »odredbe čovjeka«, onog »poziva za puno ljudstvo« i onih sličnih zapovijedi bilo ljudima predbačeno da njihova *vlastokorist* krzljavi, ako bi oni u državi Sve pustili ići kako ide, tad bi oni bez tirada bili tako oslovljeni, kako će ih se u odlučujućem trenu morati osloviti, ako se hoće doseći svoja svrha. Umjesto tog kaže spram teologije neprijateljski spisatelj: »Ako ikoje vrijeme, tad je takvo i ovo naše, u kojem *država* na sve postavlja *svoje* zahtjeve. – Misleći čovjek vidi u sudjelovanju u teoriji i praksi države svoju *dužnost*, jednu od

beim Wiederbeginn des Baues. Stuttgart 1843. str. 3–4

²⁵ [E. Bauer: Bailly und die ersten Tage der Französischen Revolution. Charlottenburg 1843., str. 25 (Denkwürdigkeiten zur Geschichte der neueren Zeit seit der Französischen Revolution. Nach den Quellen und Original-Memoiren bearbeitet von Bruno und Edgar Bauer)]

²⁶ [str. 99]

²⁷ [Karl Nauwerck: Über die Teilnahme am Staate, Leipzig 1844.]

najsvetijih dužnosti kojoj je obvezan« – a onda se ona »bezuovjetna nužnost, da svatko sudjeluje u državi«,²⁸ pobliže razmatra.

Političar jest i ostaje u svoj vječnosti onaj kojem *država* u glavi ili u srcu ili u objem sjedi, koji je državom opsjednut ili *državni vjernik*.

»Država je najnužnije sredstvo za potpuni razvoj čovječanstva.«²⁹ Ona je to svakako bila, dokle god smo Mi htjeli razvijati čovječanstvo; no ako Mi hoćemo Nas razvijati, može Nam ona biti samo sredstvo kočenja.

Mogu li se sad država i narod još reformirati i poboljšati? Tako malo kao i plemstvo, duhovništvo, crkva itd.: može ih se ukinuti, uništiti, ukloniti, reformirati ne može. Jer mogu li Ja jedan besmisao reformiranjem u smisao preobraziti ili moram ga [Ja] pravce pustiti da padne? Nadalje se više ne radi o *državi* (državnom ustavu itd.) nego o Meni. Time tonu sva pitanja o vladarevoj moći, konstituciji, itd. u njihov istinski ponor i njihovo istinsko Ništa. Ja, to Ništa, ću moja *stvorenja* iz Mene istjerati.

U poglavlje društva pripada i »stranka« čija se pohvala nedavno opjevala.

U državi važi *stranka*. »Stranka, stranka, tko je ne treba uzeti!« No pojedinac jest *jedini*, nije član stranke. On se sjedinjuje slobodno i rastavlja se opet slobodno. Stranka nije ništa do država u državi i u toj manjoj pčelinjoj državi, treba isto tako opet »mir« gospodariti kao i u većoj. Upravo oni, koji najglasnije viču, da u državi mora postojati neka *opozicija*, žeste se protiv svake nejedinstvenosti stranke. Jedan dokaz, kako i oni samo jednu – državu hoće. Ne na državi nego na Jedinom se razbijaju sve stranke.

Ništa se sada ne čuje češće nego opomena, da se svojoj stranci vjeran ostane, ništa ne preziru stranački ljudi toliko kao strančara. Sa svojom strankom mora se ići kroz dobro i loše, a njena glavna načela neuvjetno odobravati i zastupati. Sasvim tako loše kao sa zatvorenim društvima doduše ovdje ne stoji, jer one svoje članove vezuju čvrstim zakonima ili statutima (npr. redovničkim redovima, društvom Jezusa itd.). No stranka ipak u tom istom trenu prestaje biti udruženje čim izvjesne principe učini *obveznima* i čim se hoće znati *osiguranom* od napada; no taj tren jest baš akt rođenja stranke. Ona je kao stranka već jedno *rođeno društvo*, jedno mrtvo udruženje, jedna ideja postaje fiksnom. Kao stranka absolutizma ona ne može htjeti da njeni članovi dvoje u neoborivu istinu tog principa; oni bi mogli tu dvojbu samo gajiti ako bi bili dovoljno egoistični, ako bi htjeli biti još nešto izvan njihove stranke, tj. nepristrani. Nepristrani oni ne mogu biti kao strančari nego samo kao egoisti. Jesi li Ti protestant i pripadaš li toj stranci, tad Ti smiješ protestantizam samo opravdavati, možda »čistiti«, ne odbaciti; jesi li Ti kršćanin i pripadaš li ljudima kršćanske stranke, tad Ti ne možeš kao član ove stranke nego samo onda ako Te tvoj egoizam, tj. nepristranost na to tjera, to nadilaziti. Koje su napore učinili kršćani sve do Hegela i komunista da bi ojačali svoju stranku; oni ostaše pritom da kršćanstvo mora sadržati vječitu istinitost a ona se ima samo pronaći, postaviti i opravdati.

Ukratko, stranka ne podnosi nepristranost a u toj se baš pojavljuje egoizam. Što Me briga za stranku. Ja ću ipak dovoljno pronaći onih koji će se sa mnom *sjediniti* a da se ne zaklinju na moju zastavu.

Tko prijede iz jedne stranke u neku inu, tog se odmah ukorava kao »prebjeglicu«. Naravno *ćudorednost* zahtijeva da se stoji uz svoju stranku a odmetnuti se od nje, znači, okaljati se mrljom »nevjernosti«; sama vlastitost ne poznaje nikakvu zapovijed. »vjernosti, odanosti itd.«, vlastitost

²⁸ [Ibid. str. 5]

²⁹ [to nije Nauwerckov citat; izdavač]

dozvoljava sve, također odmetništvo, prelaz. Nesvjesno se puštaju čak i sami Čudoredni voditi ovim osnovnim načelom, ako važi suditi jednom prelazniku u *njihovu* stranku, da, oni čine prozelite; oni bi si trebali ujednako svijest o tome pribaviti, da se mora *nećudoredno* postupati da bi se vlastito postupalo, tj. ovdje, da se vjernost mora prekršiti, da, sama svoja zakletva, da bi se sebe samog odredilo, umjesto da se ćudorednim obzirima biva određen. U očima ljudi strogog ćudorednog suda prelijeva se apostata stalno u dvjema bojama i neće se lako njihovo povjerenje steći: na njoj je nalijepljena mrlja »nevjernosti«, tj. jedne nećudorednosti. Kod prostaka nalazi se ovaj nazor gotovo općenito; oni prosvjećeni dospjevaju, kao uvijek, i ovdje u jednu nesigurnost i pometnju i u principu ćudorednosti nužno utemeljeni proturjek im zbog konfuzije njihovih pojmova ne dolazi do jasne svijesti. Apostate nazvati baš nećudorednim, oni se ne usuđuju, jer na apostaziju, na prelaz iz jedne religije u drugu itd. navode oni sami, a od stojišta ćudorednosti ipak ne mogu odustati. Pa ipak bi se ovdje trebala iskoristiti prigoda da se iz ćudorednosti iskorači.

Jesu li možda oni Vlastiti ili Jedinu neka stranka? Kako bi oni mogli *Vlastiti* biti ako bi bili *pripadnici* neke stranke!

Ili ne treba li se ni s kojom strankom držati? Baš kada im se priključi i stupi u njihov krug, sklapa se jedno *udruženje* s njima koje dotle traje, dokle stranka i Ja slijedimo jedan te isti cilj. No danas dijelim Ja još tendenciju stranke, a sutra već Ja to više ne mogu i postajem joj »nevjeran«. Stranka nema ništa *Vežućeg* (Obvezavajućeg) za Mene i Ja ju ne respektiram; ne dopada li Mi se više, onda joj Ja pakostim.

U svakoj stranci koja do sebe i svog opstojanja drži, su članovi do tog stupnja neslobodni ili bolje nevlastiti, njima nedostaje do tog stupnja egoizam, do kojeg oni onom žuđenju stranke služe. Samostalnost stranke uvjetuje nesamostalnost članova stranke.

Neka stranka, bez obzira koje vrste, ne može nikada oskudijevati *vjeroispoviješću*. Jer u princip stranke moraju njeni pripadnici *vjerovali*, oni ne smiju u njega dvojiti ili staviti ga u pitanje, on mora za člana stranke biti ono Izvjesno, Nedvojbeno. To znači: Jednoj stranci mora se pripadati tijelom i dušom, inače se nije istinskim strančarom nego više ili manje – egoistom. Dvojiš li u kršćanstvo i Ti već nisi nikakav istinski kršćanin više, Ti si se uzdigao do »drskosti«, da postaviš iznad njega jedno pitanje i da kršćanstvo povučesh pred tvoj egoistični sud. Ti si na kršćanstvu, na ovoj stranačkoj stvari (jer npr. stvar židova, jedne ine stranke, ona ipak nije) – *zgriješio*. No ipak Tebi, ako se ne daš zastrašiti: tvoja drskost pomaže do vlastitosti.

Tako ne bi li dakle egoist nikada mogao uz stranku pristati ili stranku uzeti? Ipak da, samo on ne može pustiti da ga stranka uhvati i predobije. Stranka ostaje za njega svagda ništa do jedna *stranka*: on jest u stranci, on sudjeluje.

Najbolja država će očito biti ona koja ima najlojalnije građane i što se više ponizni smisao za *zakonitost* gubi to više će država, taj sistem ćudorednosti, taj sam ćudoredni život, na snazi i dobru bivati sužavana. S »dobrim građanima« propada i dobra država i razriješava se u anarhiji i nezakonitosti. »Poštovanje pred zakonom!« Ovim ljeptom drži se državna cjelina skupa. »Zakon jest *sveti*, tko se o njega *zgriješi*, jest *zločinac*«. Bez zločina nema države: ćudoredan svijet – a taj jest država – pun je lukavaca, prevaranata, lažljivaca, lopova itd. Budući da je država »gospodstvo zakona«, jest hijerarhija tog istog, tako se može egoist u svim slučajevima, u kojima se *njegova* korist protivi onoj državnoj, samo na putu zločina zadovoljiti.

Država ne može odustati od iskanja da njeni *zakoni* i odredbe budu *svete*. Pri tom važi pojedinac baš tako za *nesveca* (barbara, prirodnog čovjeka, »egoistu«) nasuprot države, kao što ga je nekoć smatrala crkva; pred pojedincem prima država nimbus sveca. Tako izdaje ona zakon o duelu. Dva čovjeka koja se obojica u tome slažu da hoće svoj život za neku stvar (svejedno

koju) uložiti, to ne smiju jer država to ne želi: ona propisuje za to kaznu. Gdje tu ostaje slobodnost sebeodredbe? Posve se već inako to postupa kada se, kao npr. u Sjevernoj Americi, društvo odredi za to, da duelantima daje da snose izvjesne loše *posljedice*, npr. uskratno do tada uživanog kredita. Uskratiti kredit, to je stvar svakoga i ako ga jedan socijetet iz ovog ili onog razloga hoće oduzeti, tad se ne može onaj pogođeni zbog toga žaliti na krivdu njegove slobodnosti: socijetet ističe baš samo svoju vlastitu slobodnost. To nije nikakva kazna za grijeh, nije kazna za *zločin*. Duel nije zločin nego samo jedan čin protiv kojeg socijetet poduzima protumjere, statuira jednu *obranu*. Država naprotiv žigoše duel kao zločin, tj. kao povredu njenog svetog zakona: ona iz njega čini *kriminalni slučaj*. Prepusti li to ona socijetet odluci nekog pojedinca, da li on hoće svojim načinom postupanja navući loše posljedice ili neprilike i prizna li ona time njegovu slobodnu odluku, tad postupa država baš obrnuto, kad ona nakani pojedinca odriče svako pravo a zato svojoj vlastitoj odluci, državnom zakonu dodjeljuje jedino pravo, tako da će, tko zgriješuje spram zapovijedi države, biti smatran kao da postupa protiv zapovijedi božje; jedan nazor, kojeg zadržava ujednako crkva. Bog jest svetac o i za sebe, a zapovijedi crkve kao i države su zapovijedi tog sveca koje on dostavlja svijetu pomoću svojih pomazanika i gospodina božje milosti. Kako je crkva imala *smrtni grijeh*, tako ima država *zločin dostojan smrti*, kako je ona imala *krivovjerce*, tako ima ova *veleizdajnike*, ona crkvene kazne, ova *kazne za kriminal*, ona *inkvizitorske procese*, ova *fiškalske*, ukratko tamo grijesi, ovdje zločin; tamo grešnici, ovdje zločinci, tamo inkvizicija i – ovdje inkvizicije. Neće li svetost države jednako pasti kao ona crkvena? Grozota njenih zakona, strahopoštovanje pred njenim veličanstvom, poniznost njenih »podanika«, hoće li to ostati? Neće li se »lice sveca« nagrditi?

Kakve li budalaštine, zahtijevati od državne vlasti da uđe s pojedincem u poštnu borbu i kako se pri slobodi tiska izražava, da treba sunce i vjetar jednako podijeliti. Ako država, ta misao ima biti važeća moć, baš tad mora ona biti jedna viša moć nad pojedincem. Država je »sveta« i ne smije se izložiti »drskim napadima« pojedinaca. Ako je država *sveta*, tad mora biti cenzure. Politički liberali priznaju ono prvo i osporavaju konsekvencu. No u svakom slučaju priznaju joj represivne mjere, jer oni – ostaju pri tom, da je država *više* nego pojedinac i da izvršava opravdanu osvetu, zvanu kazna.

Kazna ima samo onda jedan smisao ako ona okajanje za povredu nečeg *Svetog* jamčiti ima. Ako je nekome nešto sveto, tad on svakako, ako to napada, zaslužuje kaznu. Jedan čovjek, koji jedan ljudski život pušta opstojati *jer* mu je on svet i *jer* se *plaši* njegove povrede, jest baš jedan – *religiozan* čovjek.

Weitling tereti za zločine »društveni nered« i živi u iščekivanju da će u komunističkom uređenju zločini postati nemogućima jer iskušenja spram istih npr. novac otpadaju. Budući da međutim i njegovo organizirano društvo biva uzdignuto do svetoga i nepovredivoga, tako se on u onom dobroćudnom mnijenju preračunao. Takvi, koji bi na ustima komunističko društvo priznali, ispod ruke naprotiv, na njegovoj ruini radili, ne bi nedostajali. Pri »lijekovima protiv prirodnog ostatka za ljudske bolesti i slabosti« mora Weitling ionako ostati,³⁰ a »lijekovi« obznanjuju već uvijek da se gleda na pojedince kao za jedan određeni »spas pozvane«, prema tome se s njima postupa prema mjerilu ovog »ljudskog poziva«. Sredstvo spasa ili spasenje je samo naličje *kazne*, *teorija spasa* teče paralelno s *teorijom kažnjavanja*; vidi li ova u nekom djelu jedno zgriješeneje spram prava, tad ga ona uzima za zgriješeneje čovjeka *spram sebe*, kao otpadak od njegova zdravlja. No ispravno jest, da Ja na njega gledam ili kao na jedno koje *Mi jest* ili *Mi nije po volji*, kao

³⁰ Wilhelm Weitling: Garantien der Harmonie und Freiheit, Vivis 1842., str. 191

Meni prijateljsko ili neprijateljsko, tj. da Ja s njim postupam kao s *Mojim vlasništvom*, kojeg Ja njegovim ili razorujem. »Zločin« ili »bolest«, oboje nisu nikakav egoistični nazor stvari, tj. ni kakvo prosuđivanje *od Mene* nego od nekog Inog, da li je naime ono ili *pravo*, ono opće ili *zdravlje* dijelom ono pojedinačno (bolesnika), dijelom ono opće (društva), povrijedilo. Sa »zločinom« se postupa nemilosrdno, s »bolešću« s »predanom blagosti, sućuti« i sl.

Zločin slijedi kazna. Padne li zločin, jer ono Sveto izčezava, tad mora ništa manje kazna u taj pad biti uvučena, jer i ona ima samo spram jednog Svetoga neko značenje. Crkvene kazne se ukinulo. Zašto? Jer, kako se netko prema »svetome bogu« ponaša, jest svakoga vlastita stvar. No kako je ta jedna kazna, *crkvena kazna* pala, tako moraju sve *kazne* pasti. Kao što je grijeh spram takozvanog boga vlastita stvar čovjeka, tako i onaj spram svake vrste takozvanog Svetoga. Prema našim teorijama kaznenog prava, s čijim se »suvremenim popravljajem« uzalud kinji, hoće se ljude za ovu ili onu »neljudskost« *kazniti* i pri tom se glupost ovih teorija njihovom konsekvencijom čini osobito razgovjetnom time što se male lopove vješa a one velike pušta. Za povredu vlasništva ima se kaznionica a za »prisilu misli«, tlačenje »prirodnih ljudskih prava«, samo – predstave i molbe.

Kriminalni kodeks opstoji samo onim Svetim i propada od sebe, ako se odustane od kazne. Svagdje se sad hoće stvoriti jedan novi kazneni zakon a da se ne promisli o samoj kazni. No upravo kazna mora napraviti mjesta udovoljenju koje opet ne može na to smjerati da pravu ili pravednosti udovolji nego da *Nama* jednu dovoljnost pribavi. Učini li Nam Netko, što Mi *nećemo trpjeti* tad Mi lomimo njegovu vlast i dovodimo ono Naše do važnosti: Mi zadovoljavamo Nas na njemu i ne padamo u ludost htijući zadovoljiti pravo (utvor). Ne treba se ono Sveto od čovjeka braniti nego čovjek od čovjeka, tako kao što se ni *bog* više ne brani od čovjeka, kojemu su inače a djelomično naravno još sada, svi »služitelji boga« pružali ruku da bi hulitelja kaznili, kao što još i danas onome Svetom svoju ruku pozajmljuju. Ona predanost Svetome odjelovljuje također, da se bez živog, vlastitog udjela zločince izručuje samo u ruke milicije ili suda: jedno bezsućutno izručenje poglavarstvu »koje će naravno najbolje onim Svetim upravljati«. Narod jest potpuno spreman da policiju huška protiv svega, što mu se nećudorednim, često samo nepristojnim čini a ovaj narodni bijes za ono Čudoredno štiti više policijsku instituciju, nego što bi ju vlada ikada štiti mogla.

U zločinu se odvajkada egoist potvrđivao a ono Sveto izrugivalo: raskid s onim Svetim ili mnogo više onog Svetog, može postati općim. Jedna revolucija se ne vraća, ali jedan nasilan, bezobziran, bezsavjesni, ponosan – *zločin*, ne tutnji li grom u dalekom i ne vidiš li Ti, kako nebo puno slutnje šuti i muti se.

Tko se ustručava primijeniti svoje snage za tako skućena društva kao porodica, stranka, nacija, taj još uvijek čezne za jednim dostojnijim društvom i mni da je možda u »ljudskome društvu« ili u »čovječanstvu« pronašao onaj istinski objekt ljubavi kojem, sebe žrtvovati, čini njegovu čast: od sada nadalje »on živi za i služi čovječanstvu«.

Narod znači tijelo, *država* duh one *gospodarujuće osobe* koja je odvajkada Mene tlačila. Htjelo se narode i države time preobratiti da ih se proširilo do »čovječanstva« i »općeg uma«; samo služinstvo bi pri tom proširenju postalo samo još intenzivnije, a filantropi i oni humani su tako absolutni gospodari kao političari i diplomati.

Noviji kritičari se žeste protiv religije jer ona boga, ono Božansko, Čudoredno itd. *izvan* čovjeka stavlja ili ili nečim objektivnim čini dok oni baš ove subjekte pače *u* Čovjeka premještaju. Samo u onu navlastitu grešku religije da se čovjeku dade jedna »odredba«, zapadaju oni kritičari ništa manje time što ga i oni hoće božanskim, ljudskim i sl. znati: čudorednost, slobodnost i humanost

itd. jest njegovo bistvo. I kako religija, tako bi i politika htjela čovjeka »odgojiti«, dovesti ga do ozbiljenja njegova »bistva«, njegove »odredbe«, nešto iz njega učiniti, naime jednog »istinskog čovjeka«, jedna u formi »istinskog vjernika«, druga u formi »istinskog građanina ili podanika«. U stvari izlazi to na Jedno da li se odredba onim Božanskim ili onim Ljudskim nazivala.

Pod religijom ili politikom nalazi se čovjek na stojištu onog *Trebati*: on *treba* ovo ili ono postati, treba takav i takav biti. Ovim postulatim, ovom zapovijesti ne pristupa svatko samo inom nego i samom sebi. Oni kritičari kažu: Ti trebaš jedan potpuni, jedan slobodni čovjek biti. Tako i oni stoje u iskušenju da jednu novu *religiju* proklamiraju, da jedan novi absolut, jedan ideal postave, naime slobodnost. Ljudi *trebaju* slobodnima postati. To. bi mogli sami *misionari* slobodnosti uskrsnuti, kao što je kršćanstvo, u uvjerenju da su svi navlastito za to određeni da postanu kršćani, izaslalo misionare vjerovanja. Slobodnost bi se onda, kako do sad vjera kao crkva, ćudorednost kao država, tako kao nova *općina* konstituirala i iz nje starala se o jednoj jednakoj »propagandi«. Svakako se protiv nekog sastajanja ne dá ništa prigovoriti; no utoliko se više mora svakoj obnovi stare *skrbi*, obrazovanja, ukratko principu, da se iz Nas *nešto učini*, svejedno da li kršćane, podanike ili slobodnjake i ljude, usprotiviti.

Dakako može se s Feuerbachom i inima reći da je religija ono Ljudsko iz čovjeka izgurala i u jednu onostranost ga premjestila tako da bi ono tamo nedostižno kao neko za se Osobno, kao neki »bog« svoj vlastiti tubitak vodilo; sama zabluda religije nije time nipošto iscrpljena. Mogla bi se vrlo dobro osobnost onog umaknutog Ljudskog pustiti da padne, moglo bi se boga u ono Božansko preobraziti, pa ipak bi se ostalo religioznim. Jer ono religiozno se sastoji u nezadovoljstvu sa *sadašnjim* čovjekom, tj. u postavljanju jednog stremljenog »*savršenstva*«, u onom »za svojim dovršenjem hrvajućem čovjeku«. ³¹ (»Zato Vi *trebate* biti savršeni, kao što je Vaš otac na nebu savršen.« Mat. V, 48): to postoji u fiksiranju jednog *ideala*, jednog absoluta. Savršenstvo jest »najviše Dobro«, onaj finis bonorum; ideal svakoga jest onaj savršeni čovjek, onaj istinski, onaj slobodni čovjek itd.

Težnje Novog vremena smjeraju na to da postave ideal »slobodnog čovjeka«. Kad bi ga se moglo pronaći, imala bi se jedna nova – religija, jer jedan novi ideal ima li se jedno novo čežnjenje, jedno novo mučenje, jedna nova pobožnost, jedno novo božanstvo, jedna nova skrušenost.

S idealom »absolutne slobodnosti« tjera se ista nepodopština kao i sa svim absolutom i prema Hessu npr. jest nju »u absolutnom ljudskome društvu moguće realizirati«. ³² Da, ovo ozbiljenje biva umah zatim jednim »pozivom« nazivano; isto tako određuje on slobodnost kao »ćudorednost«: treba započeti carevina »pravednosti« (tj. jednakosti) i »ćudorednosti« (tj. slobodnosti) itd.

Smiješan je, tko, dok drugovi njegova plemena, porodice, nacije itd. mnogo važe – nije ništa do »nadut« spram zasluga drugara; zasljepljen je pak i onaj, koji hoće samo »čovjek« biti. Ni jedan od njih ne postavlja svoju vrijednost u *isključivost* nego u *savezništvo* ili u »svezu« koja ga s drugima spaja u krvnu svezu, nacionalnu svezu, čovječansku svezu.

Kroz današnje »nacionale« se opet probudio prijepor između onih koji misle da imaju samo ljudsku krv i ljudsku krvnu svezu i inih koji se razmeću svojom specijalnom krvi i specijalnom krvnom svezom.

³¹ Bruno Bauer (anonym): Was ist jetzt der Gegenstand der Kritik? U: Allgemeine Literatur-Zeitung. Monatschrift. Hrsg. von Bruno Bauer. Heft 8, Charlottenburg Juli 1844. s. 22

³² Moses Hess (anonym): Sozialismus und Kommunismus. U: Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz. Hrsg. von Georg Herwegh. Zürich und Winterthur 1843, s. 89–90. [(S. Hess: Philosophie der Tat, s. 329–331.)]

Ne obaziremo li se Mi na to da bi ponos mogao jednu precjenbu izraziti i uzmemo li to samo za svijest, tad se nalazi golem razmak između ponosa da se »pripada« jednoj naciji i onog da se nacionalnost naziva svojim vlasništvom. Nacionalnost je moja vlasnost a nacija moja vlastiteljica i gospodarica. Imaš li Ti tjelesnu jakost tad ju možeš na podobnom mjestu primijeniti i spram nje imati jednu sebesvijest ili ponos: ima li naprotiv tvoje jako tijelo Tebe, tad Te ono svrbi da bi posvuda i na najnepodobnijem mjestu pokazalo svoju jakost: Ti ne možeš nikome pružiti ruku a da ju njemu ne stisneš.

Uvid, da je netko više nego porodični član, više nego plemenski drugar, više nego narodni individuum itd., konačno je doveo do toga da se kaže: više se je od sveg tog jer se je čovjekom ili: čovjek je više nego Židov, Nijemac itd. »Zato je svatko posve i samo – čovjek!« Ne bi li se radije moglo reći: Jer smo Mi više nego ono očitovano, zato i hoćemo biti ovo kao i ono »više«? Dakle čovjek i Nijemac, čovjek i gvelf itd.? Oni nacionali imaju pravo; svoja nacionalnost se ne može zatajiti i oni humani imaju pravo: ne mora se ostati pri borniranosti onog nacionalnog. U *jedinosti* popušta proturijek; ono nacionalno jest moja vlasnost. No Ja ne uzlazim u svojoj vlasnosti, kao što je i ono Ljudsko moja vlasnost, no Ja dajem tom čovjeku tek mojom jedinošću egzistenciju.

Povijest traži Čovjeka: no on je Ja, Ti, Mi. Tražen kao jedno misteriozno bistvo, kao ono Božansko, prvo kao *bog*, onda kao *čovjek* (ljudskost, humanost i čovječanstvo), biva on pronađen kao pojedinac, onaj konačni, onaj jedini.

Ja sam vlastitelj tog čovječanstva, jesam to čovječanstvo i ne činim ništa za dobro nekog inog čovječanstva. Luda koja Ti, jedno jedino čovječanstvo, jesi da se šepuriš htijući živjeti za neko ino nego što si Ti sâm.

Do sada razmatran odnos Mene spram *čovjekovog svijeta* nudi jedno takvo bogatstvo pojavnosti, da ono u inim zgodama opet i opet biva uzeto, no ovdje, gdje se ono samo u globalu ima učiniti zornim, mora se prekinuti, da bi se jednom shvaćanju dvaju inih strana, prema kojima ono zrači, napravilo mjesta. Budući da se Ja, naime ne puko spram ljudi, ukoliko oni u sebi prikazuju pojam »čovjek« ili su čovjekova djeca (djeca Čovjeka kao što se govori o djeci boga), nalazim u odnošaju nego i spram toga, što oni od čovjeka imaju i svojim vlastitim nazivaju, dakle ne odnosim se Ja samo spram onoga što oni kroz čovjeka *jesu* nego i spram njihovog ljudskog *imanja*: tako se ima osim čovjekovog svijeta u krug razmatranja povući i osjetilni i idejni svijet i bit će, kako o tome, što ljudi na osjetilnim, tako i o onom što oni na duhovnim dobrima svojim vlastitim nazivaju, ponešto za reći.

Već prema tome kako se pojam čovjeka razvijao kako se predstavljao, dalo Nam se tog istog kao ova ili ona *respektirana osoba* da se poštuje a iz najšireg razumijevanja tog pojma konačno je proizašla zapovijed: »u svakome se ima Čovjek respektirati.« Respektiram li Ja pak Čovjeka, tad se moj respekt mora ujednako protegnuti na ono Ljudsko ili ono, što jest čovjekovo.

Ljudi imaju *Vlastito* a *Ja* to vlastito imam priznati i smatrati svetim. Njihovo vlastito opstoji dijelom u izvanjskom, dijelom u unutarnjem *imanju*. Ono su stvari, ovo duhovnosti, misli, uvjerenja, plemenita čuvstva itd. No uvijek Ja imam respektirati samo ono *pravno* ili *ljudsko* imanje; nepravno i neljudsko Ja ne trebam štedjeti jer ljudima zbiljski *Vlastito* jest ono *Vlastito* Čovjeka. Unutarnje imanje ove vrste jest npr. *religija*; jer je religija slobodna, tj. čovjekova, zato ju Ja ne smijem taknuti. Isto tako je jedno unutarnje imanje *čast*; ona je slobodna i Ja ju ne smijem taknuti. (Injurijske tužbe, karikature itd.) Religija i čast su »duhovno vlasništvo«. U vlasništvu stvari stoji gore osoba: moja osoba jest moje prvo vlasništvo. Odatle slobodnost osobe; no samo *pravna* ili ljudska osoba jest slobodna, ona druga biva zatvorenom. Tvoj život jest Tvoje vlasništvo; to je pak čovjeku samo sveto ako to nije jednog nečovjeka.

Što čovjek kao takav ne može na tjelesnim dobrima potvrditi, Mi mu smijemo uzeti: to je smisao konkurencije, slobode obrta. Što on ne može na duhovnim dobrima potvrditi, propada Nam ujednako: tako daleko ide slobodnost diskusije, znanosti, kritike.

No nepovrediva su *posvećena dobra*. Posvećena i garantirana kroz koga? Najvećma državom, društvom, navlastito pak čovjekom ili »pojmom«, »pojmom stvari«: jer pojam posvećenih dobara jest taj da su ona uistinu ljudska ili čak da ih imalac kao čovjek a ne kao nečovjek posjeduje.

S duhovne strane jest jedno takvo dobro vjera čovjekova, njegova čast, njegovo čudoredno čuvstvo, da, njegovo čuvstvo pristojnosti, srama itd. Čini koji vrijeđaju čast (govori, spisi) su kažnjivi; napadi na »temelj svih religija«; napadi na političku vjeru, ukratko napadi na sve, što čovjek »s pravom« ima.

Kako daleko bi kritički liberalizam svetost dobara protegnuo, o tome se on još nije izrazio i uobražava si da je protivnik svakoj svetosti; samo budući da se bori protiv egoizma, mora on ovom postaviti granice i ne smije pustiti da nečovjek napadne ono Ljudsko. Njegovom teoretskom preziru »mase« moralo bi, ako zadobije vlast, odgovarati jedno praktično odbijanje.

Koje protezanje dobiva pojam »Čovjek« i što njime pojedinačnom čovjeku pridolazi, što bi dakle čovjek i ono Ljudsko bilo, u tome se razilaze različiti stupnjevi liberalizma i onaj politički, onaj socijalni, onaj humani, jedan uvijek više nego drugi, zahtijevaju čovjeka, za »Čovjeka«. Tko je ovaj pojam najbolje shvatio, taj zna najbolje, što »onog čovjeka« jest. Država shvaća ovaj pojam još u političkoj, društvo u socijalnoj ograničenosti, tek ga čovječanstvo, tako se kaže, obuhvaća potpuno ili »povijest čovječanstva ga razvija«. No ako je »Čovjek pronađen«, tad Mi poznajemo i ono čovjeku Vlastito, vlasništvo čovjeka, ono Ljudsko.

No hoće li pojedinačan čovjek zato jer ga čovjek ili pojam čovjek, tj. jer ga njegovo Čovjek-bitu za to »ovlašćuje«, zahtijevati još toliko prava: što se *Mene* tiče njegovo pravo i njegov zahtjev? Ima li on svoje pravo samo od Čovjeka a ne od *Mene*, tad on *za Mene* nema nikakvo pravo. Njegov život, npr. važi Mi samo, što je *Meni* vrijedno. Ja ne respektiram niti njegovo takozvano pravo vlasništva ili njegovo pravo na materijalna dobra, niti njegovo pravo na »svetost njegove unutrašnjosti« ili njegovo pravo na to da njegova duhovna dobra i božanstva, njegovi bogovi ostanu nepovređeni. Njegova dobra, ona osjetilna kao i ona duhovna, jesu *moja* i Ja vladam time kao vlasnik prema mjeri moje – vlasti.

Pitanje vlasništva skriva u sebi jedan širi smisao nego što ograničeno postavljanje pitanja dozvoljava da se iznese. Odnoseći se samo na ono, što se naziva našim Imanjem, nije ono sposobno za nikakvu rješidbu; odluka se nalazi tek kod onog, »od koga Mi sve imamo«. O *vlastitelju* ovisi vlasništvo.

Revolucija je upravila svoje oružje protiv svega što je došlo »od božje milosti«, npr. protiv božjeg prava, umjesto kojeg biva ono Ljudsko učvršćeno. Onom božjom milošću udijeljenom biva suprotstavljeno ono »iz bistva čovjeka« dovedeno.

Kako je sad odnos ljudi jednog spram drugog u suprotstavu spram religiozne dogme koja zapovijeda jedno »ljubite se međusobno u ime boga«, morao održati svoj ljudski položaj jednim »ljubite jedan drugoga u ime čovjeka«, tako revolucionarna nauka nije mogla inako nego, što se najprije tiče odnošaja ljudi spram stvari ovog svijeta, ustvrditi da svijet koji je do sad bio prema božjem poretku uređen, od sada »Čovjeka« pripada.

Svijet pripada »Čovjeku« i treba od *Mene* kao njegovo vlasništvo biti respektiran.

Vlasništvo je ono *Moje!*

Vlasništvo u građanskom smislu znači *sveto* vlasništvo, one vrste, da Ja tvoje vlasništvo moram *respektirati*. »Respekt pred vlasništvom!« Zato bi htjeli političari da svatko posjeduje svoj

komadić vlasništva a tom težnjom su djelomično prouzročili nevjerojatno parceliranje. Svatko mora imati svoju kost da bi na njoj našao što za gristi.

Inako se odnosi stvar u egoističnom smislu. Od tvog ili vašeg vlasništva Ja plaho ne odstupam nego na njega vazda gledam kao na *moje* vlasništvo, na kojem Ja ne trebam ništa respektirati. Činite to isto s onim što Vi nazivate mojim vlasništvom.

Pri ovom nazoru ćemo se Mi najlakše jedan s drugim sporazumjeti.

Politički liberali vode brigu da, gdje je moguće, svi servituti budu izmijenjeni i da bi svatko bio slobodan gospodar na svom zemljištu pa makar to zemljište imalo samo toliko sadržine tla da se može dovoljno zasititi od đubra Jednog čovjeka. (Onaj seljak se oženio »da bi profitirao od izmetina svoje žene.«) Neka bude i tako malo, ako se ima samo Vlastito, naime *respektirano vlasništvo*. Što više takvih vlastitelja, takvih posjednika izmetina, to više »slobodnih ljudi i dobrih patriota« ima država.

Politički liberalizam, kao sve religiozno, računa s *respektom*, humanošću, krepostima ljubavi. Zato i živi u neprestanom gnjevu. Jer u praksi ne respektiraju ljudi baš ništa i svakog dana veći vlasnici opet prekupljuju manje posjede i »slobodni ljudi« postaju nadničari.

Da su nasuprot »mali vlasnici« promislili da je i veliko vlasništvo njihovo, tad se ne bi oni sami puni respekta od toga isključili i ne bi bili isključeni.

Vlasništvo, kako to građanski liberali razumiju, zaslužuje napade komunista i Proudhona: ono je neodrživo jer građanski vlasnik istinski nije ništa do jedan bez vlasništva, jedan posvuda *isključeni*. Umjesto da bi mu mogao pripadati svijet, ne pripada mu ni uboga točka, oko koje se on vrti.

Proudhon neće propriétaire-a nego possesseur-a ili usufruitier-a.³³ Što znači? On hoće da tlo ne pripada Jednome; ali korist istoga – i prizna li mu se samo stoti dio ove koristi, ovog ploda, – ona je ipak njegovo vlasništvo kojim on može raspolagati po svom nahodjenju. Tko ima samo korist od jedne njive, svakako nije vlasnik iste; još manje, tko, kako hoće Proudhon, mora od te koristi toliko predati, što nužno ne iziskuje njegova potreba; samo on je vlasnik njemu preostajućeg udjela. Proudhon dakle, negira samo ovo ili ono vlasništvo, ne *Vlasništvo*. Ako Mi zemljišnim vlasnicima ne ostavljamo zemljište dalje nego ga hoćemo Nama privlastiti, tad se Mi sjedinjujemo u tu svrhu, osnivamo jedno udruženje, société koje *sebe* vlasnikom čini; pođe li Nam to za rukom, tad oni prestaju biti zemljišni vlasnici. A kako sa zemljišta i tla, tako ih Mi možemo s još pokojeg inog vlasništva protjerati da bismo ga učinili *našim* vlasništvom, vlasništvom onih – *osvajajućih*. Ti osvajajući tvore jedan socijetet koji se može zamisliti tako velikim, da postepe-no obuhvaća cijelo čovječanstvo; no i takozvano čovječanstvo jest kao takovo samo jedna misao (utvor); njegova zbiljnost su pojedinci. A ti pojedinci kao ukupna masa neće manje samovoljno sa zemljištem i tlom postupati, nego neki upojedinačen pojedinac ili takozvani propriétaire. Dakle i tako ostaje *vlasništvo* opstojati i to također kao »isključivo«, kao što *čovječanstvo* taj veliki socijetet isključuje *pojedince* iz svoga vlasništva (možda mu samo komadić od toga daje u zakup, daje u leno), kao što on i onako sve, što nije čovječanstvo isključuje, npr. životinjski svijet ne pušta da dođe do vlasništva. – Tako će to također ostati i bivati. Ono, u čemu *svi hoće udjela* imati, otet će se onom pojedincu koji to hoće imati samo za sebe, to će se učiniti *zajedničkim dobrom*. Kao na jednom *zajedničkom dobru* ima svatko u tom svoj *udio*, a taj udio jest njegovo *vlasništvo*. Tako je i u našim starim odnosima jedna kuća, koja pripada petorici nasljednika, njihovo zajedničko

³³ Pierre-Joseph Proudhon *Qu'est-ce que la propriété? Ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement*. Premier mémoire. Paris 1841., str. 83

dobro; peti dio prinosa jest dakle vlasništvo svakog. Proudhon je mogao svoj opširan patos prištedjeti, kad je rekao: Ima nekoliko stvari koje pripadaju samo nekolicini, a njih hoćemo sada Mi preostali zahtijevati ili – loviti. Uzmimo ih, jer se uzimanjem dolazi do vlasništva i to, za sada još nama oteto vlasništvo, samo je uzimanjem do vlasnika dospjelo. Ono će više koristiti ako je u rukama *svih Nas*, nego ako njime raspolaže nekolicina. Asocirajmo se Mi zato u svrhu ove otmice (vol). Zato Nas on nasamaruje da je socijetet izvorni posjednik i jedini vlasnik nezastarivih prava; spram njega je takozvani vlasnik postao kradljivac. (La propriété c'est le vol); ako on sada ondašnjem vlasniku otme njegovo vlasništvo, on mu ništa ne krade, budući da on samo svoje nezastarivo pravo traži. Tako se daleko dospijeva s utvorom socijeteta kao jednom *moralnom osobom*. Usuprot, čovjeku pripada čega se on može domoći: *Meni* pripada svijet. Kažete li Vi nešto ino suprotnim stavom: »*Svima* pripada svijet«? Svi su Ja i opet Ja itd. No Vi činite iz svih jedan utvor i posvećujete ga, tako da »svi« postaju zastrašujućim gospodarom pojedinca. Na njihovu stranu stavlja se onda sablast »prava«.

Proudhon se, kao komunisti, bori protiv *egoizma*. Zato su oni nastavci i konsekvencije kršćanskog principa, principa ljubavi, požrtvovanja za jedno opće, jedno tuđe. Oni dovršavaju npr. u vlasništvu samo, što je odavno po stvari postojeće, naime bezvlasništvo pojedinca. Ako u zakonu glasi: Ad reges potestas omnium pertinet, ad singulos proprietas; omnia rex imperio possidet, singuli dominio, onda to znači: Kralj je vlasnik jer On samo može »*Svime*« raspolagati, upravljati, on ima nad tim potestas i imperium. Komunisti čine to jasnije tako što svaki imperium prenose na »društvo Sviju«. Dakle: Jer su neprijatelji egoizma, zato su – kršćani ili općenitije: religiozni ljudi, oni koji vjeruju u sablasti, Ovisni, služitelji nečeg općenitoga (boga, društva itd.). I u tome jednači Proudhon s kršćanima da ono što čovjeku odriče, prilaže bogu. Njega on naziva (npr. str. 90) Propriétaire zemlje.³⁴ Time on dokazuje da on *vlasnika kao takvog* ne može iz misli odmisлити; on stiže napokon do jednog vlasnika, no premješta ga u onostranost.

Vlasnik nije niti bog niti Čovjek (»ljudsko društvo«) nego pojedinac.

Proudhon (i Weitling) vjeruje da je o vlasništvu izrekao ono najopakije ako ga naziva krađom (vol). Posve negledeć na zavodljivo pitanje, što bi bilo razložno da se protiv vlasništva prigovori, Mi samo pitamo: Da li je pojam »krađa« uopće inako moguć nego ako se dopusti pojam »vlasništvo«. Kako se može krasti, ako vlasništvo već ne postoji? Što nikome ne pripada, ne može *biti ukradeno*: vodu koju netko crpi iz mora, taj je *ne krade*. Tako nije vlasništvo krađa nego vlasništvo tek omogućuje krađu. I Weitling mora doći do toga, da promatra sve kao *vlasništvo svih*: ako je nešto »vlasništvo svih«, onda naravno krade pojedinac, koji to privlašćuje.

Privatno vlasništvo živi od milosti *prava*. Samo u pravu ima ono svoje jamstvo – posjed još nije vlasništvo, on postaje »ono Moje« tek privoljenjem prava –; ono nije činjenica, nije un fait, kako Proudhon mni nego jedna fikcija, jedna misao. To je vlasništvo prava, pravno vlasništvo, garantirano vlasništvo. Ono nije kroz *Mene moje* nego kroz – pravo.

Ipak je vlasništvo izražaj za *neograničeno gospodstvo* nad nečim (stvari, životinjom, čovjekom) čime »Ja mogu neograničeno vladati kako mi drago«. Prema rimskom pravu naravno ius utendi et abutenti re sua, quatenus iuris ratio patitur, jedno *isključivo i neograničeno pravo*; no vlasništvo je uvjetovano vlašću. Što Ja u vlasti imam, to je moje vlastito. Dokle se Ja kao imalac potvrđujem, jesam vlasnik stvari; izmakne li mi to opet, svejedno kojom moći npr. mojim priznavanjem prava inoga na stvar – onda je vlasništvo utrnulo. Tako se slučuju posjed i vlasništvo u Jedno. Ne legitimira Mene Jedno izvan moje vlasti ležeće pravo nego samo moja vlast; nemam li ju više, onda

³⁴ [Qu'est-ce que la propriété? (1841) Proudhon ne naziva ovdje boga »propriétaire« nego »producteur«]

mi stvar izčezava. Kada Rimljani više nisu imali nikakvu vlast spram Germana, ovima *je pripalo* svjetsko carstvo Rim, i zvučalo bi smiješno, ako bi se htjela goniti svoja, da su ipak Rimljani ostali navlastiti vlasnici. Tko stvar uzeti i potvrditi zna, njemu ona pripada, dok mu ponovno ne bude oduzeta, kao što i slobodnost Onom pripada koji ju sebi *uzima*.

O vlasništvu odlučuje samo vlast, i budući da je država, svejedno da li država građana ili lumpa ili baš ljudi, sama na vlasti, tako je ona i sama vlasnica; Ja, pojedinac nemam ništa i bivam samo darivan lenom, jesam lenstvenik i kao takav služitelj. Pod gospodstvom države nema nikakvog *Mojeg* vlasništva.

Ja hoću dići vrijednost Mene, vrijednost vlastitosti, i trebam li vlasništvo sniziti? Ne, kao što Ja odavno nisam bio poštivan, jer je narod, čovječanstvo i tisuću inih općenitosti bilo postavljeno iznad, tako nije do dandanas ni vlasništvo još u njegovoj punoj vrijednosti priznato. I vlasništvo bijaše samo vlasništvo jedne sablasti, npr. narodno vlasništvo; moja cijela egzistencija »pripadaše otadžbini«: *Ja sam pripadao otadžbini, narodu, državi, zato i sve što sam Ja nazivao mojim vlastitim*. Zahtijeva se od država da one imaju pauperizam odstraniti. Meni se čini, to znači iskati da država samoj sebi ima glavu odrezati i polegnuti ju pred noge; jer doklegod je država ono Ja, dotle mora ono pojedinačno Ja biti jedan jadan vrug, jedno Ne-Ja. Država ima samo jedan interes u tom da sama bude bogata; da li je Milan bogat a Petar siromašan, svejedno joj je; mogao bi također Petar biti bogat, a Milan siromašan. Ona promatra ravnodušno, kako se jedan osiromašuje, a drugi obogaćuje, ne starajući se o ovoj naizmjeničnosti. Kao *pojedinci* su oni pred njenim licem zbilja jednaki, u tome je ona pravedna: oni su oboje pred njom – Ništa, kao što smo Mi »pred bogom svi podjednako grešnici«; nasuprot ima ona jedan veliki interes za to da oni pojedinci koji Nju čine njenim Ja, sudjeluju u *njenom* bogatstvu, ona ih čini sudionicima u *njenom vlasništvu*. Vlasništvom, kojim ona pojedince nagrađuje, ona njih mami; no ono ostaje *njeno* vlasništvo, i svatko ga može samo dotle uživati, dokle on u sebi nosi ono državno Ja, ili dokle je jedan »lojalan član društva«, u suprotnom slučaju biva vlasništvo konfiscirano ili mučnim procesima rastepe-no. Vlasništvo jest i ostaje prema tome *državno vlasništvo*, ne vlasništvo onog Ja. Da ga država pojedincu ne usteže samovoljno, jest samo isto kao to, da država samu sebe ne pljačka. Tko jest neko državno Ja, npr. neki dobar građanin ili podanik, taj kao *takovo* Ja, ne kao vlastito, nosi leno nesmetano. Ovo onda kodeks naziva ovako: Vlasništvo je, što ja »od boga i po pravu« mojim nazivam. Od boga i po pravu jest ono moje samo, dokle – država nema ništa protiv.

U eksproprijacijama, isporukama oružja i sličnome (kao npr. fiscus uzteže baštine ako se baštiniци pravovremeno ne jave), upada jasno u oči, inače prikriven princip da je samo *narod* »država« vlasnik a pojedinac nasuprot lenstvenik.

Država, to bih htio reći, ne može smjerati da netko ima vlasništvo *radi sebe samog*, ili da je veoma bogat ili samo imućan; ona ne može Meni kao Meni ništa priznati, pribaviti, ništa jamčiti. Država ne može pauperizam predusresti jer siromašnost posjeda jest Moja siromašnost. Tko nije ništa nego što slučaj ili jedan drugi, naime država, iz njega učini, taj *nema* i potpuno s pravom ništa, kao ono što mu neki ini daje. A taj ini će mu samo dati što onaj *zaslužuje*, tj. što je on *služenjem* vrijedan. Ne vrednuje On sebe nego država vrednuje njega.

Nacionalna ekonomija se mnogo bavi ovim predmetom. Međutim on daleko nadilazi ono »Nacionalno« i prelazi pojam i horizont države koja poznaje samo državno vlasništvo i samo njega može podijeliti. Stoga ona vezuje posjed vlasništva za *uvjete*, kao što ona sve za to vezuje, npr. brak time što dopušta samo njom sankcionirani brak i otima ga mojoj vlasti. Vlasništvo jest dakle samo *moje* vlasništvo ako Ja to isto *neuvjetovano* imam: samo Ja kao neuvjetovano Ja imam vlasništvo, zaključujem ljubavni odnos, bavim se slobodnom trgovinom.

Država se ne brine za Mene i ono Moje nego za Sebe i ono Svoje: Ja joj važim samo kao *njeno dijete* nešto, kao »dijete zemlje«, kao *Ja* nisam Ja baš ništa za nju. Što Mene kao Ja susreće, jest za razum države nešto *slučajno*: moje bogatstvo kao i moje osiromašenje. No jesam li Ja sa svim Mojim za nju slučaj, onda to dokazuje da *Me* ona ne može shvatiti: *Ja* prelazim njene pojmove ili njen razum je prekratak da Mene shvati. Zato i ne može ona ništa za Mene učiniti.

Pauperizam je *bezvrijednost Mene*, pojava da Ja ne mogu Mene vrednovati. Stoga su država i pauperizam Jedno te isto. Država Mi ne dopušta da dođem do moje vrijednosti i opstoji samo mojom bezvrijednošću; ona ide uvijek za tim da *vuče* iz Mene *korist*, tj. da Me eksploatira, iskoristi, potroši, makar se to potrošenje sastojalo samo u tome da Ja brinem za jedan proles (proletarijat): ona hoće da Ja »njena kultura« budem.

Samo onda može pauperizam biti uklonjen ako Ja kao Ja Mene *vrednujem*, ako Ja sam vrijednost Meni dajem i sam postavljam moju cijenu. Ja Se moram pobuniti da bih se uzvisio.

Što Ja stvaram: brašno, platno ili željezo i ugljen koje trudno dobivam iz zemlje itd., to je *moj rad* kojeg Ja hoću vrednovati. No tu se Ja mogu dugo žaliti, moj rad ne biva prema svojoj vrijednosti plaćan; onaj koji plaća neće Mene slušati a država će se također dotle apatično ponašati dok ne povjeruje da *Me* mora »utišati« kako ne bih navalio sa svojom zastrašujućom silom. No tim »utišavanjem« biva ona zadovoljena i padne li Mi na pamet zahtijevati više, onda će se država sa svom snagom svog lavljeg plesa i orlovskog grebanja okrenuti protiv Mene: jer ona je kralj životinja, jest lav i orao. Ne zadovoljim li se cijenom koju je ona utvrdila za moju robu i rad, nastojim li čak cijenu moje robe sam odrediti tj. »Mene naplatiti«, tad Ja dospijevam najprije s kupcima robe u konflikt. Riješi li se ovaj dogovorom obiju strana, onda država neće lako prigovarati; jer kako pojedinci jedan s drugim izlaze na kraj, malo ju se tiče, ukoliko joj oni pri tom samo na putu ne stoje. Njena šteta i opasnost po nju počinje tek onda, ako ne izađu jedan s drugim na kraj pa se oni, jer se ne mogu nagoditi, hvataju za glave. Država ne može trpjeti da čovjek spram čovjeka u direktnom odnosu stoji; ona mora stupiti između njih kao – *srednik*, *mora* – *intervenirati*. Što bijaše Krist, što sveci, crkva, to je postala država, naime »srednik«. Ona kida čovjeka od čovjeka da bi sebe kao »duh« u sredinu postavila. S radnicima se, koji traže višu plaću, postupa kao sa zločincima, ukoliko nju hoće *prisiliti*. Što trebaju oni činiti? Bez prisile oni nju ne dobivaju a u prisili vidi država jednu sebebomoć, jednu od onog Ja postavljenu odredbu cijena, jedno zbiljsko, slobodno vrednovanje njenog vlasništva koje ona ne može dopustiti. Dakle, što trebaju radnici započeti? Mariti za sebe a za državu ništa ne pitati?

No kako se ona s mojim predmetnim radom odnosi, tako i s mojim duhovnim. Država Mi dozvoljava da sve svoje misli vrednujem i prodajem (Ja ih vrednujem npr. već time da Mi one pred slušateljima služe na čast i sl.); samo dotle dok su *moje* misli – *njene* misli. Njegujem li Ja naprotiv misli koje ona ne aprokira, tj. ne može ih učiniti svojim tad Mi ona uopće ne dozvoljava da ih vrednujem da ih stavim u *razmjenu*, u *obraćaj*. *Moje* misli su slobodne samo ako su Mi one *milošću* države dosuđene, tj. ako su one misli države. Da slobodno filozofiram dopušta Mi ona samo, ukoliko Se Ja potvrdim kao »državni filosof«; *protiv* države Ja ne smijem filosofirati, iako ona i rado gleda kroz prste to da joj Ja pomažem u njenim »nedostacima«, da ju »pospješujem«. – Dakle kako Se Ja samo kao jedno od države najmilosnije dopušteno kao jedno njenom legitimacijom i policijskim pasošem snabdjeveno Ja smijem ponašati, tako Mi nije dosuđeno da ono Moje vrednujem jer se ono iskazuje kao njeno koje Ja od nje kao leno nosim. Moji putovi moraju njeni putovi biti, inače Mi ga ona plijeni; moje misli njene misli, inače Mi ona začepkuje usta.

Pred ničim država nema strahovati više nego pred vrijednošću Mene i ništa ona ne mora nastojati da što brižljivije zakloni kao onu Meni ukazanu pogodnu prigodu da samog sebe *vrednujem*.

Ja sam smrtni neprijatelj države koja se uvijek koleba u alternativni: Ona ili Ja. Zato se ona strogo pridržava, ne samo da Mene ne prizna nego i da ono Moje osujeti. U državi nema nikakvog – vlasništva tj. nikakvog vlasništva pojedinaca nego samo državnog vlasništva. Samo pomoću države imam Ja što Ja imam, kao što samo pomoću nje Ja jesam, što Ja jesam. Moje privatno vlasništvo jest samo ono koje Mi država prepušta od onog Njenog, time da ine državne članove za to prikračuje: to je državno vlasništvo.

U suprotstavu pak spram države, ćutim Ja sve razgovjetnije da Meni preostaje još jedna velika vlast, vlast nadamnom samim, tj. nad svim što je samo Meni vlastito i samo jest time kad je moje vlastito.

Što Ja započinem ako moji putevi više nisu njeni putevi, moje misli više nisu njene misli? Ja marim za Sebe i ne pitam za nju! U *mojim* mislima koje ne dam sankcionirati nikakvom odredbom, jamstvom ili milošću, imam Ja moje zbiljsko vlasništvo, vlasništvo kojim Ja mogu trgovati. Jer kao ono moje su one moja *stvorenja* i Ja sam u stanju izdati ih za *ine* misli: Ja ih izdajem i zamjenjujem za *ine* koje su onda moje novo iskupljeno vlasništvo.

Što je dakle *moje* vlasništvo? Ništa nego što je u mojoj *vlasti!* Za koje vlasništvo sam Ja ovlašten? Za svako, za koje se – *omoćim*. Pravo vlasništva dajem Ja Sebi kad Si Ja vlasništvo uzimam, ili sebi dajem *moć* vlasnika, punomoć, opunomoćenje.

Nad čim Mi se ne može oteti vlast, to ostaje mojim vlasništvom; tako vlast odlučuje o vlasništvu, a Ja hoću sve od svoje vlasti očekivati! Tuđa vlast, vlast koju Ja puštam nekom inom, čini Mene kmetom; tako Me može vlastita vlast učiniti vlastiteljem. Povlačim li Ja pak vlast nazad koju sam iz neukosti o jakosti moje *vlastite* vlasti inima odstupio! Kažem li Ja Sebi, dokle dopire moja vlast, to je moje vlasništvo i zahtijevam li Ja sve kao vlasništvo, za što se Ja dovoljno jakim ćutim da dostignem i puštam li Ja moje zbiljsko vlasništvo, dotle sezati dokle Ja za uzeti Sebe ovlašćujem, tj. opunomoćujem.

Ovdje mora odlučiti egoizam, vlastokorist, ne princip *ljubavi*, ne ljubavni motivi kao milosrdnost, blagotvornost, dobroćudnost ili sama pravednost i poštenost (jer i iustitia je fenomen – ljubavi, ljubavni produkt); ljubav pozna samo *žrtve* i traži »požrtvovanje«.

Egoizam ne misli nešto žrtvovati, sebi nešto oprostiti; on odlučuje jednostavno: Što Ja trebam moram Ja imati i hoću Meni pribaviti.

Svi pokušaji, da se o vlasništvu daju umni zakoni, tekli su iz grudi *ljubavi* u pusto more odredbi. Ni socijalizam i komunizam ne mogu se od ovog izuzeti. Svatko treba biti opskrbljen dovoljnim sredstvima, pri čemu je malo važno da li ih se nalazi socijalistički još u osobnom vlasništvu ili crpi komunistički iz zajednice dobara. Smisao pojedinaca ostaje pri tom isti, on ostaje smisao ovisnosti. Raspodjeljavajuće poglavarstvo za pravicu daje Mi samo što mu propisuje njegov smisao za pravicu, njegova *ljubežljiva* briga za Sve. Za Mene, pojedinca, ne leži manji spoticaj u cjelokupnoj imovini nego u onoj pojedinačnih Inih; niti je ona moja, niti ova: da li imovina pripada cjelini, koja Mi dopušta pritjecanje jednog dijela, ili pojedinačnim posjednicima, jest za Mene jednaka prisila, budući da ni o jednom od oba ne mogu Ja određivati. Naprotiv, komunizam Me uskinućem cijelog osobnog vlasništva samo još više potiskuje u ovisnost o inom, naime o općenitosti ili o cjelini i iako on uvijek glasno napada i »državu«, što on smjera, jest opet sama država, stanje koje koči moje slobodno kretanje, vrhovna vlast nadamnom. Pritisku, kojeg Ja iskušavam od pojedinačnih vlasnika, protivi se komunizam s pravom, no još je strahovitija vlast koju on uručuje cjelini.

Egoizam udara jednim drugim putem da bi istrijebio bezposjedničku rulju. On ne kaže: Pričekaj, što će Ti poglavarstvo za pravicu u ime cjeline – pokloniti (jer takva poklanjanja su se zbivala

oduvijek u »državama«, kad je »prema zasluži«, dakle prema mjeri kako si je svatko znao *zaslužiti, odslužiti*, bilo svakom dato) nego: zgrabi i uzmi, što Ti trebaš! Time je objavljen rat Sviju protiv Svih! *Ja* sam određujem, što *Ja* hoću imati.

»No to zbilja nije nikakva nova mudrost jer sebičnjaci su se tog u svim vremenima pridržavali!« Nije čak ni potrebno da stvar bude nova, ako samo *svijest* o tome postoji. Ova se pak baš neće moći zahtjevati od visoke dobi ako se u to recimo ne uračunava egipatski i spartanski zakon; jer kako je malo vješta, proizlazi već iz gornjeg predbačaja koji govori s prezirom o »sebičnjaku«. Treba se znati da onaj postupak grabljenja nije za prezirati, nego posvjedočuje čisti čin sa sobom sjedinjenog egoista.

Tek ako *Ja* niti od pojedinaca niti od cjeline ne očekujem, što *Ja* sam *Meni* mogu dati, tek onda *Ja* izmičem konopcu – ljubavi; tek onda rulja prestaje biti rulja ako ona *grabi*. Samo zazor od grabljenja i odgovarajuće kažnjavanje istoga čini ju ruljom. Samo da je grabljenje *griješ*, zločin, samo ova uredba stvara rulju i da ova ostaje što ona jest, za to je dakako ona kriva jer priznaje onu uredbu, posebno oni koji »sebično« (da im se vrati njihova obljubljena riječ) zahtijevaju da se ona respektira. Ukratko, za nedostatak *svijesti* o onoj »novoj mudrosti«, kriva je sama stara *svijest* o grijehu.

Dospiju li ljudi dotle da izgube respekt pred vlasništvom, tad će svatko imati vlasništvo kao što će svi robovi postati slobodni ljudi, čim oni gospodara kao gospodara više ne štiju. *Udruženja* će onda i u ovoj stvari multiplicirati sredstva pojedinca i osigurati njegovo vlasništvo.

Prema mnijenju komunista treba općina biti vlasnica. Obrnuto, *Ja* sam vlasnik i s inima se sporazumijevam samo preko mog vlasništva. Ne učini li *Mi* općina pravo, tad se *Ja* bunim protiv nje i branim svoje vlasništvo. *Ja* sam vlasnik ali vlasništvo *nije sveto*. Bijah li *Ja* samo posjednik? Ne, do sada se bilo samo posjednikom, osiguranom u posjedu jedne parcele, time da se i ine pustilo u posjed jedne parcele; no sada pripada *Sve* *Meni*, *Ja* sam vlasnik *Svega* što *Ja* *trebam* i mogu imati. Ako se socijalistički kaže: društvo *Mi* daje što *Ja* *trebam*, – onda kaže egoist: *Ja* uzimam *Sebi* što *Ja* *trebam*. Ponašaju li se komunisti kao lumpi, tad se ponaša egoist kao vlasnik.

Svi pokušaji usrećivanja rulje i pobratimljenja labudova moraju se izjaloviti koja iskaču iz principa ljubavi. Samo iz egoizma može si rulja pomoći, a tu pomoć mora si ona sama odjeloviti i – odjelovit će. Ne pusti li se ona utjerati u strah, onda je ona jedna moć. »Ljudi bi izgubili sav respekt, ako ih se ne bi utjeralo u strah« kaže strašilo-zakon u »Mačku u čizmama«. Dakle vlasništvo se ne treba i ne može uskinuti, ono se pače mora istrgnuti iz sablasnih ruku i postati *moje* vlasništvo; onda će zabludjela *svijest* izčežnuti što *Ja* ne mogu za toliko, koliko *trebam*, dati *Meni* pravo.

»No što sve čovjek ne može trebati!« Tko mnogo treba i razumije da to dobije, uvijek si je to uzeo, kao Napoleon kontinent a Francuzi Alžir. Dakle radi se samo o tome da »rulja« puna respekta konačno nauči, uzeti si, što ona treba. Dosegne li ona Vas predaleko, aj, tad se Vi branite. Vama nije baš potrebno da joj dobrovoljno nešto – poklonite, i ako se ona upozna ili pače tko iz rulje upozna sebe, taj odbacuje to da bude rulja dok se zahvaljuje za vašu milostinju. Smiješnim to dakle ostaje da ju Vi proglašavate »grešnom i zločinačkom« ako ona ne želi živjeti od vaših dobročina jer si ona može učiniti nešto dobra. Vaša poklanjanja ju varaju i zadržavaju. Branite vaše vlasništvo, tako ćete biti jaki; hoćete li nasuprot zadržati vašu sposobnost poklanjanja i možda utoliko imati više političkih prava, što više možete Vi dati milostinje (porez za siromašne), onda će to ići baš dotle, dokle vam to primatelji poklona dopuštaju.³⁵

³⁵ U jednom prijedlogu zakona za registraciju Irske vlada je zahtijevala da glasati mogu oni koji uplaćuju 5 funti

Dovoljno, pitanje o vlasništvu se ne da tako dobro riješiti, kao što socijalisti i sami komunisti sanjaju. Siromašni će postati slobodni i vlasnici samo, ako se pobune, podignu, uzdignu. Poklanja li im se još toliko, oni će ipak uvijek htjeti imati više; jer oni neće ništa manje nego da konačno – ništa više ne bude poklonjeno.

Pitat će se: Kako će to onda biti, ako bezposjednici dođu k sebi? Koje vrste treba biti izjednačenje? Isto tako bi se moglo zahtijevati, da Ja jednom djetetu ukradem nativizam. Što će učiniti jedan rob, čim razbije okove, to se mora – pričekati.

Kaiser se nada u svojoj zbog bezformnosti i besadržajnosti bezvrijednoj brošuri («Osobnost vlasništva u odnosu na socijalizam i komunizam itd.») od *države* da će ona odjeloviti jedno izjednačenje imetka.³⁶ Uvijek država! gospođa mama! Kao što se crkva izdavala i bila smatrana »majkom« vjernika, tako ima država posve lice zabrinute majke.

Najtjesnije povezana s principom građanstva pokazuje se *konkurencija*. Je li ona nešto ino nego *jednakost* (égalité)? I nije li égalité baš jedan produkt one iste revolucije koju je iznijelo građanstvo ili srednji stalež? Budući da Nitko nije priječen da se sa Svima u državi (vladar, jer on sam predstavlja državu, jest izuzet) nadmeće i dovodi do njihove visine, da, da ih u vlastitu korist obori ili iskoristi, da ih nadvisi i da ih jačim naporom liši njihova blagostanja, onda to služi jasnom dokazu, da pred sudačkom stolicom države Svatko ima samo vrijednost jednog »simplicističkog individuum« i da ne smije računati s nikakvim favoriziranjem. Pretrčavajte se i nadmećite se, koliko god hoćete i možete, to mene, državu ne treba brinuti! Međusobno ste Vi slobodni u konkurenciji, jeste konkurentni; to je vaš *društveni* položaj. Predamnom, državom Vi pak niste ništa do »simplicističke individue«.³⁷

Što je bilo u principijelnoj ili teoretskoj formi, postavljeno kao jednakost Sviju, to je baš našlo u konkurenciji svoje ozbiljenje i praktičnu provedbu; jer égalité jest – slobodna konkurencija. Svi su pred državom – simplicističke individue, no u društvu ili međusobnom odnosu – konkurenti.

Ja ne trebam ništa više nego da budem neki simplicistički individuum da bih mogao sa svakim inim osim s vladarom i njegovom porodicom konkurirati, jedna slobodnost koja je prije bila onemogućena time da se samo posredstvom korporacije i unutar iste uživala jedna slobodnost nastojanja.

U cheu i feudu odnosi se država netolerantno i izbirljivo, kad ona *privilegira*; u konkurenciji i liberalizmu odnosi se tolerantno i popustljivo kad on samo *patentira* (natjecatelju pismeno potvrđuje da mu obrt [patent] stoji otvoren) ili »konfesionira«. Budući da je sad tako država sve prepustila *natjecateljima*, mora ona sa Svima doći u konflikt, jer su svi i svatko ovlašteni za natjecanje. Na nju će »jurišati« i u tom jurišu će ona propasti.

Je li onda »slobodna konkurencija« zbilja »slobodna«, je li ona zbilja jedna konkurencija, naime *osoba*, za što se ona izdaje, jer u ovom naslovu ona temelji svoje pravo? Ona je proizašla iz toga, da su osobe postale slobodne spram svakog osobnog gospodstva. Je li neka konkurencija »slobodna«, koju država, taj gospodar na građanskom principu, sputava tisućama meda? Tu pra-

sterlinga poreza za siromašne. Dakle, tko daje milostinju, taj stiče politička prava ili postaje labudov vitez (Lohegrin).

³⁶ [Heinrich Wilhelm Kaiser: Die Persönlichkeit des Eigentums (!) in Bezug auf den Sozialismus und Kommunismus in heutigen Frankreich. Bremen 1843. s. 63–64]

³⁷ Ovaj izraz upotrijebio je ministar grofa von Reisach, Stein, kad ga je ovaj hladnokrvno žrtvovao bavarskoj vladi, jer mu, kao što je rekao, »vlada kao Bavarska mora biti vrijednija od jednostavnog individuum«. Reisach je po Steinovom nalogu pisao protiv Montgelasa, a Stein je kasnije odobrio zbog ove knjige od Montgelasa traženo isporučenje Reisacha. Vidi Hermann Friedrich Wilhelm Himrichs: Politische vorlesungen. Unser Zeitalter und wie es geworden, nach seinen politischen, kirchlichen und wissenschaftlichen Zuständen, mit besonderen Bezug auf Deutschland und namentlich Preussen, Bd. 1, Halle 1843, s. 280

vi jedan bogati tvorničar sjajne poslove, a Ja bih htio s njim konkurirati. »Ipak, kaže država, ja nemam spram tvoje *osobe* kao konkurenta ništa da prigovorim.« Da, odvrćam Ja, za to trebam pak neki prostor za zgrade, trebam novac! »To je loše, no ako Ti nemaš nikakvog novca, ne možeš konkurirati. Uzeti Ti ne smiješ Nikome ništa, jer ja štitim i privilegiram vlasništvo.« Slobodna konkurencija nije »slobodna«, jer Meni nedostaje stvar za konkurenciju. Spram moje *osobe* ne da se ništa prigovoriti, no jer Ja nemam stvar, onda mora i moja osoba odstupiti. A tko ima nužnu stvar? Možda onaj tvorničar? Njemu bih ju Ja mogao oduzeti! Ne, država ju ima kao vlasništvo, tvorničar samo kao leno, kao posjed.

Jer to pak s tvorničarom ne ide, onda Ja hoću s onim profesorom prava konkurirati; čovjek je jedna bena, a Ja, čije Ja tisuću puta više zna nego on, ću isprazniti njegov auditorijum. »Jesi li studirao i doktorirao prijatelju?« Ne, no što je to važno? Ja obilno razumijem, što je potrebno za nastavni predmet. »Žao mi je, no konkurencija ovdje nije »slobodna«. Protiv tvoje osobe nema se što reći, ali *stvar* nedostaje, doktorska diploma. A tu diplomu zahtjevam ja, država. Prvo me najljepše moli za nju, onda ćemo vidjeti što se da učiniti.«

To je dakle »slobodnost« konkurencije. Država, *moj gospodar* tek osposobljava Mene za konkuriranje.

No konkuriraju li doista *osobe*? Ne, opet samo *stvari*!

U prvom redu novac itd.

U takmičenju će uvijek Jedan zaostati za drugim (npr. nadri pjesnik za pjesnikom). Samo to se razlikuje, da li su nedostatna sredstva nesretnog konkurenta osobna ili stvarna, a isto tako, da li se stvarna sredstva mogu dobiti *osobnom snagom* ili primiti samo *milošću*, samo kao poklon, i doduše kad npr. neki siromašniji mora bogatom njegovo bogatstvo dopustiti, tj. pokloniti. Moram li Ja pak uopće čekati na *dozvolu države*, da bih primio ili upotrijebio sredstva (npr. kod doktorata), onda Ja imam sredstva *milošću države*.³⁸

Dakle, slobodna konkurencija ima samo slijedeći smisao: Svi važe državci kao njena jednaka djeca i svatko može trčati za tim i natjecati se da bi *zaslužio dobra i milosne darove države*. Zato i love svi imetak, imanje, posjed (da li novac ili službe, počasne naslove itd), *stvar*.

Prema smislu građanstva jest Svatko imatelj ili »vlasnik«. Odakle onda dolazi sad da većina ima toliko kao ništa? To dolazi odatle što se većina već tome veseli, što je uopće imatelj, pa makar nekoliko kрпи, kao što se djeca vesele svojim prvim gaćicama ili prvom poklonjenom pfenigu. Međutim točnije se stvar ima ovako shvatiti. Liberalizam je odmah nastupio s objavom, da bistvu čovjeka pripada, ne vlasništvo, nego da se bude vlasnik. Budući da se pri tom radilo o »Čovjeka«, ne o pojedincu, tako je ostalo ono Koliko, koje baš sačinjava specijalni interes pojedinca, ovome prepušteno. Otud je egoizam pojedinca u tom Koliko zadržao najslobodniji međuprostor i tjera jednu neumornu konkurenciju.

Međutim je sretan egoizam morao postati poticaj onome manje posrećenome a taj je, počivajući još uvijek na principu ljudstva, postavio pitanje o onom Koliko imanja i na to odgovorio, da bi »Čovjek morao imati toliko, koliko treba«.

Hoće li se *moj* egoizam time moći zadovoljiti? Što »Čovjek« treba, to nije nipošto za Mene i moju potrebu neko mjerilo; jer Ja mogu manje ili više upotrijebiti. Ja moram pače imati toliko, koliko sam Ja kadar Meni privlastiti.

³⁸ U gimnazijama i na sveučilištima konkuriraju siromašni s bogatima. No oni mogu većinom samo pomoću stipendija, koje – što je značajno – gotovo sve potječu iz vremena, u kojem je slobodna konkurencija bila odaljena od toga da bi vladala kao princip. Princip konkurencije ne osniva nikakve stipendije, nego mni: Pomogni si sam, tj. pribavi si sredstva. Što država daje u ovu svrhu, to ona prilaže interesima, da si odgoji »sluge«.

Konkurencija trpi radi zlostanja da ne stoji Svakome *sredstva* za konkurenciju na ponudu, jer ona nisu uzeta iz osobnosti nego iz slučajnosti. Većina je *bez sredstava* i stoga *bez dobara*.

Socijalni otud zahtijevaju *sredstva* za Sve i ciljaju na neko društvo koje nudi sredstva. Tvoju novčanu vrijednost, kažu oni, ne priznajemo Mi dalje nego tvoje imućstvo [»Vermögen« znači u njemačkom nešto dvojako: imetak i mogućstvo u smislu sposobnosti, moći. Zato smo se odlučili da to provedemo »imućstvom« jer nam se čini da ova naša riječ ima također ovo dvojako značenje.] Ti moraš pokazati jedno ino imućstvo, naime tvoje *radne snage*. U posjedu, jednog imanja ili kao »imatelj« pokazuje se Čovjek svakako kao čovjek, zato smo Mi pustili »imatelja«, kojeg smo Mi nazivali »vlasnik«, da dotle važi. Samo ipak Ti imaš stvari samo dotle dokle ne budeš »iz tog vlasništva izmetnut«.

Imatelj je imućan, ali samo toliko, koliko su ini neimućni. Budući da tvoja roba samo dotle čini tvoje imućstvo, dokle ju Ti možeš potvrđivati, tj. dokle god *Mi* ne raspoložemo njome, tako se Ti ogledaj za nekim inim mogućstvom, jer Mi sada našom vlašću nadmašujemo tvoje tobožnje imućstvo.

Izvanredno mnogo se dobilo, kada se postiglo, da se bude motren kao imatelj. Time je kmetstvo ukinuto a Svatko, tko je do tada kulućio za gospodara i bio manje ili više njegovo vlasništvo, postao je sad jedan »gospodar«. Samo nadalje više ne dostaje tvoje imanje i tvoj imetak i ne biva više priznat; naprotiv tvoje rađenje i tvoj rad rastu na vrijednosti. Mi štujuemo sada tvoje *savlađivanje* stvari, kao prije tvoje imanje istih. Tvoj rad jest tvoje imućstvo! Ti si samo gospodar ili imatelj onog *radom stečenog*, ne onog *naslijedenog*. No budući da je sada Sve jedno Naslijedeno i svaki groš, kojeg Ti posjeduješ, ne nosi žig rada nego žig nasljeđa, tako mora biti sve pretopljeno.

No je li zbilja, kao što to komunisti mniju, moj rad moje jedino imućstvo, ili ovo pače opstoji u svemu, što Ja mogu? I ne mora li samo radničko društvo to priznati, kad ono npr. također bolesnike, djecu, starce, ukoliko one nesposobne za rad uzdržava? Ovi su još uvijek kadri barem ponešto npr. da održe svoj život, umjesto da ga sebi oduzmu. Imaju li oni na Vas utjecaja, da Vi žudite za njihovim daljnjim opstojanjem, onda oni imaju jednu vlast nad Vama. Tko ne bi imao posve neku moć nad Vama, tome Vi ne biste ništa jamčili; on bi mogao propasti.

Dakle, što Ti *možeš*, jest tvoje *imućstvo*. Možeš li tisućama prirediti užitak, onda će Te tisuće za to honorirati, u Tvojoj vlasti stoji da to propustiš, otud oni moraju tvoj čin odkupiti. Ne možeš li nikoga za Tebe *zadobiti*, onda možeš baš umrijeti od gladi.

Trebam li Ja sad možda taj mnogoimućan, pred onima neimućnima ništa pred-imati?

Mi Svi sjedimo u obilju: trebam li Ja sad ne doteći, koliko god mogu i samo pričekati, koliko Meni pri nekoj jednakoj podjeli ostaje?

Protiv konkurencije podiže se princip lumpovskog društva – *raspodjela*.

Da bude za jedan puki *dio*, dio društva smatran, pojedinac ne podnosi, jer on je *više*; njegova jedinost odbija ovo ograničeno shvaćanje.

Otud on ne očekuje svoje imućstvo od dodjeljivanja inih i već u radničkom društvu nastaje pomišljanje da pri nekoj jednakoj raspodjeli jaki biva iskorištavan slabim; on očekuje svoje imućstvo pače od sebe i kaže: što Ja mogu imati, to je moje imućstvo. Koje imućstvo ne posjeduje dijete u svom smijehu, svojoj igri, svojoj vici, ukoliko u svom pukom tubitku. Jesi li u stanju oprijeti se njegovom žuđenju ili ne pružaš li mu kao majka prsa, kao otac toliko od tvog imanja, koliko ono treba? Ono Vas prisiljava, zato posjeduje to, što Vi nazivate Vašim.

Ako Mi je stalo do tvoje osobe, onda Mi već plaćaš tvojom egzistencijom; ako Mi je stalo do jedne od tvojih vlasnosti, onda ima tvoja voljnost ili tvoja potpora jednu vrijednost (novčanu vrijednost) za Mene i Ja ju *otkupljujem*.

Ne znaš li nikakvu inu nego neku novčanu vrijednost dati u mojoj procjeni, onda može stupiti slučaj o kojem Nam priča povijest da se naime njemačka djeca zemlje prodavaju u Ameriku. Bi li trebali oni, kojima se trgovalo, prodavaču biti vrijedniji? Njemu bijaše gotov novac draži od ove žive robe, koja se nije znala njemu učiniti skupocjenom. Da on u njima nije otkrio ništa vrijednog, bijaše svakako jedan nedostatak njegovog imućstva, no jedan lopov daje više nego što ima. Kako je mogao pokazati poštovanje, budući da ga nije imao, jedva se za tako nešto mogao zanimati.

Vi postupate egoistički, ako se međusobno ne štujete niti kao imatelji niti kao lumpi ili radnici nego kao jedan dio vašeg imućstva kao »*upotrebljivi subjekti*«. Onda nećete niti imatelju (»vlasniku«) za njegovo imanje nešto dati, niti onom, koji radi, nego samo onom, koji *Vas treba*. Trebamo li Mi nekog kralja? pitaju se sjeverni Amerikanci i odgovaraju: Ni jedne pare nije Nam on i njegov rad vrijedan.

Kaže li se da konkurencija postavlja Sve Svima otvoreno, onda izraz nije točan i to se izražava bolje ovako: ona čini Sve *kupljivim*. Time što im ona to *žrtvuje*, prepušta to ona njihovoj cijeni i procjeni i traži za to jednu cijenu.

Samo onima koji su željni kupovati nedostaju ponajviše sredstva da bi sebe učinili kupcima: oni nemaju nikakvog novca. Dakle za novac mogu se doduše imati kupovne stvari (»Za novac može se imati Sve«!), no baš novca nedostaje. Odakle uzeti novac, to optičajno i kurzirajuće vlasništvo? Jer znaj, Ti imaš toliko novaca koliko Ti imaš – vlasti; jer Ti važiš toliko, koliko si Ti važnosti pribaviš.

Ne plaća se novcem, koji može nedostajati nego svojim imućstvom kojim smo Mi jedino »*imućni*«; jer se je samo toliko »*vlasnik*«, koliko dopire naša ruka moći.

Weitling je izmislio jedno novo sredstvo plaćanja, rad. Istinsko sredstvo plaćanja pak ostaje, kao uvijek, *imućstvo*. Time, što imaš »u imućstvu«, Ti plaćaš. Zato misli na povećanje tvojeg imućstva.

Kad se to prizna, ipak se odmah opet ima geslo pri ruci: »Svakome prema njegovom imućstvu!« Tko Mi treba dati prema mojem imućstvu? Društvo? Tu bih Ja morao dopustiti procjenjivanje. Pače Ja ću Meni *uzeti* prema mojem imućstvu.

»Svima pripada Sve!« Ovaj stav potječe iz one iste bezsadržajne teorije. Svakome pripada samo, što on može. Kažem li: Meni pripada svijet, onda je to navlastito također prazno brbljanje, koje samo toliko ima smisla, ukoliko Ja ne respektiram nikakvo tuđe vlasništvo. Meni pak pripada samo toliko, koliko Ja mogu ili imam u imućstvu.

Nije vrijedno imati, što se iz slabosti dâ uzeti; nije se vrijedno toga, jer se nije za to sposobno.

Silna galama se podiže nad »tisućljetnim nepravom« koje su počinili bogati spram siromašnih. Kao da su bogati skrivili siromaštvo, a nisu li na jednak način siromašni skrivili bogatstvo! Je li između obojeg neka ina razlika nego ova imućstva i neimućstva, imućnih i neimućnih? Jer u čemu opstoji zločin bogatih? »U njihovoj nemilosrdnosti!« No tko je siromašne uzdržavao, tko se brinuo o njihovoj prehrani, ako oni više nisu mogli raditi, tko je udijelio milostinju, onu milostinju, koja čak svoje ime od milosrđa (Eleemosyne) [Njemačka riječ za »milostinju«, »Almosen« razvila se iz crkvenolatinske riječi »Eleemosyne« koja je preuzeta iz grčkog; a znači: sućut, milostinja.] ima? Nisu li bogati uvijek bili milosrdni nisu li do današnjeg dana bili »dobrotvorni«, kao što dokazuje porez za siromašne, bolnice, zavodi svih vrsta itd.

No to sve Vama nije dovoljno! Oni dakle trebaju *dijeliti* sa siromašnima. Tu Vi zahtijevate, da oni uskinu siromaštvo. Ne obziravši se na to, da bi jedva Jedan od Vas tako htio postupati, i da bi taj Jedan bio baš neki glupan, onda se Vi pitajte: zašto bogati trebaju gubiti i *sebe* predati dok bi siromašnima to isto postupanje bilo mnogo korisnije? Ti, koji dnevno imaš tvoj talir, bogat si

pred tisućama koji žive od četiri groša. Je li u tvom interesu da dijeliš s tisućama, ili nije li pače u njihovom?

S konkurencijom je manje povezana namjera, da se stvar učini *najbolje*, nego ona ina da se ona učini što *unosnijom*, izdašnjom. Otud se studira radi službe (studiranje za kruh), studira ulagivanje i laskanje, rutina i »poslovno poznavanje«, radi se »za privid«. Dok se otud prividno radi o nekom »dobrom učinku«, uistinu se smjera samo na neki »dobar posao« i novčanu zaradu. Stvar se izvršava tobože samo radi stvari, ne zapravo zbog dobitka kojeg ona donosi. Doduše neće se rado biti cenzor, ali se hoće biti – unaprijeđen; hoće se prema najboljem uvjerenju udešavati, administrirati itd., ali strahuje se od premještanja ili čak smjenjivanja: ipak se mora prije svih stvari – živjeti.

Tako je to tjeranje jedna borba za *dragi život* i u postepenom penjanju više ili manje »ugodan život«. A pri tom ipak ne donosi većini sav njihov trud i briga ništa do »gorak život« i »gorko siromaštvo«. Zato sva gorka ozbiljnost!

Neumorno natjecanje ne dâ Nam da dođemo do disanja, do jednog mirnog *užitka*: Mi se ne radujemo našem posjedu.

No organizacija rada pogađa samo one poslove, koji ini mogu za Nas činiti, npr. klanje, oranje itd.; oni preostali ostaju egoistički, jer npr. nitko ne može mjesto tebe zgotoviti tvoje glazbene kompozicije, provesti tvoje slikarske nacрте: Raphaelove radove ne može nitko nadomjestiti. Ovi zadnji su radovi jednog Jedinog koje samo taj Jedini može izvršiti, dok su oni zaslužili da se nazivaju »ljudskima«, budući da je ono *Vlastito* na tome od neznatnijeg značaja i gotovo se »svaki čovjek« za njih obučiti može.

Budući da se sad društvo može obazirati samo na općekorisne ili *ljudske* radove, tako onaj, tko stvara *Jedino*, ostaje bez njegova skrbništva, da, on se može njegovim posredovanjem smatrati ometanim. Jedini će se doista iz društva radom uzdići, društvo pak ne iznosi nikakvog Jedinog.

Otud je uvijek probitačno, da se Mi o *ljudskim* radovima sjedinimo da oni ne bi, kao u konkurenciji, svo naše vrijeme i trud iziskivali. Utoliko će komunizam nositi svoje plodove. Ono samo naime, za što su svi ljudi osposobljeni ili mogu postati osposobljeni, bijaše pod gospodstvom građanstva na malo njih vezano, a preostalima uskraćeno: to bijaše jedan privilegij. Građanstvu se pričinjalo pravednim dati slobodno Sve, što se čini da je ovdje za svakog »čovjeka«. Slobodno pak dano to ne bijaše ipak Nikome dano nego pače Svakome prepušteno, da to svojim ljudskim snagama ščepa. Time bijaše smisao za stjecaj onog Ljudskog, koji je od tada Svakom namigivao, okrenut, i nastao je jedan smjer, kojeg se čuje pod nazivom »materijalizam« da se tako glasno žali.

Komunizam nastoji svoj tok zadržati time što proširuje vjeru da ono Ljudsko nije vrijedno muke tolikih i da bi se pri jednom pametnom uređenju bez velikog utroška vremena i snaga, kako se to odvajkada činilo potrebnim, moglo zadobiti.

Za koga se treba dobiti vrijeme? Za što treba čovjek više vremena, nego što je nužno da osvježi svoje umorne radne snage? Ovdje šuti komunizam.

Za što? Da bi se svome kao onog Jedinog radovao, nakon što je kao Čovjek ono Njegovo učinio!

U prvoj radosti da se za svim Ljudskim smije ispružiti ruka, zaboravilo se, još nešto htjeti i odmah se za tim konkuriralo, kao da bi posjed onog Ljudskog bio cilj svih naših želja.

No natrčalo se do umora i odmah zatim primjetilo, da »posjed ne čini sretnim«. Zato se nastoji ono Nužno održati lakšom kupnjom, i samo toliko vremena i truda za to primijeniti, koliko njegova neophodnost iziskuje. Bogatstvo pada na cijeni i zadovoljno siromaštvo, bezbrižan lump, postaje zavodljiv ideal.

Hoće li se ovakve ljudske djelatnosti, u koje se svatko pouzdaje, skuplje honorirati i tražiti trudom i utroškom svih ljudskih snaga? Već u svakodnevnom rijeku: »Kada bih bio samo ministar ili barem taj..., onda bi tu. išlo posve inako«, izražava se ono uzdanje, da se sebe drži za sposobnog, jednog takvog nosioca dostojanstva si predstaviti; dobro se osjeća da tome ne pripada jedinost, nego samo jedno, ako ne baš Svima, onda ipak tolikima dosezivo obrazovanje, tj. da se za tako, nešto treba biti samo jedan običan čovjek.

Pretpostavimo li Mi, da, kao što *red* pripada bistvu države, da je i *podređenost* utemeljena u njegovoj prirodi, onda Mi vidimo, da oni Podređeni ili oni Prednovani nerazmjerno *preplaćuju* i *zakidaju* one Zapostavljene. Ipak ovi zadnji se osmjeluju, najprije sa socijalističkog stajališta, kasnije pak jamačno s egoističkom sviješću, radi koje Mi hoćemo odmah njihovom govoru dati poneka obojenja, za pitanje: čime je vaše vlasništvo sigurno, Vi Prednovani? – i odgovaraju si: time što se Mi uzdržavamo zahvata! Dakle, *našom* zaštitom! A što Nam Vi dajete za to? Udarce nogom i omalovaženje dajete Vi »prostačkom narodu«; jedan policijski nadzor i jedan katekizam s načelom: Respektiraj, što *nije tvoje*, što pripada *inima!* respektiraj ine i posebno poglavare! Mi pak uzvraćamo: Hoćete li *naš* respekt, onda ga *kupite* za Nama povoljnu cijenu. Mi hoćemo vaše vlasništvo Vama pustiti, ako Vi to puštanje pristojno odvagujete. Čime važe general u mirnim vremenima mnoge tisuće svog godišnjeg prihoda, čime neki ini godišnje čak stotine tisuća i milijune? Čime Vi važete, da Mi žvačemo krumpire i mirno promatramo vaše srkanje oštriga? Ako Nam otkupite oštrige tako skupo, kao što Mi Vama krumpire moramo otkupiti, onda ih smijete dalje jesti. Ili Vi mnite da oštrige ne pripadaju isto tako Nama kao Vama? Vi ćete vikati na *vlast*, ako Mi prionemo i pojedemo ih, i Vi imate pravo. Bez vlasti ih Mi ne dobivamo, kao što ih i Vi ništa manje imate time da Nama nanosite nasilje.

Ipak uzmite jednoć oštrige i pustite Nas da stignemo do našeg bližeg vlasništva (jer ono je samo posjedništvo), do rada. Mi se mučimo dvanaest sati u znoju našeg lica a Vi Nam nudite za to nekoliko groša. Onda uzmite i za vaš rad jednako. Nećete li to? Vi si uobražavate da je naš rad bogato plaćen onom najamnikom, a vaš da je naprotiv vrijedan najamnine od mnogo tisuća. No kada vi ne biste vašu nabijali tako visoko, i kada biste Nama dozvolili da Mi našu bolje vrednujemo, onda bismo Mi u potrebnom slučaju ostvarili još važnije stvari nego Vi za mnoge tisuće talira a kada biste Vi dobili jednu najamninu kao Mi, uskoro biste postali marljiviji, da biste dobili više. Učinite li pak nešto što se Nama čini deset i stotinu puta vrednijim nego naš vlastiti rad, aj, tu Vi trebate i stotinu puta više za to dobiti; Mi mislimo naprotiv Vama proizvesti također stvari, koje ćete Nam vi više vrednovati nego običnu nadnicu. Mi hoćemo već međusobno izaći na kraj, ako se prvo u tome nagodimo, da Nitko više ne treba Inome nešto – *pokloniti*. Onda Mi idemo čak tako daleko, da Mi sami platimo bogaljima, bolesnima i starcima jednu primjerenu cijenu za to, da se oni zbog gladi i nevolje od Nas ne rastave; jer hoćemo li Mi da oni žive, onda se i pristoji, da Mi ispunjenje naše volje iskupimo. Ja kažem »iskupiti«, ne mnim dakle nikakvu jadnu »milostinju«. Njihov život je vlasništvo i onih, koji ne mogu raditi; hoćemo li Mi (svejedno iz kojeg razloga), da Nam oni taj život ne uskrate, onda Mi to možemo samo kupnjom odjeloviti; da, Mi ćemo možda htjeti, jer rado imamo oko Nas radosna lica, čak njihov lagodan život. Ukratko, Mi nećemo od Vas ništa poklonjeno, ali ni Mi nećemo Vama ništa pokloniti. Stoljećima smo Vam pružali milostinju iz dobrovoljne – gluposti, darak smo siromašnima poklanjali i gospodarima davali, što nije gospodarevo; sada otvorite jednom vašu vrećicu; jer od sada cijena naše robe enormno raste. Mi Vam nećemo ništa, baš ništa uzeti, samo platiti Vi trebate bolje za ono, što hoćete imati. Jer što Ti imaš? »Ja imam jedno dobro od tisuću jutara«. A Ja sam tvoj orač i od sada ću tvoju njivu obrađivati samo za jedan talir nadnice. »Onda Ja uzimam nekog inog.« Ti ne

nalaziš nikoga jer Mi orači to ne činimo više inako, i ako se jedan javi, koji uzima manje, onda neka Nas se čuva. Tu je kućna služavka koja sad traži također toliko, i Ti nećeš naći više ni jedne ispod ove cijene. »Aj, onda moram propasti.« Ne tako brzo. Toliko kao Mi ćeš Ti primati, a ako ne bi bilo tako, onda ćemo Ti Mi toliko oprostiti, da imaš za živjeti Ti kao Mi. »No Ja sam naviknut bolje živjeti.« Protiv toga Mi nemamo ništa, ne to nije naša briga; možeš li više prištedjeti, neka bude tako. Trebamo li se Mi iznajmiti ispod cijene, da bi Ti mogao udobno živjeti? Bogataš hrani siromahe uvijek riječima: »Što Me se tiče tvoja nevolja? Gledaj, kako se probijaš kroz život; to nije moja, nego *tvoja stvar*.« Sad, tako puštamo da to bude naša stvar i ne dopuštamo da Nam bogati pokradu sredstva, koja Mi imamo da bismo Nas vrednovali. »No Vi neobrazovani ljudi ipak ne trebate tako mnogo.« Sad Mi uzimamo nešto više, da bismo za to, naobrazbu koju trebamo, mogli Nama pribaviti. »No ako Vi bogate tako upropastite, tko ima onda podupirati još umjetnosti i znanosti?« Sad mora mnoštvo to donijeti; Mi ulažemo zajedno, to daje jednu pristojnu sumicu, Vi bogataši kupujete i onako sad samo bljutave knjige i slike plaćuće majke božje ili jedan par hitrih plesačevih nogu. »O proklete li jednakosti!« Mi hoćemo samo važiti što smo vrijedni a ako ste Vi vrijedniji, onda Vi imate također ipak više važiti. Mi hoćemo samo *dostojanstvo cijene* i mislimo se pokazati dostojni cijena koju ćete Vi platiti.

Može li jednu tako sigurnu odvažnost i tako snažno sebečuvstvo kućnog sluge država probuditi? Može li ona učiniti da čovjek čuti samog sebe, smije li si ona i samo zataći takav cilj? Može li ona htjeti da pojedinac prizna i vrednuje svoju vrijednost? Razlikujmo dvostruko pitanje i vidimo prvo, da li država može tako nešto privesti. Budući da se iska jednodušnost orača, onda može samo ta jednodušnost to odjeloviti i jedan državni zakon bi se tisućstruko zaobišao konkurencijom i u potaji. Može li to ona podnositi? Nemoguće, ona ne može podnositi da ljude prisiljavaju ini a ne ona; ona dakle ne bi mogla priznati sebezmoć jednodušnih orača spram onih koji se hoće postvariti za nezatniju najamninu. Postavimo li međutim, da bi država dala zakon i da bi svi orači bili njime sporazumni, bili to onda ona mogla podnositi?

U pojedinačnom slučaju – a da; samo pojedinačan slučaj je više nego to, on je jedan *principijelan*. Pri tom se radi o cijelom sadržaju *sebevrednovanja onog Ja*, dakle i njegovog sebečuvstva *spram* države. Tako daleko idu i komunisti; no sebevrednovanje se usmjerava nužno kako protiv države tako i protiv *društva* i nadmašuje time ono komunalno i ono komunističko – iz egoizma.

Komunizam čini načelo građanstva, da je Svatko jedan imatelj (»vlasnik«), jednom nepobitnom istinitošću, jednom zbiljnošću, budući da sad briga za *polučanjem* prestaje i Svatko odmah *ima*, što *treba*. U njegovoj radnoj snazi *ima* on svoje imućstvo i ako to ne upotrijebi, onda je sam za to kriv. Hlepljenje i huškanje ima jedan kraj i nikoja konkurencija ne ostaje tako često kao sada bez uspjeha, jer sa svakom radnom pobudom donosi se u kuću jedna dostatna potreba. Tek sada se je *zbiljski imatelj*, jer nekome, ono što on ima u svojoj radnoj snazi ne može više tako izmaći, kao što mu prijete u konkurentnom gospodarstvu svakog trena da utekne. Biva se *bezbriznim* i osiguranim imateljem. A to se je baš time, da se svoje imućstvo više ne traži u nekoj robi, nego u vlastitom radu, radnom imućstvu, dakle time da se je jedan *lump*, jedan čovjek samo idealnog bogatstva. *Ja* međutim ne mogu Mene malim zadovoljiti, što *Ja* steknem svojim radnim imućstvom, jer moje imućstvo ne opstoji puko u mom radu.

Svojim radom mogu *Ja* vršiti službu predsjednika, ministra itd.; ove službe iziskuju samo jednu opću naobrazbu, naime jednu takvu, koja je opće doseživa (jer opća naobrazba nije puko ta, koju je svatko dosežao, nego uopće ona, koju svatko može doseći, dakle svaka specijalna, npr. medicinska, militaristička, filološka naobrazba, o kojoj nijedan »obrazovani čovjek« ne vjeruje da prelazi njegove snage) ili uopće samo jedna svima moguća vještost.

Iako može svatko vršiti ove službe, ipak im tek ona jedina, njemu samo vlastita snaga pojedinca daje takoreći život i obznačaj. Da on njegovu službu ne vodi kao neki »običan čovjek«, nego u nju ulaže imućstvo njegove jedinosti, to mu se još ne plaća, ako ga se uopće plaća samo kao činovnika ili ministra. Ako Vam je to on učinio iz zahvalnosti i hoćete li Vi ovu hvale vrijednu snagu Jedinog zadržati, onda ga nećete smjeti platiti kao nekog pukog čovjeka, koji obavlja samo Ljudsko nego kao Jednog koji izvršava Jedino. Učinite s vašim radom jednako!

O mojoj jedinosti ne da se utvrditi nikakva opća pristojba, kao za ono, što Ja činim kao Čovjek. Samo o zadnjem može se odrediti jedna pristojba.

Ipak postavite dakle jednu opću procjenu za ljudske radove, no ne lišite vašu jedinstvo vaših zasluga.

Ljudske ili *opće* potrebe mogu biti zadovoljene društvom; za *jedine* potrebe moraš Ti zadovoljenje tek tražiti. Nekog prijatelja ili neku uslugu prijateljstva, čak neku uslugu pojedinca ne može Ti društvo pribaviti. A ipak u svim trenucima bit će Ti potrebna jedna takva usluga i u najpoznatijim prigodama trebat ćeš nekoga, tko Ti je od pomoći. Zato se ne oslanjaj na društvo, nego gledaj da bi imao – da otkupiš zadovoljenje tvojih želja.

Da li je novac među egoistima za zadržati? – Za stari žig lijepi se jedan nasljeđeni posjed. Ne date li se više njime platiti, onda je on ruiniran, ne činite li ništa za taj novac, onda se on lišava sve moći. Brišite *nasljeđe* i okrnjili ste sudski pečat egzekutora. Sada je Sve jedno nasljeđe, da li je već ono nasljeđeno ili očekuje svoje nasljednike. Ako je to ono Vaše, što to onda puštate da Vam se zapečati, zašto štujete pečat?

No zašto Vi ne biste kreirali neki novi novac? Uništavate li robu, kad joj oduzmete nasljedni pečat? Sad novac jest jedna roba i to jedno bitno *sredstvo* ili imućstvo. Jer on štiti od okoštavanja imućstva, drži se u opticaju i odjelovljuje svoju prođu. Zna li neko bolje sredstvo razmjene, ipak, opet će to biti neki »novac«. Ne oštećuje Vas novac, nego vaše neimućstvo da ga si uzmete. Pustite vaše imućstvo da djeluje, priberite se i novca – vašeg novca, novca *vašeg žiga* – neće nedostajati. Raditi pak, Ja to ne nazivam »vaše imućstvo pustiti da djeluje«. Koji »samo rad traže« i »marljivo raditi hoće«, spremaju si sami neizostavivu – nezaposlenost.

O novcu ovisi sreća i nesreća. On je zato u građanskom razdoblju jedna moć, jer ga, udvarajući mu se kao nekoj djevojci, Nitko neće nerazrješivo oženiti. Sva romantika i viteštvo *snubljenja* nekog vrijednog predmeta opet oživljava u konkurenciji. Novac, jedan predmet čežnje otimaju smioni »vitezovi industrije«.

Tko ima sreću, vodi nevjestu kući. Lump ima sreću, on ju vodi u svoje domaćinstvo, »društvo« i uništava djevicu. U njegovoj kući ona više nije nevjestica, nego *žena*, a s djevičanstvom gubi se i ime spola. Kao kućanica zove se novčana djevica »rad«, jer je »rad« ime muškarca. Ona je jedan posjed muža.

Da bi se ova slika, dovršila, tako je dijete rada i novca opet jedna djevojka, jedna neudata, dakle novac, ali s izvjesnim podrijetlom u radu, njenom ocu. Forma lica, »slika« nosi jedan ini žig.

Što se zaključno još jednom tiče konkurencije, ona postoji baš time, što se za *njenu stvar* Svi ne zauzimaju i o njoj međusobno ne *sporazumijevaju*. Kruh je npr. potreba svih stanovnika jednog grada; stoga bi se oni mogli lako sporazumjeti da osnuju neku javnu pekaru. Mjesto toga prepustaju oni opskrbu potrebe konkurirajućim pekarima. Isto tako meso mesarima, vino trgovcima vina itd.

Uskinuti konkurenciju ne znači toliko kao povlađivati ceh. Razlika je ova: U *cehu* jest pekarstvo itd. stvar cehovaca; u *konkurenciji* stvar proizvoljnih takmaca; u *udružbi* onih, koji trebaju

pekarske proizvode, dakle moja, tvoja stvar, nije niti stvar cehovca niti koncesioniranog pekara nego stvar onih *Udruženih*.

Ako se Ja ne staram o *mojoj* stvari, onda moram *osobito naklono* uzeti, što je ini Meni voljan dati. Da imam kruha, jest moja stvar, želja i žuđenje, a ipak se to prepušta pekarima i nada se najviše njihovom kavgom, njihovim pretjecanjem čina, njihovim takmičenjem, ukratko njihovom konkurencijom polučiti neku dobit na koju se kod cehovaca, koji su *posve* i *sami* bili u vlasništvu prava pečenja, nije moglo računati. – U dobavljanju i proizvođenju onog, što svatko treba, trebao bi i svatko sudjelovati; to je *njegova* stvar, njegovo vlasništvo, ne vlasništvo cehovskog ili koncesioniranog majstora.

Osvrnimo se još jednom nazad. Djeci ovog svijeta, ljudskoj djeci pripada svijet; on nije više božji nego ljudski svijet. Toliko koliko si svaki čovjek od njega može pribaviti, naziva on onim svojim; samo istinski čovjek, država, ljudsko društvo ili čovječanstvo će gledati, da Netko ne učini ništa ino Svojim nego što si on kao Čovjek, tj. na ljudski način privlasti. Neljudsko vlaštenje nije od čovjeka dopušteno, tj. ono je jedno »zločinačko«, kao što je obrnuto ono ljudsko jedno »pravno«, jedno na »pravnom putu« stečeno.

Tako se govori od revolucije.

No moje vlasništvo nije neka stvar, budući da ova ima jednu od Mene neovisnu egzistenciju; moje vlastito je samo moja vlast. Ne ovo drvo nego moja vlast i raspolaganje njom jest ono moje.

Kako se sad ova vlast naopako izražava? Kaže se: Ja imam jedno pravo na ovo drvo ili ono je moje *pravno* vlasništvo. *Stekao* sam ga dakle pomoću vlasti. Da vlast mora dalje trajati, time je ono i *potvrđeno* ili bolje: da vlast nije neko za sebe egzistirajuće, nego ima egzistenciju samo u *silnom* *Ja*, u Meni, Silnome, to se zaboravlja. Vlast biva, kao ine moje *vlasnosti*, npr. ljudskost, majestet itd. uzdignuta do jednog bića za sebe, tako da ona još egzistira, ako već odavno nije više *moja* vlast. Na taj način preobražena u jednu sablast, jest vlast – *pravo*. Ova *ovječita* vlast ne gasi ni mojom smrću, ne biva prenesena ili »nasljeđena«.

Stvari sada zbilja ne pripadaju Meni, nego pravu.

S druge strane, to nije ništa drugo nego jedna opsjena. Jer vlast pojedinca postaje samo tako permanentna i jedno pravo, da ini svoju vlast povežu s njegovom. Tlapnja opstoji u tome, da oni ne vjeruju, da mogu opet svoju vlast povući nazad. Ponovno ona ista pojava da vlast biva rastavljena od Mene. Ja ne mogu vlast, koju sam dao posjedniku, ponovno uzeti. »Opunomoćilo« se, moć se razdala, odreklo se toga, da se osvjesti za jedno bolje.

Vlasnik može svoju vlast i svoje pravo pridati jednoj stvari, kad ih pokloni, potratiti i sl. A ne bismo li Mi mogli vlast, koju smo onom posudili ujednako napustiti?

Pravni čovjek, *pravednik* ne žudi da nazove svojim vlastitim nešto, što on nema s pravom ili za što nema pravo, dakle samo *pravovaljano vlasništvo*.

Tko sad ima biti sudac i njemu dosuditi njegovo pravo? Najzad ipak Čovjek, koji mu dodjeljuje ljudska prava: onda on može u jednom nekonačno daljnjem smislu reći poput Terenca: *humani nihil a me alienum puto*, tj. *ono ljudsko je moje vlasništvo*. On to može postaviti kako hoće, od jednog suca na ovom stojištu on ne može uteći i u naše vrijeme su po neki suci, koje se izabralo, stupili jedan spram drugog u dvije na smrt neprijateljske osobe, naime u boga i Čovjeka. Jedni se pozivaju na ono božansko, ini na ono ljudsko pravo ili na prava čovjeka.

Toliko je jasno, da se u oba slučaja Jedinu ne opunomoćuje.

Potražite Mi danas neki postupak koji ne bi bio jedna povreda prava! Uvijek bivaju s jedne strane ljudska prava gažena nogama, dok protivnici ne mogu otvoriti usta, a da ne proizvedu blasfemiju protiv božjeg prava. Udjelite li neku milostinju, onda izrugivate neko ljudsko pravo, jer

odnos između prosjaka i dobrotvora je jedan neljudski, izrazite li neku dvojbu, onda se ogriješujete spram jednog božjeg prava. Jedete li suhi kruh sa zadovoljstvom, onda povređujete ljudsko pravo vašom ravnodušnošću; jedete li ga s nezadovoljstvom, onda ružite božje pravo vašom mrzovoljom. Nema Jednog među Vama, koji ne bi u svakom trenu počinio neki zločin: vaši govori su zločini i svako kočenje vaše slobode govora nije manje jedan zločin. Vi ste svi zajedno zločinci!

Ipak Vi ste to samo, dok Vi Svi stojite na *pravnome tlu*, tj. dok Vi ni jednom ne znate i ne znate cijeliti da ste zločinci.

Nepovredivo ili *sveto* vlasništvo izraslo je na baš tom tlu: ono je jedan *pravni pojam*.

Neki pas vidi kost u vlasti inog i odustaje samo ako se čuti preslabim. Čovjek pak respektira pravo *inog* na njegovu kost. Ovo dakle važi kao *ljudsko*, ono kao *brutalno* ili »egoističko«.

I kao ovdje, tako znači uopće to »*ljudsko*«, ako se u Svemu vidi nešto *duhovno* (ovdje pravo), tj. ako se sve učini jednom sablasti i odnosi se spram tog kao spram neke sablasti, koja se doduše u svojoj pojavnosti može poplašiti ali ne usmrtiti. Ljudsko je to da se ono Pojedinačno ne zrije kao Pojedinačno, nego kao jedno Opće.

Na prirodi kao takvoj ne respektiram Ja više ništa, nego si znam spram nje za sve dati pravo; nasuprot na drvetu u onom vrtu moram respektirati *tuđost* (jednostrano se kaže: »vlasništvo«), moram se njega okaniti. To se dokrajčuje samo onda, ako ono drvo mogu prepustiti doduše nekom inom, kao što svoj štap itd. prepuštam nekom inom, no ne motrim ga od početka kao Meni tuđeg, tj. svetog. Pače Ja ne činim nikakav zločin, ako ga hoću posjeći i ono ostaje moje vlasništvo i za tako dugo dok ga inom odstupim: ono jest i ostaje *moje*. U imućstvu bankara vidim Ja tako malo nešto tuđe, kao Napoleon u zemljama kraljeva: Mi ne »*zaziremo*« da to »*osvojimo*« i ogledavamo se također za sredstvima za to. Dakle Mi odiremo s njega *duh tuđosti* pred kojim smo strahovali.

Zato je nužno da Ja više ništa ne zahtjevam kao Čovjek, nego sve kao Ja, ovaj Ja, time ništa Ljudsko nego Moje, tj. ništa što Meni kao Čovjeku pridolazi nego – što Ja hoću i jer Ja to hoću.

Pravno ili pravovaljano vlasništvo nekog inoga bit će samo ono koje je Tebi po volji, da je to njegovo vlasništvo, Prestane li Ti biti po volji, onda ono za Tebe gubi pravovaljanost a apsolutno pravo na njemu ćeš ti ismijati.

Osim ovog do sada raspravljenog vlasništva predbacuje se u ograničenom smislu našoj strahopoštivalačkoj čudi jedno ino vlasništvo na kojem se još daleko manje »smijemo ogriješiti«. To vlasništvo postoji u duhovnim dobrima, u »svetištu nutarnjeg«. Što neki čovjek drži svetim, to nitko mi ne smije izrugivati, jer kolikogod je ono uvijek neistinsko i kolikogod se gorljivo nastoji njegove pristalice i vjernike »na ljubazan i skroman način« uvjeriti o nekom istinskom svecu, ipak se ono samo *Sveto* ima vazda na tome štovati: Zabludjeli ipak vjeruju u Sveto pa makar u neko neispravno i zato se mora njegova vjera u Sveto barem poštovati.

U sirovijim vremenima nego što su naša, običavalo se tražiti jednu određenu vjeru i zahtjevala predanost jednoj određenoj svetosti, a s krivovjercima nije se postupalo baš najnježnije; otkako se međutim »slobodnost vjere« sve više i više širila, rastočio se postepeno »gorljivi bog i jedini gospodar« u jedno prilično opće »najviše bistvo« i humanoj toleranciji je bilo dovoljno ako je samo Svatko »jednu svetost« štovao.

Dovedeno do ljudskog izražaja, to sveto jest »sam Čovjek« i »ono Ljudsko«. S varljivim prividom, kao da je ono Ljudsko posve naše vlastito i slobodno od svake onostranosti kojom je ono božje natovareno, kao da je Čovjek toliko kao Ja ili Ti, može čak nastati ponosna tlapnja, da o nekom »svecu« dalje nema govora i da se Mi sada posvuda ćutimo prisno, a ne više u Neprisnom, tj. svetom i svetoj jezi: u ushićenju zbog »konačno pronađenog Čovjeka« biva egoistički bolni zov prečut a tako nastali povjerljiv utvor uzet za naše istinsko Ja.

Ne »Humanus znači svetac« (v. Goethe), a ono Humano je samo ono najzvonjavije Sveto.

Obrnuto se izražava egoist. Baš zato, jer Ti nešto držiš svetim, Ja se Tebi rugam i kad bih štovao čak Sve na Tebi, baš tvoje svetište Ja ne štujem.

Kod ovih suprotstavljenih nazora mora se prednimiti i jedno proturječno ponašanje spram duhovnih dobara: egoist ih inzultira, onaj religiozni (tj. svatko, tko iznad sebe postavlja svoje »bistvo«) mora ih konzekventno – štiti. No koja se duhovna dobra imaju štiti, a koja ostaviti nezaštićenima, to ovisi potpuno o pojmu, koji se čini o »najvišem bistvu«, i Bogobožni npr. ima više za štiti nego Čovjekobožni (liberal).

Na duhovnim dobrima, za razliku od onih osjetilnih, bivamo Mi povrijeđeni na duhovan način, a grijeh spram istih opstoji u jednom direktnom *obesvećenju*, dok se spram onih osjetilnih dešava krađa i otuđenje: dobra sama bivaju obezvrijeđena i oskvrnjena, ne puko uskraćena, ono Sveto biva neposredno ugroženo. Rječju »bezočnost« ili »drskost« označene je Sve, što spram duhovnih dobara, tj. spram svega što Nam je sveto može biti *skriveno* i ruganje, pogrda, prezir, zdvojnost i sl. su samo različite suvrste *zločinačke drskosti*.

Da obesvećenje može biti počinjeno na najrazličitije načine, ima se ovdje zaobići i osobito se podsjetiti samo na ono obesvećenje, koje jednim *neograničenim tiskom* prijeti opasnošću onom Svetom.

Doklegod se i samo za Jedno duhovno bistvo još zahtijeva respekt, moraju govor i tisak u ime ovog bistva slugovati; jer baš dotle bi mogao egoist svojim *očitovanjima* spram istih »prestupiti« u čemu on mora barem »pripadajućom kaznom« biti spriječen, ako se neće radije latiti ispravnijeg sredstva, sprečavajuće policijske vlasti, npr. cenzure.

Kojeg li uzdisanja za slobodom tiska! Od čega treba tisak biti oslobođen? Doista od jedne ovisnosti, pripadnosti i podložnosti! Od toga se pak osloboditi, jest baš stvar svakoga i može se sa sigurnošću prednimiti, da ako si se Ti izbavio iz podložnosti, da će također i ono, što Ti sastavljaš i pišeš, Tebi *navlastito* pripadati, umjesto da je *u službi* bilo koje moći mišljeno i postavljeno. Što može jedan kršćanski vjernik reći i dati tiskati, što bi bilo slobodnije od one kršćanske vjerovnosti, nego što je to on sam? Ako nešto ne mogu i ne smijem pisati, onda je možda prva krivnja na *meni*. Tako malo se čini da ovo pogađa stvar, tako blizu se ipak nalazi upotreba. Jednim zakonom o tisku Ja povlačim ili puštam da se mojim objavljenjima povuče granica iznad koje slijedi nepravo i kazna istog. Ja sam Mene *ograničavam*.

Ima li tisak biti slobodan, onda ne bi baš ništa bilo tako važno kao njegovo oslobođenje od svake prisile, koja bi mu se mogla nanijeti u *ime zakona*. A da do toga dođe, morao bih se baš Ja sam razriješiti poslušnosti spram zakona.

Naravno, apsolutna slobodnost tiska jest kao svaka apsolutna slobodnost besmislica. Od mnogo čega može se osloboditi, no uvijek samo od onoga, od čega sam i Ja slobodan. Oslobodimo li se onog svetoga, postanemo li *bezbožni* i *bez-zakoniti*, onda će takove postati i naše riječi.

Tako malo kao što *Mi* u svijetu možemo biti odriješeni svake prisile, tako malo može naše pismo istoj uteći. Tako pak slobodnim kao što smo *Mi*, tako slobodnim možemo *Mi* i njega učiniti.

On mora dakle postati Naše *vlastito*, umjesto, da kao do sada, jednom utvoru služi.

Ostaje se u nejasnom pri zovu za slobodom tiska. Što se tobože zahtijeva, jest to, da bi država trebala pustiti tisak slobodno; što se pak navlastito i bez da se zna, hoće imati, jest to, da se tisak oslobodi od države ili države otarasi. Ono jest jedna *peticija* na državu, ovo jedna *pobuna* protiv države. Kao jedna »molba za pravo«, čak kao jedan ozbiljan zahtjev za zakonom o slobodi tiska, predmnijeva on državu kao *davatelj* i može se nadati samo jednom *poklonu*, jednom pripuštanju, jednom oktrojiranju. Doista moguće, da jedna država tako besmisleno postupi, da dopusti

zahtijevani poklon; no Sve je za opkladiti se, da primatelji poklona neće znati poklon upotrijebiti, dok god promatraju državu kao jednu istinitost: oni neće na tom »Svetom« prestatiti i protiv svakoga tko bi se to htio usuditi, proglasiti će jedan kazneni zakon o tisku.

Jednom riječju, tisak ne biva od tog slobodan, od čega Ja nisam slobodan.

Iskazujem li Ja Mene možda time kao protivnik slobode tiska? U suprotnom, Ja samo tvrdim, da se ona neće nikada dobiti, tj. ako se nju, slobodu tiska samo hoće, tj. ako se ide samo za jednom neograničenom dozvolom. Prosjačite samo uvijek dalje tu dozvolu: Vi ćete moći vječito na to čekati, jer nema nikoga na svijetu, tko bi Vam ju mogao dati. Doklegod se Vi za upotrebu tiska hoćete dati »ovlastiti« dozvolom tj. slobodom tiska, živite u ispraznoj nadi i jadanju.

»Besmisao! Ti, koji gajiš takve misli, kao što stoje u tvojoj knjizi, možeš ih nažalost samo nekim sretnim slučajem ili kriomice objaviti; ipak, hoćeš li se protiv toga žestiti da se vlastita država tako dugo salijeće i dodijava, dok ona ne da uskraćenu dozvolu tiska?« Dakle jedan oslovljeni spisatelj bi ipak možda – jer drskost takvih ljudi ide daleko – uzvratio slijedeće: »Točno odvagajte vaš govor! Jer što Ja činim da bi si za svoju knjigu pribavio slobodu tiska? Pitam li Ja za dozvolu ili pače tražim li bez svih pitanja o zakonitosti jednu povoljnu prigodu i laćam li je se punom bezobzirnošću spram države i njenih želja? Ja – mora biti izgovorena užasna riječ – Ja varam državu. Nesvjesno činite Vi to isto. Vi ju, ishodeći od vaših tribuna, nagovarate da bi se ona morala okaniti svoje svetosti i nepovredivosti, da bi se morala izvrći napadima pisaca, a da ne bi trebala stoga strahovati pred opasnošću. No Vi ju varate; jer je s njenom egzistencijom svršeno, čim ona izgubi svoju nepribliživost. *Vama* bi naravno ona mogla dozvoliti slobodu pisanja, kao što je to učinila Engleska; Vi ste *državni vjernici* i nemoćni da pišete protiv države, iako je uvijek i hoćete reformirati i »ukloniti njene nedostatke«. Ali kako, ako su se državni protivnici okoristili slobodnom riječju i neumoljivim razlozima jurišali protiv crkve, države, ćudoreda i svega »svetog«? Vi ste bili onda prvi, koji su u užasnim stravama oživotvorili *rujanske zakone*. Prekasno ste onda požalili glupost, koja Vas je prije učinila tako spremnima, da nagovorite i obmanite državu ili državnu vladu. – Ja pak dokazujem mojim činom samo nešto dvojako. Jednom to, da je sloboda tiska uvijek vezana na »povoljne prigode«, tako nije nikada jedna apsolutna slobodnost; drugo pak to, tko ju hoće uživati, mora potražiti i gdje je moguće stvoriti povoljnu prigodu, tako da istakne svoju *vlastitu korist* protiv države, te sebe i svoju volju drži višom od države i svake »više moći«. Ne u, nego samo protiv države može se postići sloboda tiska; ona nije, treba li se uspostaviti, kao slijed jedne *molbe*, nego kao djelo jedne *pobune* za polučiti. Svaka molba i svaki zahtjev za slobodom tiska jest već jedna, da li svijesna ili nesvijesna pobuna, što si samo filistarska polovičnost neće i ne može priznati, dok ona drhteći neće to na uspjehu jasno i neoborivo vidjeti. Jer moljena sloboda tiska ima naravno u početku jedno ljubazno i dobronamjerno lice, budući da ona u najudaljenijem nije nastrojena da jednom dopusti »drskosti tiska« da se uzdigne; no malo pomalo biva njeno, srce otvrdjelo i kod nje se udvorava posljedak, da jedna slobodnost ipak nije nikakva slobodnost, ako stoji u *službi* države, ćudoreda ili zakona. Doduše jedna slobodnost cenzurske prisile ipak nije nikakva slobodnost zakonske prisile. Tisak, jednom spopadnut slobodarskom pohotom, hoće bivati uvijek slobodnijim, dok si pisac konačno ne kaže: Ja sam ipak tek onda posve slobodan, ako ne pitam za Ništa; pisanje pak je slobodno samo ako je ono moje *vlastito* koje Meni ne biva diktirano nikakvom moći ili autoritetom, nikojom vjerom, nikakvim zazorom; tisak ne mora biti slobodan – to je premalo – on mora biti *moj*: – *vlastitost tiska* ili *vlasništvo tiska*, to je ono što Ja hoću Meni uzeti«.

»Sloboda tiska je samo *dozvola tiska*, a država mi neće i ne može nikada dobrovoljno dozvoliti, da ju pomoću tiska smeljem.«

»Shvatimo zaključno, kad Mi gornji, još rječju »sloboda tiska«, kolebljiv govor popravljamo, radije jest ovako: *sloboda tiska*, glasan zahtjev liberala, jest svakako moguća u državi, da, ona je moguća samo u državi, jer je ona jedna dozvola, sljedbeno dozvolitelj, država ne smije nedostajati. Kao dozvola pak ima ona svoje granice baš u toj državi, koja ipak neće odobravajući trebati više dozvoliti nego što se slaže s njom i njenom dobrobiti: ona joj propisuje ovu granicu kao *zakon* njenog tubitka i njenog širenja. Da jedna država podnosi više od druge, jest samo jedna kvantitativna razlika, koja ipak samo političkim liberalima leži na srcu: oni hoće u Njemačkoj npr. samo jedno »*proširenije, daljnje* dopuštenje slobodne riječi«. »Sloboda tiska«, koja se traži, jest jedna stvar *naroda* i prije nego što je narod (država) ne posjeduje, Ja je ne smijem upotrijebiti. S gledišta vlasništva tiska to se odnosi inako. Moj narod može biti lišen slobode tiska, Ja izabirem Meni jednu lukavštinu ili vlast, da bih tiskao – dozvolu tiskanja uzimam Ja samo od – *Mene* i moje snage.

»Ako je *tisak moj vlastit*, onda Ja za njegovu primjenu potrebujem dozvolu države tako malo, kao što ju Ja tražim da bih si useknuo moj nos. Moje *vlasništvo* jest tisak od onog trena gdje Meni ništa više ne nadilazi *Mene*: jer od ovog momenta prestaju država, crkva, narod, društvo i sl., jer oni samo preziraju, koje Ja imam predamnom, zahvaljuju svoju egzistenciju, i s izčezavanjem ovog neuvažavanja ugasuju se oni sami: oni su samo, ako su *iznad Mene*, samo su kao *moći i moćnici*. Ili Si Vi možete zamisliti jednu državu, čiji stanovnici svi zajedno za nju ništa ne mare? Ona bi tako doista bila jedan san, jedna prividna egzistencija, kao »jedinствена Njemačka«. »Tisak jest moj vlastiti, čim sam Ja sâm moj vlastiti, jedan Vlastiti: egoisti pripada svijet, jer on ne pripada nikakvoj moći svijeta.«

»Pri tom bi moj tisak još uvijek mogao biti vrlo *neslobodan*, kao npr. u ovom trenu. Svijet je pak veliki i pomaže si baš koliko je moguće. Kad bih Ja htio odpuštiti moj tisak iz *vlasništva*, onda bih to mogao lako domašiti, da bih posvuda smio toliko tiskati, koliko bi moji prsti producirali. No budući da Ja hoću potvrditi moje vlasništvo, tako moram nužno prevariti moje neprijatelje. »Ne bi li Ti prihvatio njenu dozvolu, ako bi Ti ona bila dana?« Naravno, s radošću: jer bi Mi njena dozvola bila jedan dokaz, da sam Ju omamio i doveo do puta propasti. Do njene dozvole Mi nije stalo, no tim više do njene ludosti i njenog poloma. Ja ne snubim njenu dozvolu, umiljavajući se jednako kao politički liberali, da Mi oboje, oni i Ja, mirno jedan pored i s drugim izađemo na kraj, da baš jedan drugoga možemo uzdizati i potpirati, nego Ja snubim, da ih se pusti da na istome iskrvare, čime bi konačno oni koji dozvoljavaju sami prestali. Ja postupam kao svjestan neprijatelj, kad ili zakidam i *koristim* njihovu nepromišljenost.«

»*Moj* jest tisak, ako iznad njegovog korištenja ne priznam baš nikakvog *suca* osim *Mene*, tj. ako nisam više za pisanje određen ćudorednošću ili religijom ili respektom pred državnim zakonima i sl. nego samo Sobom i mojim egoizmom!« –

Što Vi sad imate onome, koji Vam daje jedan tako drzak odgovor, uzvratiti? – Mi dovodimo pitanje najgorljivije možda u slijedeći položaj: Čiji je tisak, narodan (državan) ili moj? Politički sa svoje strane ne smjeraju ništa dalje, nego da oslobode tisak od osobnih i samovoljnih napada moćnika, a da ne misle na to, da bi on, da bi zbilja bio otvoren za svakoga, morao biti slobodan i od zakona, tj. od narodne volje (državne volje). Oni hoće iz njega učiniti jednu »narodnu stvar«.

Vlasništvom naroda je on postao ali još daleko udaljen od toga da bude ono moje, pače on zadržava za *Mene* podređen obznačaj jedne *dozvole*. Narod se igra *suca* nad mojim mislima za

³⁹ Die liberalen Bestrebungen in Deutschland. Zürich und Winterthur 1843., Heft 2, s. 9177. [citat s. 95]

koje mu Ja dugujem račun i jesam odgovoran. Porotnici imaju, ako su napadnute njihove fiksne ideje, isto tako tvrde glave i srca kao najukočeniji despoti i njihovi ropski činovnici.

U »Liberalnim stremljenjima«³⁹ tvrdi E. Bauer, da je sloboda tiska u apsolutnoj i konstitucionalnoj državi nemoguća, u »slobodnoj državi« naprotiv ona nalazi svoje mjesto. »Ovdje«, to znači, »jest priznato, da pojedinac, jer više nije pojedinačni, nego član jedne istinske i umne općenitosti, ima pravo sebe izraziti.« Dakle ne pojedinac, nego »član« ima slobodu tiska. Mora li se pak pojedinac za potrebu slobode tiska tek preko svoje vjere u ono opće, narod protjerati, nema li on ovu slobodnost *vlastitom vlašću*, onda je ona jedna *narodna slobodnost*, slobodnost koja mu biva dodjeljena radi njegovog vjerovanja, njegovog »članstva«. Obrnuto, baš kao pojedincu jest slobodnost svakome otvorena da se izrekne. No on nema »pravo«, ona slobodnost svakako nije njegovo »sveto pravo«. On ima samo *vlast*; vlast pak ga čini samo vlastiteljem. Ja ne trebam nikakvu koncesiju za slobodu tiska, ne trebam »odobrenje« naroda za to, ne trebam »pravo« za to i nikakvo »ovlaštenje«. I slobodu tiska, kao svoju slobodu, moram Ja Meni »uzeti«; narod »baš kao jedini sudac« ne može Mi ju *dati*. On može slobodnost, koju Ja Meni uzimam, dopustiti ili se od nje braniti: dati, pokloniti, jamčiti ju on ne može. Ja je vršim *usprkos* narodu, čisto kao pojedinac, tj. Ja ju izborujem od naroda, mog – neprijatelja, i zadržavam ju samo, ako ju zaista od njega izborim, tj. Meni *uzmem*. No Ja ju uzimam, jer je ona moje vlasništvo.

Sander, protiv kojeg govori E. Bauer, zahtjeva (str. 99) slobodu tiska »kao pravo i slobodnost građana u državi«. Što čini E. Bauer inako? I njemu je ona samo jedno pravo slobodnog građana.

I pod imenom jednog »općeg ljudskog prava« traži se sloboda tiska. Naprotiv prigovor bijaše obrazložen: Ne zna nju svaki čovjek ispravno upotrijebiti; jer svaki pojedinac nije istinski Čovjek. Čovjeku kao takvom ne uskraćuje ona nikada jednu vladu: no Čovjek ne piše baš ništa, jer je on jedna sablast. Ona ju je uskraćivala vazda samo *pojedincima* i dala ju inima, npr. njihovim organima. Dakle ako bi se ona htjela imati za Sve, onda bi se upravo moralo tvrditi, da ona pripada pojedincu, Meni, ne Čovjeku ili ne pojedincu, ukoliko je on Čovjek. Neki ini kao neki čovjek (npr. neka životinja) i onako ju ne može upotrijebiti. Francuska vlada npr. ne usporava slobodu tiska kao ljudsko pravo, no ona traži od pojedinca za nju jednu kauciju, da je on zaista Čovjek; jer ne pojedincu, nego Čovjeku dodjeljuje ona slobodu tiska.

Baš izlikom, da ono *nije ljudsko*, uskratilo se Meni ono Moje: ono Ljudsko Mi se ostavilo neokrnjenim.

Slobodu tiska može ostvariti samo jedan *odgovoran* tisak, *neodgovoran* proizlazi samo iz vlasništva tiska.

Za obračaj s ljudima biva za one koji žive religiozno, postavljen gore jedan naročiti zakon, čija se sljedba katkad na griješan način usudila zaboraviti, no njegovu apsolutnu vrijednost nikada poricati; to je zakon – *ljubavi*, kojem ni oni još nisu postali nevjerni, koji izgleda da se bore protiv njenog principa i mrze njeno ime; jer i oni imaju još ljubav, oni ljube iskrenije i zvonkije, oni ljube »Čovjeka i čovječanstvo«. Formuliramo li smisao ovog zakona, onda će on biti otprilike slijedeći: Svaki čovjek mora imati neko Nešto, što mu je iznad njega samog. Ti trebaš tvoj »privatni interes« zapostaviti, ako važi dobrobit inih: dobro otadžbine, društva, opće dobro, dobro čovječanstva dobra stvar i sl. Otadžbina, društvo, čovječanstvo, itd. moraju Tebi biti iznad Tebe, i spram njihovog interesa mora tvoj »privatni interes« zaostajati; jer Ti ne smiješ biti nikakav – egoist.

Ljubav jest jedan dalekosežan religiozan zahtjev, koji se ne ograničava na ljubav prema bogu ili ljudima, nego u svakom pogledu stoji sasvim gore. Što god Mi radimo, mislimo, hoćemo, uvijek ima ljubav biti razlog tome. Tako Mi smijemo doduše suditi ali samo »s ljubavlju«. Biblija

svakako smije biti kritizirana i to vrlo temeljito, no kritičar mora prije svih stvari nju *ljubiti* i u njoj vidjeti svetu knjigu. Znači li to nešto ino nego: on ju ne smije kritizirati do smrti, on ju mora pustiti opstojati i to kao neko Sveto, Neoborivo? – Također u našoj kritici o ljudima treba ljubav ostati nepromjenljivi temeljni ton. Izvjesno nisu sudovi, koje pobuđuje mržnja, baš naši *vlastiti* sudovi, nego sudovi Nama zagospodarjele mržnje, pomrznjeli sudovi. No jesu li sudovi, koje Nam pobuđuje ljubav, više naši *vlastiti*? Oni su sudovi Nama zagospodarjele ljubavi, jesu »ljubazni, obazrivi« sudovi, nisu naši *vlastiti*, dakle niti zbiljski sudovi. Tko pred ljubavi gori za pravednošću, taj kliče: fiat iustitia, pereat mundus. On može pitati i istraživati, što pravednost navlastito jest ili zahtjeva i *u čemu* ona opstoji, no ne, *da li* ona nešto jest.

Vrlo je istinito »Tko ostaje u ljubavi taj ostaje u bogu i bog u njemu« (1. Ivan. 4, 16). Bog ostaje u njemu, on ga se neće otarasiti, neće postati bezbožan, i on ostaje u bogu, ne dolazi k sebi i u svoj vlastiti zavičaj, ostaje u ljubavi prema bogu i ne biva bez ljubavi.

»Bog jest ljubav! Sva vremena i sva pokoljenja prepoznaju u ovoj riječi središte kršćanstva.« Bog, koji je ljubav, jest jedan nenametljivi bog: on ne može svijet ostaviti na miru, nego ga hoće *učiniti blaženim*. »Bog je postao čovjek, da bi učinio ljude božjima.«⁴⁰ On ima posvuda svoje ruke i ništa se ne zbiva bez njih; posvuda ima on svoje »najbolje namjere«, svoje »nepojmljive planove i odluke«. Um, koji jest on sâm, treba također u cijelom svijetu biti prospješivan i ozbiljavan. Njegovo očinsko skrbiništvo lišava Nas sve samostalnosti. Mi ne možemo ništa pametno činiti, a da to ne znači: to je učinio bog! i ne možemo Si navući nikakvu nesreću a da ne čujemo: to je bog dosudio; Mi nemamo ništa, što ne bismo imali od njega: on je sve »dao«. No kako bog, tako čini to Čovjek. Onaj hoće svijet partout *učiniti blaženim*, a Čovjek ga hoće *usrećiti*, hoće sve ljude *učiniti sretnima*. Otud hoće svaki »čovjek« um, o kojem mni da ga sâm ima, u Svima probuditi: Sve treba biti na skroz umno. Bog se muči s vragom, a filozof s neumom i onim slučajnim. Bog ne pušta nikakvo bistvo da ide *svojim vlastitim* tokom a Čovjek Nas hoće također pustiti da se samo ljudski ponašamo.

No tko je pun svete (religiozne, čudoredne, humane) ljubavi, taj ljubi samo utvor, »istinskog Čovjeka« i prigušenom nemilosrdnošću proganja pojedinca, zbiljskog čovjeka pod flegmatičnim pravnim naslovom postupka protiv »nečovjeka«. On nalazi to pohvalnim i neophodnim da se nemilosrdnost vrši u najoporijoj mjeri; jer mu ljubav spram utvora ili općenitosti zapovjeda da mrzi onog ne-sablasnog tj. egoistu ili pojedinca; to je smisao čuvene ljubavne pojave, koja se naziva »pravednost«. Onaj mučno tuženi nema očekivati nikakvo čuvanje i nitko ne zastire prijateljski neko pokrivalo preko njegove nesretne nagosti. Bez ganuća kida strogi sudac zadnje dronjke isprike jadnom Okrivljenom s tijela, bez sućuti vuče ga tamničar u njegov mukli stan, bez pomirljivosti gura on ožigosanog nakon proteklog kaznenog vremena opet među prezreno popljuvane ljude, njegovu dobru, kršćansku, lojalnu subraću! Da, bez milosti vodi se neki zločinac »dostojan smrti« na stratište i pred očima jednog klićućeg mnoštva slavi okajani čudoredni zakon svoju uzvišenu – osvetu. Jedno može samo živjeti, čudoredni zakon ili zločinac. Gdje zločinci žive nekažnjeno, tu je čudoredni zakon propao, a gdje ovaj vlada, moraju oni pasti. Njihovo neprijateljstvo je nerazorivo.

Upravo je kršćansko doba doba *milosrđa, ljubavi, brige*, koje ljudima dostavlja, što im pripada, dovodi ih do toga, da oni ispune svoj ljudski (božji) poziv. Dakle za obraćaj se postavilo gore: to i to jest bistvo Čovjeka i sljedbeno njegov poziv, za što ga je pozvao ili bog ili ga (prema današnjim pojmovima) njegovo Čovjek-biti (vrsta) poziva. Otud revnost obraćanja. Da komunisti i oni

⁴⁰ Athanasius

humani više nego kršćani od čovjeka očekuju, ne odvodi ih nipošto od ovog istog stojišta. Čovjekom treba ono Ljudsko postati. Kako smjernima bijaše dovoljno, da mu ono Božansko postane dijelom, tako zahtjevaju oni Humani da mu ono Ljudsko ne zakrži. Naravno, jer ono Egoistično mu se ne može odobriti ili uzajmiti (dati u leno), nego si ga on sâm mora pribaviti. Ono dodjeljuje ljubav, ovo može Meni samo od Mene biti dano.

Dosadašnji obraćaj je počivao na ljubavi, ponašanju *punom obzira*, jednom činjenju jednog za drugoga. Kako se bilo dužnim, sebe učiniti blaženim ili blaženstvo, najviše bistvo u sebe primiti i do jedne vérité (jedne istine i zbiljnosti) dovesti, tako se bilo inima dužnim pomoći da realiziraju njihovo bistvo i njihov poziv: baš se u oba slučaja bilo dužnim bistvu Čovjeka prinositi do njegova ozbiljenja.

Samo nije se niti sebi dužno, nešto iz sebe, niti inima, nešto iz njih učiniti: jer se svojem i inih bistvu nije ništa dužno. Na bistvo poduprt obraćaj jest jedan obraćaj s utvorom, ne sa zbiljskim. Obraćam li se Ja najvišem bistvu, onda se Ja ne obraćam Meni i obraćam li se Ja bistvu čovjeka, onda se Ja ne obraćam čovjeku.

Ljubav prirodnog čovjeka biva obrazovanjem jedna *zapovijed*. Kao zapovijed pak pripada ona Čovjeku kao takvom, ne Meni; ona je moje *bistvo* oko kojeg se diže graja, nije moje vlasništvo. Čovjek, tj. ljudskost postavlja onaj zahtjev na Mene, ljubav biva *zahtjevana*, jest moja *dužnost*. Umjesto da bude zbilja *Meni* izvojevana, ona je izvojevana onom općem, Čovjeku kao njegovo vlasništvo ili vlastitost: »Čovjeku, tj. svakom čovjeku se priliči da ljubi: ljubiti jest dužnost i poziv čovjeka itd.«.

Sljedbeno moram Ja ljubav Meni opet vindicirati i iz moći čovjeka ju izbaviti.

Što izvorno bijaše *moje*, no *slučajno*, instinktivno Mi bijaše kao vlasništvo čovjeka pozajmljeno; Ja postah vazal, kad ljubih, postah vazal čovječanstva, samo jedan egzemplar te vrste i ljubivši nisam postupao kao *Ja*, nego kao *Čovjek*, kao ljudski egzemplar, tj. ljudski. Cijelo stanje kulture jest *vazalno-feudalni sustav*, dokle je vlasništvo vlasništvo Čovjeka ili čovječanstva a ne *moje*. Jedna strašna vazalska država bijaše utemeljena, pojedincu sve opljačkano, »Čovjeku« Sve prepušteno. Pojedinač se morao konačno kao »grešnik skroz naskroz« pojaviti.

Ne trebam li Ja možda živo sudjelovati u osobi inoga, ne trebaju li Mi *njegova* radost i *njegovo* dobro ležati na srcu, ne treba li Mi užitak, kojeg mu spremam, nadilaziti ine vlastite užitke? Naprotiv, nebrojne užitke mogu mu Ja s radošću žrtvovati, nebrojnog mogu se Ja odreći za uzvišenje *njegove* naslade, i što bi Mi bez njega bilo najdraže, to mogu za njega staviti na kocku, moj život, moju dobrobit, moju slobodnost. To sačinjava moju nasladu i moju sreću ako sebe krijepim njegovom srećom i njegovom nasladom. No *Mene*, *Mene samog* mu Ja ne žrtvujem, nego ostajem egoist i – uživam u njemu. Ako mu Sve žrtvujem, što bih bez ljubavi spram njega zadržao, onda je to vrlo jednostavno i čak navičajnije u životu nego što se čini da jest; no to ne dokazuje ništa dalje, nego da je ova jedna strast u Meni moćnija nego sve ostale. Ovoj strasti žrtvovati sve ine, naučava i kršćanstvo. Žrtvujem li Ja pak jednoj strasti ine, onda Ja još ne žrtvujem zato *Mene* i ne žrtvujem ništa od onog, čime sam Ja istinski Ja sâm, ne moju vlastitu vrijednost, moju *vlastitost*. Gdje nastupi ovaj mučan slučaj, tu ne izgleda ništa bolje s ljubavlju nego s bilo kojom inom strasti, koju Ja slijepo slušam. Častohlepni, koji biva častohlepljem zaveden i spram svakog upozorenja koje jedan miran tren u njemu rađa, ostaje gluh, taj je pustio da ova strast priraste do jedne nasilne gospodarice, protiv koje on svaku moć razrješidbe smatra izgubljenom: on je samog sebe predao, jer se ne može *razriješiti*, dakle ne može od nje izbaviti: on je opsjednut.

Ja također ljubim ljude, ne puko pojedinačne nego svakog. No Ja ih ljubim sa sviješću egoizma; Ja ih ljubim, jer *Me* ljubav čini sretnim, Ja ljubim jer Mi je ljubljenje prirodno, jer Mi se ono

sviđa. Ja ne poznajem nikakvu »zapovijest ljubavi«. Ja imam *sučuvstvo* sa svakim čuvstvenim bistvom a njihova muka muči, njihova okrepa okrepljuje i Mene: ubiti ih Ja mogu, mučiti ne. Naprotiv, smišlja veledušan, krepostan filistarski vladar Rudolf u Misterijama Pariza, jer ga oni zli »rasrđuju«, njihove muke.⁴¹ Svako sučuvstvo dokazuje samo, da je čuvstvo onih čuvstvenih i moje moje vlasništvo, dok nemilosrdan postupak »pravednika« (npr. protiv notara Ferranda) jednaci s bezčuvstvom onog razbojnika, koji prema mjeri njegova ležaja zatvoreniku odrezuje ili isteže noge: Rudolfov ležaj, prema kojem on kroji ljude, jest pojam »dobroga«. Čuvstvo za pravo, krepost itd. čini nemilosrdnim i netolerantnim. Rudolf ne čuti kao notar nego obrnuto, on čuti, da »se zlikovcu zbiva pravo« ; to nije nikakvo sučuvstvo.

Vi ljubite Čovjeka, zato mučite pojedinačnog čovjeka, egoistu; vaše čovjekoljublje jest čovjekomučenje.

Vidim li Ja ljubljenog da pati, onda Ja supatim i nemam mira, dok nisam Sve iskušao da ga utješim i razvedrim; vidim li ga radosnog, onda se i Ja radujem njegovoj radosti. Iz tog ne slijedi, da ta ista stvar Meni uzrokuje bol ili radost, koja kod njega izaziva takvo djelovanje, kao što već svaka tjelesna bol dokazuje, koju Ja ne čutim kao on: njega boli njegov zub, Mene pak boli njegova bol.

Jer *Ja* pak zabrinutu boru na ljubljenom čelu ne mogu podnositi, zato dakle, radi Mene, uklanjam ju Ja poljupcem. Da Ja ne ljubim tog čovjeka, onda bi se on mogao naboravati kako mu drago, bore Me ne bi brinule: Ja zazirem samo od moje brige.

Kako sad ima bilo tko ili bilo što, koga i što Ja ne ljubim, neko *pravo* na to, da bude od Mene ljubljeno? Je li moja ljubav ono Prvo ili je njegovo pravo ono Prvo? Roditelji, rođaci, otadžbina, narod, rodni grad itd. konačno uopće bližnji (»braća, bratstvo«) tvrde da imaju neko pravo na moju ljubav i zahtjevaju ju bez daljnega. Oni promatraju nju kao *svoje vlasništvo* i Mene, ako to isto ne respektiram, kao razbojnika, koji im uskraćuje, što ih pridolazi i što je Njihovo. Ja *trebam* ljubiti. Ako je ljubav jedna zapovijest i zakon, onda Ja moram za to biti odgojem, obrazovan i ako spram nje prestupim, biti kažnjen. Otud će se na Mene vršiti jedan što je moguće jači »moralni utjecaj«, da bi Me se dovelo do ljubljenja. A nema nikakve dvojbe da se ljudi mogu zagolicati i zavesti na ljubav, kao i na ine strasti, npr. jednako na mržnju. Mržnja se vuče kroz sva pokoljenja, puko jer su preci jednoga pripadali gvelfima, a preci drugoga gibelinima.

No ljubav nije nikakva zapovijest, nego, kao svako moječuvstvo, *moje vlasništvo*. *Stečeno*, tj. *iskupljeno*, moje vlasništvo, onda Vam to Ja otpuštam. Jednu crkvu, jedan narod, jednu otadžbinu, jednu porodicu itd., koji ne znaju steći moju ljubav, Ja ne *trebam* ljubiti i Ja postavljam kupovnu cijenu moje ljubavi posve prema mojem dopadanju.

Vlastokorisna ljubav stoji daleko od nevlastokorisne, mistične ili romantične. Ljubiti se može sve moguće, ne puko čovjeka, nego uopće neki »predmet« (vino, svoju otadžbinu itd.). Slijepom i ludom biva ljubav time, da nju jedno *moranje* uskraćuje mojoj vlasti (zaludenost), romantičnom time da jedno *trebanje* stupa u nju, tj. da »predmet« biva Meni svetim ili Ja bivam dužnošću, savješću, zakletvom za njega vezan. Sad predmet više nije za Mene, nego sam Ja za njega tu.

Nije kao moj oćut ljubav jedna opsjednutost – kao onog zadržavam ju Ja pače u posjedu kao vlasništvo –, nego kroz tuđost predmeta. Religiozna ljubav opstoji naime u zapovijesti, da se u ljubljenome ljubi jedan »svetac« ili da se bude privržen nekom svetom; za nevlastokorisnu ljubav postoje predmeti *apsolutno dostojni ljubavi*, za koje treba kucati moje srce, npr. bližnji ili

⁴¹ [Eugène Sue: Les mystères de Paris. Paris 1842./3]

supružnik, rođaci itd. Sveta ljubav ljubi ono Sveto na ljubljenom i zato se također trudi oko toga da iz ljubljenog učini što više jednog sveca (npr. jednog »Čovjeka«).

Ljubljeni jest jedan predmet, koji od Mene *ima* biti ljubljen. On nije predmet moje ljubavi zato, jer ili time, da ga Ja ljubim, nego je predmet ljubavi o i za sebe. Ne činim ga Ja predmetom ljubavi, nego je on od početka jedan takav, jer da je on to možda postao mojim izborom kao nevjesta, supružnik i sl., ne mijenja ništa na stvari, budući da je on tako uvijek kao jednom odabran uzdržao jedno vlastito »pravo na moju ljubav«, a Ja sam ga, jer sam ga ljubio obvezan na vjeke ljubiti. Dakle on nije jedan predmet *moje* ljubavi nego Ljubavi uopće: jedan predmet koji *treba* biti ljubljen. Ljubav mu pridolazi, pripada mu ili jest njegovo *pravo*, Ja sam pak obvezan ljubiti ga. Moja ljubav, tj. ljubav koju mu plaćam, jest uistinu *njegova* ljubav, koju on samo kao carinu od Mene utjeruje.

Svaka ljubav, za koju prijanja samo i najmanja mrlja obveze, jest jedna nevlastokorisna i dokle ova mrlja doseže, ona jest opsjednutost. Tko vjeruje da je predmetu svoje ljubavi nešto *dužan*, taj ljubi romantično ili religiozno.

Porodična ljubav npr. koja se obično shvaća kao »pijetet«, jest jedna religiozna ljubav; otadžbinska ljubav, propovjedana kao »patriotizam«, također. Sva naša romantična ljubav kreće se po istom kroju: posvuda hinba ili pače sebeopsjena jedne »nevlastokorisne ljubavi«, jedan interes za predmet radi predmeta, a ne radi Mene i to samo radi Mene.

Religiozna ili romantična ljubav se razlikuje od osjetilne ljubavi doduše različitošću predmeta, no ne ovisnošću odnošenja spram njega. U zadnjem odnosu su obje opsjednutost; u prvoj pak jest predmet profan, u drugoj sveti. Gospodstvo predmeta nadamnom jest u oba slučaja isto, samo što je on jednom jedan osjetilni, drugog puta jedan duhovni (sablasni). Moja vlastita jest moja ljubav tek, ako ona posvema opstoji u jednom vlastokorisnom i egoističkom interesu i tako jest predmet moje ljubavi zbilja *moj* predmet ili moje vlasništvo. Mojem vlasništvu nisam Ja ništa dužan i nemam nikakvu dužnost spram istog, tako malo kao što Ja imam dužnost spram mog oka; čuvam li ga ipak najvećom brižljivošću, onda se to zbiva radi Mene.

Ljubavi je nedostajalo – drevnini tako malo kao kršćanskom vremenu; ljubavni bog je stariji od boga ljubavi. No mistična opsjednutost pripada Novima.

Opsjednutost ljubavi leži u otuđenju predmeta ili u mojoj nemoći spram njegove tuđosti i nadmoći. Egoistu nije ništa dovoljno visoko, da bi se pred tim ponizio, ništa tako samostojno, da bi njemu za ljubav živio, ništa tako sveto, da bi sebe njemu žrtvovao. Ljubav egoiste izvire iz vlastokoristi, struji u koritu vlastokoristi i opet utječe u vlastokorist.

Da li se to još može zvati ljubavlju? Znadete li Vi neku inu riječ za to, onda ju kako Vam drago odaberite; onda može slatka riječ ljubavi s izumrlim svijetom uvenuti; Ja barem za sada ne nalazim nikakvu u našem *kršćanskom* jeziku i ostajem otud pri starom zveku i »ljubim« *moj* predmet, moje – vlasništvo.

Samo kao jedno od mojih čuvstava gajim Ja ljubav, no kao jednu moć iznad Mene, kao jednu božju moć (Feuerbach), kao jednu strast, koju si Ja ne trebam uskratiti, kao jednu religioznu i ćudorednu dužnost – Ja ju prezirem. Kao moje čuvstvo jest ona *moja*; kao načelo, kojem svetim i »prisežem« moju dušu, jest ona zapovjednica i *božanska*, kao što je mržnja kao načelo *vražja*: jedno ništa bolje nego drugo. Ukratko, egoistička ljubav, tj. moja ljubav nije niti sveta niti nesveta, niti božanska niti vražja.

⁴² Ludwig Feuerbach: Das Wesen des Christentums, 2. vermehrte Aufl. Leipzig 1843., s. 394

»Jedna ljubav, koja je vjerovanjem ograničena, jest jedna neistinska ljubav. Jedino bistvu ljubavi neproturječivo ograničenje jest sebeograničenje ljubavi umom, inteligencijom. Ljubav, koja prezire strogost, zakon inteligencije, jest teoretski jedna lažna, praktički jedna štetna ljubav«. ⁴² Dakle, ljubav jest prema svojem bistvu *umna*. Tako misli Feuerbach; vjernik naprotiv misli: Ljubav je prema svojem bistvu *vjerska*. Onaj se žesti protiv *neumne*, ovaj protiv *nevjerske* ljubavi. Obojici može ona najviše važiti za jedan splendidum vitium; Ne puštaju li oboje ljubav opstojati također u formi neuma i nevjerovnosti? Oni se ne usuđuju reći: neumna ili nevjerska ljubav jest jedan nesmisao, nije ljubav, tako malo mogu oni reći: neumne ili nevjerske suze nisu nikakve suze. Mora li pak i neumna itd. ljubav važiti za ljubav i treba li ona ipak biti nedostojna čovjeka, onda slijedi jednovito samo ovo: ljubav nije ono najviše nego um ili vjera; ljubiti može i neumnik i nevjernik; vrijednost pak ima ljubav samo ako je ona ljubav jednog umnika i vjernika. To je jedna opsjena, ako Feuerbach umnost ljubavi naziva njenim »sebeograničenjem«; vjernik bi mogao s istim pravom vjerovnost nazvati njenim »sebeograničenjem«. Neumna ljubav nije niti »lažna« niti »štetna«; ona čini kao ljubav svoje usluge.

Spram svijeta, posebno spram ljudi, Ja trebam *zauzeti* jedan *određeni* oćut i njih od početka s ovim oćutom ljubavi, s ljubavlju presretati. Naravno u tom se očituje mnogo više samovolja i sebeodredba nego ako Ja dopustim da kroz svijet na Mene jurišaju svi mogući oćuti i ostanem izložen najšarolikijim, najslučajnijim utiscima. Ja mu pače pristupam s jednim gotovim oćutom, takoreći s jednom predrasudom i jednim gotovim mnijenjem; Ja sam moje ponašanje spram njega Meni unaprijed označio i ćutim i mislim usprkos svih njegovih napasti samo tako o njemu, kako sam ćutjeti jednom odlučio. Protiv gospodstva svijeta osiguravam Ja Mene načelom ljubavi; jer što god može doći Ja – ljubim. Ono ružno npr. čini na Mene jedan neugodan utisak; samo odlučan da ljubim, savlađujem Ja taj utisak, kao svaku antipatiju.

Ali oćut, za koji sam se Ja od početka determinirao i – osudio, jest baš jedan *bornirani* oćut, jer je jedan predestiniran, od kojeg Ja sâm ne mogu pobjeći ili ga se odreći. Jer je gotov, on je jedna *predrasuda*. Ja ne pokazujem Mene više spram svijeta, nego se moja ljubav pokazuje. Doduše *svijet* ne gospodari Mnome, no utoliko neotklonjivije gospodari Mnome duh *ljubavi*. Ja sam nadmašio svijet, da bih postao jedan rob tog duha.

Jesam li prvo rekao, Ja ljubim svijet, tako sada isto tako dodajem: Ja ga ne ljubim, jer ga *uništavam*, kao što Ja Mene uništavam: *Ja ga razriješavam*. Ja Mene ne ograničavam na Jedan oćut za ljude, nego dajem svim, za koje sam sposoban, slobodan prostor. Kako se ne bih usudio to u svoj oštrini izgovoriti? Da, *Ja koristim* svijet i ljude! Pri tom se mogu svakom utisku održati otvorenim a da ni jedan isti Meni samom ne bude otet. Ja mogu ljubiti, punom dušom ljubiti i pustiti najpotraćiviji žar strasti u mom srcu da gori, a da ne uzimam ljubljenog za ništa ino nego za *hranu* moje strasti, kojom se ona uvijek nanovo osvježava. Sva moja briga za njega važi samo *predmetu moje ljubavi*, samo njemu, koji *treba* moju ljubav, samo njemu, »vruće ljubljenom«. Kako bi Mi on bio ravnodušan bez ove – moje ljubavi. Samo moju ljubav hranim Ja njime, za to samo Ja ga *koristim*: Ja ga *uživam*.

Izaberimo jedan ini bliski primjer. Ja vidim, kako ljudi bivaju jednim rojem sablasti u mračnom praznovjerju zastravljeni. Puštam li Ja možda zato prema snagama da dnevno svjetlo padne preko noćnog utvora, jer Me ljubav prema Vama na to pobuđuje? Pišem li Ja iz ljubavi spram ljudi? Ne, Ja pišem, jer hoću *mojim* mislima jedan tubitak u svijetu pribaviti i kada bih čak unaprijed vidio da Vas te misli lišavaju vašeg počinka i vašeg mira, kada bih vidio da čak najkrvaviji ratovi i propast mnogih generacija iz tog mislenog usjeva kliju: – Ja bih ih ipak rasijavao. Činite s time što hoćete i možete, to je vaša stvar i mene ne briga. Vi ćete možda samo brigu, borbu i smrt od

toga imati, najmanje njih iz tog izvlači radost. Kada bi Mi na srcu ležalo vaše dobro, onda bih postupao kao crkva koja je uskratila laicima bibliju, ili kršćanske vlade, koje si to čine jednom svetom dužnošću da »običnog čovjeka sačuvaju od zlih knjiga«.

Niti pak samo radi Vas, niti čak radi istinitosti izgovaram Ja ono što mislim. Ne –

Ja pjevam kao što ptica pjeva
koja u granju boravi.
Pjesma, što iz grla prodire,
jest nagrada, što bogato nagrađuje.

Ja pjevam, jer – Ja jesam jedan pjevač. Vas pak Ja *upotrebljavam* za to, jer Ja – uši trebam.

Gdje mi svijet stane na put – a on Mi stoji posvuda na putu – tu ga Ja proždirem, da bih utažio glad mog egoizma. Ti za Mene nisi ništa nego – moje jelo, jednako tako kao što Ti Mene izjedaš i utrošuješ. Mi imamo jedan spram drugog samo Jedan odnošaj *upotrebljivosti*, korisnosti, koristi. Mi ne dugujemo *jedan drugome* ništa, jer što se pričinja da sam Ja tebi dužan, to sam Ja najviše Meni dužan. Pokažem li Ti jedno vedro lice da bih i Tebe razvedrio, onda je Meni stalo do Tvoje vedrosti i *mojoj* želji služi moje lice; tisući inih, koje ne namjeravam razvedriti, Ja ga ne pokazujem.

Za onu ljubav, koja se temelji na »bistvu čovjeka« ili koja u kršćanskom ili čudorednom razdoblju leži na Nama, mora se biti odgojem. Kojom vrstom nastoji moralni utjecaj, glavna ingrediencija našeg odgoja, urediti obraćaj ljudi, treba se ovdje barem na Jednom primjeru razmatrati egoističkim očima.

Koji Nas odgajaju, staraju se da Nas pravovremeno odviknu laganja, i utisnu načelo da se vazda mora kazivati istina. Kad bi se učinila za ovo pravilo vlastokorist bazom, onda bi svatko lako shvatio, kako on povjerenje spram sebe koje hoće kod inih probuditi, lažima proigrava, i kako se ispravnim pokazuje stav: Tko jednom slaže, tom se ne vjeruje i ako čak istinu govori. Istovremeno bi on pak čutio da nije samo onoga s istinom presreo, kojeg *on* ovlašćuje da čuje istinu. Obilazi li preodjeveni špijun neprijateljski tabor i biva li pitan, tko je, onda su svakako pitatelji nadležni, da se raspitaju za ime, no preodjeveni im ne daje pravo, da saznaju istinu od njega; on im kazuje, što hoće, samo ne ono ispravno. A ipak zahtjeva moral: »Ti ne smiješ lagati!« Moralom su oni za to ovlašteni da očekuju istinu; no od Mene oni nisu za to ovlašteni, a Ja priznajem samo pravo, koje *Ja* dodjeljujem. U neko sabranje revolucionara ugruva se policija i pita govornika za njegovo ime; svatko zna da policija ima na to pravo, samo od *revolucionara* ga ona nema, jer je on njen neprijatelj: on joj kazuje neko lažno ime i – laže joj. Ni policija ne postupa tako ludo da bi računala s istinoljubljem svojih neprijatelja, suprotno, ona ne vjeruje bez daljnega nego »rekognoscira«, ako može, kvestionirani individuum. Da, država postupa posvuda nevjerno s individuima, jer u njihovom egoizmu prepoznaje ona svog prirodnog neprijatelja: ona zahtjeva posvud »iskaznicu« i tko se ne može iskazati, taj propada njenoj tragalačkoj inkviziciji. Država ne vjeruje i ne pouzdaje se u pojedinca i tako se sama postavlja s njim u *commentum laži*: ona se uzdaje u Mene samo, ako se u istinitost mog izrijeka *uvjerila*, za što joj često ne ostaje nikakvo ino sredstvo, nego zakletva. Kako razgovijetno dokazuje i ovo, da država ne računa s našim istinoljubljem i vjerodostojnošću nego s našim *interesom*, našom vlastokorisnošću: ona se oslanja na to, da se mi nećemo htjeti jednom krivom prisegom zavaditi s bogom.

Sad se misli na jednog francuskog revolucionara u godini 1788. koji je među prijateljima natuknuo poznatu riječ: svijet nema mira doklegod je zadnji kralj privržen crijevu zadnjeg popa. Onda

još imaše kralj svu moć i kad izjava jednim slučajem biva odana, a da se ne može posvjedočiti, zahtjeva se od tuženog priznanje. Treba li on priznati ili ne? Porekne li, onda on laže i – ostaje nekažnjen; prizna li, onda je on pošten i – biva pogubljen. Nadilazi li mu istinitost Sve, dede onda neka umre. Samo bi jedan bijedan pjesnik mogao pokušati, iz njegovog životnog kraja izraditi jednu tragediju; jer kakvog interesa ima gledati, kako neki čovjek iz kukavičluka podliježe? Da je pak imao srčanosti da ne bude nikakav rob istinitosti i poštenosti, onda bi možda tako pitao: Zašto trebaju suci znati, što sam Ja govorio među prijateljima? Da *sam* Ja *htio* da oni to znaju, onda bih im to rekao, kao što sam to mojim prijateljima rekao. Ja neću da oni to znaju. Oni se guraju u moje pouzdanje, a da ih Ja nisam za to pozvao i nisam učinio mojim pouzdanicima; oni hoće *saznati*, što Ja *hoću* zatajiti. Pa onda dođite, ovamo, Vi, koji hoćete moju volju slomiti vašom voljom i okušajte vaše umijeće. Vi možete Mene mučilima kinjiti, možete mi prijetiti paklom i vječitim prokletstvom, možete Me tako smekšati da prisegnem jednu lažnu zakletvu, istinu pak nećete iz Mene istisnuti, jer Vas Ja *hoću* slagati, jer Vam nisam dao nikakvo pravo na moju iskrenost. Može bog, »koji je istinitost«, ma kako prijeteći na Mene gledati, može Mi laganje postati ma kako gorko, Ja imam ipak hrabrost laži i čak ako bi Mi moj život dodijao, čak ako Mi se ne bi ništa činilo dobrodošlijim od vašeg krvničkog mača, tako se ipak nećete moći radovati da ste u Meni našli jednog roba istinitosti kojeg Vi vašim popovskim umijećem činite izdajnikom njegove *volje*. Kada sam izgovarao one veleizdajničke riječi, tad sam htio, da Vi o tome ništa ne znate; istu volju zadržavam Ja sada i ne dam se zaplašiti kletvom laži.

Sigismund nije zato jedna kukavnija hulja, jer je prekršio svoju vladarevu riječ, nego je on prekršio riječ, jer je bio jedna hulja; on je mogao održati svoju riječ, a ipak bi bio jedna hulja, jedan popovski sluga. Luther bijaše tjeran nekom višom silom, nevjeran svom redovničkom zavjetu: on bijaše to radi boga. Obojica su prekršila svoju prisegu kao opsjednuti: Sigismund, jer se htio pojaviti kao jedan *iskreni* ispovjedatelj božje *istinitosti*, tj. istinske vjere, onog istinski katoličkog; Luther, da bi *iskreno* i cijelom istinitošću, tijelom i dušom, svjedočio za evanđelje; obojica su postala krivokletnici da bi spram »više istinitosti« biti iskreni. Samo, onog su odriješili popovi, ovaj se odriješio sam. Što su uvažavala obojica ino nego što je sadržano u onim apostolskim riječima: »Ti nisi čovjeka, nego boga slagao?« Oni su slagali čovjeka, prekršili su pred očima svijeta svoju prisegu da ne bi bogu lagali nego služili. Tako Nam oni pokazuju jedan put, kako se s istinitošću treba pred ljudima držati. Za čast božju i radi boga jedno – vjerolomstvo, jedna laž, jedna prekršena vladareva riječ!

Kako bi sad bilo, kada bismo stvar malko promijenili i napisali: Jedna kriva prisega i laž *radi* – *Mene!* Ne bi li to značilo govoriti u prilog onog nitkovstva? Čini se svakako tako, samo to jednači u tome posve onom »radi boga«. Jer nije li svako nitkovstvo izvršeno radi boga, sva stratišta ispunjena radi njega, svi autodafé-i održani zbog njega, sva zaglupljivanja uvedena zbog njega i ne vezuje li se još danas već kod nježne djece religioznim odgojem duh radi boga? Nisu li se kršili sveti zavjeti radi njega i ne tumaraju li još neprestano misionari i popovi, da bi židove, pogane, protestante ili katolike itd. naveli na izdaju vjere njihovih očeva – radi njega? I to bi trebalo pri tom *radi Mene* biti opakije? Ta što znači *zbog Mene*? Tu se odmah misli na »prezrenu dobit«. Tko pak postupa iz ljubavi spram prezrene dobiti, čini to doduše zbog sebe, kao što uopće ničeg nema, što se ne bi činilo radi sebe samog, između ostalog također Sve, što se zbiva u čast božju; ipak je onaj, za kojeg on traži dobit, jedan rob dobiti, nije uzvišen iznad dobiti, jest Jedan, koji dobiti, vreći novca pripada a ne sebi, nije svoj vlastiti. Ne mora li neki čovjek, kojim gospodari strast lakomosti, slijediti zapovijesti ove *gospodarice*, i ako mu se jednom jedna slaba dobroćudnost prikrade, ne pojavljuje li se to baš samo kao iznimni slučaj upravo iste vrste, kao što smjerni

vjernici bivaju katkada od vodstva njihovog gospodina napušteni i umijećem »vraga« opčarani? Dakle jedan lakomnik nije nikakav Vlastiti nego jedan sluga i on me može ništa učiniti radi sebe, a da to ujednao ne čini radi svog gospodina, – baš kao onaj bogobojazni.

Čuveno je vjerolomstvo, kojeg je počinio Franz II spram cara Karla V. Ne nešto kasnije kada je on svoje obećanje zrelo odvagao, nego odmah kad je položio zakletvu, opozvao ju je Kralj Franz u mislima kao i jednim tajnim, pred njegovim savjetnicima ispravinski potpisanom protestu; on izriče jednu navlas krivu prisegu. Da iskupi svoje oslobađanje nije se Franz pokazao nesklonim, samo mu se činila cijena, koju je za to postavio Karl, previsokom i nepravednom. I Karl se skupo prevario, kad je nastojao što je moguće više iznuditi, tako bijaše ipak lumpski od Franza, što je htio svoju slobodu kupiti za jednu nižu otkupninu, a njegovi kasniji postupci, kojima pridolazi i jedno drugo kršenje riječi, dovoljno dokazuju, kako ga je ćifutski duh držao podjarmljenim i učinio lumpskom varalicom. Međutim što da kažemo na prigovor njegove krive prisega? Najprije ipak opet ovo, da ga nije njegova kriva prisega osramotila nego njegova škrtost, da on nije zaslužio prezrenje za njegovu krivu prisegu nego je on kriv za krivu prisegu, jer je bio čovjek vrijedan prezira. Franzova kriva prisega pak za sebe promatrana iziskuje jedno ino presuđivanje. Moglo bi se reći, da Franz povjerenju, koje mu je Karl pri davanju slobode poklonio, nije odgovarao; Samo da mu je Karl zbilja povjerenje poklonio, onda bi mu spomenuo cijenu koje je puštanje na slobodu vrijedno, onda bi ga pak on pustio na slobodu i očekivao da Franz plati sumu otkupa. Karl nije gajio ovakvo povjerenje, nego je samo vjerovao u Franzovu nemoć i lakomislenost koja mu neće dozvoliti da postupa protiv svoje prisega; no Franz je prevario samo ovu – lakomislenu računicu. Kada je Karl vjerovao da se je jednom prisegom svog neprijatelja osigurao, tu je baš on ovog oslobodio od svake obveznosti. Karl se pouzdao samo u jednu kraljevu glupost, jednu usku savjest i računao, bez povjerenja spram Franza, samo na Franzovu glupost, tj. savjesnost: on ga je otpustio samo iz madridskog zatvora, da bi ga utoliko sigurnije u zatvoru savjesnosti, velikoj pomoću religije oko ljudskog duha, obvučenju tamnici, čvrsto držao: on ga je poslao, čvrsto zatvorenog u nevidljivim lancima, nazad u Francusku, kakvog li čuda, ako je Franz nastojao pobjeći i raspilio lance. Ni jedan čovjek mu ne bi zamjerio da je iz Madrida tajno pobjegao, jer on bijaše u neprijateljskoj vlasti; svaki dobar kršćanin, pak kuka nad njim, da se htio oteti također božjim vezama. (Papa ga je razriješio tek kasnije njegove prisega.)

Prezirno je iznevjeriti jedno povjerenje, koje Mi dobrovoljno izazivamo; no pustiti svakog, koji Nas hoće jednom prisegom dobiti u svoju vlast, da iskrvari na bezuspješnosti njegove nepouzdanosti lukavosti, ne nanosi egoizmu nikakvu sramotu. Ako si Ti mene htio vezati, onda iskusi, da Ja tvoje veze znam razbiti.

O tome se radi, da li Ja onom pouzdaniku dajem pravo na pouzdanje. Ako progonitelj mog prijatelja mene pita, kuda je ovaj pobjegao, onda ću ga Ja sigurno navesti na jedan krivi trag. Zašto on pita baš mene, prijatelja proganog? Da ne bih bio jedan lažan, izdajnički prijatelj, Ja radije prednujem da budem spram neprijatelja lažan. Ja bih mogao naravno iz srčane savjesnosti odgovoriti: Ja to neću reći (tako odlučuje Fichte o slučaju); time bih spasio svoje istinoljublje i učinio bih za prijatelja toliko kao – ništa, jer ne zavedem li Ja neprijatelja, onda on može slučajno poći pravom ulicom i moje istinoljublje bi žrtvovalo prijatelja, jer bi Me ono kočilo u – srčanosti za laž. Tko ima u istinitosti jedan idol, jedno sveto, taj se mora pred njom *poniziti*, ne smije njenim zahtjevima prkositi, ne smije se srčano oprijeti, ukratko on mora zakazati u *junaštvu laži*. Jer laži ne pripada manje srčanost nego istinitosti, srčanost koja obično najviše nedostaje mladićima, koji radije priznaju istinitost, i zato se penju na gubilište, nego da drskošću jedne laži osramote moć neprijatelja. Njima je istinitost »sveta«, a ono sveto zahtjeva svagda slijepo

poštovanje, podvrgavanje i požrtvovanje. Niste li drski, niste li podrugljivci onog Svetog, onda ste Vi pitomi i njegove sluge. Prospe li Vam se samo jedno zrnce istinitosti u zamku, tako ćete Vi to sigurno ključnuti i ludu se uhvatilo. Vi nećete lagati? Onda sad padnite kao žrtva istinitosti i postanite – mučenici! Mučenici – za što? Za Vas, za vlastitost? Ne, za Vašu božicu – istinitost. Vi poznajete samo dvojake *službe*, samo dvojake *sluge*: sluge istinitosti i sluge laži. Služite onda u ime božje istinitosti!

Ini opet služe također istinitosti, no oni joj služe s »mjerom« i prave npr. jednu veliku razliku između jedne jednovite i jedne zaklete laži. A ipak se cijelo poglavlje o prisegi poklapa s onim o laži, jer prisega je samo jedan jako osiguran izriječ. Vi se držite ovlaštenima lagati, ako Vi samo za to još ne prisegnete? Tko to uzima za točno, taj mora laž tako oštro osuditi i prokleti kao jednu lažnu zakletvu. Sad se pak jedna prastara sporna točka održala u moralu, koja se obično raspravlja pod imenom »laž iz nužde«. Nitko, tko se ovu usudi zagovarati, ne može na konzekventniji način odbiti jednu »prisegu iz nužde«. Opravdam li Ja moju laž iz nužde onda ne bih smio biti tako malodušan, da opravdanoj laži opljačkam najsnažniju potkrepu. Što god Ja činio, zašto to ne bih činio posve i bez priuzdržaja (*reservatio mentalis*)? Lažem li jednom, zašto onda ne punostojno, cijelom svijesću i svom snagom lagati? Kao špijun morao bih se neprijatelju na zahtjev zakleti za svaku moju lažnu izjavu; odlučan da ga slažem, bih li Ja iznenada trebao postati kukavica ti neodlučan spram zakletve? Onda bih Ja bio od početka za pokvarena lažova i špijuna; jer bih neprijatelju dobrovoljno dao jedno sredstvo u ruke da Me uhvati. – I država strahuje od prisega iz nužde i ne dopušta stoga tuženome da dospije do zakletve. Vi pak ne opravdavate strah od države; Vi lažete, ali ne zaklinjete se lažno. Iskažete li npr. nekome jedno dobročinstvo, a da on to ne treba znati, on to pak nagađa i kaže Vam to u oči, onda Vi poričete; ustraje li on, onda Vi kažete: »istinski ne!« Ako bi to išlo do zaklinjanja, onda biste se Vi ustručavali, jer iz straha Vi ostajete pred onim svetim vazda stajati na pola puta. *Spram* onog svetog Vi nemate nikakvu *vlastitu volju*. Vi lažete s – mjerom, kao što ste slobodni »s mjerom«, religiozni »s mjerom« (duhovnost ne treba »presezati«, kao što se sada vodi najbljutaviji spor od strane sveučilišta protiv crkve), monarhistički nastrojani »s mjerom« (Vi hoćete jednog ustavom, državnim osnovnim zakonom ograničenog monarha). Sve lijepo *temperirano*, mlako i mlitavo, napola božje, napola vražje.

Na nekom sveučilištu je vladao *commentum*, da su studenti svaku časnu riječ, koju su morali dati sveučilišnom sucu smatrali ništicom i ništavnom. Studenti nisu vidjeli naime u traženjima istih ništa do jednu zamku kojoj nisu mogli inako umaći nego uskraćenjem sve obznačajnosti iste. Tko je baš tu nekom komilitonu prekršio svoju časnu riječ, bijaše nečastan; tko ju je dao sveučilišnom sucu, ismijao je u udruženju s baš tim komilitonima onog prevarenog, koji si je umislio, da jedna riječ ima među prijateljima i neprijateljima istu vrijednost. Manje je jedna ispravna teorija nego nužda prakse poučila tamo studirajuće da tako postupaju, budući da bi oni bez svakog obavještajnog sredstva biti nemilosrdno natjerani na izdaju svojih drugova. Kako se pak sredstvo praktički potvrdilo, tako ono ima i svoj teoretski dokaz. Jedna časna riječ, jedna prisega jest samo za onog nešto kojem *Ja* dajem pravo da to primi; tko Me na to prisiljava, prima samo jednu prisiljenu, tj. jednu neprijateljsku riječ, riječ jednog neprijatelja, kojoj vjerovati nema se nikakvo pravo; jer neprijatelj Nam ne daje pravo.

Uostalom, državni sudovi ne priznaju ni jednom nenarušivost neke prisega. Jer da sam se Ja nekome, koji dolazi pod istragu, zakleo da neću ništa protiv njega iskazati, onda bi sud usprkos tome što Mene veže jedna prisega, zahtjevao moj iskaz i u slučaju protivljenja tako Me dugo zatvorio, dok se ne bih odlučio, – da prekršim prisegu. Sud »Me razrješava moje prisega«; – kako

velikodušno! Može li Me ikoja moć razriješiti prisege, onda sam Ja sam ipak najprvija moć koja ima na to pravo.

Iz kurioznosti i da bi se podsjetilo na kojekakve zle prisege, moglo bi se ovdje ono jedno mjesto naći, koju je car Paul zarobljenim Poljacima (Kosciuszko, Potocki, Niemcewicz itd.), kad ih je pustio na slobodu, naredio da prisegnu: »Mi se zaklinjemo ne puko caru na vjernost i poslušnost, nego također još obećajemo, da ćemo našu krv u njegovu slavu prolijevati; Mi se obvezujemo da ćemo sve otkriti, što ćemo ikada iskusiti po njegovu osobu ili po njegovu carstvo opasno prijetećim; mi konačno izjavljujemo, da će, na kojem god dijelu zemlje se nalazili, biti dovoljna jedna jedina careva riječ, da Sve napustimo i odmah se k njemu uputimo.«

Čini se da je u Jednom području princip ljubavi odavno egoizmom nadkriljen i da još samo sigurniju svijest, takoreći pobjedu s čistom savjesti potrebuje. To područje jest špekulacija u njevoj dvostrukoj pojavnosti kao mišljenje i kao postupanje. O tome se stalo nanovo misliti, što god proizašlo, i špekulira se, pa makar i mnogi morali trpjeti pod našim špekulativnim poduzetništvima. No ako konačno dođe do poklapanja, ako bi i posljednji ostatak religioznosti, romantike ili »ljudkosti« imao biti uklonjen, onda kuca religiozna savjest i *ispovijeda* se barem ljudskost. Lakomi špekulant baca nekoliko groša u škrabicu za milodare i »čini dobro«, odvažan mislilac se tješi time, da on radi na promicanju ljudskog roda i da njegova opustošenost čovječanstvu »za dobro dolazi«, ili čak da mu je ideja ono nešto o kojem on mora reći: ono Mene nadilazi.

Do današnjeg dana se mislilo i postupalo – radi boga. Oni, koji su tu šest dana svojim vlastokorisnim svrhama sve zgzazili, žrtvovali su sedmog dana gospodinu i stotinu »dobrih stvari« svojim bezobzirnim mišljenjem razorili, činili su to ipak u službi jedne ine »dobre stvari« i morali su – osim na sebe – misliti na još jedno ino, kojem bi njihovo sebezadovoljenje dobro došlo, na narod, čovječanstvo i sl. To ino je pak jedno bistvo iznad njih, jedno više ili najviše bistvo, i zato Ja kažem, oni su se trudili radi boga.

Ja mogu otud također reći, da je zadnji razlog njihova postupanja – *ljubav*. Ali ne jedna dobrovoljna, ne njihova vlastita, nego jedna koja je dužna plaćati daću, ili višem bistvu (tj. bogu koji je ljubav sama) vlastita ljubav, ukratko, ne egoistička, nego religiozna, jedna ljubav koja iskače iz njihove tlapnje da jedan danak *moraju* ljubavi plaćati, tj. da oni ne smiju biti nikakvi »egoisti«.

Hoćemo li *Mi* svijet izbaviti iz ponekih neslobodnosti, onda to nećemo zbog njega, nego zbog Nas: jer budući da Mi nismo nikakvi svjetoizbavitelji po profesiji i iz »ljubavi«, tako ga Mi hoćemo samo od inih predobiti. Mi ga hoćemo Nama privlastiti; ne bogu (crkvi), ne zakonu (državi) ima on dalje biti *tjelovlastiti*, [tjelovlastiti, kmetski = leibeigen] nego *naš vlastiti*; zato ga Mi nastojmo »zadobiti«, »uzeti« za Nas, a vlast koju on protiv Nas primjenjuje time dovršiti i učiniti suvišnom, da ju Mi predusretnemo i Nas njoj, čim Nam pripadne, odmah »predamo«. Je li svijet naš, onda ne pokušava on nikakvu vlast *protiv* Nas nego samo s Nama. Moja vlastokorist ima jedan interes na oslobađanju svijeta da bi time postala – moje vlasništvo.

Nije izoliranost ili samost iskonsko stanje čovjeka nego društvo. S najprisnijom svezom počinje naša egzistencija, budući da Mi već, prije nego što dišemo, s majkom zajedno živimo; jesmo li zatim ugledali svijetlo svijeta, tako Mi ležimo odmah opet na grudima jednog čovjeka, njegova ljubav Nas ljulja u krilu, vodi Nas na uzici i zalančuje Nas tisućama veza za svoju osobu. Društvo je naše *prirodno stanje*. Zato također biva, što više naučimo Nas ćutiti, ranija najprisnija veza uvijek labavijom, a razrješidba iskonskog društva sve očividnijom. Majka mora dijete, koje je nekoć ležalo pod njenim srcem, dovesti sa ulice i iz sredine njegovih drugova u igri, da bi ga opet jednom imala za se. Dijete preferira *obraćaj*, u koje ulazi sa *njemu ravnima*, društvu u koje ono nije ušlo, u kojem je ono pače samo rođeno.

Razrješidba *društva* jest pak *obraćaj* ili *udruženje*. Svakako nastaje udruženjem također jedno društvo, ali samo kako jednom misli nastaje jedna fiksna ideja, naime tako, da iz misli iščezne energija misli, mišljenje sâmo, taj bezmirni opoziv svih sebe učvršćavajućih misli. Je li se neko udruženje kristaliziralo do društva, onda je ono prestalo biti jedna sjednidba; jer sjednidba jest jedna neprekidna Sebe-sjednidba; ono je postalo jedno biti-sjedinjeno, došlo do zastoja, izopačeno do fiksiranosti, ono je – *mrtvo* kao udruženje, ono jest leš udruženja ili sjednidbe, tj. ono jest – društvo, zajednica. Jedan rječiti primjer ove vrste isporučuje *stranka*.

Da jedno društvo, npr. državno društvo Meni *slobodnost* sužuje, to Mene malo razjaruje. Moram li Ja Meni svakojakim moćima i svakim jačim, svakim sućovjekom, dopustiti slobodnost ograničiti i kad bih bio samovladatelj svih R..., [vjerojatno: Reichen, što znači: carevina] ipak Ja ne bih uživao apsolutnu slobodnost. No *vlastitost*, Ja Si neću dati uskratiti. A baš na vlastitost se svako društvo osvrće, baš ona treba podleći njegovoj moći.

Doduše uzima neko društvo, do kojeg Ja držim, Meni pokoju slobodnost, za to Mi pak jamči ine slobodnosti; i ne znači ništa, ako Ja sâm Mene lišim ove ili one slobodnosti (npr. jednim kontraktom). Naprotiv hoću Ja ljubomorno držati do moje vlastitosti. Svaka zajednica ima, već prema svojoj punoći moći, jaču ili slabiju crtu, da svojim članovima postane jedan *autoritet* i da im postavi granice: ona zahtjeva i mora zahtjevati jedan »ograničeni podanički razum«, ona zahtjeva, da joj njeni pripadnici budu potčinjeni, da budu njeni podanici, ona opstoji samo *potčinjenošću*. Pri tome ne treba nipošto biti isključena jedna izvjesna tolerancija, suprotno, društvo će pozdraviti poboljšanja, prekoraivanja i ukore, ukoliko su takvi sračunati na njegovu dobit; no ukor mora biti »dobronamjeran«, on ne smije biti »drzak i neučtiv«, inim riječima, supstancija društva mora se ostaviti nepovređenom i držati svetom. Društvo zahtijeva, da njegovi pripadnici ne prelaze *iznad njega* i da se ne uzdignu, nego da ostanu u »granicama društva«, tj. da si samo toliko dozvole, koliko im društvo i njeni zakoni dozvoljavaju.

Razlika je, da li nekim društvom biva ograničena moja slobodnost ili moja vlastitost. Ako je samo ono slučaj, onda je ono jedna *sjednidba*, jedna nagodba, jedna udružba; prijem li pak vlastitosti propast, onda je ono jedna *moć za sebe*, moć *iznad Mene*, jedno za Mene nedosezivo, kojem se Ja doduše mogu diviti, moliti, štovati, respektirati, ali ne mogu svladati i proharčiti i to stoga ne mogu, jer Ja *rezigniram*. Ono opstoji mojom *rezignacijom*, mojim *sebenijekanjem*, mojom klonulosti, nazvanom – **poniznost**. Moja poniznost daje njemu srčanost, moja potčinjenost daje njemu gospodstvo.

U odnosu pak na *slobodnost* ne podliježu država i udružba nikakvoj bitnoj različitosti. Ova posljednja može isto tako malo nastati ili opstojati, a da slobodnost ne bi bila na kojekakve načine ograničena kao što se država podnosi s neumjerenom slobodnošću. Ograničenje slobodnosti je posvuda neodvratljivo, jer ne može se svega otarasiti; ne može se letjeti poput neke ptice, puko jer bi se tako htjelo letjeti, jer ne biva se od vlastite težine slobodan; ne može se jedno proizvoljno vrijeme živjeti pod vodom kao neka riba, jer se ne može biti bez zraka a od ove nužne potrebe se ne može biti oslobođen i sl. Kao što je religija i najodlučnije kršćanstvo mučilo čovjeka zahtjevom da realizira ono neprirodno i nesmisleno, tako se ono ima samo kao prava konzekvencija one religiozne pretjeranosti i zanesenosti promatrati, da se konačno *slobodnost sama, apsolutna slobodnost* uzdigla do ideala i tako morao nesmisao nemogućeg jasno doći na vidjelo. – Svakako će udruženje dakako jednu veću mjeru slobodnosti ponuditi, kao što poimence zato i smije biti držana za jednu »novu slobodnost«, jer se pomoću njega svoj državnom i društvenom životu navlastitoj prisili izmiče; no neslobodnost i nedobrovoljnost će ono ipak još dovoljno sadržati. Jer njegova svrha nije baš – slobodnost, koju ono naprotiv žrtvuje vlastitosti, ali također samo

vlastitosti. U odnosu na ovu jest razlika između države i udruženja dovoljno velika. Ona je jedan neprijatelj i ubica vlastitosti, ovo jedan sin i suradnik iste, ona jedan duh, koji hoće u duhu i u istinitosti biti obožavan, ovo moje djelo, *moj proizvod*; država je gospodar mog duha, koji traži vjerovanje i propisuje vjerske artikle, vjerske artikle zakonitosti; ona utječe moralno, gospodari mojim duhom, protjeruje moje Ja, da bi sebe kao »moje istinsko Ja« postavila na njegovo mjesto, ukratko, država je sveta i protiv Mene, pojedinačnog čovjeka, ona je istinski Čovjek, duh, sablast; udruženje pak je moja vlastita tvorevina, moj stvor, nije sveto, nije jedna duhovna moć nad mojim duhom, tako malo kao bilo koja asocijacija, pa ma koje vrste bila. Kao što Ja neću biti jedan rob mojih maksima, nego ih bez *sve garancije* mojoj stalnoj kritici izlažem i ne dopuštam baš nikakvo jamstvo za njihov opstoj, tako se Ja još manje obvezujem za moju budućnost udruženju i zavjerujem mu moju dušu, kao što je to kod vraga i kod države i kod svih svetih autoriteta zbilja slučaj, nego Ja jesam i ostajem Meni *više* nego država, crkva, bog i sl., sljedbeno prema tome i nekonačno više nego udruženje.

Ono društvo, koje hoće utemeljiti komunizam, čini se da stoji najbliže *sjednidbi*. Ona treba name smjerati na »dobro svih«, ali svih, kliče nebrotno puta Weitling, Svih!⁴³ To izgleda ipak zbilja tako, kao da ne bi trebao Nitko biti pri tom zapostavljen. Čije ima onda biti ovo dobro? Imaju li Svi jedno i te isto dobro, je li Svima pri Jednom i te istom dobru jednako dobro? Ako je to tako, onda se radi o »istinskom dobru«. Ne stižemo li time baš do one točke, gdje započinje religija svoje gospodstvo vlasti? Kršćanstvo kazuje: Ne čeznite za zemaljskim tricama, nego tražite vaše istinsko dobro, postanite – smjerni kršćani: biti kršćanin jest istinsko dobro. To je istinsko dobro »Svih«, jer je to dobro Čovjeka kao takvog (ovog utvora). Treba li sad dobro svih biti i *moje i tvoje* dobro? Ako pak Ja i Ti ono dobro ne smatramo *našim* dobrom, hoće li se onda starati o onom pri čemu se Mi dobro osjećamo? Naprotiv, društvo je jedno dobro dekretiralo kao »istinsko dobro« i ako bi se zvalo to dobro npr. pošteno zarađeni užitak, Ti bi pak prednovao uživalačku lijenost, užitak bez rada, onda bi se društvo, koje brine za »dobro Svih«, mudro čuvala da se brine za ono, pri čem je Tebi dobro. Dok komunizam proklamira dobro Svih, uništava on baš dobrobit onih koji su odonda živjeli od njegovih renta i pri tom se vjerojatno osjećali bolje nego pri izgledu na stroge radne sate Weitlingove. Ovaj tvrdi otud, da pri dobru tisuća ne bi moglo dobro milijuna opstojati i oni bi se morali *svog* posebnog dobra okaniti »radi općeg dobra«.⁴⁴ Ne, ljudi nisu pozvani da za opće dobro žrtvuju svoje posebno, jer se s ovim kršćanskim zahtjevom ne prolazi; protivnu opomenu, njihovo *vlastito* dobro Nikome ne dopustiti da im ga istrigne nego da ga trajno utemeljuju, oni će bolje razumjeti. Oni će onda sami od sebe doći na to, da oni za svoje dobro najbolje brinu, ako se s inima u tu svrhu *povežu*, tj. »jedan dio svoje slobodnosti žrtvuju«, ali ne za dobro svih, nego za svoje vlastito. Jedna apelacija na požrtvovnu nastrojenost i sebenijekajuća ljubav ljudi trebala je konačno izgubiti svoj zavodnički sjaj, nakon što iza jedne tisućljetne djelotvornosti nije ništa ostavila nego današnju – mizeriju. Zašto onda još uvijek neplodno očekivati, da požrtvovnost treba Nama donijeti bolja vremena; zašto im se radije ne nadati od *uzurpacije*? Ne dolazi više od davatelja, darovatelja, ljubitelja spas nego od *uzimatelja*, privlastitelja (uzurpatora), vlastitelja. Komunizam i, svijesno ili nesvijesno, na egoizam psovajući humanizam, računa još uvijek na *ljubav*.

Postane li jednom zajednica čovjeku potreba i nalazi li se on njome u svojim namjerama promican, onda ona i njemu propisuje, jer je postala njegov princip, uskoro svoje zakone, zakone –

⁴³ [Garantien der Harmonie und Freicheit. Vivis, 1842. s. 175]

⁴⁴ [To nije Weitlingov citat]

društva. Princip ljudi se uzdiže do suverene moći iznad nje, postaje njeno najviše bistvo, njen bog i kao takav – zakonodavac. Komunizam najstrože slijedi ovaj princip, a kršćanstvo jest religija društva, jer ljubav jest, kako Feuerbach ispravno kaže, iako on to ispravno ne mni, bistvo čovjeka, tj. bistvo društva ili društvenog (komunističkog) čovjeka. Sva religija jest jedan kult društva, ovog principa, koji gospodari društvenim (kultiviranim) čovjekom; čak nikakav bog nije isključivi bog jednog Ja, nego uvijek jednog društva ili zajednice, da li društva »porodice« (Lar, penati) ili jednog »naroda« (»nacionalni bog«) ili »svih ljudi« (»on je jedan otac svih ljudi«).

Dakle samo se onda ima izgleda da se religija do temelja istrijebi ako se *društvo* i sve što proističe iz ovog principa, antikvira. Upravo pak u komunizmu nastoji ovaj princip kulminirati, budući da u njemu Sve treba postati *zajedničko*, za uspostavu – »jednakosti«. Je li ova »jednakost dobi-vena, onda ne nedostaje ni »slobodnosti«. No čija slobodnost? Ona *društva!* Društvo je onda Sve u Svemu a ljudi su samo »jedan za drugoga«. To bi bila glorijska – države ljubavi.

No Ja hoću radije biti upućen na vlastokorist ljudi, nego na njihove »ljubavne usluge«, njihovo milosrđe, njihovo sažaljenje itd. Ona traži *uzajamnost* (kako Ti Meni, tako Ja Tebi), ne čini ništa »badava« i dâ se dobiti i – *iskupiti*. Čime Ja pak stičem ljubavnu uslugu? Radi se o slučaju, da li Ja imam posla baš s jednim »ljubaznim«. Usluga »ljubomornog« dade se samo – *isprositi*, da li mojom cijelom jadnom pojavom, mojom potrebitošću za pomoći, mojom bijedom, mojim – *trpljenjem*. Što Ja mogu njemu ponuditi za njegovo pružanje pomoći? Ništa! Ja ju moram kao – *poklon* primiti. Ljubav je *nenaplativa* ili pače: Ljubav svakako može biti plaćena, ali samo protuljubavlju (»Jedno usrđe je inih vrijedno«). Koja sve uboštvâ i prosjačkosti ne pripadaju tome, primati iz godine u godinu jedno darivanje bez protuusluge, kao što se ona npr. od jadnog nadničara redovno istjeruju. Što može primatelj učiniti za onog i njegove poklonjene pfenige, u kojima opstoji njegovo bogatstvo? Nadničar bi uistinu imao više užitka, ako primatelj sa svojim zakonima, svojim institucijama itd., koje onaj ipak mora sve platiti, uopće ne bi egzistirao. A pri tom jadni nitkov ipak *ljubi* svoga gospodara.

Ne, zajednica kao »cilj« dosadašnje povijesti, jest nemoguća. Odriješimo se pače svake hinbe zajednice i priznajmo da, ako smo Mi kao ljudi jednaki, Mi baš nismo jednaki, jer Mi nismo Ljudi. Mi smo *samo u mislima* jednaki, samo ako smo »Mi« *mišljeni*, ne kako smo Mi zbiljski i tjeloviti. Ja sam Ja i Ti si Ja, no Ja nisam ovo mišljeno Ja, nego ovo Ja, u kojem smo Mi svi jednaki, jest samo moja *misao*. Ja sam čovjek i Ti si čovjek, no »Čovjek« je samo jedna misao, jedna općenitost; niti Ja niti Ti nismo iskazivi, Mi smo *neizrecivi*, jer su samo misli iskazive i opstoje u kazivanju.

Ne stremimo zato k zajednici, nego k *jednostranosti*. Ne tražimo najobuhvatniju općinu, »ljudsko društvo«, nego tražimo u inima samo sredstvo i organe, koje Mi upotrebljavamo kao naše vlasništvo! Kao što Mi u drvetu, u životinji ne vidimo jednake Nama, tako iskače pretpostavka, da su ini *Nama jednaki*, iz jedne hinbe. Nitko nije *Meni jednak*, nego jednako svim inim bistvima motrim Ja njega kao moje vlasništvo. Naprotiv, kaže Mi se, da Ja trebam biti čovjek među »bližnjima« (»Židovsko pitanje«, str. 60)⁴⁵, da trebam u njima »respektirati« sučovjeka. Nitko nije za Mene jedna respektirana osoba, pa ni sučovjek nije nego samo kao ina bistva jedan *predmet* za kojeg imam udjela ili čak ne, jedan interesantan ili neinteresantan predmet, jedan upotrebljiv ili neupotrebljiv subjekt.

I ako ga Ja mogu upotrijebiti, onda se Ja dakako sporazumijevam i sjedinjujem s njim da bih nagodbom ojačao *moju moć* i zajedničkom vlašću više učinio, nego što to pojedinačna može odjeloviti. U ovom zajedništvu ne vidim skroz ništa ino nego jednu multiplikaciju moje snage i

⁴⁵ [Bruno Bauer: Die Judenfrage, Braunschweig 1843.]

samo dokle je ona *moja* umnogostručena snaga, zadržavam ju Ja kod sebe. Tako pak je ona jedno – udruženje.

Udruženje ne drži skupa niti jedna prirodna niti jedna duhovna veza, ono nije nikakav prirodan, nikakav duhovan savez. Niti Jedna *krv*, niti Jedna *vjera* (tj. duh) ga ne ostvaruje. U jednoj prirodnoj vezi, – kao jednoj porodici, jednom plemenu, jednoj naciji, da, čovječanstvu – imaju pojedinci samo vrijednost *egzemplara* iste vrste ili roda; u jednoj duhovnoj vezi – kao jednoj općini, jednoj crkvi – označuje pojedinac samo jednog *člana* istog duha; što Ti u oba slučaja kao Jedini jesi, to mora biti potisnuto. Kao Jedini možeš se Ti puko u udruženju potvrditi, jer udruženje Tebe ne posjeduje, nego Ti njega posjeduješ ili za Tebe koristiš.

U udruženju i samo u udruženju biva vlasništvo priznato, jer se ono njegovo od nikakvog bistva više ne prima u leno. Komunisti samo sprovode konzekventno dalje, što je za vrijeme religioznog razvoja i poimence u državi već odavno postojalo, naime bezvlasništvo, tj. feudalizam.

Država se trudi da požudnoga pripitomi, inim riječima, ona nastoji njegovu žudnju usmjeriti samo na njega i time ju *zadovoljiti* što on njoj nudi. Da bi žudnju radi Požudnoga zasitila, ne pada joj na pamet: naprotiv, ona kori čovjeka koji odiše neobuzdanom žudnjom kao jednog »egoističkog« a »egoistički čovjek« je njen neprijatelj. On je to za nju, jer sposobnost, da s tim izađe na kraj, izmiče državi, koja upravo egoistu ne može »pojmiti«. Budući da je državi, kao što inako nije moguće, stalo samo do sebe, tako ona ne brine za moje potrebe, nego brine samo kako bi Me ubila, tj. ino Ja iz Mene učinila, jednog dobrog građana. Ona osniva ustanove za »čudoredno popravljanje«. – A čime ona pridobiva pojedince za sebe? Sobom, tj. onim, što je državno, *državnim vlasništvom*. Ona će biti neprestano radina, da učini sva svoja dobra učestvujućim, da Sve zbrine »dobra kulture«; ona im poklanja svoj odgoj, otvara im pristup svojim kulturnim ustanovama, osposobljuje ih na putevima industrije da dođu do vlasništva, tj. do lena itd. Za sve to *leno* traži ona samo ispravnu daću jedne stalne zahvalnosti. No »nezahvalni« zaboravljaju otplatiti ovu zahvalnost – bitno inako nego država, ne može sad ni »društvo« činiti.

U udruženje Ti donosiš Tvoju cijelu moć, tvoje imućstvo i *Tebe činiš važećim*, u društvu bit ćeš Ti s tvojom radnom snagom *upotrebljen*; u onoj Ti živiš egoistički, u ovom ljudski tj. religiozno, kao jedan »član u tijelu tog gospodina«: društvu Ti duguješ, što imaš i jesi mu obvezan, jesi »socijalnim dužnostima« – opsjednut; udruženje Ti koristiš i okanjuješ ga se »bezobvezno i bezvjereno«, ako više ne znaš iz njega dalje vući nikakvu korist. Ako je društvo više nego Ti, onda je ono iznad Tebe; udruženje je samo tvoje oruđe ili mač, kojim Ti svoju prirodnu snagu naoštružješ i povećavaš; udruženje je za Tebe i Tobom ovdje, društvo obrnuto zahtjeva Tebe za sebe i jest također bez Tebe; ukratko, društvo je *sveto*, udruženje tvoje *vlastito*: društvo upotrebljava *Tebe*, udruženje upotrebljavaš *Ti*.

Ipak, neće se uzdržati od prigovora da bi Nam zaključena nagodba opet mogla postati nesnosna i ograničavati našu slobodnost; reći će se, Mi bismo konačno također došli na to, da »Svatko mora radi onog općeg žrtvovati jedan dio svoje slobodnosti«. Samo radi onog »općeg« žrtva ne bi uopće pala, tako malo kao što sam Ja nagodbu zaključio radi onog »općeg« ili samo radi ikojeg inog čovjeka; pače na nju sam pristao samo radi moje vlastite koristi, iz *vlastokoristi*. Što se pak žrtvovanja tiče, onda Ja »žrtvujem« ipak samo ono, što nije u mojoj vlasti, tj. Ja ne »žrtvujem« baš ništa.

Ako se vratimo na vlasništvo, onda je vlasnik gospodar. Ta izaberi, da li Ti hoćeš biti gospodar ili ima društvo biti gospodar! O tome zavisi, da li ćeš Ti biti jedan *vlastitelj* ili jedan *lump*: Egoist je vlastitelj, socijalni jedan lump. Lumperstvo pak ili bezvlasništvo je smisao feudalnosti, lenskog sistema, koji je od prošlog stoljeća samo promijenio lenskog gospodara, kad je »Čovjeka« na

mjesto boga postavio i od Čovjeka primao leno, što prije bijaše jedno leno od božje milosti. Da lumperstvo komunizma humanim principom dovodi do apsolutnog ili najlumperskijeg lumperstva, gore je pokazano, ujednao pak također, kako se samo tako može lumperstvo prevratiti u vlastitost. Stari feudalni sistem bijaše u revoluciji tako temeljno utaban, da je od tada sva reakcionarna lukavost ostala bezplodna i uvijek će ostati bezplodna, jer je mrtvac – mrtav; no čak se uskrснуće moralo u kršćanskoj povijesti kao jedna istinitost uzistiniti i uzistinilo se: jer u onostranom je s preobraženim tijelom feudalnost ponovno nastala, nova feudalnost pod vrhovnim lenskim gospodstvom »Čovjeka«.

Kršćanstvo nije uništeno nego vjernici imaju pravo, ako su do sada o svakoj borbi naprotiv s puno povjerenja pretpostavljali, da bi ona mogla služiti samo za pročišćenje i učvršćenje istog; jer ono je zbilja bilo samo preobraženo a »otkriveno kršćanstvo« jest – *ljudsko*. Mi živimo još posve u kršćanskom dobu i koji se na to najviše ljute, baš najrevnije pridonose tome, da ga »dovrš«e. Što ljudskija, to Nam je draža postala feudalnost; jer to manje Mi vjerujemo, da je ona još feudalnost, to utješnije ju uzimamo za vlastitosti i mislimo da smo pronašli naše »najvlastitije«, ako otkrijemo »ono ljudsko«.

Liberalizam hoće Meni ono Moje dati ali ne pod naslovom Mojeg, nego pod onim »ljudskoga« misli ga on Meni pribaviti. Kao da je ono pod tom maskom za doseći! Ljudska prava, milo djelo revolucije, imaju smisao, da čovjek u Meni *daje* Meni za ovo i ono *pravo*: Ja kao pojedinac, tj. kao taj nemam upravo nego Čovjek ima pravo i ovlašćuje Mene. Kao čovjek mogu Ja otud imati pravo budući da sam Ja pak više nego čovjek, naime jedan *apstrahiran* čovjek, tako baš *Meni*, onom apstrahiranom, može ono biti uskraćeno. Držite li naprotiv do *vrijednosti* vaših dari, držite li ih na cijeni ne date li se prisiliti prodati po svaku cijenu, ne date li se nagovoriti da vaša roba nije vrijedna svoje cijene, ne činite li od sebe ruglo jednom »sramotnom cijenom«, nego oponašate li onog hrabroga, koji kaže: Ja hoću moj život (vlasništvo) skupo *prodati*, neprijatelji ne smiju jeftino proći: tako ste ono obrnuto od komunizma priznali kao ispravno i onda ne znači: Okanite se vašeg vlasništva! nego: *vrednujte* vaše vlasništvo!

Iznad portala našeg vremena ne stoji ono apolonsko: »Spoznavaj samoga sebe«, nego jedno: *vrednuj sebe!*

Proudhon naziva vlasništvo »krađom« (le vol). To je pak tuđe vlasništvo – i samo o tom on govori – ništa manje odreknućem, odstupanjem i poniznošću prisutno, ono je jedan *poklon*. Zašto tako sentimentalno poput jednog siromašnog opljačkanog zazivati sažaljenje, ako se je ipak samo jedan glupi, kukavni poklonitelj. Zašto i ovdje opet pripisivati krivnju inima, kao da oni Nas pljačkaju, budući da ipak Mi sami nosimo krivicu kad puštamo ine neopljačkane. Siromasi su za to krivi, da ima bogataša.

Uopće se nitko ne žesti zbog *svog* vlasništva, nego zbog *tuđeg*. Ne napada se uistinu vlasništvo, nego otuđenje vlasništva. Hoće se *više*, ne manje, moći nazivati *svojim*, hoće se sve nazvati *svojim*. Dakle, bori se protiv *tuđosti*, ili, da bi se oblikovala jedna slična vlasništvu riječ, protiv tuđinstva. I kako si pri tom pomaže? Umjesto da se ono tuđe preobrazi u ono vlastito, igra se jednog nepristranog i traži samo, da sve vlasništvo bude prepušteno jednom trećem (npr. ljudskom društvu). Ono tuđe se ne reklamira u vlastito ime, nego u ime jednog trećeg. Sada je »egoistički« izgled zbrisan i sve tako čisto i – ljudsko!

Bezvlasništvo ili lumperstvo, to je dakle »bistvo kršćanstva«, kao što je i bistvo sve religioznosti (tj. smjernosti, čudorednosti, ljudskosti) i samo se u »apsolutnoj religiji« najjasnije navijestilo i kao veselo poslanstvo postalo za razvoj sposobno evanđelje. Najočigledniji razvoj imamo Mi pred Nama u sadašnjoj borbi protiv vlasništva, jednoj borbi, koja treba »čovjeka« dovesti do po-

bjede i bezvlasništvo učiniti punostojnim: pobjednička humanost jest pobjeda – kršćanstva. Tako »otkriveno kršćanstvo« jest pak dovršena feudalnost, sveobuhvatni lenski sustav, tj. – savršeno lumpertstvo.

Dakle valjda još jednom jedna »revolucija« protiv feudalnog sustava?

Revolucija i pobuna se ne smiju smatrati jednakoznačnima. Ona opstoji u prevratu stanja, opstojećeg stanja ili statusa, države ili društva, time jest jedan *politički* ili *socijalni* čin; ova pak doduše ima preobrazbu stanja za neizbježivi posljedak, ne proizlazi pak iz nje, nego iz nezadovoljstva ljudi, nije jedno uzdizanje štita nego uzdizanje čovjeka, jedno napredovanje bez obzira na uređenja koja iz tog izniču. Revolucija je ciljala na nova *uređenja*, pobuna vodi tamo da se Mi više nedamo uređivati, nego da se sami uređujemo i ne polaže u »institucije« nikakvu sjajnu nadu. Ona nije nikakva borba protiv opstojećeg, jer ako ona uspije, opstojeće od sebe propada, ona je samo jedno izvlačenje Mene iz opstojećeg. Napustim li Ja opstojeće, onda je ono mrtvo i prelazi u trulost. Budući da nije samo obaranje opstojećeg moja svrha, nego moje uzdizanje nad njim, tako moja namjera i čin ni jedan politički ili socijalni, nego kao samo na Mene i moju vlastitost usmjeren jedan *egoistički*.

Uvesti *uređenja* zapovijeda revolucija, *sebe uzdignuti i podići* iska pobuna. Koji *ustav* birati, ovo pitanje je zapošljavalo revolucionarne glave i ustavnim borbama i ustavnim pitanjima ključa cijeli politički period, kao što i socijalni talenti bijahu u društvenim uređenjima (falansterijama) neobično pronalazljivi. Postati bezustavan, uznastoji buntovnik.⁴⁶

Dok Ja zbog većeg razjašnjenja pomišljam na jednu usporedbu, pada Mi protiv očekivanja na pamet zasnivanje kršćanstva. S liberalne strane zamjera se prvim kršćanima, što su oni spram opstojećeg poganskog državnog poretka propovijedali poslušnost, naredili priznavanje poganskog poglavarstva i spokojno nudili jedno »dajte caru, što je carevo«. Koliko je buna ipak nastalo u isto vrijeme protiv rimskog vrhovnog gospodstva, kako su se buntovnicima pokazali Židovi i sami Rimljani protiv njihove vlastite svjetovne vlade, ukratko kako obljubljenom bijaše »političko nezadovoljstvo«! O tome oni kršćani nisu htjeli ništa znati; nisu htjeli pristupiti »liberalnim tendencijama«. Vrijeme je bilo politički tako uzbuđeno, da se mnilo, kao što u evanđeljima glasi, da se zasnivača kršćanstva ne može uspješnije optužiti, nego ako ga se okrivi za »političke spletke«, a ipak ista evanđelja izvještavaju, da je baš on najmanje sudjelovao u tom političkom tjeranju. Zašto pak on nije bio nikakav revolucionar, nikakav demagog, kako bi ga židovi rado vidjeli, zašto nije bio nikakav liberal? Jer on od jedne promjene *stanja* nije očekivao nikakav spas, a taj cijeli darmar mu bio nehajan. On nije bio nikakav revolucionar, kao npr. Cezar, nego jedan buntovnik, nikakav državni prevratnik, nego Jedan, koji je *sebe uspravio*. Zato je važno njemu također samo jedno »budi pametan poput zmije«, što izražava isti smisao, kao u specijalnom slučaju ono »dajte caru, što je carevo«; on nije vodio baš nikakvu političku ili socijalnu borbu protiv opstojećeg poglavarstva, nego je htio bezbrižno i nesmetano od ovog poglavarstva, ići svojim vlastitim putem. Ne manje nehajni nego vlada ne bijahu mu njeni neprijatelji, jer što je on htio, oboje nisu razumjeli i on ih imao samo zmijskom pameću od sebe zadržati. Ako pak nikakav narodni buntovnik, nikakav demagog ili revolucionar, onda bijaše on i svaki od starih kršćana utoliko više jedan *razjareni*, koji je iznad Svega sebe uzdigao što se vladi i njenim protivnicima pričinjalo uzvišenim, i od svega se razvezao, za što su oni ostali vezani i koji je ujednako otkopao životne izvore cijelog poganskog svijeta, s kojima je opstojeća država ionako morala uvenuti: on bijaše

⁴⁶ Da bih se osigurao protiv optužbe za kriminal, primjećujem izričito, da sam riječ »pobuna« odabrao radi njenog etimološkog smisla, dakle ne upotrebljavam ju u ograničenom smislu, koji kazneni zakonik zabranjuje.

baš zato, jer je obaranje opstojećeg od sebe odbio, smrtni neprijatelj i zbiljski ništitelj istoga; jer on ga je zazidao, kad je spokojno i bezobzirno izgradio zgradu svoga tempa ne mareći za bolove zazidanog.

Sad, kako se zbilo poganskom svjetskom poretku, hoće li tako proći i onaj kršćanski? Jedna revolucija izvjesno ne privodi kraju, ako se prije nije izvršila jedna pobuna!

Moj obraćaj sa svijetom, na što on izlazi? Hoću li ga Ja uživati, zato mora on biti moje vlasništvo i zato ga Ja hoću zadobiti. Ja neću slobodnost, ni jednakost ljudi; Ja hoću samo *moju* moć nad njom, hoću ju za moje vlasništvo, tj. učiniti *uživalačkom*. I ne uspije li Mi to, sad, ako si vlast nad životom i smrti priuzdrže crkva i država, Ja nazivam i njih – mojima. Žigošite onu oficirsku udovicu, koja u bijegu u Rusiju, nakon što joj je prostrijeljena noga, izvlači s nje podvezicu, zadavljuje time svoje dijete i zatim kraj lešine iskrvavljuje, – žigošite uspomenu – na djecoubicu. Tko zna, koliko bi ovo dijete, da je ostalo na životu, moglo »svijetu koristiti«! Majka ga je umorila, jer je htjela umrijeti *zadovoljeno* i smireno. Ovaj slučaj se još možda sviđa vašoj sentimentalnosti i Vi ne znate ništa dalje iz njega pročitati. To znači, Ja ga sa svoje strane upotrebljavam kao primjer za to, da *moje* zadovoljenje odlučuje o mom odnosu spram ljudi i da se Ja ne odričem čak ni moći nad životom i smrti iz nikakvog spopadanja poniznosti.

Uopće što se »socijalnih dužnosti« tiče, ne daje Meni neki ini moj stav spram inih, dakle niti bog niti čovječanstvo Mi propisuju moj odnošaj spram ljudi, nego Ja dajem Meni taj stav. Rječitije je ovo time rečeno: Ja nemam spram inih nikakvu *dužnost* kao što Ja i spram Mene imam samo dotle neku dužnost (npr. sebe-održanja, dakle ne samoubistva), dokle Ja Mene od Mene razlučujem (moju besmrtnu dušu od mog zemaljskog tubitka). Ja ne *ponizujem* Mene više pred nikakvom moći i spoznajem da su sve moći samo moja moć, koju Ja odmah imam podvrći, ako prijeti da postane jedna moć *protiv* ili *iznad* Mene; svaka ista smije biti samo jedno od *mojih sredstava* da Mene probijem, kao što je jedan lovački pas naša moć protiv divljači, no Mi ga ubijamo, ako on Nas napadne. Sve moći, koje Menom gospodare, snižavam Ja onda za to da Meni služe. Kumiri su samo pomoću Mene: Ja ih trebam samo ne stvarati iz nova, onda oni više nisu; »više moći« su samo time, što ih Ja uzvisujem i Mene postavljam niže.

Dakle moj odnos spram svijeta jest ovaj: Ja ne činim za njega ništa više »radi boga«, Ja ne činim ništa »radi Čovjeka«, nego, što Ja činim, to Ja činim »radi Mene«. Tako samo zadovoljava Mene svijet, dok je za religiozno stojište, u koje Ja uračunavam i čudoredno i humano, značajno, da Sve ostaje jedna *smjerna želja* (pium desiderium), tj. jedno onostrano, jedno nedosezivo. Tako opće blaženstvo ljudi, čudoredan svijet jedne opće ljubavi, vječitog mira, prestajanje egoizma itd. »Ništa u ovome svijetu nije savršeno«. Ovim tužnim izriječkom rastaju se oni dobri od njega i pribjegavaju u svojoj sobici k bogu ili k svojoj ponosnoj »sebesvijesti«. Mi pak ostajemo u tom »nesavršenom« svijetu, jer ga Mi i tako možemo trebati za naš – sebeužitak.

Moj obraćaj spram svijeta opstoji u tome, da ga Ja uživam i tako ga utrošujem za moj sebeužitak. *Obraćaj jest svjetovni užitak* i pripada mom – sebeužitku.

3. Moj sebeužitak

Mi stojimo na granici jednog razdoblja. Dosadašnji svijet nije pomišljao ni na šta nego na dobit života, brinuo se o – *životu*. Jer da li se sva djelatnost za ovostrani ili onostrani, za vremenski ili vječiti život napreže, da li se čezne za »svakdanjim kruhom« (»daj Nam Naš kruh svagdanji«) ili za »svetim kruhom« (»pravi kruh s neba«; »kruh božji, koji dolazi s neba i svijetu *daje život*«,

»kruh života«, Ivan, 6), da li se brine o »dragom životu« ili o »životu u vječitosti«: to ne mijenja svrhu naprežanja i brige, koja se u jednom kao i u drugom slučaju pokazuje kao *život*. Najavljuju li se inako moderne tendencije? Hoće se, da nitko više ne dođe u nepriliku zbog najnužnijih životnih potreba, nego da se u tome nalazi sigurnim, a s druge strane se poučava, da se čovjek ima brinuti o ovostranosti i u zbiljski svijet se uživiti, bez isprazne brige o nekom onostranom.

Shvatimo istu stvar s jedne druge strane. Tko se samo brine da *živi*, zaboravlja u toj stravičnosti lako *užitak* života. Ako mu je stalo samo do života i misli li, on ako Ja samo dragi život imam onda on ne primjenjuje svoju punu snagu na to, da život koristi, tj. uživa. Kako se pak koristi život? Tako da ga se utroši, poput svjetla, koje se koristi tako da gori. Život se koristi i time sebe, živećeg, tako da se njega i sebe *proharči*. *Životni užitak* jest potrošnja života.

Sad – potražimo *užitak* života? A što je činio religiozan svijet? On je potražio *život!* »U čemu opstoji istinski život, blaženi život itd.? Kako se može doseći? Što mora čovjek činiti i postati da bi bio jedan istinski živući? Kako on ispunjava ovaj poziv?« Ova i slična pitanja naznačuju da su pitatelji tek *sebe* tražili, sebe naime u istinskom smislu, u smislu istinske životnosti. »Što Ja jesam jest pjena i sjena; što ću Ja biti, jest moje istinsko Ja.« Tragati za tim Ja, proizvesti ga, realizirati ga, čini tešku zadaću smrtnika, koji samo umiru da bi *uskrsnuli*, samo žive da bi umrli, samo žive da bi pronašli istinski život.

Tek tada, ako sam Ja Meni izvjestan i Mene više ne tražim, jesam Ja istinski moje Vlasništvo: Ja imam Mene, zato Ja upotrebljavam i uživam Mene. Naprotiv, Ja se ne mogu Meni nikada više radovati, dokle god mislim, da moje istinsko Ja imam Ja prvo još naći i da se mora dotle dospjeti, da ne Ja, nego Krist u Meni živi ili bilo koje ino duhovno tj. sablasno Ja, npr. istinski čovjek, bistvo čovjeka i sl.

Jedan golemi razmak rastavlja oba nazora: u starom nazoru Ja idem k Meni, u novom Ja polazim od Mene, u onom Ja čeznem za Mnom, u ovom Ja Mene imam i činim sa mnom kao što se sa svakim inim vlasništvom čini, – Ja uživam Mene prema mojem zadovoljstvu. Ja se ne bojim više za život, nego ga »profućkavam«.

Od sada pitanje ne glasi kako život steći, nego kako bi se mogao profućkati, uživati, ili ne kako se u sebi ima ono istinsko Ja proizvesti nego kako se ima sebe razriješiti, sebe izživiti.

Što bi bio ideal ino nego ono traženo vazda daleko Ja? Sebe se traži, sljedbeno, sebe se još nema, teži se za onim što bi se *trebalo* biti, sljedbeno to se *nije*. Živi se u *čežnji* i tisućljećima se u njoj, u *nadi* živjelo. Posve inako se živi u – *užitku!*

Pogađa li to možda samo takozvane smjerne? Ne, to pogađa Sve, koji pripadaju graničnom povijesnom razdoblju i same njegove uživatelje. Također njih je slijedila iza radnih dana jedna nedjelja, a iza svjetskog meteža san o jednom boljem svijetu, o općoj ljudskoj sreći, ukratko jedan ideal. Poimence pak filozofi se suprotstavljaju smjernima. No jesu li oni na nešto ino mislili nego na ideal, o nečem inom razmišljali nego o onom apsolutnom Ja? Čežnja i nada posvuda i ništa nego one. Nazovite to, što se mene tiče, romantikom.

Treba li *životni užitak* trijumfirati nad *životnom čežnjom* ili životnom nadom, onda ih on mora u njihovom dvostrukom obznačuju koje predvodi Schiller u »Ideal i život«, savladati, duhovno i svjetovno siromaštvo ekrazirati, ideal istrijebiti i – nuždu za kruh svagdašnji. Tko mora svoj život upotrijebiti da bi svoj život životario, taj ga ne može uživati i tko svoj život tek traži, taj ga nema i isto tako malo ga može uživati: oboje su siromašni, »no blaženi su siromašni«.

Oni koji gladuju za istinskim životom, nemaju nikakvu moć nad svojim sadašnjim, nego ga moraju primijeniti u svrhu, da bi njime zadobili onaj istinski život i moraju ga posve tom nastojanju i toj zadaći žrtvovati. Ako onim religioznima, koji se nadaju jednom onostranom životu i ovos-

trani smatraju puko jednom pripremom za onaj, služinstvo njihovog zemaljskog tubitka, kojeg oni daju samo u službu onog nadajućeg nebeskog, postane prilično jasna, onda bi se ipak daleko promašilo, ako bi se htjelo najprosvjećenije i najbistrije držati za manje požrtvovne. U »istinskom životu« se ipak dá naći jedan mnogo obuhvatniji obznačaj, nego što ga može izraziti »nebeski«. Zar nije možda, da se odmah liberalni pojam istog predvede, »ljudski« i »istinski ljudski« istinski život? I vodi li možda svatko već od početka taj istinski ljudski život ili se mora gorkim trudom do toga uzdići? Ima li ga on već kao svoj sadašnji ili ga mora izboriti kao svoj budući život, koji će mu tek onda biti dijelom, ako »više nije uprljan nikakvim egoizmom«? Život je pri ovom pogledu samo za to ovdje da bi se život dobio i živi se samo da bi se bistvo čovjeka u sebi oživjelo, živi se radi ovog bistva. Svoj život se ima samo da bi sebi posredstvom istog pribavio onaj »istinski«, od svakog egoizma pročišćeni život. Otud se strahuje, proizvoljno upotrijebiti svoj vlastiti život: on treba služiti samo »pravoj upotrebi«.

Ukratko, ima se jedan *životan poziv*, jednu životnu zadaću, ima se svojim životom Nešto ozbiljiti i proizvesti, neko Nešto, za što je naš život samo sredstvo i oruđe, neko Nešto, koje je više vrijedno nego ovaj život, neko Nešto, kojem je život *dužan*. Ima se Jednog boga, koji zahtijeva jednu *živu žrtvu*. Samo surovost ljudske žrtve se s vremenom izgubila; ljudska žrtva sama je ostala neprikracena i svakog sata padaju zločinci pravednosti kao žrtve i Mi »jadni grešnici« sami se koljemo kao žrtve za »ljudsko bistvo«, »ideju čovječanstva«, »ljudskost« i kako se još inače idoli ili bogovi zovu.

Jer Mi pak naš život onom Nešto dugujemo zato Mi nemamo nikakvo pravo – ono najbliže – sebi uzeti.

Konzervativna tendencija kršćanstva ne dopušta inako misliti o *smrti*, nego s namjerom da joj se oduzme njezin žalac i – da se lijepo dalje živi i sebe održi. Sve dopušta kršćanin da se zbiva i trpi, ako on – pravi židov – sebe samo u nebo prokućariti i prokrijumčariti može; sebe sama ubiti on ne smije, on se smije samo – održati i na »pripremi jednog budućeg mjesta« raditi. Konzervatizam ili »savlađivanje smrti« leži mu na srcu: »Zadnji neprijatelj, koji se ukida, jest smrt«⁴⁷ »Krist je smrti oduzeo moć i jedno *neprolazno* bistvo doveo na svjetlo evanđeljem«.⁴⁸ »Neprolaznost«, stabilnost.

Čudorednik hoće ono Dobro, ono Pravo, i ako se lati sredstava, koja vode k tom cilju, zbilja vode, onda ta sredstva nisu *njegova* sredstva, nego sredstva dobra, prava itd. Nečudoredna nisu ova sredstva nikada jer se dobra svrha sama njima posreduje: svrha posvećuje sredstva. Ovo načelo se naziva jezuitskim, ono je pak skroz »čudoredno«. Čudorednik postupa *u službi* jedne svrhe ili jedne ideje: on sebe čini *oruđem* ideje dobra, kao što si neki smjerni, da je jedno oruđe ili oružje božje, sebi u slavu priračunava. Smrt pričekati, traži čudoredna zapovijed kao ono dobro; sam si ju dati, jest čudoredno i zlo: *samoubistvo* ne nalazi nikakvu ispriku pred sudom čudorednosti. Kako ga onaj religiozni zabranjuje, jer »ti tebi život nisi dao, nego bog, koji ti ga također samo opet može uzeti« (kao da, govoreći u ovoj predstavi, Mi ga bog isto tako ne uzima, ako ja sam Mene ubijem, kao i ako Me obori neka cigla s krova ili neki neprijateljski metak: on je smrtnu odluku također u meni probudio!): tako ju zabranjuje čudorednik jer ja moj život dugujem otadžbini itd., »jer ja ne znam, mogu li još mojim životom dobro odjeloviti«. Prirodno, ono dobro gubi u meni jedno oruđe, kao i bog jedno oružje. Jesam li nečudoredan, onda se onom Dobru mojim *popravljanjem* poslužilo, jesam li »bezbožan«, onda boga raduje moja *skrušenost*. Samoubistvo

⁴⁷ Prva poslanica Korinćanima 15,26

⁴⁸ Druga poslanica Timoteju 1,10

jest dakle kako bezbožno tako bezakono. Ako si netko, čije je stajalište religioznost, oduzme život, onda on postupa bogozaboravno; je li pak stajalište samoubice čudorednost, onda on postupa spram dužnosti zaboravno, nečudoredno. Mnogo se muči pitanjem, da li se smrt Emilie Galotti dade pred čudorednosti opravdati (uzima ju se kao da je samoubistvo, što ono prema stvari i jest). Da je ona za nevinošću, tim čudorednim dobrom toliko poludjela da sam svoj život za nju dade, jest u svakom slučaju čudoredno; da se pak ona ne pouzdaje u vlast nad svojom krvlju, jest opet nečudoredno. Ovakva proturječja tvore u čudorednim tragedijama uopće tragični konflikt i mora se čudoredno misliti i čutiti, da se za to može zanimati.

Što važi za smjernost i čudorednost, nužno će pogoditi i čovječnost, jer se čovjeku, čovječanstvu ili rodu također duguje svoj život. Samo ako ja nisam nikakvom bistvu obvezan, održanje života jest – moja stvar. »Jedan skok s ovog mosta Me oslobađa!«

Jesmo li pak onom bistvu, koje trebamo u Nama oživjeti, održanje našeg života dužni, onda nije manje naša dužnost, taj život ne voditi prema *našoj* nasladi, nego ga oblikovati primjereno onom bistvu. Svo moje čuvstvovanje, mišljenje i htijenje, svo moje činjenje i stremljenje pripada – njemu.

Što je onom bistvu primjereno, odaje se iz pojma istog, a kako različito se taj pojam pojmi ili kako različito se ono bistvo predstavljalo! Koja traženja postavlja najviše bistvo na muhamedana i kako inako vjeruje opet kršćanin u njemu razabirati; kako odstupajuće moraju otud oba životna oblikovanja ispasti! Samo ovo drže Svi čvrsto, da najviše bistvo ima naš život *usmjeriti*.

Ipak, kraj smjernih, koji u bogu svog suca i njegovoj riječi jednu nit vodilju za svoj život imaju, prolazim Ja posvuda samo prisjećajući se, jer oni pripadaju jednom proživljenom razvojnom periodu i mogu kao okamenjenja ostati na njihovom fiksiranom mjestu; u našem vremenu nemaju više smjerni, nego liberali veliku riječ, i smjernost sama ne može tome odoljeti, da liberalnim tenom zacrveni svoje blijede lice. Liberali pak ne štiju u bogu svoga suca i ne odvijaju svoj život na niti vodilji njegove riječi, nego se podešavaju prema čovjeku: ne »božanski« nego »ljudski« hoće oni biti i živjeti.

Čovjek je najviše bistvo liberala, čovjek je *sudac* nad svojim životom, čovječnost je njegova *nit vodilja* ili katekizam. Bog je duh, ali čovjek je »najsavršeniji duh«, konačni rezultat dugog lova za duhom ili »istraživanja u dubinama božanstva«, tj. u dubinama duha.

Svaki tvoj potez treba biti ljudski; Ti sam trebaš to od kralješnjaka do nožnog palca biti u nutarnjosti kao izvanjskosti: jer ljudskog je tvoj *poziv*.

Poziv-odredba-zadaća!

Što jedan može postati, to će on i biti. Jedan rođeni pjesnik može doduše nenaklonošću okolnosti biti spriječen, da stoji na vrhu vremena i da stvori *obrazovana* umjetnička djela za koja su neophodna velika studiranja; no stihove će slagati, da li kao orač ili živeći sretno na Weimarskom dvoru. Jedan rođeni glazbenik će se baviti glazbom, svejedno da li na svim instrumentima ili na zobenoj trski. Jedna rođena filozofska glava može se uzistiniti kao sveučilišni filozof ili kao seoski filozof. Konačno jedan rođeni bedak, koji, što se s time vrlo dobro podnosi, može ujedna-ko biti jedan lukavac, on će, kao što je vjerojatno svatko, koji je posjećivao škole, u stanju na ponekim primjerima školaraca sebi predočiti, ostati uvijek jedna zabijena glava, on se sad može uvježbavati i dresirati za jednog uredskog šefa, ili istom šefu služiti kao čistač čizama. Da, rođene ograničene glave tvore neosporno najbrojniju ljudsku klasu. Zašto ne bi i u ljudskom rodu nastupile iste razlike, koje su u svakom životinjskom rodu očevodne? Posvuda se nalaze darovitiji i manje daroviti.

Tako glupi su međutim malo njih, da im se ne bi mogle prinijeti ideje. Otud se drže obično svi ljudi za sposobne da imaju religiju. U jednom izvjesnom stupnju imaju se oni i za ine ideje još obučiti, npr. za jedno glazbeno razumijevanje, čak možda filozofiju itd. Ovdje se zameće popovstvo religije, ćudorednosti, obrazovanja, znanstva itd., a komunisti npr. hoće svojom »narodnom školom« Svima učiniti sve pristupačnim. Čuje se jedna obična tvrdnja, da ova »velika masa« ne bi mogla izlaziti bez religije; komunisti ju proširuju do stava da nije samo »velika masa«, nego da su naprosto Svi za Sve pozvani.

Nije dovoljno, da se velika masa obučila za religiju, sada se još ona treba baviti sa »svim ljudskim«. Dresura postaje uvijek sve općija i obuhvatnija.

Vi jadna bistva, koja biste mogla živjeti tako sretno, kad biste smjeli skakati prema vašoj ćudi, Vi imate plesati prema fićuku učitelja i čuvara medvjeda, da biste činili umjetnine, za koje se Vi sami ne biste nikada upotrijebili. I Vi ne odbijate konačno jednom, da vas se uvijek uzima inako, nego što Vi hoćete Vas dati. Ne, Vi govorite Vama izgovoreno pitanje sami mehanički: »Za što sam Ja pozvan? Što Ja *trebam*?« Tako Vi trebate samo pitati, da bi si dali *reći* i *narediti*, što Vi trebate, dati si označiti vaš *poziv* ili i Vas same prema propisu duha narediti i naložiti. To znači u odnosu na volju: Ja hoću, što Ja *trebam*.

Jedan Čovjek nije za ništa »pozvan« i nema nikakvu »zadaću«, nikakvu »odredbu« tako malo kao što neka biljka ili neka životinja ima jedan »poziv«. Cvijet ne slijedi poziv da bi se dovršio, ali on primjenjuje sve svoje snage, tako dobro koliko može, da bi svijet uživao i proharčio, tj. on usisava toliko sokova iz zemlje, toliko zraka iz etera, toliko svjetla iz sunca, koliko može dobiti i primiti. Ptica ne živi prema nikakvom pozivu, ali upotrebljava svoje snage koliko to ide: ona hvata kukce i pjeva prema veselju srca. Snage cvijeta i ptice su pak u usporedbi s onima jednog čovjeka, neznatno i mnogo silnije će neki čovjek, koji svoje primjenjuje snage, zahvatiti svijet nego cvijet ili životinja. Jedan poziv, on nema, ali ima snage, koje se ispoljavaju, gdje one jesu, jer njihov bitak opstoji jedino u njihovom ispoljavanju i mogu tako malo besposleno ustrajati kao i život, koji, ako bi i samo jednu sekundu »mirovao«, ne bi više bio život. Sad bi se Čovjeku moglo doviknuti: upotrijebi tvoju snagu. No u ovom imperativu bi se pridao smisao, da je čovjekova zadaća upotrijebiti svoje snage. Tako to nije. Pače svatko upotrebljava zbilja svoju snagu, a da to ne smatra tek svojim pozivom: svatko upotrebljava u svakom trenu toliko snage koliko ju on posjeduje. O nekom pobijeđenom se kaže, da je trebao više napeti svoju snagu, samo se zaboravlja, da je on u trenu podlijeganja imao snagu, on bi upreo svoje snage (npr. tjelesne snage), on to ne bi propustio: bijaše li to i samo bezhrabrost, jedne minute, onda je to ipak bila jednodominantna -beznačajnost. Snage se dadu svakako izoštriti i umnožiti, osobito neprijateljskim otporom ili prijateljskom potporom; no gdje nedostaje njihova primjena, tu se može biti izvjestan i u njihove odsutnosti. Može se iz jednog kamena iskresati vatra, no bez udarca ona neće proizaći; na jednak način potrebuje i jedan čovjek »poticaj«.

Zato sad jer se snage vazda od sebe pokazuju djelotvornima, bila bi zapovijest da se one upotrijebe, suvišna i besmislena. Upotrijebiti svoje snage nije *poziv* i zadaća čovjeka, nego je to njegov uvijek zbiljski, postojeći *čin*. Snaga je samo jedna jednostavnija riječ za ispoljavanje snage.

Kao što je ova ruža od početka istinska ruža, ovaj slavuj vazda istinski slavuj, tako Ja nisam tek istinski čovjek ako ispunim moj poziv, nego sam Ja od početka »istinski čovjek«. Moje prvo tepanje jest znak života jednog »istinskog čovjeka«, moje životne borbe njegovi izljevi snage, moj zadnji udisaj posljednje uzdahnuće snage »čovjeka«.

Ne leži u budućnosti kao neki predmet čežnje istinski čovjek, nego tubistvujući i zbiljski leži on u sadašnjosti. Kako i tko Ja jesam, veseo ili tužan, neko dijete ili neki starac, u uzdanju ili u dvojbi, u snu ili na javi, Ja sam to, Ja sam istinski čovjek.

Jesam li Ja pak *Čovjek* i jesam li Ja njega, kojeg religiozno čovječanstvo označuje kao daleki cilj, zbilja u Meni pronašao, onda je i sve »istinski ljudsko« *moje vlastito*. Što se pripisuje ideji čovječanstva, to pripada *Meni*. Ona slobodnost postupanja npr. koju čovječanstvo treba tek doseći i koja se poput jednog čarobnog sna premješta u njenu zlatnu budućnost, Ja ju Meni preotimam kao moje vlasništvo i privremeno ju uživam u formi krijumčarenja. Naravno, samo malo krijumčara hoće znati za ovu računicu njihova čina, no instinkt egoizma nadomješta njihovu svijest. O slobodi tiska pokazao sam gore isto.

Sve je moje vlastito, zato Ja Meni uzimam opet, što se Meni hoće uskratiti, no prije svega uzimam Ja Mene vazda opet ako sam umaknuo ikojoj služnosti. No čak ni ovo nije moj poziv, nego moj prirodan čin.

Dovoljno, jedna moćna razlika je da li Ja Mene činim polaznom ili ciljnom točkom. Kao zadnje Ja Mene nemam, jesam Meni dakle još tuđ, jesam moje *bistvo*, moje »istinsko bistvo«, a to Meni tuđe »istinsko bismo« će se kao neki utvor s tisuću imena Meni rugati. Jer Ja još nisam Ja, tako je neko ino (kao bog, istinski čovjek, istinski smjerni, umni, slobodni itd.) Ja, moje Ja.

Od Mene još daleko rastavljam se Ja u dvije polovice, od kojih je jedna ona nedosegnuta i za ispuniti, ona istinska. Jedna, ona neistinska mora biti žrtvovana, naime, ona neduhovna; druga, ona istinska treba biti cijeli čovjek, naime duh. To onda glasi: »Duh jest navlastito bistvo čovjeka« ili »čovjek egzistira kao čovjek samo duhovno«. Sad se s pohlepom na to navaljuje, da se duh uhvati, kao da bi se onda *sebe* ujagmilo i tako u lovu na sebe gubi se iz vida sebe, koji se jest.

I kako se burno samog sebe, tog nikada dosegnutog goni, tako se preziru i pravila pametnih, da se ljudi uzmu kakvi oni jesu i uzima ih se radije, kakvi bi oni trebali biti, stoga se svatko huška iza njegovog Ja, koje bi trebao biti i »teži se Svima za jednako dati pravo, učiniti ih jednako štovanim, jednako čudorednim ili umnim ljudima«. ⁴⁹

Da, »ako bi ljudi bili, kao što bi oni *trebali* biti, *mogli* biti, ako bi svi ljudi bili umni, svi jedan drugoga kao braća ljubili«, onda bi to bio rajski život. ⁵⁰ – Pa dobro, ljudi jesu, kakvi bi oni trebali biti, mogli biti. Što bi oni trebali biti? Ipak ne više, nego što mogu biti! A što oni mogu biti? Također ne više nego što oni – mogu, tj. kao što imaju imućstvo, snagu da budu. To su oni pak zbiljski, jer, što oni nisu, to oni *nisu u stanju* biti: jer biti u stanju znači – zbiljski biti. Ništa se nije u stanju, što se zbilja nije, ništa se nije u stanju činiti, što se zbilja ne čini. Bi li mogao neki na mreni osljepljeni vidjeti? O da, ako on sebi dade mrenu sretno probosti. Samo onda on ne može vidjeti, jer on ne vidi. Mogućnost i zbiljnost se uvijek slučuju. Ne može se ništa, što se ne čini, kao što se ništa ne čini, što se ne može.

Neobičnost ove tvrdnje iščezava, ako se promisli da riječi »moguće je da itd.« gotovo nikada neki ini smisao u sebi ne krije nego ovaj: »Mogu Ja Meni misliti da itd.«, npr. Moguće je da svi ljudi žive umno, tj. Ja mogu Meni misliti da svi itd. Budući da moje mišljenje ne može odjeloviti, dakle i ne odjelovljuje da svi ljudi žive umno, nego to mora čovjeku samom ostati prepušteno, tako je opći um za Mene samo misliv, jedna mislivost, kao takva pak u stvari jedna *zbiljnost*, koja se samo u odnosu na to, što Ja ne *mogu* činiti, naime umnost inih, naziva jedna mogućnost.

⁴⁹ (anonimno) Der Kommunismus in der Schweiz. Eine Beleuchtung des Kommissionsberichtes des Herrn. Dr. Bluntschli über die Kommunisten in der Schweiz (angeblich) nach den bei Weitling vorgefundenen Papieren. Bern 1843., s. 24

⁵⁰ Der Kommunisten in der Schweiz

Ukoliko to ovisi o Tebi, mogli bi svi ljudi biti umni, jer Ti nemaš ništa protiv, da, dokle dopire tvoje mišljenje, ne možeš ti možda čak nikakvu smetnju otkriti i dakle i u tvom mišljenju se ništa ne protivi stvari: ona Ti je misliva.

No budući da ljudi sad ipak nisu svi umni, onda to oni ni neće – moći biti.

Nije li ili ne zbi se nešto, što se sebi predstavi, da bi ipak bilo lako moguće, onda se može biti siguran, da stvari stoji nešto na putu i da je ona – nemoguća. Naše vrijeme ima svoju umjetnost, znanost itd: umjetnost može biti srdačno loša; smije li se pak reći, da smo Mi zaslužili imati jednu bolju i da »bismo ju mogli« imati, ako bismo samo htjeli? Mi imamo baš toliko umjetnosti, koliko Mi možemo imati. Naša današnja umjetnost je sada *jedino moguća* i zato zbiljska.

Čak u razumu, na koji bi se riječ »moguće« najposlije još mogla reducirati, da bi značila »buduće«, zadržava se cijela snaga »zbiljskoga«. Kaže li se npr. »moguće je da sutra izađe sunce« – onda to znači: za danas je sutra zbiljska budućnost; jer jedva treba natuknuti, da je jedna budućnost samo onda zbiljska »budućnost«, ako se još nije pojavila.

Ipak čemu ovo udostojavanje jedne riječi? Kad se iza nje ne bi skrivao najkobniji nerazum tisućljeća kad se ne bi utvorivao sav utvor opsjednutih ljudi u ovom jedinom pojmu rječice »moguće«, onda bi Nas njeno razmatranje ovdje malo brinulo. Misao, upravo je pokazano, gospodari opsjednutim svijetom. Jer sad mogućnost nije ništa ino nego mislivost, a strašnoj *mislivosti* su od tada pale nebrojne žrtve. Bilo je *misливо*, da bi ljudi mogli postati umni, misливо, da spoznaju kršćanstvo, misливо, da će se oduševiti za dobro i postati ćudoredni, misливо, da će se svi zakloniti u krilu crkve, misливо, da ne smišljaju, kazuju i čine ništa opasno po državu, misливо, da bi mogli biti poslušni podanici: zato pak jer bijaše misливо, bijaše – tako je glasio zaključak – moguće, i dalje, jer ljudima bijaše moguće (ovdje baš leži ono obmanjujuće: jer je to Meni misливо, *ljudima* je to moguće), takvi su *trebali* oni biti, takav bijaše njihov *poziv*; i konačno – samo prema tom pozivu, samo kao *pozvani*, imaju se ljudi uzeti, ne »kakvi oni jesu, nego kakvi bi trebali biti«.

A daljnji zaključak? Nije pojedinac čovjek, nego jedna *misao*, jedan *ideal* jest čovjek, prema kojem se pojedinac čak ni tako ne odnosi, kao dijete spram odraslog čovjeka, nego kao neka točka nacrtana kredom spram zamišljene točke, ili kao neki – konačni stvor spram vječitog stvoritelja, ili prema novijem pogledu, kao egzemplar spram roda. Ovdje dolazi veličanje »čovječanstva« na vidjelo, onog »vječitog, besmrtnog«, u čiju se čast (in maiorem humanitatis gloriam) pojedinac mora predati i svoju »nesmrtnu slavu« u tome naći, da bi za »duh čovječanstva« nešto uradio.

Tako gospodare *mislioci* u svijetu, doklegod traje vrijeme popova i učitelja, a što si oni misle, to je moguće, što je pak moguće, to mora biti ozbiljeno. Oni si *misle* jedan ideal čovjeka, koji je međutim samo u njihovim mislima zbiljski; no oni si misle i mogućnost njegove izvedbe i nije za osporiti da je izvedba zbilja misliva, ona je jedna – ideja.

No Ti i Ja, Mi možemo doduše biti ljudi, o kojima si jedan savitljivac može *misлити*, da bismo Mi još mogli postati dobri kršćani; ako bi Nas on htio time »obraditi«, onda bismo mu mi uskoro dali do znanja, da je naša kršćanskost samo *misлива*, inače pak *nemoguća*: On bi, ako Nam se dalje i dalje ceri sa svojim nasrtljivim *mislima*, svojom »dobrom vjerom« morao iskusiti, da Mi uopće ne moramo postati, što Mi ne možemo postati.

I tako to ide dalje, daleko preko najsmjernijih i smjernih. »Kad bi svi ljudi bili umni, kad bi Svi činili pravo, kad bi Sve vodilo čovjekoljublje itd.!« Um, pravo, čovjekoljublje itd. postavlja im se kao čovjekov poziv, kao Cilj njihova stremljenja pred oči. A što znači biti uman? Sam sebe razabrati? Ne, um je jedna knjiga puna zakona, koji su svi dati protiv egoizma.

Dosadašnja povijest je povijest *duhovnog* čovjeka. Nakon razdoblja osjetilnosti počinje navlastita povijest, tj. razdoblje duhovnosti, svećenstva, neosjetilnosti, nadosjetilnosti, nesmislenosti.

Čovjek sad počinje *nešto* biti i htjeti postati. Što? Dobar, lijep, istinski; poblize ćudoredan, smjerran, dopadljiv itd. On hoće iz sebe učiniti jednog »pravog čovjeka«, »nešto pravo«. Čovjek je njegov cilj, njegovo trebanje, njegova odredba, poziv, zadaća, njegov – *ideal*: on je sebi jedan budući, onostrani. I što čini iz njega jednog »pravog momčinu«? Istina, dobrota, ćudored i sl. Sad on svakog krivo gleda, koji ne priznaje ono isto »što«, ne traži istu ćudorednost, nema istu vjeru: on protjeruje »separatiste, krivovjerce, sekte« itd.

Nikakva ovca, nikakav pas se ne trudi postati jedna »prava ovca, pravi pas«; ni kojoj životinji se ne pojavljuje njeno bistvo kao neka zadaća, tj. kao neki pojam, kojeg ona ima realizirati. Ona se realizira kad sebe izživljuje, tj. razrješava, prolazi. Ona ne žudi da bude ili postane nešto *ino* nego što ona jest.

Hoću li Vam savjetovati da jednačite sa životinjama? Da bi Vi trebali postati životinje, za to Vas uistinu ne mogu ohrabriti, budući da bi to opet bila jedna zadaća, jedan ideal (»U marljivosti Ti može pčela majstorisati«). Također bi bilo isto kad bi se željelo da životinje postanu ljudi. Vaša priroda je sada jedna ljudska, Vi ste ljudske prirode, tj. ljudi. No baš jer to Vi već jeste, ne trebate to tek postati. I životinje se »dresiraju«, i jedna dresirana životinja čini štošta neprirodno. Samo jedan dresirani pas za sebe nije ništa bolje nego jedan prirodni i nema nikakve dobiti od toga, ako je za Nas pristupačniji.

Odvajkada bijahu nastojanja u poletu, da se svi ljudi obrazuju u ćudoredna, umna, smjerna, ljudska i sl. »bistva«, tj. dresura. Oni se izjalovljuju na nepobjedivom Ja-stvu, na vlastitoj prirodi, na egoizmu. Oni Obučeni ne dosežu nikada svoj ideal i ispovijedaju samo *riječima* uzvišena načela ili polažu jednu *ispovijest*, jednu vjersku ispovijest. Nasuprot ove ispovijesti moraju se oni u *životu* »uvijek prepoznati kao grešnici« i uvijek zaostaju iza svog ideala, jesu »slabi ljudi« i nose se sa sviješću »ljudske slabosti«.

Inako je, ako Ti ne juriš za *idealom*, kao tvojom »odredbom« nego Tebe razriješiš, kao što vrijeme sve razrješava, Razrješidba nije tvoja »odredba«, jer je ona sadašnjost.

Ipak je *obrazovanje*, religioznost čovjeka ove svakako oslobodila, oslobodila pak samo od jednog gospodara, da bi ih jednom inom privela. Moju žudnju sam naučio religijom obuzdati, otpor svijeta lomim Ja lukavštinom, koju Mi *znanstvo* daje u ruku; čak nikakvom čovjeku Ja ne služim: »Ja nisam nikakav čovjekov sluga«. No tada dolazi; Ti moraš više slušati boga nego čovjeka. Baš tako sam Ja doduše slobodan od neumne odredbe pomoću mojih nagona, ali poslušan gospodaru: *umu*. Ja sam zadobio »duhovnu slobodnost«, »slobodnost duha«. Time sam *Ja* baš postao podređen *duhu*. Duh Mi naređuje, um Me vodi, oni su moje vode i zapovjednici. »Umni« gospodare, »sluge duha«. Ako *Ja* pak nisam meso, onda Ja nisam uistinu ni duh. Slobodnost duha je Moje ropstvo, jer Ja sam više nego duh ili meso.

Bez dvojbe Me je obrazovanje učinilo *silnim*. Ono Mi je dalo vlast nad svim *nagonima*, kako nad onima moje prirode, tako i nad zahtjevanjima i nasiljima svijeta. Ja znam i jesam obrazovanjem stekao snagu za to, da Ja ne trebam dati Mene prisiljavati nikakvom od mojih žudnji, naslada, uzaviranja itd: Ja sam njihov – *gospodar*; na jednak način bivam Ja pomoću znanstva i umjetnosti *gospodarom* oporog svijeta, kojeg moraju slušati more i zemlja i odgovarati same zvijezde. Duh je Mene učinio *gospodarom*. – No, nad duhom samim nemam Ja nikakve vlasti. Iz religije (obrazovanja) učim Ja dakako sredstva za »pobjeđivanje svijeta«, no ne, kako da savladam boga i postanem njegov gospodar; jer bog »je duh«. I doduše može duh, čiji gospodar Ja ne mogu postati, imati najrazličitija oblića: on se može zvati bog ili narodni duh, država, porodica, um, također – slobodnost, čovječnost, čovjek.

Ja primam sa zahvalnošću što su stoljeća obrazovanja Meni stekla; ništa od toga neću *Ja* odbaciti i napustiti: *Ja* nisam živio uzalud. Iskustvo, da *Ja* imam *vlast* nad mojom prirodom i da ne trebam biti rob mojih žudnji: ne trebam se izgubiti; iskustvo, da *Ja* posredstvom obrazovanja mogu savladati svijet, jest preskupo iskupljeno, da bih ga mogao zaboraviti. Ali *Ja* hoću još više.

Pita se, što može čovjek postati, što on može uraditi, koja dobra sebi pribaviti i postavlja se ono najviše od svega kao poziv. Kao da je *Meni* sve moguće!

Ako se vidi da netko propada u nekoj maniji, nekoj strasti itd. (npr. u prevarantskom duhu, ljubomori), onda se pobuđuje traženje, da ga se izbavi iz te opsjednutosti i da mu se pomogne do »sebeprevladavanja«. »Mi hoćemo jednog čovjeka iz njega učiniti!« To bi bilo vrlo lijepo, kada ne bi odmah neka ina opsjednutost bila dovedena na mjesto bivše. Od lakomosti za novcem oslobađa se pak rob iste, samo da bi ga se smjernosti, humanosti ili već nekom principu izručilo i iznova na neko *čvrsto stojište* premjestilo. Ovo premještanje sa jednog ograničenog stojišta na jedno uzvišeno izražava se riječima: smisao ne smije biti na ono prolazno, nego samo na ono neprolazno usmjeren, ne na vremensko, nego na vječito, apsolutno, božansko, čisto ljudsko itd – na *duhovno*.

Uskoro se uvidjelo, da nije nehajno, za čim srce teži ili čime se bavi; spoznala se važnost *predmeta*. Jedan iznad pojedinačnosti stvari uzvišen predmet jest *bistvo* stvari; da, *bistvo* je samo ono mislivo na njima, jest za *mislećeg* čovjeka. Zato ne usmjeruj dalje tvoje *osjetilo* na stvari, nego tvoje *misli* na *bistvo*. »Blaženi su koji ne vide a ipak vjeruju«, tj. blaženi su *mislioci*, jer oni imaju posla s onim nevidljivim i vjeruju u to. Ipak čak neki predmet mišljenja, koji je stoljećima pričinjao jedno bitno sporište, dospijeva napokon dotle, da »nije više vrijedan spomena«. To se uvidjelo, no ipak se zadržala uvijek ponovno jedna za sebe važeća važnost predmeta, jedna apsolutna vrijednost pred očima, kao da nije lutka djetetu, koran Turčinu ono najvažnije. Doklegod *Ja* nisam *Meni* ono jedino važno, nehajno je, od kojeg predmeta *Ja* činim »mnogo *bistva*«, i samo je moj veći ili manji zločin spram njega od vrijednosti. Stupanj moje privrženosti i predanosti označuje stojište moje služnosti, stupanj mog grijeha pokazuje mjeru moje vlastitosti.

Konačno, pak mora se uopće znati Sve »izbiti iz osjetila«, već da bi se – moglo zaspati. Ništa *Nas* ne smije zapošljivati, čime *Mi* nismo zaposleni: častohlepni ne može umaći svojim častoljubivim planovima, bogobojazni ne može misli na boga; zaludenost i opsjednutost se slučuju u Jedno.

Svoje *bistvo* realizirati ili primjereno svom pojmu htjeti živjeti, što kod bogovjernika znači toliko kao »smjeran«, kod vjernika čovječanstva živjeti »ljudski«, može si samo osjetilan ili grijehšan čovjek nakaniti, čovjek doklegod on ima tjeskoban izbor između osjetilne sreće i duševnog mira, čovjek, doklegod je on jedan »jadan grešnik«. Kršćanin nije ništa ino nego jedan osjetilan čovjek, koji, dok zna o onom svetome i svjestan je da isto povređuje, u sebi vidi jednog jadnog grešnika: osjetilnost znana kao »grešnost«, to je kršćanska svijest, to je kršćanin sam. I ako »griješ« i »grešnost« novotari više ne izgovaraju, umjesto toga pak im »egoizam«, »sebičnost«, »vlastokorisnost« i sl. zadaje posla, ako je vrag u »nečovjeka« ili »egoističnog čovjeka« premješten, da li onda kršćanin postoji manje nego prije? Nije li stari razdvoj između dobra i zla, nije li jedan sudac nad *Nama*, čovjek, nije li jedan poziv, poziv da se sebe učini čovjekom, ostao? Ne naziva li se više poziv, nego »zadaca« ili također »dužnost«, onda je promjena imena posve ispravna, jer »čovjek« nije poput boga jedno osobno *bistvo* koje može »zvati«; no osim imena ostaje stvar pri starom.

Svatko ima neki odnos spram objekata i doduše svatko se odnosi inako spram istih. Odaberimo kao primjer onu knjigu, spram koje su dva tisućljeća milijuni ljudi imali jedan odnos, bibliju. Što jest, što je ona bila svakome? Skroz samo to, što je on *iz nje učinio!* Tko si baš ništa iz nje ne učini

za njega ona nije baš ništa; tko je upotrebljava kao amulet, za njega ima ona samo vrijednost, obznačaj jednog čarobnog sredstva, tko se poput djece s tim igra, za njega nije ona ništa nego igračka itd.

Sad kršćanstvo zahtijeva, da ona *ima za Sve biti* isto, možda sveta knjiga ili »sveto pismo«. To znači toliko kao da nazor kršćana ima biti i nazor inih ljudi i da se nitko ne smije inako spram onog objekta odnositi. Time biva vlastitost odnošenja razorena. Jedan smisao, Jedno nastrojenje kao »istinsko«, »samo istinsko« uglavljeno. Slobodnošću, iz biblije činiti, što Ja iz toga hoću činiti, biva slobodnost činjenja uopće priječena i na njeno mjesto postavljena prisila nekog nazora ili nekog suda. Tko bi izrazio sud, da je biblija duga zabluda čovječanstva, taj bi sudio – *zločinački*.

Stvarno sudi dijete, koje ju rastrgava ili se time igra, Inka Atahualpa, koji na to polaže svoje uho i prezirno ju odbacuje, dok ona ne zanijemi, baš tako ispravno o bibliji kao pop, koji u njoj hvali »božju riječ«, ili kritičar, koji ju naziva jednim rđavim djelom ljudskih ruku. Jer kako Mi pokazujemo svoju nadmoć nad stvarima, to je stvar naše *proizvolje*, naše *svojevolje*: Mi ju upotrebljavamo prema *želji srca* ili jasnije, Mi ju upotrebljavamo, kako baš *možemo*. Jer na što viču popovi, ako vide, kako Hegel i spekulativni teolozi prave iz sadržaja biblije spekulativne misli? Baš na to, da se oni spram tog prema želji srca ponašaju ili »s tim svojevolutno postupaju«.

Jer se pak Mi svi u postupanju s objektima svojevolutno pokazujemo, tj. tako se spram njih ophodimo, kako Nam se najviše *svidja*, prema našem *svidanju* (filozofu se ne sviđa ništa toliko kao ako može u Svem ući u trag nekoj »ideji«, kao što se bogobojaznom sviđa, pomoću svega, dakle npr. pomoću držanja biblije svetom, prijateljski se s bogom): tako ne susrećemo nigdje tako mučnu svojevolutu, tako strašno nasilje, tako glupu prisilu kao baš na tom području naše – *vlastite svojevolute*. Postupamo li *Mi* svojevolutno, kad uzimamo predmete tako ili tako, kako onda hoćemo zamjeriti popovskim duhovima, ako oni Nas isto tako *na njihov način* svojevolutno uzimaju i Nas heretičke vatre ili neke ine kazne, možda – cenzure, dostojnim smatraju?

Što neki čovjek jest, to on čini iz stvari; »kako Ti svijet zriješ, tako on zrije Tebe opet«. Tu se može odmah razabrati mudar savjet: Ti ga moraš samo »pravilno«, nepristrano« itd. zreti. Kao da dijete ne zrije »pravilno, nepristrano« bibliju; ako istu učini igračkom. Ovaj pametan uputak daje Nam npr. Feuerbach.⁵¹ Stvari se baš pravilno zriju, ako se iz njih čini, što se *hoće* (pod stvarima razumiju se ovdje objekti, predmeti uopće, kao bog, naši bližnji, nešto drago, neka knjiga, neka životinja itd.). I zato nisu stvari i njihov zor ono prvo, nego sam Ja to, moja volja je to. *Hoće* se misli iz stvari izažeti, *hoće* se um u svijetu otkriti, *hoće* se svetost u njemu imati: otud će se on naći. »Tražite, tako ćete naći.« Što Ja hoću tražiti, to *Ja* određujem: Ja hoću Meni npr. iz biblije pouku izvući: ona se može naći; Ja hoću bibliju temeljito čitati i iskušati: za Mene će nastati jedno temeljito poučenje i kritika – prema mojim snagama. Ja izabirem Meni ono, što Mi je po čudi, i izabirući dokazujem Ja Mene – svojevolutno.

Na ovo se nadovezuje uvid, da je svaki sud, kojeg Ja izričem o nekom objektu, *stvor* moje volje, a opet onaj uvid Me vodi tamo da se Ja na stvoru, sudu ne izgubim, nego da ostanem *stvoritelj*, suditelj koji vazda iznova stvara. Svi predikati predmeta su moji iskazi, moji sudovi, moji – stvorovi. Hoće li se oni od Mene otrgnuti i biti nešto za se, ili Mi čak imponirati, onda nemam ništa hitnije za učiniti, nego da ih vratim u njihovo ništa, tj. u Mene, stvoritelja. Bog, Krist, trojstvo, ćudorednost, ono dobro itd. o kojima si Ja moram dozvoliti ne puko reći, da su

⁵¹ [Vidi L. Feuerbach: Grundsätze der Philosophie der Zukunft. Zürich und Winterthur 1843. s. 70. – Feuerbach svakako govori, u vezi koju Stirner očito misli, o »nepatvorenom, objektivnom zoru osjetilnoga, tj. zbiljskoga«. Prevod: Feuerbach, Izbor iz djela, Zagreb 1956.]

istinitosti nego čak da su i opsjene. Kao što sam Ja nekoć htio i dekretirao njihov tubitak, tako Ja smijem htjeti i njihov nebitak; Ja ne smijem dopustiti da Me prestignu, ne smijem imati slabost i dopustiti da iz njih nastane nešto »absolutno«, čime bi postali vječiti i umakli mojoj moći i odredbi. Time bih Ja propao na *princip stabilnosti*, vlastiti životni princip religije, koja se stara da »nepovrediva svetišta«, »vječite istinitosti«, ukratko nešto »sveto« kreira i Tebi ono *Tvoje* oduzme.

Objekt nas čini u svom svetom obličju isto tako onima opsjednutima, kako u svom nesvetom, kao nadosjetilni objekt isto tako kao i osjetilni. Na oboje se odnosi žudnja i pohota i na jednakom stupnju stoje lakomost za novcem i čežnja za nebom. Kada su prosvjetitelji htjeli ljude za osjetilni svijet pridobiti, propovijedao je Lavater čežnju za onim nevidljivim. *Ganuće* su htjeli Jedni izazvati *ganutljivost* drugi.

Shvaćanje predmeta je jedno skroz različito, nego što bog, Krist, svijet na najrazličitiji način bijahu i bivaju shvaćeni. Svatko je u tom jedan »inakomisliatelj« i nakon krvavih borbi konačno se postiglo toliko da suprotni nazori o jednom te istom predmetu ne bivaju više osuđeni kao krivovjerja dostojna smrti. »Inakomisliatelji« se podnose. Samo zašto bih Ja trebao samo inako o jednoj stvari misliti, zašto inako mišljenje ne tjerati do njegove krajnosti, naime, dotle, da se do stvari baš ništa više ne drži, dakle o njoj Ništa ne misliti, ekrazirati ju? Tada ima *shvaćanje* samo jedan kraj, jer više nije ništa za shvatiti. Zašto Ja trebam reći: bog nije Alah, nije Brahma, nije Jehóva nego – bog; zašto pak ne: bog je ništa kao jedna opsjena? Zašto Me se žigoše, ako sam Ja »bogoporicatelj«? Jer se stvor postavlja iznad stvoritelja (»Vi štujete i služite stvoru više nego stvoritelj«⁵²) i potrebuje jedan *gospodareći* objekt, da bi subjekt prikladno *podložno* služio. Ja se trebam *pod* onim apsolutnim pokloniti, Ja to *trebam*.

»Carevinom misli« dovršilo se kršćanstvo, misao je ona unutarjost u kojoj se gase sva svjetla svijeta, sva egzistencija postaje bezegzistencijalna, nutarnji čovjek (glava, srce) jest Sve u Svemu. Ta carevina misli očekuje svoje izbavljenje, očekuje poput sfinge Edipovu zagonetnu riječ, da bi konačno usahnula u svojoj smrti. *Ja* sam ništitelj njegova opstanka, jer u carevini stvoritelja ne tvori to nikakvu vlastitu carevinu više, nikakvu državu u državi, nego stvora moje stvarajuće – bezmislenosti. Samo ujednako i zajedno s ukočenim, *mislenim* svijetom može propasti kršćanski svijet, kršćanstvo i religija sama; samo ako misli nestanu, nema više nikakvih vjernika. Misliocu je njegovo mišljenje »jedan uzvišen rad, jedna sveta djelatnost« i ono počiva na jednom čvrstom *vjerovanju*, vjerovanju u istinitost. Prvo je molenje jedna sveta djelatnost, zatim prelazi ova sveta »pobožnost« u jedno umno i rezonirajuće »mišljenje«, koje pak jednako u »svetoj istini zadržava svoju neporemećenu vjerničku bazu i jest samo jedan čudnovat stroj, koji navlači duh istinitosti k njegovoj službi. Slobodno mišljenje i slobodno znanstvo zapošljava *Mene* – jer nisam Ja slobodan, ne zapošljava Ja Mene, nego mišljenje jest slobodno i zapošljava Mene – nebom i nebeskim ili »božanskim«, što zapravo znači, svijetom i svjetovnim, samo baš s jednim »inim« svijetom; to je samo jedan preobraćaj i poremećenje svijeta, jedno zapošljavanje *bistvom* svijeta, otud jedna *poremećenost*. Mislilac je slijep spram neposrednosti stvari i nesposoban da ih majstoriše: on ne jede, ne pije, ne uživa, jer onaj koji jede i pije nije nikada mislilac, da, ovaj zaboravlja jelo i piće, svoj napredak u životu, brigu o hrani itd. preko mišljenja, on to zaboravlja, kao što i onaj molilac to zaboravlja. Zato se on pojavljuje i snažnom sinu prirode kao neki *ludi* čudak, neka *luda*, iako ga on smatra svetim, kao što se starima tako pojavljivahu bijesni. Slobodno mišljenje jest bjesnilo, jer *čisto gibanje unutarjosti*, puko *unutarjni čovjek*, koji preostale ljude vodi i upravlja. Šaman

⁵² Poslanica Rimljanima 1,25

i spekulativni filozof označuju najdonji i najgornji potomak na ljestvici *unutarnjeg* čovjeka – mongola. Šaman i filozof se bore sa sablastima, demonima, *duhovima*, bogovima.

Od ovog *slobodnog* mišljenja totalno različito jest *vlastito* mišljenje, *moje* mišljenje, koje ne vodi Mene, nego kojeg Ja vodim, nastavljam ili prekidam, prema mom svidanju. Ovo vlastito mišljenje razlikuje se od slobodnog mišljenja slično kao vlastita osjetilnost koju Ja prema svidanju zadovoljavam, od one slobodne, neobuzdane, kojoj Ja podležem.

Feuerbach lupa u »Načelima filozofije budućnosti« uvijek po *bitku*. Pri tom on i ostaje, usprkos svog protivništva spram Hegela i apsolutne filozofije, zaturen u apstrakciji; jer »bitak« jest apstrakcija, kao i samo »ono Ja«. Samo *Ja nisam* apstrakcija samo, *Ja sam* Sve u Svem, sljedbeno sama apstrakcija ili Ništa; Ja sam Sve i Ništa; Ja nisam nikakva puka misao, no Ja sam ujednao pun misli, jedan svijet misli, Hegel osuđuje ono vlastito, ono Moje – »mnijenje«. »Apsolutno mišljenje« jest ono mišljenje, koje zaboravlja, da je *moje* mišljenje, da *Ja* mislim i da je ono samo pomoću *Mene*. Ako Ja pak ponovno zamrsim ono Moje, jesam gospodar istog, to je samo moje *mnijenje*, koje Ja mogu u svakom trenu *promijeniti*, tj. uništiti, u Mene vratiti i proharčiti. Feuerbach hoće Hegelovo »apsolutno mišljenje« izbiti *nesavladivim bitkom*. Bitak je pak u Meni tako dobro svladan kao mišljenje. On je *Moje* osjetilo (bitak?) kao ono moje *mišljenje*.

Pri tom Feuerbach naravno ne stiže dalje nego do o sebi trivijalnog dokaza, da Ja trebam osjetila za Sve, ili da se Ja tih organa ne mogu posve lišiti. Naravno, Ja ne mogu misliti, ako Ja osjetilno ne egzistiram. Samo za mišljenje kao za oćut, dakle za ono apstraktno kao za ono osjetilno Ja trebam prije svih stvari Mene, i to Mene, tog posve određenog, Mene tog *Jedinog*. Da Ja nisam taj, npr. Hegel, onda ne bih zrio svijet tako kao što ga zrijem i Ja ne bih u njemu iznašao taj filozofski sistem, kojeg baš Ja kao Hegel nalazim itd. Ja bih imao osjetila doduše kao i ini ljudi, no Ja ih ne upotrebljavam tako, kao što to činim.

Tako predbacuje Feuerbach Hegelu⁵³, da on zloupotrebljava jezik kad pod nekim riječima inako podrazumijeva nego za što ih uzima prirodna svijest, a ipak i on čini istu grešku, ako on onom »osjetilnom« daje jedan tako eminentan smisao, koji nije uobičajen. Tako na str. 68–69 glasi: »ono osjetilno nije ono profano, bezmisleno, ono na ravnoj ruci ležeće, ono samo od sebe razumljivo«.

Je li pak ono sveto ono punomisleno, ono skriveno ležeće, ono samo posredovanjem razumljivo – sad tako to više nije ono, što se onim osjetilnim naziva. Ono osjetilno je samo ono, što je *za osjetila*; što naprotiv mogu samo oni uživati, koji s *više* nego s osjetilima uživaju, koji nadilaze osjetilni užitak ili osjetilno začinjanje, to je najviše osjetilima posredovano ili privedeno, tj. osjetila sačinjavaju za polučenje istog jedan *uvjet*, no to više nije ništa osjetilno. Ono osjetilno, što god bilo, u Mene primljeno, postaje jedno neosjetilno, koje može imati opet osjetilne učinke, npr. uzbuđenjem mojih afekata i moje krvi.

Već je dobro, da Feuerbach dovodi osjetilnost do štovanja, no pri tom on zna samo materijalizam svoje »nove filozofije« odjenuti s dosadašnjim vlasništvom idealizma, »apsolutne filozofije«. Tako malo kao što se ljudi dadu nagovoriti, da se od »duhovnog« samo bez kruha može živjeti, tako će oni malo njemu vjerovati, da se je kao jedan osjetilni već sve, dakle duhovan, pun misli itd.

Bitkom ne biva ništa opravdano. Ono mišljeno *jest* tako kao i ono ne-mišljeno, kamen na ulici *jest* i moja predstava o njemu *jest* također. Oboje su samo u različitim *prostorima*, onaj u zračnom, ova u mojoj glavi, u *Meni*: jer Ja sam prostor kao ulica.

⁵³ Grundsätze der Philosophie der Zukunft. Zürich und Winterthur 1843, s. 47

Čestiti ili privilegirani ne trpe nikakvu slobodnost misli, tj. nikakve misli, koje ne dolaze od »davatelja svega dobrog«, da li se taj davatelj zvao bog, papa, crkva ili još nekako. Ima li netko takav ilegitalne misli, onda ih on mora svom ispovjedniku reći u uho i dati se od njega tako dugo mučiti, dok slobodnoj misli ne postane ropski bič nepodnošljiv. I na inaki način skrbi čestiti duh zato, da slobodne misli uopće ne dođu, prije svega jednim mudrim odgojem. Kome su načela morala bila kako treba utisnuta, taj neće biti od moralnih misli nikada ponovno slobodan i otmica, lažna prisega prevara itd. mu ostaju fiksne ideje spram kojih ga nikakva slobodnost misli ne štiti. On ima svoje misli »odozgo« i ostaje pri tom.

Inako oni koncesionirani i patentirani. Svatko mora imati misli i moći si stvoriti, kako on hoće. Ako on ima patent ili koncesiju jedne sposobnosti za mišljenje, onda on ne treba nikakav poseban *privilegij*. Budući da »su pak svi ljudi umni«, tako je svakom slobodno, da si utuvi u glavu bilo koje misli i da prema patentu njegove prirodne nadarenosti ima jedno veće ili neznatnije bogatstvo misli. Sad se čuju opomene, da se »sva mnijenja i uvjerenja« imaju štovati, da »svako uvjerenje ima pravo«, da se »spram nazora inih« mora biti tolerantan itd.

No »vaše misli nisu moje misli i vaši putovi nisu moji putovi«. Ili pače hoću reći obrnuto: Vaše misli jesu *moje* misli, kojima Ja upravljam, kako hoću, i koje nemilosrdno obaram: one su moje vlasništvo, kojeg Ja, ako Mi je po volji, uništavam. Ja ne očekujem tek od Vas ovlaštenje da bih vaše misli razbio i otpirio. Ja ne marim za to da Vi ove misli nazivate i vašima, one ipak ostaju moje i kako Ja hoću s njima postupati, jest *moja stvar*, nikakvo prisvajanje. Može Mi se dopasti, da Vas pustim pri vašim mislima; onda Ja šutim. Vjerujete li, da misli oblijeću tako slobodno poput ptice, da ih si svatko smije uzeti, i zatim ih kao svoje nepovredivo vlasništvo ovažite spram Mene? Što oblijeće uokolo jest sve – *moje*.

Vjerujete li, da imate Vaše misli samo za Vas i da za njih ne trebate pred nikim odgovarati, ili; kako Vi to čak kažete, da Vi imate o tome samo bogu položiti račun? Ne, vaše velike i male misli pripadaju Meni i Ja postupam s njima prema mom sviđanju.

Vlastita Mi je misao tek, ako se ne predomišljam svakog trena da ju dovedem u smrtnu opasnost, ako se Ja nemam njenog gubitka kao nekog *gubitka za Mene*, jednog gubitka Mene bojati. Moja vlastita je misao tek onda, ako Ja nju doduše mogu, ona pak Mene nikada ne može podjarmiti, nikada Mene fanatizirati, učiniti oruđem svoje realizacije.

Dakle slobodnost misli egzistira, ako Ja mogu imati sve moguće misli; vlasništvom pak ostaju misli tek time, da one mogu postati gospodari. U vrijeme slobodnosti misli *gospodare* misli (ideje); dovedem li ih pak do vlasništva misli, onda se one ponašaju kao moje kreature.

Da nije hijerarhija prodrla toliko u ono unutarnje, da je ljudima oduzela svu hrabrost da slijede slobodne, tj. bogu možda nepovoljne misli, onda bi se slobodnost misli morala smatrati jednom isto tako praznom riječi kao možda slobodnost probavljanja.

Prema mnijenju čestitih biva Meni misao *dana*, prema slobodnim misliocima *Ja tražim* misao. Tamo je *istinitost* već nađena i postojeća, samo ju Ja moram od davatelja iste milošću primiti; ovdje se istinitost ima tražiti i moj u budućnosti ležeći cilj, za kojim Ja imam trčati.

U oba slučaja je istinitost (istinska misao) izvan Mene, i Ja ju nastojim *dobiti*, da li poklonom (milošću) ili tečevinom (vlastita zasluga). Dakle 1) Istinitost je jedan *privilegij*, 2) Ne put k njoj je Svima patentan i niti biblija, niti sveti otac, ili crkva ili tko još nije u posjedu istinitosti; no može se njen posjed – išpekulirati.

Oboje, to se vidi, *su bez vlasništva* u odnošaju na istinitost: oni ju imaju ili kao *leno* (jer »sveti otac« npr. nije nikakav jedini; kao jedini jest on ovaj Sixtus, Clemens itd., ne kao Sixtus, Clemens

itd. on nema istinitost nego kao »sveti otac«, tj. kao jedan duh) ili kao *ideal*. Kao leno je ona samo za malo njih (privilegirani), kao ideal za *Sve* (patentirani).

Slobodnost misli ima dakle smisao, da Mi doduše svi lutamo u mraku i na putu zablude, svatko se pak može na tom putu *istinitosti* približiti i tako biti na pravom putu (»Svaka cesta vodi u Rim, na kraj svijeta itd.«). Slobodnost misli znači otud toliko, da Meni istinska misao nije *vlastita*; jer kad bi to ona bila, kako bi Me se htjelo od nje odvojiti?

Mišljenje je postalo posve slobodno i postavilo je jedno mnoštvo istinitosti, kojima se *Ja* moram pokoriti. Ono se nastoji dovršiti u jedan *sistem* i dovesti do jednog apsolutnog »ustroja«, U državi npr. traži ono tako dugo ideju, dok nije iznijelo »umnu državu«, u kojoj Mi onda mora biti po volji; u čovjeku (antropologiji) tako dugo, dok ono »nije pronašlo čovjeka«.

Mislilac se razlikuje od vjernika samo time, što on *mnogo više* vjeruje nego ovaj, koji sa svoje strane pri svom vjerovanju (vjerskom artiklu) mnogo manje misli. Mislilac ima tisuću vjerskih stavova, gdje vjernik izlazi s malim; no onaj unosi u svoje stavove *svezu* i opet uzima *svezu* za mjerilo njihova procjenjivanja. Ne priliči li mu jedno ili drugo u njegovoj ropotariji, onda ga on izbacuje.

Mislioni idu u svojim izrekama paralelno s vjernicima. Umjesto »Ako je iz boga, Vi to nećete istrijebiti«, to glasi: »Ako je iz *istinitosti*, jest istinito«; umjesto: »Poštujte boga«, – »Poštujte istinitost«. Meni važi pak jednako, pobijedi li bog ili istinitost; prije svega hoću *Ja* pobijediti.

Kako bi uostalom unutar države ili društva bila misлива jedna »neograničena slobodnost«? Doduše, država može štiti jednog spram drugog, ali sebe samu ipak ona ne smije ugroziti jednom neprimjerenom slobodnošću, jednom takozvanom neobuzdanošću. Tako izjavljuje država o »slobodnosti nastave« samo ovo, da joj je svatko po volji, koji podučava kao što to hoće imati država, ili jasnije govoreći, državna vlast. O ovome »kako to hoće imati država« ovise konkurirajući. Neće li npr. duhovstvo kao država, onda se ono samo isključuje iz *konkurencije* (v. Francusku). Granica, koja se u državi nužno povlači svoj i svakoj konkurenciji, se naziva »nadzor i nadgled države«. Dok država upućuje slobodnosti nastave u dolične granice, postavlja ona ujednao slobodnosti misli njen cilj, jer naime ljudi u pravilu ne misle dalje nego što su mislili njihovi učitelji.

Čuje se ministra Guizot⁵⁴: »Velika poteškoća današnjeg vremena jest *vođenje i gospodarenje duha*. Negda je ispunjavala crkva ovu misiju, sada ona za to nije dostatna. Sveučilište je ono, od kojeg se mora očekivati ova velika usluga i ono neće propustiti da ga vodi. Mi, *vlada*, imamo dužnost da ga u tome potpiremo. Charta hoće slobodnost misli i savjesti.« Na uhar dakle slobodnosti misli i savjesti zahtijeva ministar »vođenje i gospodarenje duha«.

Katolicizam je dovodio ispitanika pred forum crkvenosti, protestantizam pred forum biblijske kršćanskosti. Samo malo bi se poboljšalo da ga se dovodilo pred forum uma, kako to npr. Ruge hoće⁵⁵. Da li je crkva, biblija ili um (na koje se uostalom već Luther i Hus pozivaju) *sveti autoritet*, u bitnome nema nikakve razlike.

Riješivim ne biva »pitanje našeg vremena« ni onda, ako ga se tako postavi: Ima li ikoje Opće pravo ili samo Pojedinačno? Ima li općenitost (kao država, zakon, ćudored, ćudorednost itd.) pravo ili samo pojedinačnost? Ono će biti riješivo tek ako se uopće više ne pita za neko »pravo« i ne vodi nikakva puka borba protiv »privilegija«. – Jedna »umna« slobodnost učenja, koja »priznaje samo savjest uma«⁵⁶, ne dovodi Nas do cilja; Mi trebamo pače jednu *egoističku*, jednu slobodnost

⁵⁴ Pariska skupština, 25. travnja 1844.

⁵⁵ Arnold Ruge: Bruno Bauer und die Lehrfreiheit, U: Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publizistik. Hrsg. von Arnold Ruge, Bd. 1. Zürich und Winterthur 1843. s. 120.

⁵⁶ Anekdoten, Bd. I, s. 127

učenja za svu vlastitost, u kojoj Ja postajem jedan *razabirajući* i mogu Mene nesmetano oglašavati. Da Ja Mene činim »razabirajućim«, to samo jest »um«, makar sam Ja još tako neuman; kad Ja puštam Mene razabrati i tako samog sebe razabirem, uživaju ini kao i ja sam Mene i ujednako Me proždiru.

Jer što bi se dogodilo, ako bi, kao što je prije bilo ono pravovjerno, ono lojalno, ono ćudoredno itd. Ja slobodno, sada bilo ono umno Ja slobodno? Bi li to bila slobodnost Mene?

Jesam li Ja kao »umno Ja« slobodan, onda je ono umno na Meni ili um slobodan, a ova slobodnost uma ili slobodnost misli bijaše odvajkada ideal kršćanskog svijeta. Mišljenje – i, kako je rečeno, vjera je također mišljenje kao što je mišljenje vjera – se hoće osloboditi, mislioci, tj. isto tako vjernici kao i umni trebali bi biti slobodni, za preostale bijaše slobodnost nemoguća. Slobodnost mislilaca pak jest »slobodnost djece božje« i ujednako najnemilosrdnija – hijerarhija ili gospodstvo misli: jer misli podliježem *Ja*. Jesu li misli slobodne, onda sam Ja njihov rob, onda Ja nemam nikakvu vlast nad njima i one gospodare Mnom. Ja pak hoću imati misao, hoću biti pun misli, no ujednako Ja hoću biti bezmislen i umjesto slobodnosti misli čuvam Ja Meni bez-mislenost.

Radi li se o tome, sebe sporazumjeti ili priopćiti, onda Ja mogu svakako upotrijebiti samo *ljudska* sredstva, koja Meni, jer sam Ja ujednako čovjek, stoje na usluzi. I zbilja Ja imam samo *kao čovjek* misli, kao Ja, jesam Ja odmah *bezmislen*. Tko se ne može otarasiti neke misli, taj je utoliko *samo* čovjek, jest jedan sluga *govora*, ove ljudske uredbe, ovoga blaga *ljudskih* misli. Govor ili »riječ« Nas najzlije tiranizira, jer on jednu cijelu vojsku *fiksni*h *ideja* podiže protiv nas. *Promatraj* se sad jednom baš pri tvom razmišljanju i Ti ćeš naći kako Ti samo time napreduješ, da svakog trena bivaš bezmislen i bezgovoran. Ti nisi puko u snu, nego u samom najdubljem razmišljanju bezmislen i bezgovoran, da, onda baš najviše. I samo tom bez-misljenošću, tom neshvaćenom »slobodnošću misli« ili slobodnošću od misli Ti jesi tvoj Vlastiti, Tek od nje dopireš do toga, da govor kao tvoje *vlasništvo* proharčiš.

Nije li mišljenje *moje* mišljenje, onda je ono puko jedna dalje ispredajuća misao, jest ropski rad ili rad jednog »sluge riječi«. Za moje mišljenje nije naime početak jedna misao, nego Ja, i zato jesam Ja i njegov cilj, kao što je i njegov cijeli tok samo jedan tok mog sebeužitka; za apsolutno ili slobodno mišljenje jest naprotiv mišljenje samo početak i muči se s tim, da taj početak postavi kao krajnju »apstrakciju« (npr. kao bitak). Baš ta apstrakcija ili ta misao biva zatim dalje ispredana.

Apsolutno mišljenje jest stvar ljudskog duha, a taj je jedan sveti duh. Otud je to mišljenje stvar popova, koji »imaju osjetilo za to«, osjetilo za »najviše interese čovječanstva«, za »duh«.

Za vjernika su istinitosti jedna *gotova* stvar, jedna činjenica; za slobodnog mislioca jedna stvar, koja se tek treba *zgotoviti*. Apsolutno mišljenje jest još tako nevjersko, njegovo nevjerstvo ima svoje međe i ono ostaje ipak jedna vjera u istinitost, u duh, u ideju i njezinu konačnu pobjedu: ono se ne ogriješava spram svetog duha. Svo mišljenje pak koje se ne ogriješava spram svetog duha, jest vjera u duhove ili sablasti.

Mišljenju Ja mogu tako malo otkazati kao oćuti, djelatnosti duha tako malo kao osjetilnoj djelatnosti. Kao što je oćut naše osjetilo za stvari, tako je mišljenje naše osjetilo za bistvo (misli). Bistva imaju svoj tubitak u svemu osjetilnom, posebno u riječi. Moć riječi slijedi iz moći stvari: prvo se biva šibom svladan, zatim uvjerenjem. Vlast stvari nadjačava našu ćud, naš duh; spram moći jednog uvjerenja, dakle riječi, gubi samo mučilo i mač svoju nadmoć i snagu. Ljudi uvjerenja su popovski, koji odoljevaju svakom mamljenju satane.

Kršćanstvo je oduzelo stvarima ovog svijeta samo njihovu neodoljivost. Na jednak način uzdižem Ja Mene iznad istinitosti i njihove moći: Ja sam kako nadosjetilan tako nadistinski. Istinitosti

su *predamnom* tako opće i tako nehajne kao stvari, one Me ne zanose ine oduševljavaju. Tu nema ni Jedne istinitosti, ni prava, ni slobodnosti, ni ljudskosti, itd., koja bi imala predamnom opstoj i kojoj bih se Ja potčinio. One su *riječi*, ništa do riječi, kao što su kršćaninu sve stvari ništa do »isprazne stvari«. U riječima i istinitostima (svaka riječ je jedna istinitost, kao što tvrdi Hegel, da se ne bi mogla *izreći* nikakva laž) nema nikakvog spasa za Mene, tako malo kao i za kršćana u stvarima i ispraznostima. Kako Mene bogatstva ovog svijeta ne mogu učiniti sretnim, tako ne mogu ni istinitosti, Povijest iskušenja ne igra sada više satana, nego duh, a ovaj ne zavodi stvarima ovog svijeta, nego mislima istog, »sjajom ideja«.

Pored svjetovnih dobara moraju i sva sveta dobra biti obezvređenim postavljena.

Istinitosti su fraze, izrijeke, riječi (*lógos*); dovedene u svezu ili svrstane u redove, sačinjavaju one logiku, znanstvo, filozofiju.

Za mišljenje i govorenje Ja trebam istinitosti i riječi, kao – za jedenje hranu; bez njih ne mogu ni misliti ni govoriti. Istinitosti su misli ljudi, položene u riječi i stoga isto tako postojeće kao ine stvari, iako samo za duh ili mišljenje postojeće. One su čovjekove uredbe i čovjekovi stvorovi i ako ih se izdaje i za božje objave, onda im ipak ostaje vlasnost tuđosti za Mene, da kao moji vlastiti stvorovi su one nakon stvaralačkog akta Meni već otuđene.

Kršćanski čovjek jest mislilački vjernik, koji vjeruje u nadgospodstvo misli i misli, takozvane »principe« hoće dovesti do gospodstva. Doduše iskušava poneke misli i ne odabire ni jednu istu, bez njene kritike, za svog gospodara, ali on jednači u tome s psom, koji njuši ljude, da bi nanjušio »svog gospodara«: na *gospodarujuću misao* smjera on svagda. Kršćanin može nekonačno mnogo reformirati i revoltirati, može one tisućljećima gospodarujuće pojmove upropastiti: uvijek će on ponovno za jednim novim »principom« ili novim gospodarom stremiti, uvijek ponovno jednu višu ili »dublju« istinitost uzdići, uvijek jedan kult ponovno izazvati, uvijek jedan za gospodstvo pozvani duh proklamirati, jedan *zakon* za Sve postaviti.

Postoji li i samo Jedna istinitost kojoj bi čovjek morao posvetiti svoj život i svoje snage, jer je on čovjek, onda je on podvrgnut jednom pravilu, gospodstvu, zakonu itd., jest služitelj. Takva istinitost treba npr. biti čovjek, ljudskost, slobodnost itd.

Naprotiv može se tako reći: Da li se Ti hoćeš dalje baviti mišljenjem, to ovisi o Tebi; samo znaj, da, *ako* Ti hoćeš u mišljenju dotjerati do nečeg uzvišenog, imaš mnoge i teške probleme riješiti, bez čijeg prevladavanja ne možeš dospjeti daleko. Ne egzistira dakle nikakva dužnost i nikakav poziv za Tebe, da se Ti petljaš s mislima (idejama, istinitostima), hoćeš li to pak, onda ćeš činiti dobro, ako koristiš ono, što je snage inih u rješenju ovih teških predmeta već promicalo.

Tako ima dakle, tko hoće misliti, svakako jednu zadaću, koju si on s onom voljom postavlja voljom ili nesvjesno; no zadaću da misli ili vjeruje, nema nitko. – U prvom slučaju može to značiti: Ti ne ideš dovoljno daleko, imaš jedan ograničen i ogrezao interes, ne ideš stvari u temelj, ukratko ne savladuješ ju punostojno. S druge strane pak, dokle god Ti i možeš svaki puta dospjeti, Ti si ipak uvijek na kraju, nemaš nikakav poziv da koračaš dalje i možeš to imati kako Ti hoćeš ili možeš. S tim jest kao s nekim inim radom, kojeg se možeš okaniti, ako Te za to prođe volja. Isto tako ako Ti nekoj stvari više ne možeš *vjerovati*, onda se Ti ne moraš na vjerovanje prisiljavati ili se njome s nekom svetom vjerskom istinitošću dalje baviti, kao što to teolozi ili filozofi čine, nego možeš spokojno tvoj interes iz nje povući nazad i pustiti ju. Popovski duhovi će Ti naravno onu bezinteresiranost tumačiti za »lijenost, bez-mislenost, okorjelost, sebeobmanu« i sl. No ipak samo ostavi trice. Nikakva stvar, nikakav takozvani »najviši interes čovječanstva«, nikakva »sveta stvar« nije vrijedna, da Ti njoj služiš i da se *radi nje* time baviš; njenu vrijednost možeš samo u tome tražiti, da li je ona *Tebi* radi Tebe vrijedna. Budite kao djeca, upozorava biblijska izreka.

Djeca pak nemaju nikakav sveti interes i ne znaju ništa o nekoj »dobroj stvari«. Tim točnije ona znadu, što im se hoće i kako imaju do toga dospjeti, o tome preišljaju najboljim snagama.

Mišljenje će tako malo kao oćut prestati. No moć misli i ideja, gospodstvo teorije i principa, nadgospodstvenost duha, ukoliko – *hijerarhija* traje sve dotle dokle popovi, tj. teolozi, filozofi, državnici, filistri, liberali, učitelji, posluženi, roditelji, djeca, braćni partneri, Proudhon, George Sand, Bluntschli itd., itd. vode glavnu riječ: hijerarhija će trajati, doklegod se vjeruje u principe, misli na njih, ili također kritizira: jer čak neumoljiva kritika, koja potkopava sve važeće principe, *vjeruje* konačno ipak u *princip*.

Svatko kritizira, ali kriterij je različiti. Juri se za »pravim« kriterijem. Taj pravi kriterij jest prva pretpostavka. Kritičar polazi od jednog stava, jedne istinitosti, jedne vjere. Ovaj nije jedna stvaridba kritičara, nego dogmatičara, da, on čak biva obično iz vremenskih prilika bez daljnje prihvate, kao npr. »slobodnost«, »čovječnost« itd. Kritičar nije našao »čovjeka«, nego kao »čovjek« je ovu istinitost postavio dogmatičar, a kritičar, koji uostalom može biti s onim u istoj osobi, vjeruje u tu istinitost, ovo vjersko načelo. U ovom vjerovanju i opsjednut ovim vjerovanjem on kritizira.

Tajna kritike jest bilo koja »istinitost«: ova ostaje njen energijski misterij.

No Ja razlikujem *poslušnu* i *vlastitu* kritiku. Kritiziram li Ja uz pretpostavku nekog najvišeg bistva, onda *služi* moja kritika bistvu i vodi se radi njega: jesam li Ja npr. opsjednut vjerovanjem u »slobodnu državu«, onda Ja kritiziram sve u nju spadajuće s gledišta, da li to toj državi konvenira; jer Ja *ljubim* tu državu; kritiziram li kao smjerni, onda se Meni Sve raspada na božje i vražje i priroda opstoji pred mojom kritikom u božjim tragovima i vražjim tragovima (odatle nazivanja kao: dar božji, božje brdo, vražja propovjedaonica itd), ljudi iz vjernika i nevjernika itd; kritiziram li, dok vjerujem u čovjeka kao u »istinsko bistvo«, onda Mi se ponajprije Sve raspada u ljude i neljude itd.

Kritika je do današnjeg dana ostala jedno djelo ljubavi: jer mi smo je izražavali svagda jednom bistvu za ljubav. Sva poslušna kritika jest jedan ljubavni produkt, jedna opsjednutost, i postupa prema onom iz Novog testamta: »Iskusite Sve i zadržite *dobro*.«⁵⁷ »Ono Dobro« jest kamen kušnik, kriterij. Ono Dobro, koje se pod tisućstrukim imenima i oblicima opet vraća, ostalo je uvijek pretpostavka, ostalo je dogmatičko uporište za ovu kritiku, ostalo je – fiksna ideja.

Prostodušno kritičar pretpostavlja, kad se daje na posao, »istinitost« i u vjerovanju, da se ona može naći, traži on istinitost. On hoće istinu iznaći i ima na tome baš ono »dobro«.

Pretpostaviti ne znači ništa inako nego jednu *misao staviti* naprijed ili nešto prije svega inog misliti i iz ovog *mišljenog* misliti preostalo, tj. to na tome mjeriti i kritizirati Inim riječima ovo kaže toliko, da mišljenje treba početi s jednim mišljenim. Kad bi mišljenje uopće počelo, umjesto da bude početo, kad bi mišljenje bilo jedan subjekt, jedna vlastita postupajuća osobnost, kao što je već biljka jedna takva, onda se naravno ne bi od toga odustalo, da bi mišljenje moralo sa sobom početi. Samo personifikacija mišljenja stvara baš one nebrojne zablude. U Hegelovu sistemu se uvijek tako govori kao da »misli« i postupa mišljenje ili »misleći duh«, tj. personificirano mišljenje, mišljenje kao sablast; u kritičkom liberalizmu glasi vazda: »kritika« čini to i to, ili također: »sebesvijest« nalazi to i to. Važi li pak mišljenje za ono osobno postupajuće, onda mora mišljenje samo biti pretpostavljeno, važi li kritika za to, onda mora jednako jedna misao naprijed stajati. Mišljenje i kritika bi mogli biti od sebe djelatni, morali bi sami biti pretpostavka svoje djelatnosti, budući da oni, bez da jesu, ne bi mogli biti djelatni. Mišljenje pak kao ono pretpostavljeno, jest

⁵⁷ Prva poslanica Tesalonu 5,21

jedna fiksna misao, jedna *dogma*: mišljenje i kritika bi mogli dakle, proizaći samo od jedne *dogme*, tj. od jedne misli, jedne fiksne ideje, jedne pretpostavke.

Mi se time ponovno vraćamo na ono gore rečeno, da kršćanstvo opstoji u razvoju jednog mislenog svijeta, ili da je ono navlastita »slobodnost misli«, »slobodna misao«, »slobodan duh«. »Istinska« kritika, koju I a nazivam »poslužnom«, jest otud isto tako »slobodna« kritika, jer ona nije *moja vlastita*.

Inako se odnosi, ako se ono Tvoje ne učini za se bićem, ne personificira, ne biva kao neki vlastiti »duh« samostojno. *Tvoje* mišljenje nema mišljenje za pretpostavku, nego *Tebe*. Ali tako Ti Tebe ipak pretpostavljaš? Da, ali ne Meni, nego mojem mišljenju. Prije mojeg mišljenja sam – Ja. Iz tog slijedi, da mom mišljenju ne prethodi jedna *misao* ili da je moje mišljenje bez neke »pretpostavke«. Jer pretpostavka, koja sam Ja za moje mišljenje, nije nikakva *mišljenjem načinjena*, nikakvo *mišljeno*, nego je ono *postavljeno mišljenje samo*, jest *vlastitelj* mišljenja i dokazuje samo, da mišljenje nije ništa ino nego – *vlasništvo*, tj. da jedno »samostojno« mišljenje, jedan »misleći duh« uopće ne egzistira.

Ovaj preobraćaj uobičajenog načina promatranja moglo bi jednoj praznoj igri s apstrakcijama tako slično izgledati, da bi se sami oni, protiv kojih je ono usmjereno, prepustili njegovom bezazlenom obratu, ako se na to ne bi nadovezivale praktične posljedice.

Da bi ovo došlo jasno do izraza, sad se tvrdi, da nije čovjek mjera Svega, nego da sam Ja ta mjera. Poslužan kritičar ima pred očima jedno ino bistvo, jednu ideju, kojoj on hoće služiti; zato kolje on svom bogu samo lažne kumire... Što se zbiva ovom bistvu za ljubav, što bi to bilo ino nego jedno – djelo ljubavi? Ja pak nemam, ako kritiziram, ni jedno Mene pred očima, nego si činim samo jedno zadovoljstvo, zabavljam se prema mojem ukusu: da, prema mojoj potrebi, sažvačem Ja stvar ili samo uvlačim njen miris.

Još izrazitije ispostavlja se razlika obiju ustrojnih vrsta, ako se pomisli, da poslužan kritičar, jer ga vodi ljubav, mni da služi samoj stvari.

Istinitosti ili »istinitosti uopće« se ne želi okaniti nego tražiti. Što je ona ino nego *être suprême*, najviše bistvo? Zdvojiti bi morao i »istinski kritičar«, ako bi izgubio vjeru u istinitost. A ipak je istinitost samo jedna – *misao*, ali ne puko jedna, nego ona je misao, koja je iznad svih misli, neoboriva misao, ona je misao sama, koja sve ine tek sveti, jest posvećenje misli, »apsolutna«, »sveta« misao. Istinitost traje duže od svih bogova; jer samo u njenoj službi i njoj za ljubav oborilo se sve bogove i na kraju samog boga. »Istina« nadživljuje propast svijeta bogova, jer ona je besmrtna duša ovog prolaznog svijeta bogova, ona je božanstvo samo.

I a hoću odgovoriti na Pilatovo pitanje: Što je istinitost? Istinitost je slobodna misao, slobodna ideja, slobodan duh; istinitost je, što je od Tebe slobodno, što nije tvoje vlastito, što nije u tvojoj vlasti. Ali istinitost je također ono potpuno nesamostalno, neosobno, nezbiljsko, i netjelovito; istinitost ne može nastupiti, kao što Ti nastupaš, ne može se gibati, mijenjati, razvijati; istinitost očekuje i prima sve od Tebe i sama je samo pomoću Tebe: jer ona egzistira samo u – tvojoj glavi. Ti to priznaješ, da je istinitost jedna misao, no nije svaka misao jedna istinska ili, kako Ti to također izražavaš, nije svaka misao istinski i zbiljski misao. A na čemu mjeriš i prepoznaješ istinsku misao? Na *tvojoj nemoći*, naime, na tome, da joj više ne možeš nauditi! Ako ona Tebe nadvladava, oduševljava, zanosi, onda ju držiš istinskom. Njeno gospodstvo nad Tobom dokumentira Tebi njenu istinitost, i ako ona Tebe posjeduje i ako si Ti njom opsjednut, onda Ti je prijatno kod nje, jer onda si pronašao tvog – *gospodara i majstora*. Kada si Ti tražio istinitost, za čim je tu čeznulo tvoje srce? Za tvojim gospodarom! Ti nisi stremio k *tvojoj sili*, nego k jednom silnome i htio si uzvisiti jednog silnika (»Uzvisite gospodina, našeg boga.«). Istinitost, moj dragi Pilate,

jest – gospodar, a Svi, koji traže istinitost, traže i slave gospodara. Gdje egzistira gospodar? Gdje ino nego u tvojoj glavi? On je samo duh i gdje god Ti vjeruješ da si ga zbilja sagledao, tu je on jedna – sablast; gospodar je puko jedno mišljeno, i samo je kršćanska strava i muka, da se ona nevidljivo učini vidljivim, ono duhovno tjelovitim, proizvela sablast i bila strašan jad »vjerovanja u duhove«.

Doklegod Ti vjeruješ u istinitost, dotle ne vjeruješ u Tebe i jesi jedan – *sluga*, jedan – *religiozan čovjek*. Ti samo jesi istinitost, ili pače Ti si više nego istinitost, koja pred Tobom nije baš ništa. Svakako i Ti pitaš za istinitost, svakako i Ti »kritiziraš«, ali Ti ne pitaš za jednu »višu istinitost«, koja bi naime bila viša nego Ti i ne kritiziraš kriterij jedne takve. Ti činiš Tebe na mislima i predstavama kao i na pojavama stvari samo svrhom, da ih Ti Tebi učiniš ukusnima, uživalačkima, i *vlastitima*, Ti ih hoćeš samo nadvladati i postati njihov *vlastitelj*, hoćeš se među njima znati orijentirati i biti kod kuće, i nalaziš ih istinskima ili vidiš ih u njihovom istinskom svjetlu, onda ako Ti više ne mogu izmigoljiti, više nemaju nikakvo nešćepano ili nepojmljeno mjesto, ili ako su *Ti po volji*, ako su tvoje *vlasništvo*. Postanu li one kasnije opet teže, otmu li se opet tvojoj vlasti, onda je to baš njihova neistinitost, naime tvoja nemoć. Tvoja nemoć je njihova moć, tvoja poniznost njihova visost. Njihova istinitost si dakle Ti ili je ono Ništa, koje si Ti za njih i u koje se one rastiču, njihova istinitost je njihova *ništavnost*.

Tek kao vlasništvo Mene smiruju se duhovi, istinitosti, i one su tek onda zbiljske, ako im se oduzme trpeća egzistencija i ako ih se učini vlasništvom Mene, ako više ne znači: istinitost se razvija, gospodari, čini važećom, povijest (također jedan pojam) pobjeđuje i tome slično. Nikada nije istinitost pobijedila, nego je ona vazda bila moje *sredstvo* za pobjedu, slično maču (»mač istinitosti«). Istinitost je mrtva, jedno slovo, jedan materijal, kojeg Ja mogu potrošiti. Sva istinitost za se je mrtva, jedan leš; živa je samo na isti način, kao što su moja pluća živa, naime u mjeri moje vlastite živosti. Istinitosti su materijal kao travka i kukolj; da li travka ili kukolj, o tome Ja odlučujem.

Meni su predmeti samo materijal, kojeg Ja utrošujem. Gdje Ja zahvaćam, ćepam jednu istinitost koju Ja Meni podešavam. Istinitost je Meni izvjesna i Ja ne trebam za njom čeznuti. Istinitosti učiniti jednu uslugu nije nigdje moja namjera; ona Mi je samo jedno prehrambeno sredstvo za moju misleću glavu, kao što je krumpir za moj probavljajući želudac, prijatelj za moje društveno srce. Doklegod Ja imam volje i snage da mislim, služi Mi svaka istinitost samo za to, da ju Ja prema mojem imućstvu izradim. Kao što je za kršćana zbiljnost ili svjetovnost, tako je za Mene istinitost »isprazna i ništavna«. Ona egzistira baš samo toliko kao što stvari ovog svijeta dalje egzistiraju, iako je kršćanin dokazao njihovu ništavnost; no ona je isprazna, jer ona svoju *vrijednost* nema *u sebi*, nego *u Meni*, *Za se* je ona *bezvrijedna*. Istinitost je jedna – *kreatura*.

Kako Vi vašom djelatnošću proizvodite nebrojene stvari, tlo zemlje nanovo oblikujete i posvuda podižete ljudska djela, tako Vi možete i još bezbrojne istinitosti vašim mišljenjem iznaći, a Mi se hoćemo rado njima obradovati. Kako Ja ipak ne mogu na to pristati, da vaše novo otkrivene strojeve mehanički poslužujem, nego samo u vlastitu korist pomažem ga da se pokreće, tako Ja hoću i vaše istinitosti samo upotrijebiti. Sve istinitosti *podamnom* su Meni drage; jednu istinitost *iznad* Mene, istinitost, prema kojoj bih se morao *podešavati*, Ja ne poznajem. Za Mene nema nikakve istinitosti, jer Mene ništa ne nadilazi! Čak ni moje bistvo, čak ni bistvo čovjeka Mene ne nadilazi! A doduše iznad Mene, ove »kapljice u vjedru«, tog »neznačajnog čovjeka«!

Vi vjerujete, da ste učinili ono krajnje, ako smiono tvrdite, da nema, jer svako vrijeme ima svoju vlastitu istinitost »apsolutne istinitosti«. Time Vi puštate ipak svakom vremenu njegovu istinitost i tako zapravo baš navlastito stvarate jednu »apsolutnu istinitost«, jednu istinitost, koja

ni jednom vremenu ne nedostaje, jer svako vrijeme, kakva god i bila njegova istinitost, ipak jednu »istinitost« ima.

Treba li se samo reći, da se u svako vrijeme mislilo, dakle misli ili istinitost imalo i da su ove bile u slijedećem vremenu inake nego u ranijem? Ne, to treba značiti, da je svako vrijeme imalo svoju »vjersku istinitost«; i u stvari još se nije ni jedno pojavilo, u kojem ne bi neka »viša istinitost« bila priznata, kojoj se vjerovalo da se mora kao »visosti ili majestetu« sebe podvrći. Svaka istinitost jednog vremena jest fiksna ideja istog, a ako se kasnije pronašla neka ina istinitost, onda se to zbilježio uvijek samo, jer se neku inu tražilo: reformirala se samo ludost i odjenula joj se jedina moderna haljina. Jer ipak se htjelo – tko bi smio u pravo na to zdvojiti? – htjelo se biti »jednom idejom oduševljen«. Htjelo se biti jednom *misli* gospodaren – opsjednut! Najmoderniji vladar ove vrste jest »naše bistvo« ili »čovjek«.

Za svu slobodnu kritiku bijaše neka misao kriterij za vlastitu kritiku sam to Ja, Ja, neiskazani, dakle ne puko mišljeni; jer ono puko mišljeno jest uvijek iskazivo, jer se riječ i misao slučuju. Istinsko je što je moje, neistinsko ono, kojem sam Ja vlastit: istinska npr. udružba, neistinska država i društvo. »Slobodna i istinska« kritika skrbi za konzekventno gospodstvo jedne misli, jedne ideje, jednog duha, ona »vlastita« za ništa nego za moj *sebeužitak*. U tome pak jednači ova zadnja u stvari – a Mi joj nećemo uštedjeti ovu »sramotu«! – životinjskoj kritici instinkta. Meni je stalo kao i kritizirajućoj životinji, samo do *Mene*, ne »do stvari«. *Ja* sam kriterij istinitosti, Ja pak nisam nikakva ideja, nego više nego ideja, tj. neizreciv. *Moja* kritika nije nikakva »slobodna«, nije slobodna od *Mene*, i nije nikakva »poslušna«, nije u službi jedne ideje, nego je jedna *vlastita*.

Istinska ili ljudska kritika iznosi, da li nešto čovjeku, tj. istinskom čovjeku *konvenira*; vlastitom kritikom pak Ti iznalaziš da li *Tebi* nešto konvenira.

Slobodna kritika se zapošljava *idejama* i stoga je vazda teoretska. Koliko god može ona i protiv ideja bjesnjeti, ipak im se ne otima. Ona se nije sa sablastima, no ona to može samo dok ona iste drži za sablasti. Ideje, s kojima ona ima posla, ne iščezavaju potpuno: jutarnji dašak jednog novog dana ih ne rastjeruje. Kritičar može doduše do ataraksije spram ideja dospjeti, no on neće nikada biti *bez* njih, tj. on neće nikada pojmiti, da iznad *tjelovitog čovjeka* ništa Više ne egzistira, naime njegova ljudskost, slobodnost itd. Uvijek mu još preostaje jedan »poziv« čovjeka, »čovječnost«. A ova Ideja čovječnosti ostaje nerealizirana, jer ona baš »ideja« ostaje i treba ostati.

Shvatim li Ja naprotiv ideju kao *moju* ideju, onda je ona već realizirana, jer Ja sam njena realnost: njena realnost opstoji u tome, da ju Ja, taj tjeloviti, imam. Kaže se, da se u svjetskoj povijesti realizira ideja slobodnosti. Obrnuto, ova ideja jest realna, čim ju neki čovjek misli, i ona je u toj mjeri realna u kojoj je ona ideja, tj. u kojoj ju Ja mislim ili *imam*. Ne razvija se ideja slobodnosti nego ljudi se razvijaju i u tom seberazvoju naravno razvijaju i svoje mišljenje.

Ukratko, kritičar još nije *vlastitelj*, jer se on s idejama još kao s moćnim tuđincima bori, kako kršćanin nije vlastitelj svojih »zlih žudnji«, dokle god ih ima svladavati: tko korača protiv poroka, za njega *egzistira* porok.

Kritika ostaje u »slobodnosti spoznavanja«, »duhovnoj slobodnosti«, ugreznula, a duh dobiva svoju pravu slobodnost onda, ako se s čistom, istinskom idejom ispuni; to je slobodnost mišljenja, koja ne može biti bez misli.

Kritika izbija jednu ideju pomoću druge, npr. ideju privilegija pomoću ideje čovječanstva, ili ideju egoizma pomoću ideje nevlastokoristi.

Uopće početak kršćanstva nastupa opet u svom kritičkom kraju, kad se ovdje kao i tamo pobija »egoizam«. Ne *Mene*, pojedinca, nego ideju, ono Opće imam Ja privesti do važnosti.

Rat popovstva s *egoizmom*, duhovno nastrojenih sa svjetovno nastrojenim čini sadržaj cijele kršćanske povijesti. U najnovijoj kritici postaje ovaj rat samo sveobuhvatan, fanatizam punostojan. Naravno, i on može, tek nakon što se izživio i izbjescio, proći.

Da li je, ono što Ja mislim i činim, kršćanski, što Me to briga? Da li je ljudski, liberalno, humano, da li je neljudski, neliberalno, nehumano, pitam li se Ja o tome? Ako to samo osvrhovljuje, što Ja hoću, ako se Ja samo u tome zadovoljavam, onda to zastrite predikatima kako hoćete: Meni je svejedno.

I Ja branim Mene možda već u slijedećem trenu spram moje prethodne misli, i Ja mijenjam iznebuha moj način postupanja; ali ne zato, jer on ne odgovara kršćanskosti, ne zato jer on ide protiv vječitih ljudskih prava, ne zato jer se protivi ideji čovječanstva, čovječnosti i humanosti, nego – jer Ja više nisam posve pri tom, jer Mi on više ne čini nikakav potpuni užitak, jer Ja u raniju misao dvojim ili Mi se u baš izvršavanom načinu postupanja više ne sviđa.

Kako je svijet kao vlasništvo postao jedan *materijal*, s kojim Ja započinjem što hoću, tako mora i duh kao vlasništvo na jedan *materijal* spasti, pred kojim više ne nosim nikakvi sveti zazor. Ponajprije Ja se onda neću dalje ježiti pred jednom misli, pa neka se pojavi tako smjela i »vražja« kako hoće, jer, ako ona *Meni* prijeti, da postane neugodna i nezadovoljavajuća, leži njen kraj u mojoj moći; no ni pred kojim činom neću Ja ustuknuti, jer jedan duh i bezbožja, nećudorednosti, protupravnosti u tome prebiva, tako malo kao što je sveti Bonifacije od obaranja svetog poganskog hrasta iz religiozne promišljenosti mogao odustati. Jesu li jednom *stvari* svijeta postale isprazne, onda moraju i *misli* duha postati isprazne.

Nikakva misao nije sveta, jer nikakva misao ne važi za »pobožnost«, nikakvo čuvstvo nije sveto (nikakvo sveto čuvstvo prijateljstva, majčinsko čuvstvo itd), nikakva vjera nije sveta. Oni su svi *otuđivi*, moje otuđivo vlasništvo i bivaju Menom ništeni kako stvarani.

Kršćanin može sve *stvari* ili predmete, najdraže osobe, te »predmete« njegove ljubavi, izgubiti, a da Sebe tj. u kršćanskom smislu svoj duh, svoju dušu ne izgubi. Vlastitelj može sve *misli*, koje su bile drage njegovom srcu i rasplamsale njegovu revnost, od sebe odbaciti i jednako će »tisućustruko opet dobiti«, jer On, njihov stvoritelj, ostaje.

Nesvjesno i nesvojevoljno težimo Mi svi k vlastitosti, i jedva ima jednog među nama, koji nije nekog svetog čuvstva, neke svete misli, neke svete vjere okanio, da, Mi ne susrećemo nikoga, koji se još ne bi iz jedne ili druge njegove svete misli mogao izbaviti. Sav naš prijepor oko uvjerenja polazi od mnijenja, da smo Mi sposobni protjerati protivnika iz njegova opkopa misli. No što Ja nesvjesno činim to Ja činim polovično i zato sam Ja nakon svake pobjede nad nekom vjerom uvijek opet *zarobljenik* (opsjednuti) jedne vjere, koja onda iznova moje cijelo Ja uzima u svoju *službu* i čini Me zanesenjacom uma, nakon što sam se prestao zanositi biblijom ili zanesenjacom ideje čovječanstva, nakon što sam se dovoljno dugo borio za ideju kršćanstva.

Doduše Ja ću kao vlastitelj, misli tako dobro svoje vlasništvo pokriti štitom, kako Ja kao vlastitelj stvari neću dopustiti da ih se svatko dobrovoljno lati; no smijući se ujednako ću Ja očekivati ishod bitke, smijući položiti štit na leševe mojih misli i mojeg vjerovanja, smijući se, ako sam pobijen, trijumfirati. To baš jest humor stvari. Svoj humor na malenkostima ljudi iskaliti to može svatko, tko ima »uzvišenija čuvstva«; njega pak pustiti da se igra sa svim »velikim mislima, uzvišenim čuvstvima, plemenitim oduševljenjem i svetim vjerovanjem«, to pretpostavlja, da sam Ja vlastitelj Svega.

Ako je religija postavila stav, da smo Mi uvijek grešnici, tako mu Ja suprotstavljam jedno ino: Mi smo svi redom savršeni! Jer mi smo svakog trena Sve, što Mi možemo biti, i ne trebamo nikada biti više. Budući da nikakav nedostatak na Nama ne prianja tako nema ni grijeh nikakav smisao.

Pokažite Mi još jednog grešnika u svijetu, ako nitko više ne treba nekom višem činiti pravo! Trebam li Ja još samo Meni činiti pravo, onda Ja nisam nikakav grešnik, ako Meni ne činim pravo, budući da Ja u Meni nikakvog »sveca« ne povređujem; trebam li Ja naprotiv biti smjeran, onda moram bogu činiti pravo, trebam li Ja postupati ljudski, onda Ja moram bistvu čovjeka, ideji čovječanstva itd. činiti pravo. Što religija naziva »grešnikom«, to naziva humanost »egoistom«. Još jednom pak, ne trebam Ja nikome inom činiti pravo, je li onda »egoist«, u kojem si je humanost rodila jednog novomodernog vruga, više nego jedan nesmisao? Egoist, pred kojim se oni humani ježe, jest gotovo jedan utvor, kao što je vrug jedan: on egzistira samo kao zaplašujuća sablast i fantastičan lik u njihovom mozgu. Kad se ne bi natjeravali između starofranačkog suprotstava dobra i zla, kojima su oni dali moderno ime »ljudskog« i »egoističnog«, neogrezlo simo-tamo, onda oni ne bi posjedjelog »grešnika« »egoistom« osvježili i jednu staru haljinu pokrпали jednom novom krpom. Ali oni nisu mogli inako, jer oni drže za svoju zadaću, da budu »ljudi«, Onog Dobrog su se otarasili, ono Dobro je ostalo!

Mi smo svi redom savršeni i na cijeloj zemlji nema ni Jednog čovjeka, koji bi bio grešnik! Ima luđaka, koji si uobražavaju, da su bog otac, bog sin ili čovjek na mjesecu, a tako to i vrvi ludama, kojima se čini da su grešnici; no kako oni nisu čovjek na mjesecu, tako nisu ovi nikakvi – grešnici. Njihov grijeh je umišljen.

No, prigovara li se lukavo, onda je ipak njihova, ludost ili njihova opsjednutost barem njihov grijeh. Njihova opsjednutost nije ništa do to, što su oni – mogli izvesti, rezultat njihova razvoja, kao što je Lutherova vjerovnost u bibliju bila baš Sve, što je on mogao – iznijeti. Jedan se svojim razvojem dovodi u ludnicu, drugi se time dovodi u panteon i lišava se – Valhåla.

Nema nikakva grešnika i nikakva grešnog egoizma!

Skini Mi se s tijela s Tvojim »čovjekoljubljem«. Ušunaj se Ti čovjekov prijatelj u »pećine poroka«, zadrži se jednom u metežu velikog grada; nećeš li posvuda naći grijeh i grijeh i opet grijeh? Nećeš li jadikovati nad pokvarenim čovječanstvom, nećeš li se žaliti na strahovit egoizam? Hoćeš li vidjeti nekog bogataša, a da ga ne nalaziš nemilosrdnim i »egoističkim«? Ti se možda već nazivaš ateistom, ali kršćanskom čuvstvu ostaješ Ti vjeran, da će neka deva prije proći kroz jednu ušicu igle, nego da neki bogataš ne bi bio »nečovjek«. Koliko ih uopće vidiš, koje ne bacaš u »egoističku masu«? Što je dakle tvoje čovjekoljublje našlo? Same ljubavi nedostojne ljude! A odakle svi oni potječu? Iz Tebe, iz tvojeg čovjekoljublja! Ti si grešnika donio sa sobom u glavi, zato ga nalaziš, zato ga posvuda podmećeš. Ako Ti ljude ne nazivaš grešnicima, onda to oni nisu: Ti sam jesi stvoritelj grešnika: Ti, koji si utvaraš da ljubiš ljude, Ti ih baš bacaš u blato grijeha, Ti ih baš lučiš na poročne i kreposne, na ljude i neljude, Ti ih baš kaljaš slinom tvoje opsjednutosti; jer Ti ne ljubiš ljude, nego *Čovjeka*. Ja Ti pak kažem, Ti nisi nikada vidio ni jednog grešnika, Ti si ga samo – sanjao.

Sebeužitak Mi se time otuđuje, da Ja mnim da moram nekom inom služiti da Si Ja utvaram da sam mu obvezan, da se Ja držim pozvanim za »požrtvovnost«, »predanost«, »oduševljenje«. Pa dobro, ne služim li Ja nikakvoj ideji, nikakvom »višem bistvu« više, onda se nalazi od sebe, da Ja ni nikakvom Čovjeku više ne služim nego – pod svim okolnostima – *Meni*. Tako pak Ja nisam puko prema činu i bitku, nego samo i za moju svijest – Jedini.

Tebi pridolazi više od onog božanskog, onog ljudskog itd; *Tebi* pridolazi ono Tvoje.

Smatraj se moćnijim, nego za što Te se izdaje, tako Ti imaš više moći; smatraj Tebe kao više, tako imaš više.

Ti onda nisi puko *pozvan* za sve božansko, *ovlašten* za sve ljudsko, nego si *vlastitelj* onog Tvojeg, tj. svega onog, za što posjeduješ snagu, da Si privlastiš, tj. Ti si *prikladan* i sposoban za sve Tvoje.

Uvijek se mnilo, da se Meni mora dati jedna izvan Mene ležeća odredba, tako da se najposlije očekivalo od Mene, da trebam zahtijevati ono ljudsko, jer Ja – jesam Čovjek. Ovo je kršćanski čarobni krug. Također Fichteovo Ja jest ono isto bistvo izvan Mene, jer Ja jest Svatko i ima li samo to Ja prava, onda je to »ono Ja«, nisam Ja to. Ja pak nisam jedno Ja pored inih Ja, nego ono samo Ja: Ja sam jedini. Otud su i moje potrebe jedine, moji čini, ukratko, Sve na Meni je jedino. I samo kao to jedino Ja uzimam Ja Meni Sve za vlastito, kako se Ja samo kao to Mene udjelovljujem i razvijam: Ne kao Čovjek i ne Čovjeka Ja razvijam nego kao Ja razvijam Ja – Mene.

Ovo je smisao – *Jedinog*.

III Jedini

Pretkršćansko i kršćansko vrijeme slijede suprotni cilj; ono hoće idealizirati realno, ovo realizirati idealno, ono traži »sveti duh«, ovo »preobraženo tijelo«. Stoga se ono završava s neosjetljivošću spram onog Realnog, s »preziranjem svijeta«; ovo će se skončati s odbacivanjem onog Idealnog, s »preziranjem duha«.

Suprotstav onog Realnog i onog Idealnog je nepomirljiv i jedno ne može nikada postati ono drugo: kad bi ono Idealno postalo Realnim, tad ono baš više ne bi bilo Idealno, a kad bi ono Realno postalo Idealno, tad bi ono bilo samo Idealno, Realno pak nipošto. Suprotstav obojeg nije inako za prevladati do da se oboje uništi. Samo u ovom »se«, tom trećem, nalazi suprotstav svoj kraj; a inače se ideja i realnost nikada ne pokrivaju. Ideja se ne može tako realizirati, da ona ostane ideja, nego samo ako kao ideja umre, a isto tako je i s Realnim,

Dakle u Starima imamo Mi pred Nama pristaše ideje, u Novima pristaše realnosti. Ni jedni ni drugi ne ostaju bez suprotstava i samo ginu jedni za duhom i, kada se činilo da se ovaj poriv starog svijeta zadovoljio i ovaj duh pristigao, odmah drugi ponovno za posvjetovljenjem tog duha, koje za uvijek mora ostati »smjerna želja«.

Smjerna želja starih bijaše *svetost*, smjerna želja novih jest *tjelesnost*. No kao što je Stari vijek morao propasti, ako bi njegova čežnja imala biti zadovoljena (jer on je opstojao samo u čežnji), tako se ni unutar prstena kršćanstva nikada ne može doći do tjelesnosti. Kao što se posvećenja ili očišćenja provlači kroz stari svijet (pranja itd), tako kroz kršćanski utjelovljenje: bog se baca u ovaj svijet, biva mesom i hoće ga izbaviti tj. sobom ispuniti; no budući da je on »ideja« ili »duh«, tako se na koncu uvodi (npr. Hegel) ideja u Sve, u svijet i dokazuje, »da je ideja, da je um u Svemu«. Onomu, što poganski stoici ispostavljaju kao »mudraca«, odgovara u današnjem obrazovanju »Čovjek«, onaj kao i ovaj je – bistvo *bez mesa*. Nezbiljski »mudrac«, taj bestjelesni »svetac« stoika, postao je zbiljska osoba, jedan tjelesni »svetac« u bogu koji je *postao meso*; nezbiljski »čovjek«, bestjelesno Ja, postat će zbiljski u *tjelesnom Ja*, u Meni.

Kroz kršćanstvo se provija pitanje o »tubitku božjem«, koje, uvijek iznova preuzimamo, svjedoči, da je poriv za tubitkom, tjelesnošću, osobnošću, zbiljnošću neprestano zaokupljao ćud, jer on nikad nije pronašao zadovoljavajuće rješenje. Konačno je palo pitanje o tubitku boga, ali samo da bi ponovno iskrsnulo u stavu, da ono »Božansko« ima tubitak (Feuerbach). No, ni ovo nema tubitak, a posljednji pribjeg, da je ono »čisto ljudsko« moguće realizirati, neće još dugo davati zaklon. Nijedna ideja nema tubitak, jer nijedna nije sposobna za tjelesnost. Skolastički spor realizma i nominalizma ima isti sadržaj; ukratko, ovaj se isprepleće kroz cijelu kršćansku povijest i u njoj ne može završiti.

Kršćanski svijet radi na tome da *ideje* u pojedinačnim odnosima života, institucijama i zakonima crkve i države *realizira*; no one se opiru i uvijek zadržavaju nešto neutjelovljeno (nešto što nije moguće realizirati). Ipak se neumorno navaljuje na ovo utjelovljenje, kolikogod *tjelesnost* vazda i izostaje.

Realizatoru je naime malo stalo do realnosti, no posve mu je do toga da su iste ozbiljenja ideje; otud on istražuje stalno iznova da li u onom ozbiljenom uistinu ideja, njegova jezgra, prebiva a

time što on ispituje ono zbiljsko, ispituje on ujednako ideju, da li se ona takva, kako ju on misli, dade realizirati ili ju on samo neispravno i zato neizvedivo misli.

Kao *egzistencije* imaju se porodica, država itd. kršćanina više ne ticati; kršćani se ne trebaju, kao stari, žrtvovati za te »božanske stvari«, nego iste trebaju samo biti korišćene da bi se u njima *oživio duh*. Zbiljska porodica je postala nehajnom a iz nje ima nastati jedna *idealna*, koja bi tad bila »zbiljski realna«, jedna sveta, od boga blagoslovljena ili, prema liberalnom načinu mišljenja, jedna »umna«. Kod starih je porodica, država, otadžbina itd. kao neko *Postojeće* božanska; kod novih očekuje to tek božanskost, kao postojeće jest grešno, zemaljsko i mora tek biti »izbavljeno«, tj. postati istinski realno. Ovo ima slijedeći smisao: nije porodica itd. ono *Postojeće* i Realno nego ono Božansko, ideja jest postojeće i zbiljsko; da li će *ta* porodica preuzećem onog istinski zbiljskoga, ideje, sebe učiniti zbiljskom, to se još ne zna. Nije zadaća pojedinca služiti porodici kao onom Božanskom, nego obrnuto, Božanskome služiti i još nebožansku porodicu k njemu privesti, tj. sve podvrgnuti u ime ideje, posvuda zataknuti stijeg ideje, ideju dovesti do realne djelotvornosti.

No budući da se kršćanstvu kao i Starom vijeku radi o onom *Božanskom*, tako oni dolaze na suprotnim putevima stalno iznova do tog. Na kraju poganstva biva ono Božansko onim *Vansvjetskim* na kraju kršćanstva *Unutarsvjetskim*. Postaviti ga posve izvan svijeta Starom vijeku ne uspijeva, a čim kršćanstvo tu zadaću ispuni, istog trenu čezne ono Božansko nazad u svijet i hoće »svijet« izbaviti. No unutar kršćanstva ne dešava se i ne može se desiti, da bi ono Božansko kao *Unutarsvjetsko* zbiljski postalo *ono Svjetsko sâm!* dovoljno toga preostaje, što se kao ono »Loše«, Neumno, Slučajno, »Egoistično«, kao ono u lošem smislu »Svjetsko« neprodorno održava i održati mora. Kršćanstvo počinje time da bog biva čovjekom i svo vrijeme provodi svoje djelo obraćenja i izbavljenja, da bi bogu u svim ljudima i u svemu ljudskome pripremilo doček i da bi sve duhom prošlo: pri tom ostaje da se za »duh« pripremi jedno mjesto.

Ako je najzad akcent bio stavljen na *čovjeka* ili čovječanstvo, tad je opet bila ideja ta koju se je »*proglasilo vječnom*«: »Čovjek ne umire!« Sad se mnilo da se je našlo realnosti ideje: *Čovjek* jest Ja povijest; svjetske povijesti; on taj *Idealni* jest taj koji sebe zbiljski razvija, tj. *realizira*. On jest ono zbiljsko Realno, Tjelovito, jer povijest je njegovo tijelo, na kojem su pojedinci samo njegovi udovi. Krist jest Ja svjetske povijesti, čak i pretkršćanske; u modernome nazoru je Ja čovjek, slika Krista se razvila u *sliku čovjeka*: to Ja je čovjek kao takav, čovjek naprosto »*središte*« povijesti. U »čovjeku« se opet vraća imaginarni početak; jer »čovjek« je isto tako imaginaran kao što je to Krist. »Čovjek« kao Ja svjetske povijesti zaključuje ciklus kršćanskih nazora.

Začarani krug kršćanstva bi bio prekinut, ako bi prestao napon između egzistencije i poziva, tj. između Mene, kakav Ja jesam, i Mene, kakav Ja trebam biti; on opstoji samo kao čežnja ideje za njenom tjelesnošću i iščezava s popuštajućom rastavom obojega: samo ako ideja ostaje – ideja, kao što je čovjek ili čovječanstvo jedna bestjelesna ideja, kršćanstvo još postoji. Tjelovita ideja, tjeloviti ili »dovršeni« duh predočan je kršćaninu kao »kraj dana«, ili kao »cilj povijesti«; on njemu nije sadašnjost – prisutnost. Samo udio imati može pojedinac u zasnivanju carstva božjeg ili, prema modernoj predstavi o istoj stvari, u razvoju i povijesti čovječanstva i samo ukoliko on u tome ima udio, pridolazi mu kršćanska ili prema modernijem izrazu, ljudska vrijednost, u Preostalome on je prašina i tjelesina. Da je pojedinac za se jedna svjetska povijest i da u preostaloj svjetskoj povijesti posjeduje svoje vlasništvo, to nadilazi ono Kršćanska. Kršćaninu je svjetska povijest ono više, jer je ona povijest Krista ili »čovjeka«; egoisti samo *njegova* povijest ima vrijednost, jer on samo *sebe* hoće razviti, ne ideju čovječanstva, ne plan božji, ne namjere providjenja, ne slobodnost i sl. On se ne smatra oruđem ideje ili posudom božjom, on ne priznaje nikakav

poziv, on si ne umišlja, da on tu jest za napredak čovječanstva i da on tome mora dati svoj prilog, nego se on iživljava, nezabrinut za to, kako dobro ili loše prolazi čovječanstvo pri tom. Ne dopusti li se nesporazum kao da se treba slaviti prirodno stanje, moglo bi se podsjetiti na Lenauova »Tri ciganina«. – Što, jesam li Ja zato na svijetu, da bih realizirao ideje. Možda da bih za ozbiljenje ideje »države« mojim građanstvom učinio Moje, ili da bih brakom, kao bračni partner i otac, ideju porodice doveo do nekog tubitka? Što se tiče Mene jedan takav poziv! Ja tako malo živim po nekom pozivu, kao što cvijet po nekom pozivu raste i miriše!

Ideal »čovjek« jest *realiziran*, ako se kršćanski nazor preokrene u stav: »Ja, ovaj Jedini, jesam čovjek«. Pojmovno pitanje: »što jest čovjek?« se je tad premetnulo u osobno: »tko je čovjek?« Onim »što« tražio se pojam, da bi ga se realiziralo; ovim »tko« uopće više nije pitanje, nego odgovor postoji umah osobno u pitatelju: pitanje se samo odgovara.

O bogu se kaže: »Imena Te ne imenuju«. To važi za Mene: nikakav pojam Mene ne izražava, ništa što se navodi kao moje bistvo ne iscrpljuje Me; to su samo imena. Jednako se o bogu kaže da je on savršen i da nema nikakav poziv da teži k savršenosti. I to važi samo za Mene.

Vlastitelj Ja sam moje moći, i Ja sam to tad kad Ja Mene znam kao *Jedinoga*. U *Jedinome* se čak vlastitelj vraća u svoje stvaralačko Ništa, iz kojega će biti rođen. Svako više bistvo iznad Mene, bio to bog, bio to čovjek, slabi čuvstvo moje jedinosti i blijedi tek pred suncem te svijesti. Postavim li Ja na Mene, Jedinoga, moju stvar, onda ona stoji na svom prolaznom, smrtnom stvoritelju, koji sam sebe proždire, i Ja smijem reći:

Ja sam moju stvar na Ništa postavio.

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

Max Stirner
Jedini i njegovo vlasništvo
1844

Max Stirner, *Jedini i njegovo vlasništvo*, Zagreb, 1976
Prevela Mirjana Wist
Naslov originala: *Der Einzige und sein Eigentum*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 1972.

anarhisticka-biblioteka.net